BÜTÜN ESERLERİ - 10

İSMAİL CEM

"GEÇİŞ DÖNEMİ" TÜRKİYESİ

(1981-1984 YILLARI)

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İsmail Cem

“Geçiş Dönemi” Türkiyesi

(1981-1984 Yılları)

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İSMAİL CEM
BÜTÜN ESERLERİ
İSMAİL CEM
“GEÇİŞ DÖNEMİ” TÜRKİYESİ
(1981-1984 YILLARI)

editör
LEVENT CİNEMRE
görsel yönetmen
BİROL BAYRAM
düzelti
NECATİ BALBAY
grafik tasarım uygulama
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
istiklal caddesi, meşelik sokak no: 2/4 beyoğlu 34433 istanbul
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

İsmail Cem 1940 yılında İstanbul'da doğdu. 1959'da İstanbul Robert Kolej'den ve 1963'te Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. 1981'de Paris Siyasal Bilgiler Enstitüsü'nde siyaset sosyolojisi dalında lisansüstü eğitimi yapan Cem, yazar ve yönetici olarak çeşitli gazetelerde çalıştı; 1971-1974'te Türkiye Gazeteciler Sendikası İstanbul Şubesi Başkanlığı'ndan sonra, 1974-1975 yılları arasında TRT Genel Müdürlüğü görevinde bulundu. Merkezi Almanya'da bulunan Avrupa Yayın Enstitüsü'nün yönetiminde yer alan İsmail Cem, 1975-1981 döneminde ve 1985 sonrasında, yazarlığın yanı sıra siyasete de atıldı ve parti merkez yönetimlerinde görev yaptı. 1987 ve 1991 genel seçimlerinde İstanbul'dan, 1995 ve 1999 seçimlerinde Kayseri'den milletvekili seçilen Cem, 1987-1997 döneminde Strasbourg'daki Avrupa Konseyi Parlamentosu'nda tbmm Delegasyonu'nda üye ve daha sonra başkan olarak yer aldı. Avrupa Konseyi Parlamentosu Sosyalist Grubu'nun başkanvekilliğine seçilerek, 1989-1995 yılları arasında bu görevi sürdürdü.

İsmail Cem 1995'te Kültür Bakanı, 1997-2002 döneminde Dışişleri Bakanı oldu. Cem'in, çoğu Türkiye'nin siyaset sosyolojisi ve sosyal demokrasi üzerine on üç kitabı yayımlandı: Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi; Türkiye Üzerine Yazılar, 12 Mart – Yazılar, 12 Mart – Değerlendirme (2 cilt); TRT'de 500 Gün, Siyaset Yazıları, Geçiş Dönemi Türkiye'si; Sosyal Demokrasi ya da Demokratik Sosyalizm Nedir, Ne Değildir?; Türkiye'de Sosyal Demokrasi, Engeller ve Çözümler; Yeni Sol, Sol'daki Arayış; Gelecek İçin Denemeler.

Ayrıca üç cilt olarak planlanan Türkiye, Avrupa, Avrasya serisinin ilk iki kitabı olan I: Strateji-Yunanistan-Kıbrıs ile II: Avrupa'nın Birliği ve Türkiye de son dönemde yayımlanan eserleriydi.

Cem'in İngilizce yazılmış ve Almancaya da çevrilmiş Turkey in the New Century adlı bir dış siyaset çalışması ile sergilenmiş fotoğraflarından derlenen Mevsimler adlı iki fotoğraf kitabı da bulunuyor.

İngilizce ve Fransızca bilen Cem, öncelikle Dışişleri Bakanlığı sırasında izlediği politikalardan ötürü, dünyada Türkiye'nin yetiştirdiği değerli bir siyasetçi ve "barış adamı" olarak tanınmıştı.

1963'te Elçin (Trak) Cem'le evlendi. İpek Cem ve Kerim Cem adında iki çocuğu ve beş torunu vardır.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en uzun süre görev yapan 4. Dışişleri Bakanı olan İsmail Cem 24 Ocak 2007'de vefat etti.

Giriş

Gazete yazılarının özelliği yaşanılan günü en yalın, en doğrudan yansıtmasıdır. Gazete sütunlarında bir günlük ömrü olan düşünceler ve gözlemler, o günün belgesidir bir bakıma. Çoğu kısacık sürelerde kaleme alınmış bu yazıların tek ayrıcalığı, sanırım bu belgesel nitelikleridir.

Yüzlerce günlük yazısının küçük bir bölümünde böyle bir belgeselliği sezmek ve onların kalıcı bir değer taşıdığını varsaymak, bir yazarın mazur görülebilecek iddiasıdır. Bu kitabımız, böyle bir iddianın ürünüdür.

1981-84 yılları, Türkiye'nin toplumsal tarihinde bir "geçiş dönemi"dir. Bir tarih sayfası çevrilmiş, bir başkası, önce yeni anayasasıyla, sonra yeni partileri ve seçimiyle açılmıştır. Geçiş dönemi, Türkiye'nin geleceğini büyük ölçüde etkileyecek izler bırakarak, bir noktadan sonra tarih olmuştur.

Bu geçiş döneminin, "arabesk kültüründen," ekonomisine, siyasetine, "sol"una kadar tüm özelliklerini yansıtan bu yazılarımızın tümü, yaşanan günün içinde kaleme alınarak Güneş gazetesinde yayınlanmıştır. Seçilen yazıların, bir dönemi belgelerken, geleceğe dönük bâzı ipuçlarını da getirdiğini sanıyoruz. Gelecek adına yararlanılabilecek gözlemleri, düşünceleri, belgeleri içeren yazılardan bu kitap oluşuyor; yaşanmış bir "tecrübeyi," değerlendirilmek ve kullanılmak üzere geleceğe aktarmayı amaçlıyor.

Yeni bakış açısına ve yeni düşüncelerin üretimine bu kitabımız küçük bir katkı getirmekteyse, görevini fazlasıyla yapmış olacaktır...

BİRİNCİ BÖLÜM
DEMOKRASİ

I
Demokrasi Nedir, Ne Değildir?..

Demokrasi "Bir Hayat Tarzı"dır...

"Demokrasi." Uğruna yanıp tutuştuğumuz, kurup kurup, yeniden bozduğumuz, bozdukça, "daha doğrusunu" kurmaya çalıştığımız demokrasi. Gerçekten, biz bu kadar sevmekte miyiz demokrasiyi?..

Eğri oturup, doğru konuşmak gerekir:

Tarihimizde ve geleneklerimizde demokrasi diye bir şey pek yoktur. "İyi" ya da "kötü" diye değil, ama bir vakıa olarak bu açıktır. Bugün okullarda öğretilenden çok daha uygar, daha anlamlıdır Osmanlı dönemi, ama demokratik anlayış ve uygulama yokluğunun da örneğidir. Yüzyıllar boyu, asker ve sivil bürokrasinin yönetimindeki merkez tarafından ve bu merkezden arası kesin çizgiyle ayrılmış bir "çevre" olarak bu toplum yaşamıştır. Demokrasinin tohumunu taşıyan ve çevre ile merkez arasında oluşan "ara tabakalar," özerk şehirler, çevrenin temsilciliğini yapabilecek kurumlar, sınıflar, yüzyıllar boyu gelişmemiştir. Danışma ve "diyalog" değil, merkezden çevreye yönelik emirleri içeren bir "monolog" söz konusu olmuştur.

Meşrutiyet hareketlerine, ilk "Anayasa" için, "Meclis" için yapılan mücadelelere baktığımızda da, ilginç bir özellik çıkmaktadır karşımıza: Bu kavgaların içinde, hep örnek aldığımız Batı'daki gibi aristokrasiye ya da krala karşı kendi yararlarının mücadelesini veren burjuvalar, daha fazla ekonomik bağımsızlık arayan şehirler, çağına göre, burjuvazinin yanında yer almış halk yığınları yoktur, ya da, çok küçük bir etken olarak bunlar vardır. Yukarıdaki tanım çerçevesinde, "merkeze" karşı çevredeki toplumsal güçlerin verdiği bir kavga olmamıştır meşrutiyet mücadelesi. Merkezin, devlet bürokrasisinin kendi "iç mücadelesi" olmuştur. Birinci Meşrutiyet, çok özet ve genel çizgisiyle, imtiyazsız memurların imtiyazlılara karşı yürüttüğü harekettir; İkinci Meşrutiyet, çağdaş bilimin etkisine girmiş yenilikçi ve asker niteliği ağır başarı bürokrasinin, tutucu ve gelenekçi bürokrasiyle kavgasıdır. Prens Sabahattin'in o sıralarda belirttiği gibi, "memleketi ileriye götürecek dinamikler, bir türlü memurların iç mücadelesi dışına çıkamamış, dışında oluşmamıştır." Milli Mücadele'yi ve Cumhuriyet'i gerçekleştirme kavgası bile, vatansever ve bağımsızlıkçı olan

bürokrasinin, düşmanla işbirliğini kabullenen bürokrasiye karşı geliştirdiği bir mücadele olarak başlamıştır.

Demokrasi, bütün dünyada, çağdaş sınıfların tarih sahnesine çıkmalarıyla başlar, daha doğrusu gelişir. Bu sınıflar, “demokrasiye” ideal olarak bağlandıklarından değil, kendi güncel, somut yararları için buna sarılmışlar, kavgasını vermişler ve başarmışlardır. Demokrasiyi 18. yüzyıldan başlayarak kademe kademe gerçekleştirmişlerdir. Türkiye’mizde ise, çağdaş sınıf denebilecek bir güç olarak sanayiciyi ve işçiyi görmek için, en iyimser tarih 1920’lerdir. Otoriter tek parti yönetiminden çok partiye geçildiğinde ise, demokratik siyasal kurumlardan ve demokratik anlayıştan çok, her biri kendi içinde tek parti zihniyetini sürdüren “çok sayıda” tek parti çıkmıştır ortaya.

Kısaca, siyaset tarihi ve geleneğimizde, demokrasi pek yoktur, onun tamamlayıcısı ve uzantısı olan hoşgörü, diyalog, uzlaşma da yoktur.

Peki, demokrasi nerede vardır?

Aile, Birey, Toplum

Aile geleneklerimize, aile hayatımıza, alışkanlıklarımıza bakıyoruz, acaba burada demokratik bir anlayışın önceliği var mıdır diye. Oysa, çoğumuzun evinde en fazla duyulan söz, “Hep senin mi dediğin olacak, bey” ya da “Her şeyimize siz mi karar vereceksiniz, baba” değil midir? Aile içinde demokratik bir anlayış, çocuklarla büyükler, anne ile baba arasında diyalog, ne ölçüde geçerlidir? Çoğu ailede ve çoğu konuda, aile “reisinin” dediği dedik değil midir? Kadın-erkek eşitliğini, evimizin içine değil, dışına ait bir kavram olarak savunmuyor muyuz? Yani, bizim aile yapımız ve anlayışımız, demokrasiye yatkın, demokratik hoşgörü, diyalog, eşitlik alışkanlıkları edinmiş çocuklar mı yetiştirmeye yatkındır?

Olaya, birey düzeyinde bakalım: Daha ilkokuldan başlayarak, bize öğretilen, tek ve mutlak bir “doğru” olduğu, bunun dışında her şeyin ve herkesin yanlış olduğu, bizim “doğrumuzun” dışındakini savunanın “düşmanımız” olduğu değil midir? Öğrettiğimiz Türkiye tarihi, “kötü” ile “iyi”nin kavgasından başka bir şey mi? Her yerde ve her konuda, ya “ak”ın ya da “kara”nın olduğu, bundan başka bir şey olamayacağı, bize belletilmedi mi? Yani, kesin ve mutlak tek bir “doğru” olduğuna inandırılarak, bunun dışındakilere düşman diye bakmaya, kendimizden farklı olanlara, değişik düşünenlere tahammül göstermemeye şartlanarak yetiştirilmedik mi?..

Peki, böyle bir eğitim şartlanmasından, hayata bakış şartlanmasından geçmiş kişiler olarak, biz kendi karşıtlarımızla nasıl diyalog kuracak, nasıl demokratik uzlaşmalar arayacak, başkalarının bize ters şeyler yapıp söylemesini hoşgörüyle nasıl karşılayacağız?

Olaya, başka bir kesitten bakalım: Evet, politikacılar birbiriyle anlaşamadı, uzlaşamadı, kavgalar etti, Meclisler düşman kamplarına bölündü, parti içinde demokrasiden eser gözükmedi, vb. Peki, Meclisler bölündü de, derneklerde, meslek kuruluşlarında, hattâ okul-aile birliklerinde çok mu beraberlik oldu? Siyasetçiler birbirleriyle diyalog kuramadı da, devlet dairelerindeki amir ile memur, üniversite hocasıyla öğrencisi, patron ile işçi, ev sahibiyle kiracı diyalog mu kurdu? Hangi kuruluşun kongresinde, "kuruluş içi" demokrasiye uygun seçimler yapılıp seçilenle seçilmeyenin "diyaloğu" devam edebildi?

Peki, tarihimizde, geleneğimizde, alışkanlıklarımızda, siyasetimizde, toplumun çeşitli alanlarında, ailemizde ve kişiliğimizde demokrasiye pek yatkın değilsek, demokratik özellikler taşımıyorsak, biz ne yapmaya "demokrasi, demokrasi" deyip durmaktayız? Bir yazarımızın şaka olarak söylediği gibi, bir defa bulaşmış olduk, "... erkeklik uğruna" mı?..

Elbette değil. Niye "demokrasi, demokrasi" dediğimizi biraz sonraya bırakarak, bu yazının başından beri bâzı özellikleri neden sıraladığımızı açıklamaya çalışalım.

"Yanlışı, Doğru Yerde Aramak"

Türkiye'nin yaşamakta olduğu dönemin bir tanımı da, "yeniden kurumlaşma, süreci" olabilir. Anayasa bir kez daha yazılmakta, siyasetin yapısı belirlenmekte, yasalar yeniden oluşmaktadır.

Türkiye'nin birçok kurumu, elbette yenilenmeye muhtaçtır. Yapılmamış olan, yapılabilecek olan çok şey vardır. Ancak, bu noktada durup düşünmek gerekir:

Türkiye'nin 1980'e doğru sürüklendiği darboğazın tek ve temel nedeni, kurumlarının (Anayasa, siyaset, devlet yönetimi, yasalar, vb.) yapısındaki bozukluk mudur?

Bu sorunun cevabı, geçmişin soyut bir tartışması olarak değil, geleceğin yaratılması adına hayati önem taşır: Eğer biz, düzeltmeye çalıştığımız yanlışlığı "yanlış" yerde aramaktaysak, geleceğin yapısını yanlış varsayımlar üzerinde kurmaktaysak, o zaman, her on yılda bir yeniden anayasa yazıp yeniden siyasal partiler yasası oluşturmaktan kurtulamayız.

Olaya, biraz daha yakından bakmaya çalışalım:

Türkiye’nin 1961 Anayasası, demokrasinin bir “uzlaşma” ve “sentez” sistemi olduğunun bilincindeki bir ortamda uygulanmaya konmuş olsaydı, sonuç böyle mi gelirdi? Ya da değiştirmekte olduğumuz –hiç kuşkusuz eksikleri de bulunan– siyasal partiler yasası, demokrasiyi özümsemiş bir toplumda benzer olumsuzlukları yaratabilir miydi?

Meselenin düğümü burada gözükmektedir: Türkiye, anayasasının eksiğinden, özgürlüklerin az ya da çokluğundan, kurumlarının, siyaset, devlet yönetimi sistemlerinin kötülüğünden, öncelikle bu nedenlerden, bir çıkmaza sürüklenmemiştir. Demokrasi sadece Meclislerden ve partilerden ibaret sanıldığından, demokrasi, siyaset olayıyla başlayıp biten sınırlı, basit bir olgu diye alındığından, bu noktaya gelinmiştir. “Yanlış,” demokrasinin, hayatın her anında ve her kesitinde var olması gerekli bir bütün olduğunu, bir “hayat tarzı” olduğunu görememektir. “Yanlış,” toplumun demokrasiye yatkın olmayan bâzı özelliklerini, eğilimlerini, eğitimini sezip bunlara demokratik nitelikler kazandırmaya çalışmamak olmuştur. “Yanlış,” demokrasinin önkoşulu niteliğindeki hoşgörü, diyalog, sentez alışkanlıklarını her düzeyde geliştirmeye uğraşmamak, demokrasiyi hayata yaymamaktır.

Türkiye’nin, Demokrasiden Başka Tercihi Yoktur

Peki, Türkiye’nin geleneğinde, alışkanlıklarında, şartlanmalarında demokrasiye elverişli özellikler eksikse, yanlışlar yapılmaktaysa, her on yılda bir demokrasi kesintiye uğramaktaysa, o zaman, demokrasiden vazgeçilecek midir?

Uzak tarihi ve sosyolojik özellikleri olduğu gibi, yakın tarihi ve günün gerçeklerini de doğru değerlendirmek gerekir: 1946’dan beri yaşanan tecrübelerin bıraktığı izler çerçevesinde ve Türkiye’nin sanayileşmede belirli bir düzeye vararak çağdaş toplumsal güçleri yarattığı gerçeğinde, Türkiye, artık demokrasiye “mecburdur.” Yani, iyi niyetli “aydınlar” bunu kendi ideal dünyalarına böyle yakıştırdığı için değil, toplumsal özellikler demokrasiyi zorunlu kıldığı için, demokrasiyi gerçekleştirmek durumundadır Türkiye.

Türkiye nüfusunun yarısını oluşturan köylü kesimi, dünyanın hiçbir örneğinde, demokrasiye öncülük etmiş değildir. Bununla beraber Türkiye’nin özel koşullarında, köylünün gelişmesi ile demokrasinin gelişmesi iç içe gerçekleşmiştir. “Sayı” etkenini öne çıkaran demokrasi, taban fiyatından köy yollarına kadar çok şeyin oluşumunu kolaylaştırmış ve Türk köylüsüne “demokrasiden yana olmak” sezgisini, özelliğini

kazandırmıştır. Sanayileşmenin bir sonucu olan çağdaş işçi kesimi, memur kitlesi, dünyanın her yanındaki gibi Türkiye'de de kendi gelişimi, kendi yararı açısından demokrasiye sahip çıkmaktadır. Sanayi kesiminin, serbest meslekle uğraşanların (avukat, doktor, mühendis, vb.) büyük bölümü, ya (kendisinden yana bâzı sonuçlar yaratsa bile) karşı-ağırlıkları ve dengeleri bulunmayan bir sistemde kendisini güvencesiz hissedeceğinden ya da demokrasinin hoşgörülü ve uygar ortamına olan özleminden ötürü, demokrasi tercihine yönelmektedir.

Türk toplumunun varmış bulunduğu gelişme düzeyinde, bu toplumun bir "fantezi" olarak değil, bir ihtiyaç olarak demokrasiyi görüp, istediği, yanlış bir varsayım değildir.

Çözüm Nerede?

Şimdi, ilginç bir sorun çıkmaktadır ortaya: Toplumun alışkanlıklarında, eğilimlerinde ve eğitiminde demokrasiye yatkın olmayan özellikler de varsa ve demokrasi bu özellikler var olduğu sürece sağlam olamıyorsa fakat aynı toplum demokrasiyi istiyorsa, ne olacaktır?

Çözüm, "madem geleneğimizde, özelliklerimizde pek yok, o takdirde demokrasi olmayabilir" değildir. Bizim özelliklerimiz demokrasiye uymuyorsa, o zaman "demokrasiye uygun olmayan özelliklerimize uygun", "ikinci sınıf" bir demokrasiyi kendimize lâyık görmek, hiç değildir.

Çözüm, "çağdaş demokrasiyle" uyumlu özelliklerin toplumda gelişmesini kolaylaştıracak kurumları, mekanizmaları, anlayışları demokrasiyle birlikte ve onun çerçevesinde yaratabilmektir.

10 Mayıs 1982

Demokrasi, Hem Mücadele Hem de Bir Uzlaşmadır

Türkiye demokrasinin kurumlarını hangi temel ilkeler doğrultusunda oluşturursa sağlam, kalıcı, çözümleyici bir demokrasiye kavuşabilir?

1) Demokrasi, ancak belirli düzeydeki gerilimleri taşıyabilen, tahammül gücü ve çözüm yeteneği bir noktada sınırlı bir yönetim biçimidir. Gerilimlerin yaygın bir şiddete dönüştüğü ortamların çoğunda, demokrasi çözümde artık yetersiz kalabilmektedir. Demokrasi dışı modeller şu ya da bu nitelikle ortaya çıkmaktadır.

Bundan ötürü, demokrasinin bütün felsefesi, mantığı, dengeleri ve kurumları, gerilimlerin şiddet yaratmak noktasına varmadan, demokrasinin olağan yöntemleriyle ve demokrasi çerçevesinde çözümlenmesine dönüktür.

2) Demokrasilerde, farklı toplumsal ve siyasal güçler doğal bir mücadele içindedir. Ancak, bâzı kritik gerilim anlarında, “danışma ve uzlaşma” rekabetten daha büyük öncelik kazanmaktadır. Benzer durumlarda, toplumsal ve siyasal güçler “gerilimi çözmenin ve karar oluşturmanın” yolları, araçları ve ölçüleri (normları) üzerinde uzlaşmak zorunda kalırlar. Ne var ki, uzlaşmanın ve kararın bir anlam ve etkinlik taşıması için, söz konusu güçlerin toplumdaki farklı kesimleri gerçek anlamıyla “temsil etmeleri,” bir temsilcilik işlevi ve yetkisine sadece yasal olarak değil, moral olarak da sahip bulunmaları, toplumun, onların temsilciliğini kendi zihninde ve vicdanında kabullenmesi, benimsemesi gerekir.

Şimdi, nasıl bir demokrasinin ve demokratik kurumlaşmanın “gerilimleri demokrasinin boyutları içinde tutmak ve demokratik çözümler üretmek” işlevi taşıyabileceğini, geleceğin muhtemel üç gerilim noktasını (eşitsizlik, işsizlik, gençlik) dikkatle tutarak araştırmaya çalışalım.

Demokrasinin “Meşruiyeti” ve “Karşıtların Beraberliği”

Demokrasinin etkinliğini sağlayan, ona gücünü veren, onu herkesin gözünde meşru ve gerekli kılan, “karşıtların beraberliğini” gerçekleştirmesidir. Demokrasi, temsil ettiği beraberliğin yaygınlığı oranında güçlüdür: Bütün karşıt yararlar, düşünceler ve çelişkiler kendilerini demokraside “var” görebilmekteyse; kimse kendini “oyunun dışına itilmiş” ya da “kandırılmış” hissetmiyorsa; siyasal özgürlükler ve yasal çerçeve, bütün bu farklı güçlere iktidarı etkilemek, iktidarı paylaşmak, iktidara gelmek ufkunu ve araçlarını açık tutuyorsa, demokrasi ve onun parçası olan siyasal düzen, yaygın bir meşruiyet ve benimsenme kazanır. Demokrasinin kapıları, ancak şiddete ve şiddet yöntemlerine, önerilerine kapalıdır. Demokrasi, bir tanımıyla, karşıt güçlerin yasal ve barışçı çerçevedeki özgür mücadelesidir.

Demokrasideki “uzlaşma” anlayışının ve “sorumluluğun,” tarafların birbirine “düşman gözüyle” bakmayışının tek değil fakat başlıca nedeni, demokrasi kurumlarının “karşıtlar beraberliğini ve herkesin kendini demokraside var görmesini” mümkün kılmalarıdır. Bir toplumsal gücün yahut düşüncenin demokrasi içindeki varlığı, ancak karşıtının varlığı ile söz konusudur: Kendi karşıtını yahut onun düşüncesini, özgürlüğünü sınırlamak, demokrasiyi, yani kendi demokratik varlığını, varoluşun nedenini sınırlamak anlamınadır; bizzat kendini tehlikeye düşürmektir. Dolayısıyla, bu sistemdeki “sorumluluk”, “hoşgörü”, “karşıtlara gösterilen

anlayış" sadece idealist bir tavrın, insancıl düşüncelerin sonucu değildir, her toplumsal sınıfın, her farklı yararın, her düşüncenin kendi "nefis müdafaasıdır."

Demokrasinin hemen her yerde bir "uzlaşma" ve "sentez" sistemi olabilmesinin başlıca nedeni de temelindeki karşıtlar beraberliğidir; demokrasi kurumlarının, bu beraberliği mümkün kılan "eşitlik, özgürlük, kapsayıcılık ve yaygınlığı" gerçekleştirmesidir. Bu koşulların var olduğu çerçevede, artık kesin bir "mağlup," mutlak bir "galip" söz konusu değildir. Bütün karar ve güç merkezlerinin tek bir tarafın elinde toplanması, öteki tarafın dışlanması diye bir şey yoktur. Çağdaş demokratik devlet, tek bir sınıfın, tümüne egemen olduğu bir araç değildir; karşıt toplumsal güçlerin arasındaki değişken dengeyi bir ölçüde yansıtan, bu güçlerin, kendi ağırlıklarıyla her zaman orantılı olmasa bile bir ölçüde etkilediği, pay sahibi olduğu devlettir.

Bir demokrasinin etkinliği, kurumlarının, özellikle "siyaset kurumunun" temsilcilik gücüyle bağlantılıdır. Bir gerilimin bunalıma dönüşme sürecinde söz konusu olabilecek uzlaşma ve sentez arayışlarında, siyasal sözcülerin "kimi" ve "ne ölçüde" temsil yeteneği taşıdıkları son derece önemlidir. Örneğin, çalışma hayatından kaynaklanmış bir bunalım karşısında A partisi ile B partisinin oluşturacağı siyasal uzlaşma ve çözüm, ancak bu partiler işçiyi ya da işvereni gerçekten temsil edebilmekteyse, söz konusu sosyal güçler bu iki partiyi kendi temsilcileri olarak görmekteyse, etkinlik taşır. Ya da, kaynağında gençlik sorunlarının yattığı bir bunalım karşısında, siyasal kuruluşlardan hiçbiri gençliğin üzerinde bir temsilcilik otoritesine sahip değilse, kimin, kim adına ve kimle uzlaşıp çözüm oluşturacağı açıkta kalır. Üniversiteden kopuk siyasal kurumların üniversite adına bir siyasal sentezde sonuç araması düşünülemez, vb. (Burada söz konusu olan temsilcilik, mutlaka yazılı kurallar çerçevesinde gerçekleşen bir temsilcilik değildir.)

Eğer demokrasi bir uzlaşma sistemi ise, uzlaşmanın etkinliği, bunu gerçekleştiren tarafların temsil gücü ile orantılıdır. Çoğu Batı demokrasisinde özellikle sol partilerin işçi sendikalarıyla organik bağlantı içinde bulunması ya da işçinin üyeliğine büyük önem vermesi, bu partilerin taşıdığı temsilcilik işlevinin uzantısıdır. İşveren kesiminin sağ partilerle ve liberallerle ilişkisi, gençliğe bütün partilerin kendilerini açık tutması, yoğun ve etkin toplum katlarını temsil edebilmek kaygısının hem nedeni hem de sonucudur. Çağdaş demokraside eğilim (kendine özgü bir model olan abd

dışında), siyaseti toplumdan soyutlamak değil, mümkün olduğunca siyaset kurumunun temsilcilik niteliğini güçlendirmektir. Böylece, gerilimlerin Meclis ve siyaset çerçevesinde çözümünü kolaylaştırmaktır.

Demokraside “Var” Olabilmek

Türk demokrasisi büyük gerilimler karşısında uzlaşma, sentez ve çözüm yaratmakta zaman zaman çıkmaza sürüklenirken, bunun temel nedeni, uzlaşma ve çözüm yaratmasını kolaylaştırıcı özelliklerin eksikliğinde araştırılabilir.

Bu temel eksikler, şöyle gözükmektedir:

1) Gerek farklı toplum kesitleri gerekse birey olarak insanlar, kendilerini demokraside yeterince “var” görmemişlerdir. Demokrasi, siyasal partilerin kendi aralarında yaptıkları bir maç gibi algılanabilmiştir. Burada, bir toplum kesitinin yahut bireyin rolü, söz konusu kesit bir partiye yakın, o birey parti üyesi bile olsa, bir “katılma” değildir; belirli taleplerin gerçekleşmesi için rica yahut baskıdır.

Katılım anlayışı eksiğinin en çarpıcı örneği 1980’e doğru yaşanmıştır. Ülkede dehşet tırmanışı zirveye yaklaşırken, konuyu, üniversiteden işçi-işveren kuruluşlarına, partilerin temsilcilerine, basın ve hukuk kuruluşlarına kadar uzanan geniş forumlarda ele alıp, yaygın bir katılımın çerçevesinde çözüm ve karar üretmek sürecini Türkiye başlatamamıştır. Belki de toplumun bütün demokratik kurumlarının katılımı ile ortak bir tavıra ulaşabilecek, etkili olabilecek böyle bir yöntemi toplum deneyememiştir.

Katılım eksiğinin bir başka çarpıcı örneği, siyasettir. Bir partiye üye kaydolmuş kişinin doğal eğilimi kendi sesini duyurmak, önseçim ve parti içi seçimlerde oyunu kullanmakken, Türkiye’nin tüm demokrasi tarihinde ve geçici, olağanüstü, kısa sürelerin dışında, parti üyesinin parti içindeki tercihlere katılımı, şaşırtıcı ölçüde düşük kalmıştır. Üyenin önemli bölümü parti içi seçimlerde ya oy kullanmamış ya da yarışan adayların özel gayretiyle bunu yapmıştır.

Özetle, demokrasinin uzlaşma, sentez ve çözüm yaratmakta zaman zaman yetersiz kalmasının önemli bir nedeni, insanların ve toplumun kendisini demokraside yeterince “var” görmeyişi, katılmayışıdır.

Uzlaşma ve Çözümü Zorlaştıran Ne?

2) İkinci temel eksiği belirlemek nispeten kolay, nedenini –dolayısıyla çözüm önerisini– ortaya koymak zordur:

Demokrasinin, “karşıtların uzlaşması” ve toplumsal mücadelenin barış ve karşılıklı tahammül ortamında gerçekleşmesi olduğu, siyasal bilimlerin

artık konu diye pek işlemediği, kabullenilmiş bir vakıadır. Peki, Türk demokrasi tarihinde, “karşıtlar,” en gerilimli dönemlerde, anlarda bile neden “uzlaşmamışlardır?”

Üstelik, “karşıtlar” demokrasi tarihimizin çoğu döneminde, aynı sosyal sınıf ve tabakaları birbirlerini andıran ölçüde Meclislere yollamıştır; Parti programlarında ve tezlerinde değil ama, hükümet programlarında ve iktidar uygulamalarında çok farklı, gözükmemişlerdir. Batı demokrasilerinde en uçlarda yer alanlar bile gerilim anlarında ve konularında uzlaşabilirken, Meclis üyelerinin sınıfsal yapısı ve iktidar uygulamaları o kadar değişik olmayan bizim partilerimiz, gerilim karşısında neden uzlaşma yaratamamıştır? Uzaklığın Batı örnekleri ölçüsünde olmamasına rağmen hoşgörü ve anlayış, neden yerleşememiştir?

Görülebildiği kadarıyla, “partilerin yapısında ve iktidar uygulamasında” pek fark olmayışı, bizim demokrasimizde, uzlaşmayı kolaylaştırıcı değil zorlaştırıcı bir etken yaratmıştır. Türkiye’de, mücadelenin taşıdığı söz konusu nitelik, olayların ve rekabetin kişi düzeyinde daha kolay biçimlenmesine, dolayısıyla, siyasal uzlaşmaları zorlaştırmasına neden olabilmiştir.

3) Nihayet, Türkiye’de demokrasinin yapılanmasında siyaset kurumlarının “temsilcilik” işlevi geniş değil dar açıdan yorumlanmış, siyaset anlayışı böyle gelişmiştir. Siyasi partiler, sosyal güçlere olabilecek etkileri ya da sosyal güçlerin onlar üzerindeki etkisi bakımından değerlendirilmemiştir. Bu, siyaset kurumunun zaman zaman toplumdan ve toplumun eğilimlerinden, titreşimlerinden kopuk olabilmesine yol açmıştır. Burada şu genelleme bile yapılabilir: Batı demokrasilerinde hiçbir işçi ve işveren topluluğu siyasal kurumlar üzerinde bizimkiler kadar etkisiz değildir; gene aynı demokrasilerde, hiçbir büyük parti, işveren ve işçi kuruluşları üzerinde bizim siyasal kurumlarımız kadar etkisiz olmamıştır. Bu karşılıklı etkisizliği, dolayısıyla, temsilcilik işlevindeki yetersizliği, başka toplum katlarında da var sayabiliriz.

Oysa, demokrasilerde gerilimlerin gerektirdiği uzlaşmaları ve sentezleri kolaylaştıran, varılmış uzlaşmaların ise geçerliliğini artıran, temsilcilik işlevinin güçlülüğüdür.

Geleceğin Demokrasisi

Sıralayageldiğimiz varsayımlar çerçevesinde, Türkiye’de demokrasinin çağdaş ve çoğulcu nitelikler taşıması için, toplumsal güçlerin barış içindeki ve yasal çerçevedeki mücadelesi olması için, bütün farklı sosyal eğilimleri

toplumsal bütüne katması, bütünleştirici olabilmesi için, gerilimleri çözümleyebilecek uzlaşmaları gereğinde yaratabilmesi için, şu çözümler üzerinde durulabilir:

1) Demokrasi, ülkemizdeki tarihinde eksik olarak gözüken "katılımcı" özelliğini yeniden düşünmek, oluşturmak durumundadır. Demokrasinin bir toplum tarafından sahip çıkılması, güçlenmesi, yeterli çözüm üretebilmesi, onun kapsayıcılığıyla, özgürlük ve eşitliğiyle, kitlelerin, toplumsal kurumların ve bireyin "katılımı" ile söz konusudur. Karar oluşturma sürecinin dar ya da geniş bütün alanlarında, böyle bir katılımı mümkün kılan anlayışları ve kurumsal düzenlemeleri getirmek gerekir. İşyerlerinde, devlet dairesinde, parti örgütlerinde, durumun niteliğiyle uyumlu katılım imkânlarını yaratmak, bunların zaman içinde, kademeli gerçekleşmesini öngörmek, demokrasiyi çok daha güçlü, etkili kılabilir.

Büyük gerilim konularında ise, siyasal yönetimlerin, bilim, çalışma, ekonomi, hukuk çevreleriyle bir danışma ve diyalog sistemini oluşturmasını ve karar sürecine onları katmasını, demokrasi, en azından "anlayış" olarak getirebilir.

2) Demokrasideki uzlaşmacı özelliğin "karşıtlıktan" dolayı azalmadığı, bilâkis, Türkiye tarihine bakıldığında, belki de "benzerlikten" zarar gördüğü, ciddi bir varsayımdır. Geleceğin demokrasisi kurulurken, "benzeşen" partiler aracılığıyla uzlaşmaların kolaylaşmayacağı, bilâkis böyle durumlarda kişisel faktörün ağırlık kazanarak uzlaşmayı zorlaştıracağı dikkate alınmalıdır. Diyalog, benzeşenlerden çok benzeşmeyenler arasında geçerlik taşıyan bir yöntemdir. Kaldı ki, bir siyasal yapının temsilcilik işlevini taşıyabilmesi, toplumdaki sosyal farklılaşmayı yansıtmasına da bağlıdır.

3) Demokraside siyasal kurumlar toplumun temsilciliğini ne ölçüde gerçekleştiriyorsa, sistem o ölçüde güçlüdür. Siyasal kurumlar yeniden düzenlenirken, bu temsilciliği etkinleştirecek önlemler her düzeyde düşünülebilir. İş ve işçi sendikalarının partilerle bağlantıları, dünyadaki uygulamaların ışığında dikkate alınabilir; siyasal partilerin iç mekanizmaları, üyenin etkinliğini arttıracak biçimde oluşturulabilir, vb. Siyasal kuruluşların temsil yeteneği arttığı ölçüde, değişik çevrelerle ilişkisi karşılıklı bir talep ve baskı özelliği taşımaktan uzaklaşarak, sentez ve çözüm yaratma imkânlarını genişletebilir.

4) Nihayet, demokrasi, bir hayat tarzıdır. Bir günden ötekine oluşuvermesi, hele bâzı engeller varsa, beklenemez. Bununla beraber,

gerçekten demokrasiyi amaçlamış bir toplumun, demokratik anlayışın yaygınlaşması için yapabileceği çok şey vardır. Eğitimde, yerel yönetimlerde, basında ve hemen her alanda, insanların birbirini daha iyi anlaması amacıyla, hoşgörü ve çoğulculuk doğrultusunda bilinçli ve planlı çalışmaları gerçekleştirmek, sanıldığı kadar zor olmayabilir. Toplumun gerilimlerini dengelemesi ve demokrasinin sağlıklılığı yönünde, böyle bir tavır beklenmedik katkılar getirebilir.

Türkiye'nin yeniden demokrasiyi konuşması, gündeminde kurumlaşma sorunlarını yeniden bulması, belki de bir fırsattır: Demokrasiye her düzeyde katılımı öngören, özgürlükçü ve kapsayıcı, siyasal temsilciliği toplumsal güçlerden soyutlamayan, çoğulcu, akılcı, çözüm üretmeye yatkın bir demokrasi, kısır çekişmeleri değil, boyutlu tartışmaları, karşıtların diyaloğunu yaratabilecek özellikteki bir demokrasi, yarınların en büyük güvencesidir.

Türkiye, böyle bir demokrasiyi yaratmaya, bunun iddiasını taşıyıp girişimini gerçekleştirmeye, en az başka ülkeler kadar lâyıktır.

11 Mayıs 1982

"Alternatifi Olmayan" Tek Şey Demokrasidir...

"Bütün değerlerin ancak insanla var olabildiği, her şeyde amacın insan olduğu, ekonomik mucizeleri yaratanın makineler değil, makineyi yaratan ve kullanan insanlar olduğu" belki kanıksanmış, fakat alabildiğine gerçekçi gözlemlerdir. Olumlunun ya da olumsuzun, güzelin ve çirkinin, sevginin ve şiddetin, tek ortak hammaddesi vardır, o da insandır...

Geleceğin Türkiye'sini önemli ölçüde belirleyecek olan, bir yandan "insan" ve nitelikleridir, bir yandan da toplumun kendi "insanlarına" nasıl bakmakta olduğudur. Toplum ve insan, birbirini belirleyen, "programlayan" iki olgu niteliğindedir: Toplum, kendi ekonomik, siyasal özellikleriyle, gelir dağılımı modeli, televizyonu, basını, eğitimiyle, insanı büyük ölçüde etkiler ve belirler. İnsan, bir bakıma, kendinde var olan özelliklerin üst düzeyde bütünleşmesi ve yaygınlaşmasıyla, toplumsal temel çizgilerini ortaya koyar.

Bir toplumun geleceği açısından önemli olan, gelecek için beslenen "umutlarla" toplumdaki insanların "özellikleri ve beklentileri" arasındaki uyumdur; bu uyumun düzeyidir.

Gelecek Açısından İnsan ve Toplum

Türkiye kendi yarınlarına hazırlanırken, bâzı temel sorunların üzerinde ne kadar düşünülüp tartışılsa, eksik ya da fazla, ama ne kadar çok düşünce ve çözüm üretilse, gelecek o ölçüde sağlam kurulabilir. Bu sorunların ilki insana ilişkin olandır.

Geçmişe doğru bakıldığında, topluma ve insana yönelik temel duyurunun, şu özellikleri gözükür: Bencilliğe ve vurdumduymazlığa şartlayan, araştırmaksızın kabullenmeyi, tartışmadan uygulamayı öğütleyen, sevgisizliği telkin eden bir mesajdır bu. Eğitimden siyasete, spordan televizyona kadar, geçerliliği olan, ağırlık taşıyan "öğreti" budur. Gemisini kurtaran, bu toplumda kaptan olacaktır; her koyun kendi bacağından asılacaktır; "köşeyi dönen" düzlüğe çıkacaktır. Toplum ve insanlar, çok açık biçimde, şu hedeflere yönlendirilmişlerdir: Kendi dar çevrelerinin dışını düşünmemek, başkalarının ümidine, acısına, hattâ varlığına kapıları kapamak; ne yapıp edip, her çareye başvurup, o malûm köşeyi dönmek. Buna, bir de ezbere ve hoşgörüsüzlüğe dayalı eğitimin tek boyutlu insan yetiştirme özelliği eklendiğinde, "ideallerdeki toplum modeli" olarak, "görmeyen", "duymayan", "konuşmayan" ve birbirini "sevmeyen" insanların beraberliği ortaya çıkarılmıştır.

Oysa bilimin gereği özgür düşünceli insandır; ekonominin gereği bencil ve vurdumduymaz olmayan insandır; siyasetin gereği, sorumluluk olduğu kadar, sevmek ve saymaktır; demokrasinin gereği çoğulcu bir anlayıştır, hoşgörüdür, çağdaşlıktır.

Dolayısıyla, olumsuz şartlanmalardan geçirilmiş bir toplum ve insan ortamında geleceğin Türkiye'sini ve onun bilimini, ekonomisini, siyasetini, demokrasisini gerçekleştirmek, kolay olmadığı bilinerek yaklaşılması gereken bir sorundur.

Geleceğin Türkiye'sini yaratacak olan, her şeyden önce "insan"dır.

"Yasakçı" Devletten, "Düzenleyici" Devlete...

Geleceğin Türkiye'si, eğer özlenilen gelişmiş toplumu meydana getirecekse, bu toplum, belirli özellikler taşımak ve kimi temel yaklaşımını yeniden biçimlemek durumundadır.

Çağdaş demokrasilerin zaman içinde ve günümüzde gerçekleştirdikleri değişim, "yasakçı devlet" anlayışından giderek uzaklaşıp "düzenleyici devlet" anlayışına yönelmeleridir. Yasak kavramı, devletin ve toplumun güvenliğine ilişkin alanlarda geçerlidir; bir "yaklaşım biçimi" olmaktan ise giderek uzaklaşmıştır.

“Yasakçı devlet,” hem çeşitli sorunları, hem de toplum ve insan ilişkilerini “yasaklar koyarak” çözümlemeye çalışan devlettir. Örneğin, bu devlet anlayışı, belli malların üretimini, kredisini, taşınmasını, pazarlamasını “düzenleyerek” onların en ucuz biçimde tüketiciye iletilmesine uğraşmayacak, bunun yerine, “yasaklar koyarak” aynı amaca ulaşmaya çalışacaktır. Ve çoğu durumda başarısız kalacaktır. Aynı yasakçı anlayış, düşüncenin hoşgörüyle karşılanıp uygarca tartışıldığı bir ortamı yaratarak toplumsal dengelere ve çözümlere ulaşmak yerine, düşünceyi yasaklayarak benzer sonuca varmayı deneyecektir.

Düzenleyicilik gerektiren alanlarda, örneğin, kent yaşamının örgütlenmesinde, toplu taşımacılıkta, eğitime ilişkin sorunlarda ve benzerlerinde, yasakçı devlet hemen her zaman başarısız kalacaktır. Kentleşmeyi, akılcı ve gerçekçi planlarla düzenlemeyecek, “yasaklar” koyarak, sonra kendi koyduğu yasaklara “istisnalar” tanıyarak, her yasağın beraberinde getirdiği rüşvet yollarını açarak, ardından, kendi koyduğu yasakları çiğneyenler için “af” çıkararak, yasakçı devletin kentleşme kargaşasını yaratacaktır. Bu anlayışın toplumu, her alanda ve sürekli “mevzuat” üreterek “yasakları” çoğaltacak, tapu çıkarmaktan iş yapmaya, nüfus kâğıdı almaya kadar her şeyi yasaklama mevzuatı içine gömecektir.

Geleceğin Türkiye’sinde toplum, düzenleyici anlayışa geçmek zorundadır. Bu, elbette kolay değildir; bir yönüyle, devletin daha yaygın ve daha etkin olmasını, devletin toplumsal yaşamdaki varlığının artmasını gerektirir; öteki yönüyle, bunu, düzenleyiciliğin ve özgürlüğün doğrultusunda devletin gerçekleştirmesini zorunlu kılar.

Ne var ki, geçmişin alışkanlıkları üzerinde geleceğin Türkiye’sini yükseltmek, yarını dünde aramaktan farklı değildir...

Çağdaş Toplumun Artan Çelişkileri

Sanayileşmenin ve gelişmenin olağan sonucu, bir toplumdaki çelişkileri çoğaltması, onlara yeni özellikler getirmesidir. Türkiye’nin geliştiği, büyüdüğü oranda, toplumdaki farklılaşmanın da artması doğaldır: Sanayi, etkinleştiği ölçüde, tarıma ayrılan kaynakları kendine yöneltmeye çalışacaktır; şehirle köy arasında, esnafla tüccar arasında, sermaye ile emek arasında, toplum yaşamının her kesitinde, çelişkiler doğacak, kimi çözülecek, kimi başkalarını yaratacaktır. Mesele, bir yandan, çelişkilerin toplumların bünyesinde var olan, var olacak özellikler olduğunu bilmektir, onlardan ürkmemektir. Öte yandan, bu farklılaşmanın bâzı ortak kavramlarda ve çerçevelerde uzlaşmasını, birbirini dengelemesini mümkün

kılmaktır. Başka bir deyişle mesele, zaten var olan çelişkileri yok saymak, onları bastırmaya ve görüntüyü kurtarmaya çalışmak yerine, çelişkilerin bir özgürlük, demokrasi ortamında ve uygar mücadeleler çerçevesinde kalmalarını sağlamaktır.

Ekonomik Model, Neyin İfadesidir?

Geleceğin Türkiye'si, hangi ekonomik tercihler arasında bir seçme yapacak, hangi alternatifler, beraberlerinde taşıdıkları siyasal ve toplumsal özelliklerle, ona sunulacaktır?

Bu soruların cevabını zaman getirecektir. Ancak burada, bir noktanın altı çizilebilir:

Farklı ekonomik yaklaşımlar, değişik toplum kesimlerinin yararını ve önceliğini farklı biçimde gerçekleştirir; ancak bu yaklaşımlardan hiçbiri için, ekonominin bütününü mutlaka çıkmaza sürükleyecek, ekonomiyi altüst edecek diye bir peşin hükme varmak söz konusu olamaz: Ekonomi biliminin ulaşmış bulunduğu düzeyde, sorun, seçilmiş modelin kendi amacıyla ve iç mantığıyla tutarlı bir uygulama getirmesidir; önceden düşünülmüş, hazırlanmış, planlanmış olmasıdır. Sorumluluk çerçevesinde uygulamaya konması ve yönetilmesidir.

Ekonomik açıdan tutarlı olabilecek farklı yaklaşımların hangi toplum kesitlerinin daha fazla yararına olduğu ise, ayrı bir konudur. Bizim burada belirtmeye çalıştığımız, hiçbir ekonomik modelin "peşinen" başarısızlığa mahkûm olmadığıdır; ekonomik yaklaşım tercihinin ise, özünde, siyasal ve toplumsal bir seçme olduğudur.

Demokrasi, Bir "Alternatifler Rejimi"dir...

Demokrasi, kendi mantığı gereği, bir "tercih" rejimidir, değişik alternatifler arasında halkın bir seçme yapmasıdır. Dolayısıyla demokraside, ekonomik modelin de, kadroların da, insanların da alternatifi vardır; alternatifi olmayan tek şey, demokrasinin kendisidir.

Türkiye'nin ve günümüzün meselesi, çoğulcu, demokratik, üretken, adaletli ve çağdaş bir toplumu, geleceğin problemlerini dikkate alarak, gelişmeleri hesaplayarak, sağlam bir kurumsal temel üzerinde yükseltmektir. Gelişmiş bir ülkenin doğal çelişkilerini, ekonomik, siyasal mücadelelerini, barışçı bir ortamda ve uygar çerçevede gerçekleştirmektir. Zamanı, iyi kullanabilmektir.

Bunlar, Türkiye adına birer hayâl değildir. Toplumuna ve insanına güvenenler için, gelecek mutlaka daha güzel olacaktır...

13 Mayıs 1982

II
Demokrasi Arayışına Devam...

Neden Demokrasi?

Çok fazla kullanmaktan anlamını kaybeden, soyutlaşan, düşünmeksizin tekrarlanan sözcükler vardır. “Demokrasi,” bunlardan biridir. Hepimiz demokrasiyi severiz. En yüce rejim olduğunu vurgularız. Biraz uzak kalsak, hemen hasretine düşeriz. Ve bu arada, demokrasiye “neden” değer verdiğimizi, “neden” onu istediğimizi, aradığımızı, düşünmeyiz bile. Demokrasi de, demokrasi aşkımız da, ayağı yerden kesilmiş ve gerçeklerden kopmuş soyut kavramlara dönüşür. Soyutlaştıkça da, korunması zor, yozlaştırılması ve kaybedilmesi kolay olur.

Gerçekten, “neden” demokrasi?

“Başkalarında var, bizde niye olmasın” diye mi? Gelişmiş ülkelerde revaçta, bizde demokrasi olunca gelişmişten sayılacağız, bunun için mi? Yoksa yabancılar bizi beğensin kaygısıyla mı?

“Nedeni”, “nasılı”, “amacı” yeterince düşünülmemiş, yeterince anlaşılmamış bütün sevgiler gibi, demokrasi sevgimiz de, böylece temelsiz ve geçici mi olmaya mahkûm?

Demokrasiyi sağlam kuracaksak, sahip çıkacaksak bu kavramı bütün yabancılaşmalardan, soyutluklardan arındırarak, onu neden sevdiğimizi, niye istediğimizi yeniden değerlendirmek durumundayız:

Örneğin, demokrasi, bir ülkedeki insanların çok daha büyük sayılarla maddi ve manevi paylaşıma katılmasını mümkün kıldığı için, vazgeçilmez bir amaçtır.

Eğer Türkiye 1950’de çok partili sisteme geçmemiş olsaydı, günümüz köylüsünün çok daha büyük bir kesiti hâlâ yola ve elektriğe kavuşmamış olurdu. Köylerin içine kapanıklığı ve yüzlerce yıllık terk edilmişliği, daha uzun yıllar sürerdi. Bir bakıma demokrasi, sıradan köylünün kendini adamdan saydırtmasıdır; 1946’da eline geçirdiği ve ürününe aldığı fiyattan, köyüne getirdiği okula kadar onun her alanda yararlandığı bir kozdur.

Gene demokrasi olmasaydı, gelişmeseydi, Türkiye’nin işçileri toplumsal güç dengelerine ağırlıklarını koyarak bir gelir paylaşımından geçmişe kıyasla daha büyük pay alıp, sosyal güvenliklerini arttırabilir miydi? Hak arayıp sorabilir miydi?

Demokrasi olmasaydı, demokrasi sonucunda gelir paylaşımındaki yeri büyümüş kitleler, “tüketici” niteliği kazanarak piyasada talep yaratmasaydı, Türkiye’de yatırımı ve sanayileşmeyi hangi güç tahrik edebilir, mümkün kılabilirdi? Daha doğrusu, 1950 sonrasının yaygın büyümesini, 1960’lardaki sıçramayı gündeme getirebilirdi?

Demokrasiden yoksun bir ülke, insan kişiliğinin manevi yükselişindeki son aşamalardan biri olan, “düşündüğünü söylemek”, “özgür olmak”, “önerilerinde ve çözümlerinde farklılaşabilmek” ihtiyacını gerçekleştirebilir mi? Ya da, insanların keyfi uygulamalardan sakınması ve toplumdaki yanlışları açığa çıkarması için demokrasi bir araç olmasa, karşı güç odaklarının birbirini denetleyip dengelediği bir güven ortamı getirmese, insanlar demokrasiye bağlanır mı?

Özetle, demokrasi, insanların daha iyi yaşayabilmesi ve kendini daha hızlı geliştirebilmesi yolunda en etkili bir araç olduğu için, vazgeçilmezdir; bir toplumda, giderek artan bir insan sayısını, gene giderek büyüyen bir güç olarak maddi ve manevi paylaşımın devresine sokabildiği için, bir umutlu amaçtır.

Demokrasiyi sevelim ve isteyelim; ancak, bilerek ve zaman zaman unuttuğumuz “nedenini” sık sık hatırlayarak.

Nedeni bilinmemiş, işlevi ve amacı düşünülmemiş bir demokrasi aşkının, gelip geçici bahar rüzgârlarından farklı olması mümkün değildir.

30 Mart 1983

Türkiye’nin Hangi Temel “Mesaja” İhtiyacı Var?

Belirli zaman kesitlerinde toplumların ihtiyaç duyduğu düşünceler, öneriler, yaklaşımlar vardır. 1975 sonrasında bir toplumsal deprem geçiren; ekonomisi, rejimi, yaşayışıyla bunalıma sürüklenen Türkiye’nin, nasıl bir “mesaj”a, hangi nitelikteki bir “üsluba,” hangi özellikleri taşıyan “yaklaşıma” ihtiyacı vardır?

İktidarlara cephe anlayışının egemen olduğu, kendisi gibi düşünmeyeni, insanların en ağır biçimde suçlayabildiği, hattâ öldürebildiği, demokrasi fukaralığının dalga dalga her düzeye yansıdığı, hoşgörüsüzlüğün, anlayışsızlığın kural olduğu günlerden Türk toplumu geçip gelmiştir.

Bu oluşum, bir dizi bünyesel özellikten de güç almıştır: İşsizlik, eşitsizlik, demokrasi dışı bir şartlanmanın ilk eğitimden başlayarak aile düzenine kadar etkin olması, kültür farklılaşmaları, sorunlar karşısındaki

kararsızlık ve çekingenlik geleneği, kültürdeki kişilik bunalımı, bencillik şartlanması, vb.

Böyle bir ortamı geride bırakmak, bunun köklü nedenlerini zaman içinde çözmek için, söylenmesi gereken söz nedir?

Günümüzde insanlarımıza yöneltilebilecek ilk doğru mesaj, bir barış ve anlayış çağrısıdır. Yeni bölünmelerden kaçınmanın, farklı düşüncede olanı düşman diye görmemenin önerisidir. Soyut ve ilkel bölünmelerin neredeyse bir alışkanlığa dönüşebildiği ortamı unutmayarak, toplumu, yeni kamplaşmalardan, kendine yeni boy hedefleri yaratmaktan uzak durmaya çağırmaktır. Mesele, "demokrasinin" bir rejim modeli olmakla kalmadığını, asıl önemlisinin "anlayışlardaki", "zihniyetteki" demokrasi olduğunu vurgulamak ve bunun iletişimini gerçekleştirmektir. Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu, farklı düşüncelerinden ötürü insanların birbirine düşman kesilmek zorunda olmadığını, farklı düşüncesinden ötürü kimseye "daha az vatandaş", "daha çok vatandaş" diye bakılmamasını, topluma yeniden, yeniden iletmektir. Ancak böyle bir mesajın içtenlikle ve ısrarla verilmesiyle, bölünme ve düşmanlaşma gibi hastalıklar toplumun bünyesinden zamanla sökülüp atılabilir.

Toplumun ihtiyaç duyduğu bu nitelikteki bir yaklaşımın beraberinde taşıyacağı, hattâ yayılmasına yardımcı olacağı "üslup özelliği," dengeliliktir, "itidaldir." Türkiye'nin ihtiyacı, toplumsal sorunların çözümünde ve kararların oluşumunda suçlama, zıtlaşma, inatlaşma üslubu değildir. Karşıt düşüncelere saygıdır, diyalogdur, demokratik mücadele ve demokratik uzlaşmadır. Bunun önkoşulu, bizden farklı düşünenlerin bizim kadar haklı olabileceğini peşinen kabullenmektir.

Türkiye'nin yaralarını sarması, her şeyden önce anlayışlarda, yaklaşımlarda, siyaset ve yönetim "üslubunda" bir devrim yapabilmesini, kelimenin felsefi anlamıyla "demokrat" olabilmesini gerektirir.

Günümüzde toplumun ihtiyaç duyduğu temel mesaj, budur. Düşüncelerde, davranışlarda, yaklaşımlarda demokrasinin gereğini yapmak çağrısı, demokratik anlayışı bir "hayat tarzı" olarak benimsemek çağrısı, bunun örneğini her alanda ve her düzeyde vermek çağrısı, Türkiye'nin, yararlarına uzanan yolundaki en önemli adımdır.

3 Kasım 1982

Abdi İpekçi'yi Yeniden Okurken

Abdi İpekçi’nin 1965-78 dönemindeki yazılarından, seçmelerin oluşturduğu Barış, Demokrasi, Özgürlük’ü incelerken, bu yılların Türkiye’si bütün özellikleriyle, kaygıları ve umutlarıyla önümüze açılıyor. Günlük gazete yazısının ömründeki doğal kısalık, onun bir başka niteliğiyle, “belge” niteliğiyle dengeleniyor: Yazı, hele İpekçi gibi usta bir gözlemcinin kaleminden çıkmışsa, güne ve çağa tanık oluyor; bir büyük tecrübeyi, incelenmek ve yararlanmak üzere geleceğe sunuyor.

İpekçi’nin farklı zaman kesitlerinde ve değişik olaylar karşısındaki ilk dikkati çeken özelliği, kendi temel ilkelerini bir değişmez tavır olarak bütün yazılarında koruyabilmesi: Çoğulcu demokrasi, çağdaşlık, özgürlük, barışçılık, hoşgörü, uygarlık benzeri değer yargıları hiçbir sapmaya, kolaycılığa kaçmaksızın kendini sürdürüyor. İpekçi, kalemiyle özdeşleşmiş bu ölçüleri, desteklediğine de, karşı çıktığına da aynı eşitlik içinde uygulayabiliyor. Adamına ve zamanına göre ilke yaratıp ilke değiştirmenin tutarsızlığı, binlerce günün tanıklık belgeleri arasına sızmamış bile. Olaylar, dönemler gelip geçiyor. Ama, yazarın bakış açışı ve temel değerleri aynı kalabiliyor. Bir gazetecilik ustasının, kendi mesleğinin sonraki kuşaklarına en değerli öğüdü, galiba onun bu özelliği...

Kitaptaki yüzlerce yazı, “trajik” bir gerçeği de sergiliyor: Eleştiri ve uyarının, bütün haklılığına, akılcılığına rağmen, olayların yönünü etkilemek açısından ne kadar güçsüz olduğunu... Gerçekten, İpekçi, Türkiye’yi sarmaya başlayan bütün sosyal ve siyasal depremleri zamanında teşhis ediyor. Dehşetin tırmanışı, ekonominin zorlanması, siyasal sistemin çözüm üretme işlevini kaybetmesi karşısında, tüm toplumu ve yetkilileri, İpekçi, akılcı bir çerçevede ve arayışta birleşmeye ısrarla çağırıyor. Dönemin sorumlularına, taraflarına, hattâ dehşete araç olanlara yazılarıyla sesleniyor. Savunduğu doğruların, mücadelesini verdiği çağdaş çerçevenin ve çoğulcu demokrasinin giderek gündemden uzaklaştığını görmenin burukluğu satır aralarında sezilirken, İpekçi, bir soylu kavgayı, son yazısına dek sürdürüyor.

İpekçi’nin tarih önündeki bütün haklılığına rağmen, savunduğu düşünceler Türkiye düzeyinde ve geçici bir başarısızlığa uğramışsa, bedelini İpekçi’nin belki hepimiz adına fakat kişi olarak çok ağır ödediği bu büyük mücadeleden günümüzün çıkarabileceği ders ne olabilir?

İpekçi’nin yaratılmasına çalıştığı diyalog ve demokratik anlayış ortamını, günümüz gerçeklerinde belki çok daha kapsamlı ve köklü olarak düşünmek gerekir. Sadece liderler yahut siyasal kümeler arasında değil, sosyal, tarihsel, düşünsel farklılaşmalar arasında, kültür ve insan düzeyinde

mi yeni bir diyaloğa, yeni bir anlayışa ihtiyaç vardır? Demokrasiye giden yol, öncelikle buralardan mı geçmektedir?

Yazılarının bugüne ve geleceğe ışık tutan özelliğini şimdi daha iyi değerlendirirken, Türkiye'nin belki de bu en büyük "demokrat''ını, saygıyla anıyoruz.

15 Haziran 1982

İnönü'ye Saygı ve Demokrasi

Ölümünün yıldönümünde saygıyla ve sevgiyle andığımız İsmet İnönü, belirli kavramları, anlayışları, erdemleri "temsil eden" kişi olabilmiştir.

İnönü, her şeyden önce, akılcılığın (rasyonalizm) yakın tarihimizdeki en güçlü örneğidir. Kuvayı Milliye'yi düzenli ordulara dönüştürmek akılcılığının mimarı İnönü'dür. Cumhuriyet'in zorlu ilk yıllarında, İnönü'ye özgü sakin değerlendirmeler ve dengeler, Atatürk'ün dehasıyla atılımcılığını bütünlemiştir. İkinci Dünya Savaşı cehenneminden Türkiye'nin uzak kalabilmesi, öncelikle İnönü'nün dengeci politikalarıyla, telaş ve heyecandan uzak yöntemleriyle mümkün olmuştur.

Akılcılık, bir bakıma, İnönü'nün sonraki kuşaklara bıraktığı en önemli derstir...

Devlet kavramına sahip çıkmanın, devlet anlayışına Osmanlı geleneğinden hareketle yücelik hattâ kutsallık tanımanın Cumhuriyet tarihindeki belki en büyük örneği, İnönü'dür.

İnönü için, devlet, son sözün ve mutlaka haklı olması gereken sözün sahibidir. İnönü'nün devleti, ekonominin güvencesidir, halkın ortak yararının güvencesidir, ülke geleceğinin güvencesidir; ona demokratik özellikler de kazandırmanın onurudur İnönü.

Demokrasiye inanmış bir insanın nasıl davranması gerektiğini, demokratik yaklaşımın, demokratik "hayat tarzının" ne olabileceğini, ömrünün değişik evrelerinde İnönü somut biçimde örneklemiştir.

Bizim de tanık olduğumuz böyle bir örneği nakletmek istiyoruz:

1972'nin yazında, CHP Olağan Kurultayı toplanmaktadır. Bir-iki ay önce parti içinde çetin bir mücadele verilmiş olağanüstü kurultaylarda, İnönü önce 34 yıldır yönettiği partinin Genel Başkanlığı'ndan ayrılmak durumunda bırakılmış, ardından yeni bir Genel Başkan, Ecevit seçilmiştir.

Şimdi başlamakta olan Kurultay'da, bütün gözler, artık sadece bir "üye" konumundaki İnönü'nün üzerindedir. İnönü, erken gelir toplantı salonuna.

İzleyicilerin tezahüratını kısa kesmeye özen göstererek, Malatya delegelerinin yer aldığı sıraya çıkmak ister. İlgililer, İsmet Paşa'yı, özel olarak hazırlanmış bir koltuğa buyur etmek çabasındadır ama, Paşa ısrarlıdır. "Orta Yol," Malatya delegelerini sıraların en önüne almakta ve koltuğu onlara yanaştırmakta bulunur ve seksen yaşını aşmış İnönü'nün tahta sıralara oturması böylece engellenebilir.

Şimdi herkes, yeni Genel Başkan'ın salona girişini beklemekte, bir yandan da İnönü'yü gözlemektedir.

Yeni Genel Başkan salonun girişinde göründüğünde, ilk ayağa kalkan, İnönü'dür. İnönü, demokrasiye ve seçilmiş kişilerle kurullara saygısını kendi davranışıyla bir kez daha örneklemektedir. İnönü, her şeyden önce, "meşruiyetçi"dir.

Yeni Genel Başkan, önce İnönü'nün yanına gelerek saygılarını belirtir. Sonra, kendisine ayrılan yere yönelir. İnönü, hâlâ ayaktadır. Ecevit, Genel Başkan'a ayrılmış koltuğa gidip oturuncaya kadar, İnönü ayakta bekler. Sonra kendi yerine oturur.

Kimi yakını, İnönü'ye, "Paşam," derler, "daha kısa süre önce size karşı mücadele vermiş ve kazanmış bir kişiye karşı, aşırı bir nezaket değil mi sizinki?"

İnönü'nün cevabı şöyle olur:

"Ben mücadele etmesini nasıl bilirsem, demokrasinin usullerine uymayı da aynı şekilde bilirim..."

Nur içinde yatsın, İnönü'nün bizlere bıraktığı onurlu örnekler, yolumuzu her zaman aydınlatacaktır.

25 Aralık 1982

Geleceğe Hazır mıyız?

Tarih boyutu olan, kıtalar arasında yer alan, doğa ve insan kaynağı ile ciddi birikime sahip bir toplum için, "gelişme," bir matematik denklemine sığmayacak kadar çok yönlü bir sorundur.

Türkiye, bu özelliklere sahip ülkelerden biridir.

Gelişme ve büyüme mücadelesine aklın, demokrasinin, özgürlüğün çerçevesinde yeniden koyulabilirsek, elli milyonluk çağdaş ve sanayileşmiş bir toplum hedefine doğru ciddi adımlar atılabilir.

Bu yolun doğal engellerle, zorluklarla dolu olduğu açıktır. Bunları aşmaya çalışırken, bir de kendi kendimizle uğraşmamamız, zor olanı

“imkânsız” kılmamamız gerekir.

Başlayan yeni dönemde Türk toplumunun ilk ve en önemli hedefi, kendi kendisiyle uzlaşmaktır.

Bu uzlaşmanın yolu demokrasidir, yöntemi barıştır, çözümü anlayıştır.

Demokrasi, barış, anlayış: Bunlar, göze ve kulağa hoş gelen, herkesin kolaylıkla sahip çıktığı kavramlardır. Ancak, bunları sadece kendi açımızdan, kendi yararımıza ve kendimize yontarak ele almıyorsak, her birine gönül koymak, emek vermek, her birinin bedelini ödemek gerekir.

Bu bedeli ödemeye, toplum olarak hazır mıyız?

Demokrasi, karşıtların özgürce mücadelesidir; demokrasi, karşıtların uygarca uzlaşmasıdır. Başkalarının bizim düşüncelerimize karşı özgürce mücadele vermesini kabulleniyor muyuz? Onlarla, belirli noktalarda uzlaşabilecek medeni cesarete sahip miyiz?

Demokrasi, “azgelişmişi”, “ikinci sınıfı” olmayan “bir rejim modelidir. Yeni bir anayasayla yaptığımız başlangıcı doğru yorumlarla sağlamlaştıracak, demokrasiyi ortak bir “hayat tarzına” dönüştürebilecek miyiz?

Demokrasi, farklı düşüncede olanların birbirini en ağır biçimde suçlayabildiği bir ortamda, yaygın bir “düşmanlık” şartlanmasının geçerli kılındığı bir çerçevede, çözüm üretemez. Bunun örneklerini geçmiş dönemlerde yaşadık. Demokrasi, kendimizden farklı düşünenlerin bizim kadar vatansever olduğunu, bizim kadar hak sahibi olduğunu kabullenmenin sistemidir.

Böyle bir demokrasiye hazır mıyız?

Önümüzdeki dönemde, “barış”, “anlayış” gibi kavramları soyut değerler olmaktan çıkarmanın sınavı verilecek. Barış’ın, sadece liderler arasında, temsilciler arasında, siyasal kümeler arasında başlayıp bitmediğini görmek gerekir.

Türkiye’nin günümüzde ihtiyaç duyduğu barış bundan çok daha kapsamlıdır: Tarihimizle çağımız, geçmişimizle günümüz arasında, farklı hayat tarzlarının, farklı dünya görüşlerinin, farklı hassasiyetlerin arasında bir barıştır, kalıcı ve etkili olan. Barışın gereği, kendi geçmişimizle aramızdaki hesaplaşmaları vicdanların süzgecinden yeniden geçirip değerlendirmektir; anlamadıklarımızı anlamaya çalışmaktır, kendi doğrularımızı sınayabilmektir. Toplumsal barış; birbirini anlamaktır, saymaktır, hattâ kimi durumda, birbirine “tahammül etmektir.” Böyle bir

barışın gerektirdiği vicdan muhasebesine, özeleştiriye, yapıcı ve yaratıcı arayışa, hazır mıyız?

Her biri kendi içine kapanmış, birbirine sevgisizlikle bakan, sürekli olarak bu yönde şartlanan kümelerin güncel yaşayıştan siyasete kadar, kültürden beğenilere kadar her alanda sergiledikleri bir güvensizlik ve kopukluk ortamında, her kümenin, kendi dışındakini düşüncesinden ötürü mahkûm edebildiği bir çerçevede, kim, kiminle, ne üzerinde uzlaşabilir?

Aramızdaki görünmez duvarları yıkabilmenin ön adımı, birbirimizi anlamaya çalışmaktır. Bu adımı atacak inanca sahip miyiz?

1983'ün Türkiye'si, her şeyden önce kendisiyle uzlaşmak durumundadır. Demokrasinin de, siyasetin de, ekonominin de geleceği öncelikle buna bağlıdır.

Türkiye, bu uzlaşmayı gerçekleştirecek güce, deneye, insana sahip bir ülkedir.

1 Ocak 1983

Sınıf Geçecek miyiz?

Demokrasinin "ikinci sınıf", "azgelişmiş ülke modeli", "biz bize benzeriz tarzı" olmaz. Olmadığı içindir ki, "ikinci sınıf" bir demokrasi herkesi hayâl kırıklığına uğratmaya, kısa sürede rayından çıkmaya, ülkeyi sık sık "kurtarılacak" bir duruma düşürmeye mahkûmdur. Türkiye'nin siyasal geçmişi, bu durumun canlı ve öğretici örneğidir.

Anlayışlarda, yaklaşımlarda ve kurallarda demokrasiyi gerçekleştirmek kolay iş değildir. Fakat "ikinci sınıf" demokrasiyle güvenlikli ve kalıcı bir düzeye ulaşmak, kolay olmaması şöyle dursun, mümkün de değildir. Hele başka olumsuzluklar da varsa, ikinci sınıf demokrasinin sonucu ancak sürekli ve yozlaştırıcı gerilimlerdir, düşmanlıklardır, 12 Eylül öncesindeki vuruşmalardır.

Demokrasi ancak bütün anlayışları ve kuralları içinde gerçekleşirse başarılı olabilir. Dolayısıyla, her ülkenin ille de demokrasiyle yönetilmesi diye bir şart yoktur. Bizim gibi, hem demokrasiden uzak kalınca hasretine düşüp onsuz yapamayan, hem de, demokrasinin ancak ikinci sınıfını gerçekleştiren ülkelerin işi ise hayli zordur...

Düşüncenin cezaevine konduğu, demokrasilerde suç olmayan davranış, eleştiri ve toplantı özgürlüklerinin suça dönüştürüldüğü, basına ve sanata

umacı diye bakıldığı, sanat eserlerinin “yakılabildiği” bir ülkede demokrasi gelişemez.

Demokrasi, ulusal özelliklerinden çok evrensel nitelikleri ağır basan bir modeldir. Demokrasinin, eğer demokrasi olacaksa, her toplumda geçerlilik taşıması gereken evrensel doğruları, ilkeleri vardır. “Bizim özelliğimiz ayrı” diye çoğu kez başka hesaplara dayalı bir gerekçeyle bu temel ilkeler reddedilmişse, ortaya ancak “ikinci sınıf demokrasi” çıkar. Bu da, beklenmedik bunalımları toplumların başına dert eder.

Yeni başlayan dönemin temel sorunu, “birinci sınıf” bir demokrasiye yatkın olmayan geleneklerin, anlayışların, alışkanlıkların ve kuralların ortamında, “demokrasiyi gerçekleştirmek” durumunda olmasıdır. Demokrasiye “benzeyen” bir sistemde, bir bölümü yarı-demokratik kurumlarla, demokrasideymiş gibi davranmanın yanlış olup olmayacağını kestiremeyen insanlarla, başarı kolay değildir. Ne var ki, kendi geleceği açısından Türkiye ve kendi yararları açısından yeni hükümeti, demokrasinin “ikinci sınıfına” artık son vermek ve birincisine geçmek zorundadır. Bu zorunluluğa, yakından bakmaya çalışalım:

Türkiye’nin yeni hükümeti, malûm, “liberal ekonomi” uygulamanın iddiasıyla işbaşına gelmektedir. Liberal ekonomi, iki farklı siyasal ortamda uygulanabilir: Ya, Batı Avrupa’nın, İngiltere, Fransa, Federal Almanya ve benzerlerinin çoğulcu ve bizim tanımımızla “birinci sınıf” demokrasi ortamında ya da Güney Kore’lerin, Şili’lerin, Filipin’lerin “diktatörlük” ortamında.

Bir “üçüncü yol” söz konusu değildir.

Türkiye’nin liberal ekonomi iddiası eğer gelişmiş bir demokrasinin eşliğinde gerçekleşecekse, o zaman, yeni hükümet adına bir sorun olmaz. Yok, eğer aynı liberal ekonomi Güney Kore ve benzerlerinin çerçevesinde oluşacaksa, o takdirde, “parti lideri” Özal’a da, onun Anavatan Partisi’ne de ihtiyaç yoktur; böyle bir ortamda, başka kişiler ve güçler, liberal ekonomiyi çok daha etkili ve yetkili olarak uygulamaya koyarlar.

“Biz bize benzeriz, hem kendimize göre demokrasi yapıp, hem de liberal oluruz” denmekteyse, ümit ederiz sonuç farklı çıkar ama, bunun Türkiye’deki doğal noktalanması, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül’e yol açan gelişmelerdir.

Kimse, kimseyi, “ille demokrasi içinde olacaksın” diye zorlamıyor. Ya bu “yarım sevda”dan vazgeçmek ya da demokrasi gibi bir demokrasiyi elbirliğiyle gerçekleştirmek durumundayız.

8-9 Aralık 1983

III
Bir Anayasa Hikâyesi...

Benim Hocam Bunu Görseydi...

Yirmi yıl kadar önce, Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde, Prof. Briedel isimli bir Anayasa Hukuku hocamız vardı. Kendisi, muhafazakâr bir İsviçrelinin bütün özelliklerini, olumlu ve olumsuz yanlarıyla sergilerdi. Konuşmaları biraz monoton ama son derece ciddiydi. Çarpıcı değişiklik önerilerinden, ileri düşüncelerden pek hoşlanmazdı. Hukuk tekniğine, zaman içinde oluşmuş hukuk normlarına son derece bağlıydı. Bize, önce mukayeseli olarak anayasa hukukunun temellerini ve örneklerini öğretmişti. Sonra, bir ülkenin anayasasını ele alarak (bizim dönemimizde bu abd Anayasası'ydı) bunun üzerine ciltlerle kitap okutturmuştu. Prof. Briedel'in bir özelliği de, anayasa hukukunun çeşitli alanlarında öğrenciden model istemesiydi. Örneğin, "yürütme ile yasamanın ilişkisi", "yargı denetimi", "yürütme organının iç dengesi" gibi konularda her öğrenci çok sayıda "rapor" hazırlar, belirli bir anayasa üzerinde öneri getirir, bunlar sınıfta tartışılırdı. Ve hocamızın özelliği, hiçbir şeyi kolay beğenmemesiydi...

Hayâl bu ya, bizim Anayasa taslağını hocam görebilseydi, acaba ne derdi? Önce, bir İsviçreli titizliğiyle her maddeyi dikkatle okur, kiminin altını çizerdi. Sonra, muhafazakâr bir bilimadamına yaraşır bir yaklaşımla, ilk olarak "biçim"den söz ederdi: "Böylesine karışık ve çelişkili, böylesine ayrıntıya boğulmuş bir anayasaya pek rastlamadım. Tanrı uygulayıcılarına kolaylık versin" derdi. Ardından, gözlüğünü düzeltir, "Anlaşılan, tüm özgürlükleri ve basın özgürlüğünü gönlünce sınırlama yetkisini siyasal iktidarlara tanımışsınız. Bu maddeler çerçevesinde, bizim anladığımız türde bir demokrasi olmaz" der, "... bu nihayet sizin bileceğiniz iş" diye eklerdi. "Fakat dikkatli olun, anayasa hazırlayıcısının yanlışını siyasal iktidarın düzeltmesini beklemeyin. Geleceğin büyük sürtüşmelerine yol açmayın" diye sözünü sürdürürdü.

Muhafazakâr bir hukuk geleneğinin temsilcisi olarak, kamulaştırmaya, toprak reformuna ve devletleştirmeye ilişkin maddeleri onaylar; sendikalara ve işçilere ilişkin maddelere geldiğinde ise, "Herhalde siz Türkler, işçilerin toplumda bir ağırlık taşımasına, sendikaların işçi haklarını savunmasına önem vermiyorsunuz" derdi. Ve, namuslu bilimadamı kişiliğiyle, "Grev süresi anayasa tarafından fiilen iki ay olarak sınırlanmış sendikanın,

toplusözleşme pazarlığında hiçbir ikna gücü olmaz; hele uygulanagelmiş check-off sisteminden de dönüş yapılmaktaysa, sendikaların varlığı bile tehlikeye düşer” derdi.

Anayasa’nın daha teknik konularına, organlar ve kurumlar arası dengelere gelindiğinde hocamın İsviçreli sükûnetinden eser kalmazdı: “Fakat,” derdi, “böylesine karmaşık bir yetki bölüşümü ancak kargaşa yaratır.” Hocamın uzmanı olduğu bir alandı bu: “Bir Anayasa eğer iki ayrı ve birbirine rakip güç odağı yaratmaktaysa, o ülkenin işi son derece zordur. Ya Başkanlık sistemi olur ya da Meclis sistemi. Her ikisinin de daha yumuşak yahut daha köşeli örnekleri vardır. Ama sizin yaptığınız karmada her iki sistemin olumlu yanları kaybolur, olumsuzlukları ortaya çıkar. Başbakanı azleden, kilit görevlere atama yapan cumhurbaşkanı, bir başkanlık sistemi için eksik yetkiye sahiptir, meclis sistemi için fazla yetkiye. Bu anayasada sonuç, cumhurbaşkanının da, meclisin de yetkisiz ve güçsüz olmasıdır. Birçok işin boşlukta kalmasıdır, sürtüşmelerdir, bürokrasinin kulisçiliğe koyulmasıdır. Teknik açıdan böylesine eksik bir belgeyle yola çıkıyorsanız, Tanrı yardımcınız olsun.”

“Peki Sayın profesör” derdim kendisine, “bu taslağı, öğrenciniz olarak ben hazırlamış olsaydım, nasıl değerlendirirdiniz?” Vereceği cevap, herhalde şöyle olurdu: “Kusura bakmayın Bay Cem, sizi sınıfta bırakırdım; daha da ötesi, hukuk öğreniminden vazgeçmenizi önerirdim...”

Son yıllarda hocamdan haber alamadım. Hayattaysa, Tanrı selamet versin, değilse nur içinde yatsın.

20 Temmuz 1982

“Bir Bildiği Vardır...”

Benzer olaylara, hayatın ve toplumun her kesitinde rastlamak mümkündür: Kişi, örneğin çiftçidir. En yanlış tercihi yapıp, piyasa değeri hızla düşen bir ürüne bütün toprağını ayırır. Ardından, bol su vermek gerekiyorsa suyu kısar, kural az sulamak ise, sulama gereçlerine tüm parasını yatırır. Gübre atmak usuldense bunu yapmaz, değilse, verir gübreyi.

Olayı izleyenler, önce hayrete düşüp, sonra başlarını sallayarak, “yok, yok” derler, “... mutlaka bir bildiği vardır.”

Kişi, işadamıdır. Varını yoğunu karşılık göstererek en yüksek faizle kredileri alır. Sonra, zaten kapasite fazlası ve sürüm darlığı olan bir alana

yatırır paraları. Teknolojinin yenisini değil geçkinini, kadronun beceriklisini değil ucuzunu seçer.

Çevre tacirleri, sanayicileri bakarlar bu olaya, pek akıllarına yatmaz ama, “mutlaka” derler, “bir bildiği vardır.”

Söz konusu çiftçinin, işadamının ve benzerlerinin gerçekten, var mıdır bir bildikleri?..

Sorumluların “bir bildiğinin” bulunması, özellikle ileri yönetim tekniklerinde çok önemlidir. Çünkü buradaki kural, sorumluluğun da, yetkinin de bütün hareket imkânlarıyla beraber tek kişide toplanmasıdır. Türkiye’nin kamu ve devlet yönetiminde bir süredir denenen yöntem, dünyanın çeşitli ülkelerinde hem kamu kesimi, hem de özel sektör tarafından başarıyla uygulanmış “ihale” yöntemidir. Buna göre, bir kuruluşun yahut görevin asıl sahibi (şirket, genel müdür, devlet, vb.) kimi işin gerçekleşmesini belirli bir kişiye bir anlamda “ihale” eder. Bu kişi, söz konusu işin niteliğine yahut düzeyine göre, bir bakan olabilir, genel müdür, kısım şefi yahut şirket sorumlusu olabilir. Görevin en üst düzeydeki sahibi, çerçeveyi çizip amacı belirledikten sonra, söz konusu kişiye bütün sorumluluğu ve bütün yetkiyi, hareket imkânını verir. Sonra, onun işine karışmaktan dikkatle uzak durarak ve çok üst düzeydeki bir denetimle yetinerek, sonucu bekler.

Bu yöntem belki risklidir ama, başarılı olması durumunda yapılan işin etkinliği, hızı, akılcılığı, verimliliği büyümektedir.

Türkiye’nin yönetim sorumluları, devlet yönetimini bu çağdaş uygulama anlayışının doğrultusunda geliştirmeye çalışmaktadır. Nitekim, toplumun en hayati üç konusunda, bir ihale yöntemi geçerliktedir: Anayasa’nın hazırlanması Sayın Aldıkaçtı’ya, ekonominin günü ve geleceği Sayın Özal’a ihale edilmiştir; üniversitelerin ve bilimin ihalesi Sayın Doğramacı’nın üzerindedir.

Ne var ki, her üç alandaki bâzı uygulamalar, zaman zaman “herhalde bir bildikleri olmalı” dedirtmektedir. Örneğin, ekonominin kimi alanındaki olumsuz gelişmelerden, farklı yaklaşımlarla herhalde sakınılabilirdi. YÖK adına üniversite hocalarının yüzde 78’ini karşıya almak[1] ve bu hocaların çok sayıdaki istifasına yol açmak yerine, başka çözüm bulunabilirdi. Aynı şekilde, Anayasa bilimiyle ilgisiz düzenlemeleri Anayasa’ya koymadan, “Anayasa metni kayboldu-bulundu” gibi hafifliklerin oluşmasına meydan vermeden de bir tasarı meydana getirilebilirdi.

Bütün bu gelişmeleri izlerken, Türkiye'nin kaderi üç alanda kendilerine ihale edilmiş kişilerin "bir bildikleri olduğuna" ister istemez inanmak gerekiyor...

14 Temmuz 1982

Biz, "Cahil Kişiler" Olarak...

Türkiye'nin bir kargaşa döneminden geçip geldiği, zor günler içinde olduğu, herkesin bildiği gerçeklerdir. Kimsenin kuşkusu bulunmasın, takvim tamamlanıp demokrasiye geçildiğinde de, ekonomik ve toplumsal zorluklar, darboğazlar eksik olmayacaktır. Gelişme ve sanayileşme, kolay bir süreç değildir.

Bu sürecin şu sırada yaşanılan günleri kritik günlerdir. "Son"a yaklaşmanın doğal gerginliği ve paylaşılmış fedakârlıkların birikimi, toplumun her katında hissedilmektedir. Yönetim, üstlendiği sorumluluğu sonuçlandırmanın çabasındadır; işçi, memur, köylü kitleleri, enflasyon ve onu izleyen düşük gelir ortamının yaralarını sarmaya çalışmaktadır; işveren kesiminde, durgunluğun etkileri, artan iflâsların kaygısı vardır; çok kişinin yakınları, sevdikleri, farklı nedenlerle zor durumdadır, vb.

Benzer bir çerçevede, insanların, birbirini gereksiz yere köşeye sıkıştırmaktan sakınmaları, olmadık mesele yaratarak birbirini daha da zor konumlara itmekten kaçınmaları gerekir. Böyle bir dikkati paylaşmakta herkesin ve toplumun yararı vardır.

Önümüzdeki Anayasa taslağını, bir de bu açıdan çok sakıncalı, hattâ tehlikeli bulmaktayız.

Taslağı hazırlayanlara sanki şöyle denmiştir: Öyle bir taslak hazırlayın ki, bunun üzerinde "asgari müşterek" bulabilmek mümkün olmasın; toplumun her kesiti köşeli ve sert tavır almaya zorlansın; kurumlar, geriye dönüşü mümkün olmayan çizgilere yöneltilsin; insanların az meselesi varmış gibi, başlarına bir de bu mesele çıkarılsın.

Taslağın temel özelliği, ne yazık ki budur.

Bu taslağı, bu özellikleriyle kabullenmek, toplumun yaygın kesimleri açısından mümkün gözükmemektedir. Çalışma hayatına ilişkin maddeler yerini korudukça, işçinin bu taslağı desteklemesi nasıl beklenebilir? Demokrasiyi bir hayat tarzı, bir ülkü olarak benimsemiş insanların ve kitlelerin varlığı, özgürlüğü özgürlük adına yok ederek nasıl hiçe sayılabilir? Anayasa hukuku ve yönetim hukuku açısından inanılmaz teknik

yanlışlarla kurumlar arası ilişkileri bir kargaşaya sürükleyecek maddelerin, bu konuları bilebilen çevrelerce onaylanması, nasıl düşünülebilir?

Yani taslak, mümkün olan en geniş kitlenin haklı olarak kendi karşısına dikilmesi için, elinden geleni yapmıştır. Birleşmeyi olumluda değil, olumsuzda gerçekleştirmiştir.

Taslak, insanları ve kurumları, ya kesin tavır almak ya da ömür boyu inandıkları ilkelerden, toplum kesiti olarak geleceklerinden vazgeçmek tercihine zorlamıştır. Türkiye'de yönetim sorumluluğu taşıyanları da, başlarında az mesele varmış gibi, şimdi bir de bu çok çetin ve belki de sakınılabilir olan meselenin karşısında bırakmıştır.

Anayasa Komisyonu Başkanı Sayın Aldıkaçtı, dün yayınlanan demecinde şöyle demektedir:

"Beni hiç üzmedi saldırılar. Biliyorduk zaten olacağını. İşin garip ve hazin tarafı şu ki, beni yerenlerin ve eleştirenlerin hepsi de cahil. Anayasayı bilmiyorlar. Güldürüyorlar insanı. Çalıştığım gazetede de bu tür eleştiriler çıktı. Kahkahalarla güldüm. Anayasa konusunda bir şey bilmiyor ki, yazıyor, 'böyle özgürlük olur mu' diye."[2]

Türkiye'nin yeni Anayasa'sı kendisine "ihale edilmiş" bulunan Sayın Aldıkaçtı'nın tanımına göre "cahiller" katında yer alan bir kişi olarak bizim görebildiğimiz, kendisinin daha çok uzun süre "kahkahalarla gülmeye" devam edeceğidir...

3 Ağustos 1982

"Suçlu" Bulundu: Yargı Organları!..

Sayın Aldıkaçtı, Anayasa taslağını sunuş konuşmasında şöyle demektedir: "Eğer Yargı Kuvveti görevini kusursuz yapmış olsaydı, 12 Eylül'e gelinmesi bu kadar kolay olmazdı."

Bu sözlerin üzerinde çeşitli yönleriyle durmak gerekir. Bir Anayasa taslağının sahibince kullanılmış olmaları nedeniyle değil, toplumun temel bir kurumunu 12 Eylül öncesinin kargaşasıyla bağlantılı olarak suçlamaları nedeniyle.

Önce şunu belirtelim: Bir toplumda bâzı kurum ve kuruluşlar, kendilerine yöneltilmiş suçlamaları karşılamak ve cevaplamak imkânından yoksundur. Bunların başlıcası, Yargı'dır. Bir siyasi partiyi, işçi yahut işveren sendikasını istediğiniz gibi suçlarsınız, onların sözcüleri de kalkar size cevap verir. Ama bir "Yargı Kuvveti'nin," yani Yargıtay, Danıştay gibi

kurumların, yargıç ve savcıların, suçlamaları cevaplayacak konumları, alışkanlıkları, becerileri, haklı olarak yoktur.

Dolayısıyla, bu tür kurumlar ve insanlar söz konusu olduğunda, fevkalâde dikkatle ve sorumlulukla konuşmak gerekir.

Soyutta suçlama olmaz. Suçlama, bir sorumluluk işidir: Kimi, neden, hangi somut olaylardan ötürü hedef aldığınızı belirterek, bu olayların nicelik ve niteliğiyle suçlamanın kapsamı ve dozu arasında inanılır bir mantık dengesi kurarak, insanlar ve kurumlar hakkında suçlayıcı olunabilir.

12 Eylül öncesinin kargaşası soyut bir kavram olarak alınıp güçlü olanın gölgesine sığınıldığı varsayımıyla, alabildiğine soyut suçlamalarda bulunulması, yazı ve düşünce çevrelerinde maalesef geçerli bir uygulamadır.

Ancak şimdi ilk kez, “Yargı Kuvveti” de benzer soyut suçlamaya hedef olmaktadır. Bu, alışageldiğimiz örneklerle kıyaslanmayacak kadar vahimdir:

Bir toplumdaki “nihai merci” yargıdır. Son tahlildeki tek objektif ölçü, yargının kararıdır.

Yargının soyut suçlamalara hedef yapılabildiği bir ortamda, değer ölçüleri sıralaması bozulmuş, ipin ucu kaçmış, toplum şirazesinden çıkmış demektir.

12 Eylül’e yol açan olaylarla “Yargı Kuvveti” arasında ille de bağlantı arıyorsak, yargıya gösterilmiş saygısızlıklardan hareket etmek çok daha doğru olur.

Gelişmiş toplumlarda yasal olarak “imtiyazlı” tek zümre vardır, o da, Yargı organını meydana getiren insanlardır. Bu imtiyaz, boşuna tanınmış değildir: Toplum, kendi dirlik ve düzenliğini, varlığını, kimi durumda canını emanet ettiği bu insanların, en sakin ve en rahat bir ortamda yaşamasını, düşünmesini, karar vermesini öngörmüştür. Türkiye’mizdeki durum nedir acaba? Yargı organını meydana getiren insanlarımızın özlük haklarına, ekonomik ve sosyal durumlarına yeterince ilgi gösterilmeyişi bir yana, meslek güvenceleri ve çalışma koşullarıyla ilgilenilmiş midir? Savcı olarak görev yapan bir okuyucunun gazetemize gönderdiği yazıda şöyle deniliyor:

“... İşte Adliyeler yıllardır olduğu gibi duruyor. Bu şartlar altında dahi, tozlu dosyaları, çürük masaları, kırık sandalyeleri, içi hasır dolu yapışkan koltukları, rengi uçmuş fonları ve perdeleri, yakası yıpranmış cüppeleri, büyük azim ve Adalet idealleriyle, yine de Adalet Dağıtmaya devam edeceklerdir...”

Yazıyı, Sayın Aldıkaçtı'nın sözlerinden hareketle fakat kendi yargımızla noktalayalım:

Eğer bütün kurumlar kendi görevlerini "Yargı Kuvveti" kadar eksiksiz yapabilseydi, 12 Eylül'e bu kadar kolay gelinmezdi...

6 Ağustos 1982

Hangi Akla Hizmet İçin?

Bilinen hikâyedir: Deveye sormuşlar, "Boynun neden eğri?" diye. Deve dönüp bakmış, vermiş cevabını: "Nerem doğru ki!.."

Anayasa taslağının birçok maddesini incelerken, bu fıkrayı sık sık hatırlamamak mümkün değil. Kimi akıldışı, kimi izan dışı. İnsan, hangisini ele alıp neresinden eleştireceğini, neyi önerebileceğini şaşırıyor.

Örneğin, "... en çok on işçi çalıştıran işyerlerinde toplusözleşme yapılamayacağına, sendikal hakların kullanılmayacağına" ilişkin taslak maddesi.

Bunun, sosyal haklara, sendikal anlayışa aykırı özellikleri bir yana; maddeyi hazırlayan Komisyon üyeleri, Türkiye'nin ekonomik gelişmesini adetâ sabote eden bir hüküm getirdiklerinin acaba farkında mıdır?

Konuyu açmaya çalışalım: Türkiye'nin büyük sorunu, işsizliktir. Bütün yetkililer, sürekli olarak işsizlikten, bunun yarattığı tehlikeden, etken olduğu durgunluktan yakınmaktadır. Gene bir büyük sorun, sınai üretimin çok küçük birimlerde gerçekleşmesi, dolayısıyla verimliliğin, kalitenin düşmesi, dış rekabetin zorlaşmasıdır.

Benzer sorun karşısındaki birçok ülke, işletmesini büyüten, işçi sayısını arttıran işyerine öncelikler, kolaylıklar getirmektedir. Örneğin Fransa'nın yeni hükümeti, işsizlikle mücadele çerçevesinde, işçi sayısını arttıran işletmelere vergi indirimi ve kolaylık sağlamakta, hele "ek işçi" hayata yeni atılmış bir genç ise, bu destek büyütülmektedir. Yani, işsizliğe karşı etkin çözümlerden biri, işyerlerini yeni iş imkânı yaratmaya özendirmektir; verimliliğin birçok alandaki önkoşulu, üretim biriminin büyümesidir.

Durum böyle iken, bizim Anayasa taslağının söz konusu maddesi işyerlerini işçi sayısını arttırmamaya, iş imkânı yaratmamaya, hep küçük kalmaya, hattâ bölünmeye teşvik etmektedir.

Hemen hiçbir işveren, kendi yetkisinin ve gücünün bir başka kurum tarafından sınırlanmasını istemez. Eğer öyle bir zorunluluk yoksa, kendi işyerinde ille de sendika kurulsun, sözleşme yapılsın özleminde olmaz.

Bunu doğal karşılamak gerekir. Sorunlara daha üst düzeyden bakan işverenler de vardır, ama bu istisnai bir durumdur.

Şimdi, örneğin “dokuz” işçi çalıştıran bir işyeri, doğal olarak, iki işçiye daha iş imkânı yaratmaktan kaçınacaktır. Sendikayla, toplusözleşmeyle kendini sınırlatmaktansa, işletmeyi küçük tutmayı tercih edecektir. Kimi durumda, mevcut işletmesini bölerek işçiyi yeni birimlerde on bir sayısının altına düşürmeye, sözleşme zorunluluğundan böylece kurtulmaya çalışanlar bile olacaktır.

Başka bir deyişle, Anayasa taslağının söz konusu maddesi, işsizlikten bunalan bir ülkede, iş imkânı yaratmamaya işletmeleri özendirmekte, hattâ iş imkânı yaratmayanı bir bakıma ödüllendirmektedir.

Böyle bir anlayışı ve maddeyi, sadece sendika ve işçi karşıtlığıyla ve sermaye yanlılığıyla açıklamak bile mümkün değildir. Zira, her karşıtlığın yahut yanlılığın bir belirli mantığı, kendine göre tutarlılığı vardır.

Söz konusu taslak maddesi, düpedüz “akıldışı”dır.

Küçük kalmaya özendirilmiş işletmelerle dünya rekabetine açılıp Ortak Pazar’lara katılmak, iş yaratması bir anlamda cezalandırılmış işyerleriyle işsizliğe karşı mücadele vermek, bizim taslağın harika buluşları arasındadır!

Ne demeli, herhalde onların da “bir bildiği” vardır...[*1]

21 Ağustos 1982

Ekonomi, Toplum ve Anayasa

İstanbul Sanayi Odası’nın, Sanayi Bakanı Mehmet Turgut’a verdiği raporun basında yayınlanmış bölümleri,[3] ekonomik durumun ciddiyetini ortaya koymaktadır: Sanayi “yaşama şansını yitirme noktasına gelmiştir.” “Talep yetersizliği” ve “finansal sorunlar” (kredi bulamamak, vb.) yüzünden, beş temel sektör, üretimin ve satışların tehlikeli boyutta düşmesi, stokların ölçüsüz büyümesi durumundadır. Üstelik, 1982’nin ilk üç ayına oranla, ikinci üç ay, açık bir gerilemeye işaret etmektedir: Tekstilde, stokların yüzde 7’den yüzde 16’ya çıkması, satışların büyük çapta, gerilemiş olduğunu ortaya koymaktadır.

İnşaat sektöründe kapasite kullanımı, yüzde 57’den yüzde 52’ye düşmüştür. Bunun eşliğinde, dayanıklı tüketim malları sanayii para sıkıntısına girmiştir. Önlem alınmazsa, “bu sektörde büyük bir çöküntü kaçınılmaz görülmektedir.”

Yatırım malları üreten sektörde, ithalata bağlı girdiler, maliyeti hızla yükseltmektedir. Otomotiv sanayiinde kapasite kullanımı, 1982'nin ilk üç ayında yüzde 58'den yüzde 52'ye düşmüştür.

Rapora temel olan araştırmanın sonuçları ise, şöyle değerlendirilmektedir: "12 Eylül'den bu yana uygulanan politikalarda, doğrular içinde yanlışlar vardı. Şimdi ise, yanlışlar içinde doğrular aranmaktadır."

Ekonomi, olayın sadece bir yanıdır.

Danışma Meclisi'nin, önündeki Anayasa taslağına yaklaşım biçimi ise, olayın ikinci yanıdır.

Tartışılan taslak üzerine, Türkiye'nin neredeyse bütün kurumları, birçok alandaki uzmanları, sözcüleri, dizi dizi öneri, eleştiri getirmiştir. Sendikalar, üniversiteler, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Barolar Birliği ve birçok kuruluş, araştırmalar yapmıştır. Basın, tarihinde pek rastlanmadık biçimde ortak eleştirilerde birleşmiştir. Bütün Türkiye, iyi niyetli bir çabanın içine girerek bir oluşuma kendi yaygın katkısını getirmeye çalışmıştır.

Çalışmış da, ne olmuştur?

Danışma Meclisi'nin sayın üyeleri tarafından, adam yerine dahi konmamıştır.

Yüze yakın taslak maddesi geride kalırken, tartışmalı birçok konudan sadece ikisinde, o da madde değil fıkra değişimini, Danışma Meclisi lütfedip dikkate almıştır: "Ekonomik hayatı etkileyici gerçekdışı ve zamansız haber" kavramından vazgeçilmiş, toplusözleşme yasağı "en çok on işçi çalıştıran işyerleri için" öngörülmüşken, yasağın sınırı, beş işçiye geriletilmiştir.

Bunca araştırmanın, uyarının, yazının alabildiği sonuç, bundan ibarettir.

Anayasa taslağının, sadece Meclis dışından gelmiş önerilerle biçimlenmeyeceği, eleştiride de, öneride de, yanılmazlık diye bir kural bulunmadığı, açıktır. Ancak Danışma Meclisi'ndeki danışmanlar, bütün Türkiye'yi kendilerinden ibaret sanmışlardır. Bilginin ve aklın, doğrunun ve vatanseverliğin kendi tekellerinde bulunduğu gibi, hele danışmanlık görevinin çapına hiç sığmayan bir anlayışın içinde görünmüşlerdir.

Sendikalardan üniversitelere, basına kadar çok yaygın bir kesim dışlanmış, küstürülmüş, hattâ küçük düşürülmüştür.

Şimdi, "ekonomi" olayıyla, "Anayasa" olayını birbirine bağlamaya çalışalım:

Ekonominin günümüzde yaşadığı sorunlar, öyle sanayici-işadamı çabasıyla, hükümet desteğiyle üstesinden gelinir gibi değildir. Ayrıca, hiçbir Maliye Bakanı'nın elinde tılsımlı değnek yoktur.

Ekonominin düzlüğe çıkması, ancak bütün toplum kesitlerinin, sanayinin, sendikaların, üniversite, basın çevrelerinin el ve gönül birliğiyle, bir toplumsal uzlaşma ve dayanışma ortamında söz konusu olabilir.

Oysa, bu Anayasa taslağı ve Meclis'teki danışmanların tutumu, böyle bir uzlaşmayı kökünden engellemiştir. Ne yazık ki toplum, hem de Anayasa taslağının marifetiyle şimdi daha derin uyumsuzluklara sürüklenmiştir.

4 Eylül 1982

"Danışmanlığın" Sınırı ve Sorumluluğu Üzerine...

Önce, unutulmuşa benzeyen bir gerçeği hatırlamaya çalışalım: 1982 Anayasası'nın sahibi, sorumlusu, "Danışma Meclisi" değildir. Danışma Meclisi, adı üzerinde, "danışmanlar topluluğudur." Kendisine, yeni Anayasa konusunda fikir "danışılmıştır." Şimdi bu danışmanlar, bir "danışman önerisi" olmaktan öteye anlam ve etkinlik taşımayan görüşlerini, Anayasa'nın toplum ve tarih önündeki sorumluluğunu üstlenecek kurula, Milli Güvenlik Konseyi'ne sunacaktır.

Danışma Meclisi'nin "danışman" niteliği, kendi oluşum biçiminden de açıkça bellidir. Sayın üyeleri, millet seçip de özel bir görevle görevlendirmiş değildir. Kendileri, belirli kuruluşlar ve kurumların içinden süzülerek ve bu kurumlarca seçilerek gelmiş olmak gibi sınırlı bir temsilcilik niteliğine de sahip değildir. Gerek belirlenişleri, gerekse işlevleri, asıl sorumluluğu üstlenmiş olana fikir vermekle yükümlü klasik bir danışmanlık ilişkisinin bütün özelliklerini taşımaktadır.

İlgili kararların, açıklamaların ışığında, durum bundan ibarettir.

Danışmanlık, sorumluluk gerektiren bir görevdir. Danışmanın "yanıltıcı" olmaması, kendi sınırını aşan davranışlardan kaçınması gerekir.

Danışma Meclisi'nin danışmanları, Anayasa Komisyonu aracılığıyla oluşturdukları taslakla, kendilerine danışan gücü "yanıltıcı" bir görev yapmışlardır: Türk toplumunun, üzerinde geniş bir uzlaşmaya varacağı sağlam, temel bir metin yerine, dağıtıcı, küstürücü, ayrılıkları kışkırtıcı bir metin önermişlerdir. Toplumun ortak eğilim ve özlemleri diye, adetâ aşırı muhafazakâr bir sağcı partinin seçim beyannamesini sunmuşlardır. Üstelik bunu öyle karmaşık bir biçimde yapmışlardır ki, kendi aralarında yer alan

ve durumu düzeltmeye uğraşan kimi danışmanın çabasını neredeyse pratikte imkânsız kılmışlardır.

Danışmanlık sınırının aşılması örnekleri ise, giderek çoğalmaktadır. Türkiye'nin kimi temel kurumunu –yargı organlarını, sendikaları– bir kargaşanın sorumlusu diye hem de en soyut, temelsiz biçimde suçlamaya, Danışma Meclisi'nde yer alan hiçbir danışmanın hakkı yoktur. Hele Anayasa Komisyonu Başkanı sıfatını taşıyan bir kişinin, doğrudan doğruya siyasete girerek, kendini savunma imkânından yoksun bir eski başbakanı en sorumsuz ve en ağır sözlerle suçlaması, sadece danışman niteliğiyle bağdaşmayan bir iş değildir; "ayıptır" aynı zamanda.[4]

Şunu hepimizin bilmesi gerekir ki, soyut ve sorumsuz suçlamalarla, insanları, kurumları köşeye sıkıştırmakla Türkiye hiçbir yere varamaz. Türkiye'nin 1976'dan başlayarak içine sürüklendiği kargaşanın temel nedenlerinden biri, bu sorumsuz ve soyut suçlamalardır.

Bütün bu alışkanlıklardan sıyrılmamız gereken kritik günlerde hem de en önemli bir danışmanın ağzından suçlamalara tanık olmak, Türkiye adına bir talihsizliktir.

Kimi danışmanın, kendine çekidüzen verme zamanı gelmiş, hattâ geçmiştir.

26 Ağustos 1982

Güneş'ten Pırıltılar

"… İnsanları akıllı olmak zorunluluğundan kurtaran ve onları deliliklerine rağmen mutlu kılan Anayasa yoktur..."

Dört gündür, yan sayfada yer alan Turan Güneş'le komşuyuz. Ne yazık ki ancak birkaç gün daha sürebilecek bu yazı komşuluğu. Turan Güneş, yukarıdaki alıntı gibi, kendine özgü bir bilgi ve zekâ karışımıyla yaratılabilecek düşünceleri, çözümleri bizlere sunacak.

Turan Güneş bu yazıları kaleme alırken, ortada ne Anayasa taslağı, ne de Danışma Meclisi'nin Anayasa'ya ilişkin tartışmaları vardı. Güneş, 12 Eylül sonrasının yeni bir Anayasa'ya dönük düşüncelerini izlerken, kendi tecrübesinin ışığında, bunları yazmıştır. Hazırlayacağı bir kitabın bölümü olarak tasarlanmış bu yazıların bir gün onun düşünce ve öneri mirası olarak yaygınlaşacağını, Turan Güneş, bilemezdi elbette. Tazeliğini bu sabah yazılmışçasına sürdüren, pırıl pırıl bir miras...

Turan Güneş, her şeyden önce, anayasaların tek başına bir çözüm olamayacağını, kendine özgü üslubuyla dile getiriyor: "… Türkiye'de genel oyla ilk iktidar değiştirdiğimiz 1950'den beri hemen hemen her on yılda bir siyasal bunalım geçiriyoruz: 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 tarihlerinde bu bunalımlar birer askeri müdahale ile sonuçlandı.

1960 yılında, 1924 Anayasası; 12 Mart'ta, 1961 Anayasası, 12 Eylül'de, 1961 Anayasası'nın 12 Mart'tan sonra düzeltilmiş, lüks olmaktan çıkarılmış şekli yürürlükte idi. Yani üç farklı Anayasa ile, hemen hemen birbirine benzeyen üç kez bunalım..."

Güneş, Anayasa hazırlayıcılarının kendi yaptıklarının her derde deva olacağı varsayımlarını, tecrübelerinden hareketle ve son taslağı hazırlayanların yaklaşımlarını adetâ önceden sezerek şöyle anlatıyor:

"… Buna benzer bir ortam 27 Mayıs 1960'ta yaşanmıştır. O zaman da, başımıza gelen felâketlerin kaynağı, diktatörlük eğilimleri, hukukun ayaklar altına alınması hep 1924 Anayasası yüzünden olmuş sayılır ve bir Anayasa ile hemen her şeyin düzeleceği sanılırdı. Gözlerinizi 27 Mayıs günlerine çevirecek olursanız, Kurucu Meclis üyelerinin kendilerini ne büyük bir tarihi görev içinde gördüklerini ve Anayasa tasarısının ne büyük törenlerle hazırlandığını anımsarsınız. Ebedi bir yapıt ortaya konmuştu ve ülkemiz mamur olacak, huzurlu bir toplum kurulacaktı..."

Turan Güneş, asıl meselenin toplumdaki ekonomik ve sosyal sorunlar olduğunu, bunların çözümünü ise anayasaların değil, siyasetin getireceğini –ya da getiremeyeceğini– vurguluyor:

"Şunu söylemekle yetineceğim: Diyelim ki 12 Mart'tan önce bu sınırlar Anayasa'da yoktu, ondan sonra konuldu. E, peki Türkiye'de anarşi dediğimiz olay bu yeni hükümlerden sonra azaldı mı, çoğaldı mı? Kuşkusuz çoğaldı. Neye yaradı öyleyse bu değişiklik? Hiçbir işe yaramadı, çünkü hastalık burada değildi, tabii ilacı da, hukuk ilminin zaten baştan kabul ettiği ve öğrettiği hükümleri yeni bir şeymiş gibi Anayasa'ya dahil etmek değildi..."

Güneş, Anayasa'nın toplumlardaki yerini ve işlevini anlattıktan sonra, 1961 Anayasası'nın özelliklerine dikkati çekerek, "Bu nedenle, bizim anayasamız çağdaş bir anayasadır" diyor ve ekliyor: "... Herhalde bu kadar göklere çıkardığımız ulusumuz için kimse, canım biz henüz o kadar fazla demokrasi yapacak düzeye gelmedik, demeyecektir..."

Turan Güneş'i okurken, insan telefona sarılıp onu aramak istiyor: "… Yazılarınız harikulade güzel Turan Bey, bizim gazete için bir yazı dizisi

daha kaleme almaz mıydınız?..”

22 Eylül 1982

Anayasa ve “Eski Liderler”

Gazetelerde yer alan haberlere göre, Anayasa taslağına eklenecek bir geçici madde ile, “eski siyasi parti liderlerinin ilk seçimlere katılmalarının önlenmesi düşünülmektedir.”[5]

Konunun henüz bir tasarı düzeyinde olduğu varsayımıyla, böyle bir uygulamanın yaratacağı sakıncalara dikkati çekmek istiyoruz:

1) Türkiye’deki bütün köklü siyasal partiler, tarihten gelen düşünce akımlarıyla yakından bağlantılıdır. Zaman içinde ve aynı genel doğrultuda oluşmuş farklı partilerin belirli bir tarihsel akımla, bu partilerin karşısında yer alanların ise bir başka akımla ilişkisi olduğu, yakın tarihimizin her evresinde açıkça görülebilir.

2) Tarihten kaynaklanmış akımlara lider olan kişileri lider olarak değerlendirmek, onun liderliğini sürdürmek ya da bu liderliğe son vermek, söz konusu akımın belirleyeceği bir sorundur. Doğal olan, budur. Bir düşünce akımı, kendi özgür iradesiyle liderini belirler, ondan vazgeçer ya da onu desteklemeye devam eder.

3) Doğal ve mantıklı olan bu ilişkiye, dışarıdan düzenleme yoluyla yön vermek ancak gereksiz sorunlar yaratır:

a- Bir düşünce akımı, kendi liderliğine bir belirli kişiyi getirmek eğiliminde ise, kendi gelişimi ve yarınları açısından böyle bir seçme yapabilecekse, bunu etkilemek, söz konusu akıma karşı bir haksızlık niteliğindedir.

b- Aynı şekilde, eğer bir insan belirli bir tarihsel akım tarafından liderliğe yakıştırılacaksa, bu oluşumu dışarıdan etkilemek de o insana karşı haksızlık anlamınadır.

c- Benzer bir düzenleme, olayı kendi doğasının dışına çıkaracağı için, hem söz konusu tarihsel akımlar açısından hem de toplumun bütünü açısından gereksiz tartışmalara, sürtüşmelere neden olabilecektir.

Günümüzün kendine özgü koşullarında sorunu değerlendirdiğimizde de, eski siyasi parti liderlerine siyaset yasağı koymanın, bir ara öne sürülmüş en önemli gerekçesinden yoksun olduğu görülmektedir.

Geçmişteki “klasik” iddia, parti liderlerinin, kendilerine göre parti içi mekanizmalarını oluşturup, antidemokratik uygulamaların da yardımıyla

“liderliklerini ebedi” kıldıklarıydı. Bu iddiadaki doğruluk ya da yanlışlık payını araştırmak bu yazımızın konusu değildir. Ancak, söz konusu iddia ve ona dayandırılan gerekçe, günümüzde mevcut değildir: Artık ortada ne eski partiler vardır, ne de onların iç mekanizmaları ve iç uygulamaları. Dolayısıyla, eski bir siyasal liderin gene benzer görev üstlenmesi, eski mekanizmaların ona sağladığı varsayılan avantajın değil, doğrudan doğruya kendi niteliğinin ve tarihsel akımın yapacağı özgür seçmenin sonucu olabilecektir.

Başka bir deyişle, bir belirleyici düzenlemenin böyle bir gerekçesi de artık yoktur.

Sonuç olarak, söylenebilecek olan şudur:

Tarihsel düşünce akımlarının, siyaset ve liderlik olayının çerçevesi içinde, en sağlıklı sonuç, bu çerçevenin bizzat yaratacağı sonuçtur. Bu konumdaki bir meselenin çözümünü, ancak meselenin kendi sahipleri getirebilir.

Henüz düşünce aşamasında olduğu anlaşılan bir önleyici düzenlemenin Anayasa taslağına eklenmesi, hem günümüzde hem de geleceğimizde gereksiz sorunlar yaratabilecektir.

12 Ekim 1982

Bu Geliri Nasıl Paylaşacağız?

Bir toplumdaki başlıca sorunlardan biri, gelirin o toplumu meydana getirenler arasında nasıl paylaşılacağıdır. Vergi, ücret, maaş, taban fiyatı gibi araçların niteliği ve kullanım biçimi, bu paylaşımı büyük ölçüde belirler. Örneğin, memur maaş katsayısını enflasyon hızının altında öngörmek, memur kitlesine gelir paylaşımında olumsuz bir yer tanımaktır; taban fiyatlarının yüksekliği, aynı paylaşımda köylünün gözetilmesi anlamınadır, vb.

Gerek bu araçların niteliğini, gerekse onlarla bağlantılı olan gelir paylaşımı modelini ve ekonomik modeli son tahlilde belirleyen, bir toplumun sosyal ve siyasal dengeleridir; bu dengelerin gösterdiği değişimdir. Doğal olan budur. Demokrasilerde kural olan da budur.

Oysa, şu günlerde son şeklini almakta olan Anayasa taslağı, gelir paylaşımı modelini sosyal ve siyasal dengelerden büyük ölçüde bağımsız kılarak, bizzat kendisi belirlemek özelliğindedir. Sosyal ve siyasal dengelerin temelindeki milli iradenin yerine bu taslağın “kendi iradesini”

geçerli kıldığı iddiaları, taslağın bir gelir paylaşımı modeli ve bununla bağlantılı ekonomik model getirdiği iddiaları, bu gözlemlerden kaynaklanmaktadır.

Duruma, daha yakından bakmaya çalışalım:

“Ekonomik modelin” bir Anayasa ile belirlenmesi demek, “bu toplum devletçilikle yönetilecek” yahut “özel sermaye her şeye egemen olacak” gibi kayıtlara Anayasa’da yer verildiği anlamında değildir. Ekonomik modelin büyük ölçüde Anayasa’da belirlenmesi için, böyle bir kayda ihtiyaç yoktur. İhtiyaç olan, belirli paylaşım modellerinin arkasındaki sosyal güçleri dolaylı olarak sınırlamak, böylece aynı sonuca açıklanmış bir tercihle değil, dolaylı yoldan ulaşmaktır. Bizim Anayasa taslağımızın şimdiki haliyle yaptığı gibi. Taslak, Türkiye’deki “gelir paylaşımı modelini” işçi, memur, köylü kitlelerinin aleyhine etkilemek sonucunu, söz konusu kitlelerin hareket alanını ve toplumsal-siyasal etkinliğini daraltarak getirmektedir.

Mevcut Anayasa taslağı, işçinin ücret artışı talebini müeyyidesiz kılan “grev süresi sınırlaması” ve Yüksek Hakem Kurulu uygulamasıyla; sendikaların mali kaynağını kurutmaya dönük, “check-off’un kaldırılması” hükmüyle, sendikaların sosyal dengelerdeki gücünü azaltıcı “genişletilmiş siyaset yasağı” anlayışıyla, işçilerin zararına olan bir “gelir paylaşımı modelini” hattâ doğrudan kurmaktadır.

Memur ve köylü açısından ise, dolaylı bir sınırlama söz konusudur: Memur, kendi sosyal haklarını savunma imkânından yasal olarak yoksundur. Topraksız ve dar gelirli köylü, kendi dağınıklığı nedeniyle böyle bir güce sahip değildir. Bu kesimlerin toplum dengelerindeki ve sosyal düzeydeki savunuculuğunu, geleneksel olarak ve büyük ölçüde işçi sendikaları üstlenmiştir. Sendikaların zayıflatılması, dolaylı olarak, memur ve dar gelirli köylü kitlesinin toplumsal dengelerdeki ve gelir paylaşımındaki yerinden kaybettirilmesi yolunda ciddi bir etken olacaktır. Kaldı ki, özellikle memur maaşının belirlenmesinde işçi ücretlerinin düzeyi hemen her zaman bir ölçü olmuştur.

Sonuç olarak, iki noktanın altı çizilebilir:

Türkiye’nin, işçinin, memurun, köylünün yararı, elbette sorumsuz taban fiyatı politikalarında, işçiye ve memura bir elle sunulanın öteki elle geri alınması anlamındaki enflasyonist politikalarda değildir.

Ancak, meselenin çözümü, işçiyi, memuru ve köylüyü Anayasa hükümleriyle oluşturulmuş bir fiili gelir paylaşımı modelinin, bir fiili

ekonomik modelin “ikinci sınıfa ait” bölümüne yerleştirmek de hiç değildir.

Anayasa taslağını bu belirgin ve talihsiz özelliğinden arındırmakta, onu “tek boyutlu Anayasa” kişiliğinden kurtarmakta, toplumun geleceği adına büyük yarar vardır.

20 Ekim 1982

Açıklanması Gereken Birkaç Nokta...

Anayasa taslağının tartışmalarına ilişkin bir noktaya açıklık getirmek istiyoruz.

Bu taslağın çeşitli özelliklerine ilk günden başlayarak karşı çıktığımızı, bu köşeyi izleyenler bilir: Bizim düşüncemize göre, bu Anayasa taslağı, toplumun ihtiyaç duyduğu bir uzlaşmayı değil, gereksiz sürtüşmeleri getirmeye adaydır. İşçinin, memurun ve köylünün başlıca zarar görenler arasında yer aldığı bir ekonomik modeli kurumlaştırmakta ve onun sürekliliğini sağlamaktadır. Türk halkına, “ikinci sınıf” bir demokrasiyi lâyık görmektedir, vb.

Doğru ya da yanlış, bunlar bizim görüşlerimizdir. Bizim gibi, sendika ve işçi çevreleri, üniversite, hukuk, basın çevreleri de benzer kaygılarla Anayasa taslağına karşı çıkmışlardır. Bu Anayasa taslağını beğenmek ve onun yararlılığına inanmak nasıl bir doğal, yasal haksa, onu beğenmemek ve yararsızlığına işaret etmek de aynı şekilde doğal ve yasal bir haktır.

Bu olağan çerçevede, olağan olmayan şudur: Anayasa taslağına karşı çıkanların “12 Eylül öncesinin dehşet ortamını özlemekte oldukları”, “çılgınca bir enflasyondan, kuyruklardan yana oldukları,” kimi basın ve yayın organında bir sürekli suçlama niteliğiyle yer almıştır.

Bu iddialar doğru değildir.

Bir defa, Türkiye’nin ekonomik tercihi, dünkü vahşi enflasyon ile bugünkü durgunluk arasında sıkışıp kalmış değildir. Dünkü ekonomik durumun savunulacak tarafı pek yoktur. Ama onu izleyen ekonomi politikası, başarılı bir “şok” tedavisini sürekli kılarak başarısıza dönüşmüştür: Büyük kitlelerin giderek alım gücünü kaybetmesini, demir-çelik üretiminin, Atatürk Barajı’nın, çeşitli projelerin yerinde saymasını, tarım üreticisinin sattığı ürünün karşılığını kısmen alabilmesini, inanılmaz boyuttaki yanlışlarla bir Kastelli olayına ve onun sonucundan 60 milyara yakın bir maliyetin devletçe üstlenilmesine neden olunmasını, “... aman ne güzel bir ekonomi” diye sevinçle karşılamak, bize göre mümkün değildir.

Bunu, böyle karşılamıyoruz diye, 12 Eylül öncesinin olumsuz ekonomik özelliklerini özler olduğumuz, beğenmek zorunda olduğumuz ise, doğru değildir.

“Anayasa taslağına karşı çıkanların, 12 Eylül öncesi terörüne geri dönüşü istedikleri” iddiasına gelince:

Bu iddia, eşyanın tabiatına aykırı düşmektedir: Anayasa taslağına genel olarak karşı çıkan çevreler (basın, hukuk, sendika, eski politikacıların bir bölümü, üniversite, vb.), 12 Eylül öncesi terörünün acılarını en yakından, hattâ en doğrudan yaşamış çevrelerdir.

İsimler ve örnekler o kadar çok ki, sadece birkaçını belirtiyoruz: Teröre Abdi İpekçi’sini kurban vermiş biz gazeteciler, yazarlar mı, 12 Eylül öncesi terörüne dönüşü isteyeceğiz ve bu nedenle Anayasa taslağına karşı çıkacağız? Abdurrahman Köksaloğlu’nu, Hamit Fendoğlu’nu, Bülent Demir’i, Ali İsmet Gençer’i ve daha çok sayıda üyesini teröre kurban veren eski siyaset çevreleri, Cavit Orhan Tütengil’i, Bedri Karafakioğlu’nu, Ümit Doğanay’ı toprağa terk eden hukuk ve bilim dünyası, kendi meslektaşlarının, kendi çevrelerinden insanların cenazelerine katılmaktan nerdeyse işlerine vakit ayıramayan avukatlar, sendikacılar mı, 12 Eylül öncesi dehşet ortamına dönüşü istemekte ve bu nedenle Anayasa taslağına karşı çıkmaktadır?

Olayı doğru değerlendirmek gerekir: Anayasa taslağının bize göre olumsuz özellikleriyle, 12 Eylül öncesinin terörünü özlemenin yakından uzaktan ilgisi yoktur. Olmadığı içindir ki, Türkiye’de terörün acısını en fazla çekmiş, ona en sık hedef olmuş çevreler, genel görünümleriyle, bu Anayasa taslağının birçok özelliğine karşıdır. Çünkü, taslağın bu haliyle Türk toplumunun geleceğine olumsuz etki yapacağı inancındadırlar.

Farklı görüşlerimize karşılıklı saygı göstermeye bugünlerden alışamazsak, farklı düşünenleri suçlamaya şimdiden başlarsak, 12 Eylül öncesinin bu alandaki olumsuz özelliklerini asıl o zaman yaşatmış, sürdürmüş oluruz.

5 Ekim 1982

İKİNCİ BÖLÜM
EKONOMİ

I
“Özal Modelleri” ve Türkiye

“Şok Tedavisiyle” Hasta Kurtulmaz

Tıpta uygulanan şok tedavisi, genel olarak, umutsuz bir gidişi durdurmakta kullanılır. Şoku sürekli kılarak hastayı iyileştirmek, kuralda söz konusu değildir. Kötüye gidişi şokla önlenmiş hasta, ancak olağan ilaçlarla, bünyesi gözetilerek ve özenle sağlığına kavuşturulabilir.

Bu konuda, ekonominin de tıbbın kurallarını hatırlattığı söylenebilir: Baş aşağı giden bir ekonomide bu düşüşü durdurmak için şok tedavi uygulanabilir ama, ekonominin düzelmesini bu şokun sürekliliğiyle sağlamaya kalkışmak, sonuçta, geçmişi de aratacak bir sağlıksızlığı yaratabilir.

İçinde bulunduğumuz 1982 yılında şimdi şokun olumsuz ekonomik sonuçları da belirmektedir; geleceğe dönük önlemlerin alınmadığı daha iyi anlaşılmaktadır:

Uygulanan şok, ücret, para ve kredi politikasıyla toplumun satınalma gücünü geriletmek, daha çok bu yöntemle oluşmuş bir ürün bolluğunu dışsatıma yöneltmek için ihracatçıya ve bir bölüm sanayiciye yaygın bir sübvansiyon –devlet desteği– sağlamak olmuştur. Ne var ki, bu tedavinin sürekliliği ve köklü önlemlerin eşliğinden yoksun bırakılması, bir dizi olumsuzluğu da beraberinde getirmiştir:

1) Türkiye’nin daha az tüketir kılınması, ihracat imkânından yoksun çok sayıda şirketi, özellikle orta ve küçük boy işletmeleri perişan etmiş, iş alanları küçülürken işsizlik de azalmamıştır.

2) İç tüketimi giderek daralma eğilimindeki bir ekonomide, yatırım ve üretim çekici olmaktan daha da uzaklaşmış; sağlıklı ekonominin bu iki temel unsuru öneminden bir ölçüde kaybetmiştir.

3) Şokun geçici değil sürekli oluşu, gelir paylaşımını tehlikeli boyutlarda sarsmıştır. Büyük kitlelerin giderek daha az tüketir olması, sosyal bunalımlara yol açma tehlikesi bir yana, yeni yatırımları sınırlayan başlıca bir etkeni oluşturmuştur.

4) İzlenen tedavi yöntemiyle, ekonominin köklü hastalıklarının göz ardı edilmesi ya da daha da büyümesi, yenilerinin oluşması gibi sonuçlar da yaratılmıştır. Bankalarda biriken faizin toplamı olağandışı boyutlara (421 milyar tl) ulaşarak tüm sigortalı işçilerin bir yıllık ücretine eşit olmak gibi

ya da 1.5 milyon memurun yıllık maaş tutarını aşmak gibi alışılmadık görüntüler meydana getirmiştir.[6] İhracat rakamlarına sevinmekten, bu ihracatın önemli bir bölümünün "devlet desteği ile" gerçekleştiği ve dış piyasalarda rekabetin öncelikle "kalite üstünlüğü ve ucuz maliyet" sonucu olmadığı gözden uzak tutulmuştur.

5) Nihayet, şok tedavisinin sürekliliği ve köklü önlemlerde gecikilmesi, uygulanan modelin "varoluş nedeninde," meşruiyet gerekçesinde kuşku yaratan belirtiler ortaya çıkarmıştır. Her şey fiyatların düşmesi için yapılmış ve bunca sıkıntıya katlanılmışken, 1982'nin ilk göstergeleri, yeniden hızlı bir fiyat yükselişine işaret etmektedir. İstanbul Ticaret Odası'nın İstanbul perakende fiyatlarına ilişkin geçinme endeksine göre, 1981'in ilk üç ayında artış oranı yüzde 5.1'ken, 1982'de yüzde 11.8'e yükselmiştir.[7] 1982'de enflasyonun yüzde 25 dolayında kalmasını öngörüp işçi ücretlerinden emekli maaşına kadar her şeyi buna göre düzenleyen bir ortamda, artık yüzde 40'lık bir hızın altına inilemeyeceği tahmin edilmektedir.

Doğru sonuca, ancak doğru teşhisten hareketle varılabilir. Ekonomide gerçekleşenin bir mucize olmadığını, başarılı bir şok uygulamasından ibaret olduğunu bilmek gerekir. Aynı şekilde, şok tedavisinin sadece kısa sürede sonuç verdiği, eğer köklü önlemler ve başka yöntemlerle bütünlenmemişse zamanla ters tepki bile yaratacağı düşünülmelidir.

1982 Türkiye'sinde ihtiyaç duyulan, kendi kendimize methiyeler yazmak değildir. Gerçekleri görmek ve yatırımı, üretimi hızlandırmaya, gelir dağılımını düzeltmeye dönük önlemleri bir an önce almaktır.

15 Nisan 1982

"24 Ocak"

"24 Ocak Kararları," Türk ekonomisinde bir devrim mi? Yoksa bu kararlar, yarım yüzyıllık bir ekonomi anlayışının yeni koşullarla uyum sağlamasından mı ibaret? "24 Ocak," Türkiye'nin her döneminde geçerliliğini koruyacak bir tılsımlı ilkeler bütünü mü, yoksa belirli koşulların zorunlu kıldığı, geçici bir teknik önlemler paketi mi?

Görebildiğimiz kadarıyla, 24 Ocak'ın sonuçları bakımından üç ayrı özelliği var: İlki, 24 Ocak Kararları'nın, Türkiye ile Türkiye'nin içinde yer aldığı uluslararası ekonomik koşullar arasındaki duvarları indirmek işlevini taşıması; Türkiye'yi, kendi ekonomik çevresinden giderek daha fazla

etkilenen bir ülkeye dönüştürmesi. Bu yaklaşımın, ekonominin büyümesi yolunda olumlu ve zorunlu bir aşama olduğu savunulabilir.

İkinci özellik, devletin ekonomiyi toplumun ortak yararı doğrultusunda yönlendirmesine yarayan mekanizmaların zayıflatılması şeklinde tanımlanabilir. Bu, doğrudan doğruya siyasal bir tercihtir: Devlet Planlama Teşkilâtı'nın "sembolik" görevlerle sınırlandırılması, kredi piyasasının düzenleyiciliğinde devletin geriletilmesi gibi. "Bürokratik engelleri zayıflatmak" gibi haklı bir gerekçeye de sığınan bu yaklaşımın doğruluğu, bir siyasal tercih olması nedeniyle, tercih sahibine göre değişir. Ancak, teknik düzeyde tartışmaya hayli açıktır: "Bürokrasiyi sınırlıyoruz" diye, kimi durumda toplumun ve ekonominin tümü aleyhine sonuçlara yol açılabilmiş, örneğin bir bankerler olayı yaşanmıştır.

24 Ocak Kararları'nın, üçüncü özelliği, ekonomi politikasına bir belirli "tercihler sıralaması" getirmesidir: Buna göre, her ne pahasına olursa olsun, enflasyonun önlenmesi ve gene her ne pahasına olursa olsun ihracatın artması, iki kesin tercihtir. Yatırımın ve üretimin hızlanması, ekonomik büyüme, işsizliğin azaltılması, sosyal adaletin sağlanması, 24 Ocak tercihler sıralamasının son sıralarındadır.

Bu son özelliğiyle, 24 Ocak, ekonomiye uygulanmış bir "şok tedavi" görünümündedir. Enflasyonun yüzde 100'ü bulduğu, dış ödemeler dengesinin perişan olduğu bir ekonomide, yapılacak tek ve kaçınılmaz işin böyle bir şok uygulamasına başvurmak olduğu savunulabilir. Nitekim, sadece bu niteliğiyle ve bu amaca dönük olarak, sosyal faturaları göz ardı edip gene sadece "teknik" bir açıdan değerlendirerek, 24 Ocak'ın başarılı bir şok tedavi olduğu meydandadır. Enflasyon hızında sağlanan düşüş ve ihracattaki artış bunu göstermektedir.

Ne var ki, "şok tedavisi" tıpta olduğu gibi ekonomide de bir hastayı iyileştirmez, onun sadece çok kötü durumdan kurtarılmasına yarar. Şok tedavisini sürekli kılmak suretiyle bir insanı yahut ekonomiyi sağlığına kavuşturmak söz konusu değildir.

24 Ocak politikalarının hem temelindeki siyasal tercih bakımından, hem de teknik sonuçları bakımından bize göre yetersizliği, bu noktada toplanmaktadır: Ekonomik büyümeyi, yatırım ve üretimi, işsizliği azaltmayı, sosyal adaleti ön planda düşünmeyen politikalarla Türkiye gelişemez. Günümüzdeki politikalarla, toplumun çok büyük kesiminin ortak yararları ve ortak özlemleri karşılanamaz, amaçlanan huzur, güven ve beraberlik ortamına, amaçlanmış ölçüde varılamaz.

Biraz kolaycı fakat klasik deyişle, “kuyrukları önlemenin yolu insanların kuyruklarda yer alamayacak ölçüde varlıksız kılınması değil, kuyruklara imkân tanımayan bir üretim bolluğunun sağlanmasıdır.”

Bize göre, Türk ekonomisinin ve Türk toplumunun ortak yararı, 24 Ocak anlayışının tercihler sıralamasını değiştirmektir. Devletin toplum yararı doğrultusundaki düzenleyiciliği çerçevesinde, öncelikle hızlı büyümenin, işsizlikle mücadelenin, sosyal adaletin amaçlanmasıdır. Böyle bir alternatif politikanın mutlaka “içine kapanmak, bürokratik uygulamaya yönelmek, enflasyonu başıboş bırakmak, ihracattan vazgeçmek” anlamına gelmediği ise açıktır.

Mesele, ekonomiye salt bir teknik olay, bir rakamlar yığını diye bakmamaktır; bütün bunların amacı olarak, insanı görebilmektir.

24 Ocak anlayışı, bir zorunlu şok tedavisi niteliğiyle başarılı görülebilir. Aynı anlayışın sürekliliği ise, sağlıklı bir toplumu ve büyüyen bir ekonomiyi yaratacak özellikte değildir.

Ancak, başta da belirttiğimiz gibi, bütün bunlar farklı –ve her biri kendi açısından haklı– siyasal tercihler meselesidir...

26 Ocak 1983

Önce “IMF”yi Doğru Tanıyalım...

Önce, “IMF”nin (Uluslararası Para Fonu) ne olup ne olmadığı anlaşılmayarak çoğu tartışma yanlış başlatıldı. IMF, üyesi ülkelerin birbiriyle alacak, borç ve ödeme ilişkilerini düzende tutmakla yükümlü bir kuruluş. Bu ülkelerden biri, borçlarını ödemiyorsa bu hem IMF’nin gözetimindeki sistem açısından, hem uluslararası özel kredi kuruluşları açısından tehlike demektir. Söz konusu borçlu ülke üzerinde IMF’nin zorlayıcı bir konumu olmadığından, IMF önce olayı izlemekle, uyarmakla yetinir. Daha sonra, bu ülke, çaresiz, IMF’ye başvurarak ondan yardım ister: Yeni krediler alabilmesi, borçlarını erteletmesi gerekmektedir. Bu noktaya gelindiğinde, IMF, temsil ettiği dış ödemeler düzeninin sağlığı açısından, kendi koşullarını ortaya kor. Bu koşullara uyulması durumunda kolaylık göstereceğini belirtir.

Öneri ve uyarı, artık zorlayıcı bir “reçeteye” dönüşmüştür. Söz konusu ülke yeni krediler aramaktaysa, bu reçeteyi uygulayacaktır.

Hemen belirtmek gerekir: IMF, eşiğine gelmiş ülkeyi ne sömürmenin peşindedir, ne de –bizde sanıldığı gibi– kalkındırmanın peşinde. IMF, tahsil

edilemeyen alacakları bir an önce gerçekleştirmeye dönük bir “reçete” sunar sadece. IMF’nin amacı, “ülkenin dış ödemeler dengesini düzeltmesi” öngörülmüş bu reçeteyi uygulatmaktır. Yoksa, IMF’nin kalkınma planları hazırlamak, ülkelerin sosyal adalet sorununa çözüm getirmek, işsizliği engellemek gibi bir iddiası, bir işlevi yoktur. Hattâ aynı IMF’nin söz konusu ülke mutlaka özel sektörce olacak, devleti ekonomiden saf dışı edecek gibi bir katı ideolojik tercihi de yoktur. IMF’nin derdi ve davası, uluslararası ödemelerde sorun yaratmış ülkenin ekonomisine, borçları ödeyebilecek bir nitelik kazandırmaktır. Bunun ülkeye yükleyeceği dizi dizi fedakârlıklar olabilir, döviz yaratan ancak halkı perişan olmuş bir ekonomi olabilir, kalkınmanın durması olabilir, vb. Bütün bunları düşünmek, IMF’nin görevi değildir. Ülke, yaşayabilmek için krediye ihtiyaç duyduğundan, yeni krediye ancak IMF’nin onayıyla kavuşabildiğinden, onun reçetelerine uymak ve böylece dış ödemelerini düzeltmek durumundadır.

IMF’nin işlevi budur. IMF reçeteleri, söz konusu ülkeyi borcunu ödeyebilecek bir yapıya yöneltmekten yahut zorlamaktan öteye iddia taşımaz.

Türk ekonomisinin sorumluları, ilk ciddi yanlışı burada yapmışlardır; yatırım ve üretim eksiğine, durgunluğa, Kastelli benzeri olaylara giden yola, bu yanlıştan koyulmuşlardır:

Amacı da, işlevi de açık olan, ihracatı arttırarak ülkeyi borcunu ödeyebilecek duruma getirmekten başka iddiası bulunmayan IMF reçetelerini, bizim sorumlularımız birer “gelişme ve kalkınma planı” sanmışlardır. Hele bu reçeteler, bin bir fedakârlık pahasına bile olsa ihracatın gelişmesine, borçların ödenebilmesine, yeni kredi bulunmasına katkı sağlayınca, alacaklarını tahsil etmeye başlamış yabancı çevrelerin övgüleri de buna eklenince, bizim ekonomi sorumlularımız, görevlerini yaptıkları gibi bir havaya girivermişlerdir.

Oysa, bir ülkenin ekonomisi genelde duraklarken, yatırım ve üretim eksiği kural olurken, insanların büyük bölümü eşitsizlik ve işsizlikten, durgunluktan acı çekerken, bâzı sektörler gelişebilir, bâzı insanlar çok para kazanabilir, ihracat artabilir, dış borçların ödenmesi başlayabilir ve alacaklı çevrelerden kocaman bir “aferin” gelebilir.

Şimdi, Türkiye’nin ihracatı arttırması, dış ödemelerinde darboğazı aşması, hep olumlu gelişmelerdir. Yöntemleri tartışılabilir ama, bunları gerçekleştirmeseydi ekonominin büsbütün dara düşmüş olacağı açıktır. Ne var ki, bizim ekonomi sorumlularımız IMF’nin amacı sınırlı reçetelerine

uzun vadeli birer kalkınma planı gibi sarıldıklarından, görevlerinin ihracatı arttırmakla başlayıp bittiği havasına girdiklerinden, ekonomi son aylar ve günlerde yoğunlaşan sorunlara daha kolay sürüklenmiştir.

Ekonomimizin sorumluları, dıştan övgü aldığı oranda ülke içinden yakınma getiren bir modelin, giderek büyüyen olumsuzluklarını ya görmemiş ya da görememiştir.

29 Haziran 1982

Ya Biz Ne Demekteyiz?

Gazetemizin Ankara Bürosu'nun bildirdiğine göre, IMF'den sonra şimdi Dünya Bankası önerilerini ya da koşullarını sıralamaktadır: KİT'lerin personel "ıslahı" yapmasından kamu yatırımlarının yabancı müteahhit firmalara açılmasına kadar bir dizi konu, yatırım oranları, plan modellerine temel olacak anahtarın yabancı uzman tarafından hazırlanması, kredi politikaları, bu uluslararası kuruluşlarca Türkiye'nin gündemine önerilmektedir. Gene belirtildiğine göre, 1983'e kadar "Türkiye sorununu" üstlenmiş olan IMF, görevi bu tarihte Dünya Bankası'na devredecektir.

Küçülen bir dünyada, hele koşullar mutlaka dış borç almanızı zorunlu kılmaktaysa, yabancıların sizin ekonomik içişlerinize müdahale etmesi doğaldır. Nitekim yaşadığımız olay budur.

Burada asıl önemli olan, söz konusu müdahalenin yer yer bir "laboratuvar deneyini" andırmasıdır. Başlıca sorunu Türkiye'ye geçmişte verdikleri borçların geri ödenmesini sağlayacak ve ilerideki borçları sağlama bağlayacak bir ekonomik yapı oluşturmak olan yabancılar, kimi durumda "sınırı aşmış" bir görünümdeyse, birtakım ekonomik formüller, başka ülkelere "yeniden ihraç" edilmek üzere önce Türkiye'de denenmekteyse, bunun temel nedeni, yabancı kuruluşların Türkiye'yi sevmemeleri değildir.

Neden, sorunlarını ortaya koymak ve çözüm yaratmak açısından Türkiye'nin geri kalmış olmasıdır. Yabancıların bu sorunları belirlemesini ve çözüm göstermesini bekler olmasıdır. Ekonomik düzeyde olsun, siyasal düzeyde, işveren, işçi, üniversiteler düzeyinde olsun, "düşünce ve çözüm" üretmemesi, Türkiye'nin başlıca sorunudur. Giderek artan yabancı müdahalesinin başlıca nedenidir.

Gerçekten, kendi sorunlarımızı belirlemek ve çözümünü oluşturmak doğrultusunda, biz ne demekteyiz?

Son günlerin aktüel konusuna bir başka açıdan bakalım: 1981 yılında, mevduat artışına dayalı olarak bankaların verdiği krediler, 593 milyar lira artmıştır. Bu 593 milyarlık krediden sanayinin aldığı pay, sadece 32 milyar liradır ve 1980'e oranla büyük bir düşüş göstererek, 127 milyardan bu düzeye inmiştir. Sanayi, tarım, iç-dış ticaret, inşaat, esnaf ve sanatkârlar, turizm kredileri olarak adlandırılan "bilinen" sektörlerin tümü, toplam olarak, 1981'deki 593 milyarlık artışın sadece 170 milyarını paylaşmıştır.[8] Peki, geri kalan 423 milyar ne olmuştur? Bu 423 milyar, "belirlenemeyen faaliyetlere yönelmiştir," daha doğrusu, iktisatçı Güngör Uras'ın tanımıyla, "... durgunluğun finansmanında" kullanılmıştır.

Böyle bir tablo karşısında, çok ciddi düşünmek gerekir. Kredi artışından yararlanması 127 milyardan 32 milyara gerileyen bir sanayi ile mi Türkiye "kalkınacak," işsizine iş yaratacak, sosyal adalete yönelecektir? Bu çerçevede mi, sanayinin bünyesi değişecek, dış rekabete açılacaktır? Orta ve küçük sanayi birimleri, bununla mı desteklenecektir? İşçi sendikaları, böyle bir sanayileşme çerçevesinde mi üyelerinin hakkını arayabilecektir? Üniversiteler, sendikalar, sanayi odaları ne önermektedirler?

Sanayiye ilişkin rakam kadar düşündürücü olan, artan kredilerin yüzde 71'inin, üretken olmayan alanlarda, muhtemelen durgunluğun finansmanında kullanılmasıdır. Yani, ekonomik kurumların gelişmesi için, yatırımı için değil, öncelikle ayakta kalabilmesi ve var olan işini döndürebilmesi için birikmiş paralar kullanılmaktadır.

Eğer şimdi bize, sanayi yerinde sayarken kalkınacağımız, üretmezken gelirimizi arttırıp tüketeceğimiz, durgunluğu finanse ederek mutlu yarınlara ulaşacağımız, üretmeyen paranın faizini alıp gül gibi geçineceğimiz anlatılmaktaysa, birileri çok fena yanılıyor demektir.

Ya da biz yanılmaktayız. En iyisi, gene gidip IMF'den, Dünya Bankası'ndan işin doğrusunu öğrenmek...

11 Haziran 1982

Fabrika Bacaları

Değişik zaman kesitlerinde bir toplumun sergilediği "semboller," dile getirdiği "sloganlar," gazetelerde sık sık sözünü ettiği "kişiler," o zaman kesitini tümüyle açıklayan göstergelerdir. Bu göstergeler, belli yanılma payı taşımakla beraber, toplumun gerçeğine, eksik ve fazlasına, arkadan gelecek istatistiklerden çok önce işaret ederler.

Bu açıdan bakıldığında, geçmiş on yılla, hattâ geçmiş yirmi yılla günümüz arasında çarpıcı farklar gözlenebilir. 1960'ların, 1970'lerin Türkiye'sinde, “amaç”, “slogan” ve “sembol” Fabrika Bacaları'dır. En fazla sözü edilen konu, “sanayileşmek”tir. Köylünün umudu “işçi olabilmek,” birkaç kuruşu bir araya getirenin rüyası “sanayiciye” dönüşmektir. Yurt köşelerindeki “sanayi çarşılarında,” küçük tezgâhı kurabilmiş olanın dahi kendini biraz özlemle, biraz kıvançla, “sanayici” olarak tanıttığı, hatırlardadır. Fabrika bacaları tüttürmek bir toplumsal tutkudur. Sanayici, sendikacı olmak, Türkiye'nin geleceği adına verilen mücadelede ön safı tutmaktır...

Yaşadığımız dönemde, bu sloganlar, simgeler artık pek duyulmuyor. Son yıllarda baş tacı edilen, “ihracattır.” Gazete sütunlarında sözü en sık geçenler, düşüncesine başvurulanlar, banka müdürleri, büyük bankerler, önemli ihracat kuruluşlarının, yurtdışı müteahhitlik şirketlerinin yöneticileridir. Artık başarılı sanayicinin değil, başarılı ihracatçının hikâyeleri okunuyor gazetelerde. En fazla üretenler için değil, en fazla ihracat yapanlar için ödül törenleri düzenleniyor. Sanayi yatırımlarına yönelmek değil, yurtdışına ürün ihraç etmek özlemi vurgulanıyor. Daha geniş kesimlerde ise, işçi olmak, sanayici olmak tutkusu, yerini bankaya-bankere para yatırıp bunun geliriyle geçinmek formülüne bırakıyor.

Bu iki farklı durumun, görüntüde olduğu ölçülerle temelde çelişmediği öne sürülebilir: İhracat olacaksa, bu, üretimin de olmasını gerekli kılar; ya da, fabrika bacaları toplumsal gündemin gerilerindeyse, bunun nedeni geçmişteki bâzı eksiklere yahut günün zorunluluklarına bağlanabilir: Büyük girişimin önkoşulu, küçük tasarrufun bankada birikmesidir, vb. Ancak, “fabrika bacaları” ülküsünün, bu ölçüde gerilerde kalması, ekonomi olayının “sanayi sektöründen” “hizmetler sektörüne” böylesine hızlı bir geçiş yapması, Türkiye'nin geleceği adına düşündürücüdür. Sadece ekonomi açısından değil, beraberinde taşıdığı değer yargıları, kültür, ahlâk, davranış özellikleri açısından da, “üretmeyi” ikinci plana itip “köşesinde oturarak faizle yetinmeyi” öne çıkarması bakımından da düşündürücüdür.

Türkiye'deki genel havayı, ortak özlemi, artık fabrika bacaları simgelemiyorsa, bu durumu geçici bir zorunluluk diye, geçmişteki eksiklerin bir ürünü olarak değerlendirmek daha doğrudur. Amaç bu değildir, bunun ötesidir.

Unutulmaması gereken, toplumları son tahlilde kurtaracak olanın, kurtarmış bulunanın, fabrika bacaları olduğudur.

7 Mart 1982

Çözüm, Sanayidedir...

“Mevduat munzam karşılıklarının artması”, “IMF ve Stand-by Anlaşması”, “kredi hacminin daraltılması,” vb. Bütün bunların günlük hayattaki anlamı, özeti ve sonucu nedir?

Galiba en doğru yorumu bir özel bankanın sorumlusu yapmaktadır: “Monetarist politikalarla (bizde uygulanan yöntemler) enflasyonu önlemek mümkün değildir. Önemli olan, genelde üretimin arttırılmasıdır. Parasal ve mali politikalar sonucu enflasyon suni olarak azalır...”[9]

Söz konusu kararların ortak yorumu ise, enflasyonun kontrolünde etkili olabilecek bu girişimin, kredi hacmini daraltması nedeniyle, krediyi daha zor ulaşılır hale getirmesidir. Dolayısıyla, yatırımı ve üretimi sınırlayıcı bir etken olduğudur. Bunun yanı sıra, sıkışık durumdaki sanayi ve ticaret işletmelerini de, son kararlar paketi, kendi kaderlerine terk etmek doğrultusundadır: Yüksek faizler pahasına kredi alan, öncelikle bu kuruluşlar olmuştur. Şimdi onların kaynağı dolaylı olarak kesilmektedir. Böylece, bu “enflasyonist etkenler” ortadan kaldırılarak “sağlıklı olanların” yaşaması öngörülmektedir.

Türk ekonomisi, son kararların ışığında, şöyle bir darboğazın eşiğinde gözükmektedir: Enflasyonun hesaptan hızlı artışı karşısında, kredilerin sınırlanması çaresine başvurulmuştur. Ne var ki bu sınırlamanın sonucu, hem birçok kuruluşun –çalışan işçileriyle birlikte– kapılarının kapanması olacaktır, hem de, yeni yatırımları ve üretimi büsbütün zorlaştıracaktır.

“Ya enflasyon ya da durgunluk ve işsizlik” arasında uzanan ve sonu henüz gözükmeyen dar yolda, bir adım daha atılmışa benzemektedir.

Doğru sonuca, ancak doğru tahlilden varılabilir.

Günümüzde, çok şeyi, çok ciddi olarak ve yeniden düşünmemiz zorunluluğu açıktır. Uygulamadaki ekonomik modelin ihracat alanında sağladığı önemli gelişme, onun kendi mantığı içindeki başarı önkoşullarından sadece bir tanesidir. Öteki çok önemli etken, yabancı sermaye, Türkiye’ye gelmemiştir. Dünya sermaye piyasasındaki ciddi daralmadan ve başka nedenlerden ötürü, geleceğe de benzememektedir. Yatırımların, üretimin ve iş imkânlarının artması gibi bir durum henüz ufukta yoktur. 24 Ocak Kararları’nın belki en önemli ve olumlu amacı olan “sanayi yapısının bünyesini geliştirmek” daha çok kâğıt üzerinde kalmışa benzemektedir, “olumsuzdan yaklaşarak,” güçsüzlerin tasfiyesi yöntemiyle

sonuç almaya yöneltilmiştir. Nihayet, ihracat artışının ufuklarında, 1983'ten başlayarak karanlık bulutların belirmesi söz konusudur: Türkiye'nin sağladığı ihracat artışı, ekonomik başarıdan olduğu kadar, Ortadoğu'daki siyasal oluşumlardan, petrol üreticisi İslam ülkelerinin olağanüstü zenginleşmesinden kaynaklanmıştır. Oysa, mallarımızı öncelikle sattığımız bu ülkeler, petrol gelirinin hızlı düşüşü nedeniyle ciddi sorunlar karşısındadır: Petrol satan ülkeler topluluğunun (opec) 1980'deki dış ödemeler fazlalığı 112 milyar dolardır; 1981'de 60 milyara düşmüştür, içinde bulunduğumuz yıl 35 milyar dolara ineceği, 1983'te daha da düşerek 1984'te 20 milyar dolar açık vereceği hesaplanmaktadır.[10]

Peki, çözüm nerededir?

Çözüm, öncelikle, ekonomi stratejisini yeniden düzenlemektir; enflasyonu belirli düzeyde tutmayı dikkatten kaçırmaksızın, amacı ve öncelikler sıralamasını yeniden belirlemektir: Amaç sanayileşmektir; yatırımı ve üretimi arttırmak, işsizliği azaltmak, tüketimi dengeli ve dikkatli biçimde, üretimi tüketimin önüne alarak yaygınlaştırmaktır; sosyal adalettir. Ekonominin bütün mekanizmalarını, bu amaç çerçevesinde düşünmektir. Maliye politikalarından kamu harcamalarının dengesine, yatırım teşviğine kadar her şeyi yeniden değerlendirmektir. Böyle bir amaca yönelişte, devletin hem planlayıcı ve düzenleyici olarak hem de yatırımcı olarak büyük görevini kabullenmektir; bunun en akılcı biçimde gerçekleşmesini sağlamaktır. Aynı amacın gereği, üstlenilen fedakârlıktan eşitçe paylaşmak, hangi hedef için ve hangi süre için bunlara katlanıldığını bilmektir.

Ekonomide başarının ölçüsü, yabancı kuruluş ve yayın organlarının övgüsünden çok, bu ülke halkının yaptığı ve yapacağı değerlendirmedir.

4 Haziran 1982

Meselenin Özü Nerede?

Son aylarda ekonomik haberlerin daha da önce çıkması ve ekonominin çeşitli kesimlerinden yakınmaların yükselmesi, temeldeki bir büyük nedene dayanmaktadır: Geçerlikteki ekonomik modelin "yatırım ve üretim" yaratmaktaki büyük zaafına.

Gelişmeyen bir üretimin yaratmadığı değerin üzerinden alınacak olduktan sonra, tasarrufa ödenen faizin biraz yüksek yahut biraz düşük olması, zaten bir şey değiştirmez. Sorun, değerin yeterince yaratılmayışıdır. Yapay yöntemlerle, sanki ortada artan bir değer varmışçasına, bu değerin

paylaşımı kavgaları geliştirilmiştir. Ve yabancı kuruluşların öncelikle kendi üye ülkelerinin verdiği borçları geri almaya dönük reçeteleri çerçevesinde, “... çok iyi yapıyorsunuz, devam” teşvikleri arasında, son aylara gelinmiştir.

Durumu tam olarak verebilmek için, yatırımsızlık ve üretimsizliğin, söz konusu ekonomik model uygulamaya girmezden önce de var olduğunu belirtmek gerekir. On yılların getirdiği olumsuz birikim, dünya koşullarının tersine dönüşünden de etkilenerek, 1975 sonrasında bir bunalımın temelini kurmuş, giderek, ekonomiyi çıkmazın eşiğine getirmiştir.

Geçerlikteki ekonomik model ise, taşıdığı “şok tedavisi” niteliğiyle ve toplumun katlandığı fedakârlıklar pahasına, ihracatın artmasına katkıda bulunmuş, dış ödemeler bunalımı hiç değilse şimdilik aşılmıştır.

Ancak, söz konusu modelden daha fazlasını beklemek, hele modelin bütünleyicisi olması gereken yaygın yabancı sermaye yatırımlarının yokluğu gerçeğinde, en azından modele karşı haksızlık olur.

Daha önce de bu sütunlarda belirtmeye çalıştığımız gibi, Türkiye’nin geçerlikteki ekonomik modele süratle bir “alternatif” yaratması gereği vardır.

Yatırımın ve üretimin gelişmesini amaç alan, sanayileşmeyi temel alan, bütün ekonomik araçları (krediler, teşvikler, vb.) bu amacın birer yardımcısı, işlevi olarak yeniden düzenleyen yeni bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Gelir dağılımı adaletini ve işsizlikle mücadeleyi sadece insani açıdan değil, üretimin ve yatırımın birer özendirici etkeni olarak da görebilen, devletin ekonomideki yerinden ürkmeyen, bilâkis, onun düzenleyici işlevini ve KİT’lerini geliştiren bir yeni yaklaşım çerçevesinde, Türkiye ekonomik darboğazı aşabilir.

Yabancı ekonomik merkezlerin gözetiminde gerçekleşen “Türk ekonomisinden devleti alabildiğine dışlamak” deneyi, görülebildiği kadarıyla, bekleneni vermemiştir. Deney, beraberinde taşıdığı kültür anlayışının ve değer yargılarının yararlandığı geçici bir “rakipsizlik” durumuna rağmen, haberleşme araçlarının bu deney doğrultusunda yaydığı olağanüstü şartlanmaya rağmen, modelle uyumlu deyişle, uygulamadaki deney “köşeyi dönememiştir.”

Hiç kuşkusuz, herkesin kendi ekonomik anlayışını ve modelini savunmasından doğal bir şey olamaz. Demokrasinin de gereği budur. Ancak Türkiye’nin tek bir modeli bir yazgı gibi kabullenmeye mahkûm olmadığı, insanlarımıza önerilecek toplumsal kahraman tipinin “şarkıcı sanatçı” yahut “açıkgöz tacir” olmadığı, her geçen gün biraz daha anlaşılmaktadır.

24 Haziran 1982

Küçükler, Yok Olmalı mı?

Türkiye, orta ve küçük boydaki sanayi işletmelerinden yeterince yararlanmakta mıdır? Bu kuruluşlar, sanayinin modernleşmesi, bünye değiştirmesi, iş yaratması açısından bir işlev taşıyabilir mi?

Günümüzdeki ekonomik model, küçük ve orta boy sanayii geliştirmekten çok, büyüklerin daha da büyümesine bel bağlamıştır. Orta ve küçük işletmelerin yoğunlaştığı Anadolu kentlerindeki sanayinin bir gerileyiş içinde olduğu bile söylenebilir. Hele banka kredilerini daha da pahalı kılacağı ısrarla öne sürülen son kararların ardından, birçok işletme artık kaderine terk edilmektedir. Bu tür kuruluşlar için, “kredi bulmak” bir yatırımın, gelişmenin destekleyicisi olmaktan giderek uzaklaşmıştır. İşletmeyi iyi kötü ve belirsiz bir süre için ayakta tutmanın sağlıksız koşuluna dönüşmektedir.

Türkiye’de bu özellikler yaşanırken, ilginç olan şudur: Kimi ülke, sanayinin modernleşmesini ve dışarısıyla daha etkin rekabete girmesini, orta ve küçük işletmelerinin dinamizminde aramaktadır. Bunun yöntemlerini geliştirmektedir.

Farklı bir yaklaşımın dünyadaki örnekleri arasında, aldığı sonuçların başarısıyla dikkati çeken bir yöntem 1960’lar Amerika’sında “capital venture” (yaklaşık olarak sermaye girişimi anlamına) tanımıyla ortaya çıkmış, bunun benzeri 1970’ler Fransa’sında geliştirilmiştir (capital-risque). Bu sistem, “kredinin, geçici bir ortaklık hissesi olarak” gerçekleşmesini öngörmektedir:

Söz konusu sistem çerçevesinde, kendini geliştirmek ye yenilemek ihtiyacındaki bir orta ve küçük sanayi işletmesi, özel amaçlı kredi kuruluşlarına yahut devletin özel fonlarına başvurmaktadır. Bu kuruluşlara belirli bir plan sunarak, onlardan, kendi sermayesine ortak girmelerini talep etmektedir. Bu alanda çalışan kredi kuruluşları durumu incelemekte, söz konusu şirkete ortak olmaktadır. Böylece, öz kaynağı büyüyen şirket, yenilenmek ve gelişmek yolunda önemli bir desteğe kavuşmaktadır.

Geçici bir ortaklık çerçevesinde yapılan bu anlaşmalar, şirket gelişme sürecinde yol alınca sona ermektedir. Kredi kuruluşu, elindeki hisseleri iade etmekte, kendi faiz alacağının ve anapara iadesinin hesabını kapatmaktadır. Küçük fakat dinamik sanayi kuruluşlarının geleneksel banka sisteminden alamayacakları bir katkı böylece onlara sağlanmış olmaktadır. Amerika ve

Fransa örneklerinde bu uygulama devletin dolaylı desteğiyle gerçekleşmektedir. “Small business investement companies” (küçük işletmelere yatırım kuruluşları) ve “societes financières d’innovation” (yenilenmeye dönük kredi kuruluşları), kendi gelirlerine devletin getirdiği vergi indirimlerinden ve kolaylıklardan yararlanmaktadır.

Amerika’da çok başarılı sonuçlar aldığı belirtilen bu sistem, Avrupa’da ve özellikle Fransa’da giderek yaygınlaşan bir uygulamaya sahiptir. Fransa’da devletin orta ve küçük işletmelere destek politikası 1982’de rekor düzeye ulaşırken, çok sayıda özel amaçlı kredi kuruluşu, 200 bin frankla 3 milyon frank arasında değişen paylarla (yaklaşık 5-75 milyon lira) gelişme gücü gösteren işletmelere “geçici” ortak olarak girmektedir.[11]

Söz konusu yöntemlerin Türkiye gerçeklerine uygun bir örnek değeri taşıyıp taşımayacağı ayrı bir sorundur. Ancak, Türkiye’nin geçerlikteki ekonomi politikasına karşı çıkanların, orta ve küçük sanayi kuruluşlarının sorunlarına çok farklı ve çok daha yapıcı bir açıdan eğilmeleri zorunluluğu da meydandadır.

Günümüzün işsizlik, kredi darlığı, üretim yetersizliği gibi sorunları dikkate alındığında, geleceğin sağlam toplumunu ve ekonomisini oluşturmak için farklı yöntemleri düşünmenin gereği, giderek daha fazla kendini duyurmaktadır.

8 Haziran 1982

“Kastelli Sonrasında” Birkaç Öneri

Kastelli olayı, kimi sorumlunun tanımladığı gibi “ufak tefek bir rüzgâr” ya da “bir yol kazası” değildir. Yanlış politikaların, ekonomideki yatırımsızlık ve üretimsizlik hastalığının çarpıcı ve acı sonucudur bu olay. Ekonomiye ve topluma uzun vadede ve dolaylı getireceği sorunlar bir yana, daha ilk günden 220 bin “Kastellizede” ailenin düzeni temellerinden sarsılmıştır. İnsanlar, devletin kurduğu ekonomik yapıya güvenerek ve haberleşme araçlarının yarattığı efsaneye inanarak, Kastelli’nin faizine bel bağlamıştır. Ailelerin çok büyük kesimi, orta ve dar gelirlidir, seçtikleri yol uğruna hayat boyu biriktirdiklerini, ikramiyelerini, ziynet eşyalarını elden çıkarmıştır. Şimdi bu insanlar ekonomik açıdan çok zor durumdadır.

Devlet olarak gerekli yasalar ve kurallar getirilmemişse ve insanların güvenliksiz yollarına düşmesine seyirci kalınmış, bunun sorumluluğu

dolaylı biçimde paylaşılmışsa, 220 bin aileyi sarsan, toplumun tümünü etkileyen bir fırtına “ufak tefek rüzgâr” diye geçiştirilemez.

Son olayın bir başka önemli ve bize özgü yanı şudur: Ortaya çıkan ve herhalde kaçınılmaz olan tatsız durumun oluşmasında, insanların ve yetkililerin “konuşma” hastalığı önemli pay sahibidir. Hızlandırıcı, zorlaştırıcı bir etken yaratmıştır. Para piyasasının önde gelen kişileri bir ülkede bu kadar çok ve sorumsuzca konuşursa, kimin nasıl batacağı üzerine gazetelerin sütunlarında toto oynarsa, kimi devlet sorumlusu “batmanın” ne kadar doğal olduğunu ilân ederse, söz konusu ülke İsviçre bile olsa onun bankerleri ve bankaları zorlanır.

Toplumları akılcı ve erdemli kılan, “başarı” gibi gözüken özelliklerine ihtiyatla yaklaşabilmeleri, başarıyı eleştirici açıdan değerlendirmeleridir.

Gerçekten başarı olan bir gelişmeyi bile nedenlerinden ve faturalarından soyutlayarak bir övünme aracına dönüştürürsek ve hele “dünya bize hayran” havasına kendimizi kaptırırsak, başarının başarısızlığa dönüşmesi her zaman mümkündür: Enflasyonun sınırlanması olumludur, ancak bu sınırlamada başlıca etken insanların mal alamayacak kadar gelir kaybına uğraması ise, sonuç eksik ve geçici başarıdır. İhracatın artması başarıdır, ancak başlıca etkenlerden biri Ortadoğu’nun siyasal durumu ve Türkiye’de insanların talep yaratamayacak düzeye gerilemesi ise, sorun henüz çözümlenmiş değildir.

Biz, fiyatları ve kuyrukları tüketimi sınırlamakla olduğu kadar üretimi de arttırmakla önleyebileceğimizin bilincini kaybedersek, ihracatın sağlıklı gelişmesinde kalite ve fiyat sorununu ikinci plana itersek, ancak kendi kendimizi o da geçici bir süre yanıltabiliriz.

Yeterince dikkate alınmayan, üzerinde durulmayan, ancak Kastelli iflâsının da öteki sorunların da temelinde yatan, Türkiye’nin yatırımsızlık ve üretimsizlik olayıdır. Günümüzün asıl sorunu budur. Ekonominin sorumluları, yatırımları ve üretimi var olan gerçekler çerçevesinde yeniden düşünmek, tartışmak, ekonominin tüm araçlarını bu amaç çerçevesinde düzenlemek durumundadır. Kastelli olayının temel nedeni, yatırımsızlık ve üretimsizliktir; Kastelli’nin batışı, bir “neden” değil, bir “sonuçtur.” Temeldeki hastalık, zincirin en zayıf halkasını koparmıştır.

Şimdi bu zinciri bir araya getirmek herhalde imkânsız değildir. Ancak temel mesele, kopmaya neden olan yatırımsızlığı ve üretimsizliği gündemin ilk maddesi yapmak ve ekonomileri kurtaracak yöntemin faiz hesaplarından değil sanayileşmeden geçtiğini yeniden, yeniden görebilmektir.

26 Haziran 1982

"Laissez Fair"in Dikensiz Modeli

Devleti ekonomiden saf dışı etmenin "liberalizm" sanıldığı, işleri oluruna, vatandaşı Kastelli benzerlerine bırakmanın "kapitalizm" uğruna mazur görüldüğü ilginç bir ortamdan geçilmektedir. Devletin ekonomideki düzenleyici, halkı koruyucu işlevinin "serbestlik adına" sınırlanması, Türkiye'nin ekonomist ve yararlarının hepten özel kuruluşlara ihale edilmesi, ortamın özellikleri arasındadır.

Böyle bir yaklaşımın Türkiye'nin çoğunluğu açısından tercih edilecek yol olmadığını, kişisel görüşümüz olarak öteden beri yazmaktayız. Bize göre, (1) toplum yararını temsil eden devletin düzenleyici, planlayıcı ve ilkelerde belirleyici çerçevesinde, (2) hastalıklarından kurtarılmış KİT'lerin öncü ve akılcı işlev taşıdığı bir ortamda Türk ekonomisi gelişebilir; (3) özel ekonomik kuruluşlar, topluma da, ekonomiye de böyle bir çerçevede çok daha yararlı olabilir.

Ancak günümüzdeki modeli ve uygulamaları "ekonomik liberalizm" hattâ "çağdaş kapitalizm" diye nitelemenin bu iki kavrama karşı haksızlık olacağını da belirtmemiz gerekir.

"Ölen ölür, kalan sağlar bizimdir", "kendi düşen ağlamaz" gibi yaklaşımlar, çağdaş kapitalizmden çok bizim modele özgüdür. Son günlerin büyük örneği çerçevesinde düşünürsek, Kastelli'nin batacağını, ekonominin bütün sorumluları –kendi beyanlarına göre– bilmekteymiş de, sadece 220 bin Kastellizedenin bundan haberi olmamış. Sorumlular, herhalde "liberalizm" uğruna olacak, duruma müdahale etmeyi uygun görmemişler.

Geçerlikteki modelin asıl büyük eksiği ise, bir "dikensiz gül bahçesinde" uygulanmasıdır; bu özelliğin ona getirdiği zaafın, sorumlularınca dikkate alınmamış olmasıdır. "Çağdaş kapitalizm" ve "ekonomik liberalizm"in var olabilmesinin başlıca nedeni, uygulandıkları toplumlarda karşıt güçlerin özgürce davranabilmesidir; karşı-ağırlıkların etkinliğidir. Bu karşıt güçler, eleştirileri, önerileri, siyasal ağırlıklarıyla, kapitalizmi sınırlayan, dengeleyen bir işlev taşırlar. Kapitalizmin bünyesinde var olan ve hem kendi çocuklarını, hem de toplumu maceralara, mutsuzluğa sürükleyen özellikleri, kapitalizmin karşıtlarınca sürdürülen mücadele, denetim ve gözetim sınırlar. Bu karşı ağırlıkların ve dengelerin varlığı, kapitalizme çağdaş bir nitelik kazandırabilir.

Türkiye’nin, “Amerika’yı yeni keşfetmişçesine” sarıldığı “24 Ocak kapitalizmi anlayışı” teknik yetersizlikleri bir yana, karşı güçlerin yokluğundan da büyük zarar görmüştür. Ekonomik modelin –Kastellileşme dahil– çeşitli uygulamalarına karşı çıkan, kendince doğru yolu gösteren “kurumların” yokluğunda –ve TÜRK-İŞ yönetiminin kolay eleştiriden öteye geçmeyen etkisizliğinde– bir görev boşlukta kalmıştır. Üç-beş yazarın yazdığı ise, doğal olarak, kişisel etkinliğin sınırını aşamamıştır. Ekonomi politikası, kurumsal karşı-ağırlıkların bulunmadığı bir ortamda yanlışlara, yatırım ve üretim yetersizliğine, Kastelli benzeri sonuçlara çok daha kolay yönelebilmiştir.

30 Haziran 1982

“Serbest Bölge:” Neyin Serbestliği?

Ülke sorunlarına eğilirken iki farklı özelliği bağdaştırmak gerekir: Yenilikçi, yaratıcı, araştırıcı olmak, geniş bakıp büyük düşünebilmek, başarının önkoşuludur. Ancak bu özelliğin, son derece gerçekçi, hesaplı, akılcı bir bütün içinde yer alması gerekir. Bu özellikler birlikte değil tek başlarına alındıklarında, geniş ufuklara yönelmek isteği hayâlciliğe, sadece gerçekçi kalmak özlemi tutuculuğa dönüşebilir.

“Serbest bölge,” son günlerin ilginç tartışma konusudur. Ve olabildiğince soyut, alabildiğine yetersiz gerekçelerle üzerinde konuşulmaktadır. Bir defa, “serbest bölge”nin hangi türü, hangi işlevi taşımak üzere oluşacak, henüz belli değildir. Sonra, bu oluşan serbest bölgenin Türkiye’ye maliyeti ve Türkiye’ye kazandıracağı üzerine yeterli bilgi verilmemiştir. Belirli koşullarda “evet” denilebilecek ya da karşı çıkılması bir görev olabilecek “serbest bölge türleri” varken, Türk kamuoyunda kayıtsız şartsız bir serbest bölgecilik beklenemez.

Konuyu, biraz açmaya çalışalım: Serbest bölge, genel olarak iki türde gerçekleşmektedir: “Serbest ticaret bölgesi,” uluslararası ticareti hızlandırmak, kolaylaştırmak, bu ticaretin siyasal engellerini dolaylı yoldan aşmak, depolama ve nakliye imkânları sağlamak işlevini öncelikle taşır. Bu nitelikteki bir bölgeyi oluşturmak ciddi bir yatırım işidir. Eğer Türkiye’nin hesabı böyle bir girişimin yararı doğrultusundaysa, etraflı düşünülüp çok iyi tartılmışsa, konu gündeme gelebilir.

“Serbest üretim bölgesi” ise, ilkinden çok farklı bir olaydır. Burada, yabancı şirketlerin son derece elverişli koşullarda yatırım yapması,

ürettiklerini bütün dünyaya ve ev sahibi ülkeye gene son derece avantajlı olarak satabilmesi, işgücünü en düşük ücretle ve ev sahibi ülkenin genel yasalarına aykırı koşullarda kullanması söz konusudur. İlkine göre çok daha kapsamlı, yan etkileri çok daha büyük bir olaydır bu. İlkinin örneklerine Avrupa'da sınırlı olarak rastlanabilirken, ikinci tür, bir çeşit "devlet içinde devlet yaratmak" özelliğine sahiptir.

Bâzı Afrika ülkelerinde, Singapur, Hong Kong gibi "şehir-devletlerinde," Tayland'da, Güney Kore'de, kimi Latin Amerika ülkelerinde geçerlidir.

Serbest bölge konusunda bizim bilgimiz, kamuoyunda bilinenlerin dışında değildir. Bu ihtiyat payı çerçevesinde, görebildiğimiz şunlardır:

Serbest ticaret bölgesi, daha iddiasız girişimdir. Serbest üretim bölgesi ise, önceden çok ayrıntılı düşünülmesi gereken, ağır ve olumsuz sonuçlar yaratabilecek bir konudur:

Serbest üretim bölgesine gelen yabancı sermaye, ev sahibi ülkenin sanayii ile hem iç pazarda, hem dış pazarda açıkça bir "haksız rekabete" girişebilmektedir. Vergi ödemeyen; "işgücü" diye, ülkede geçerli yasal çerçeveden bağımsız olarak genellikle kadın ve çocuk çalıştıran bu kuruluşlar karşısında, aynı dalda üretim yapan yerli sanayinin dayanması mümkün değildir. Bu nedenle, serbest üretim bölgesi ya "tümüyle" bir ülkeyi kapsamakta (Hong Kong, Singapur) ve orada yerli sanayi söz konusu olmamaktadır; ya da, sanayinin zaten var olmadığı bir ülkede işe koyularak, kendi üretim alanlarını yerli sanayiye fiilen kapamaktadır (Tayland, Güney Kore, vb.). Türkiye'de ise, şu ya da bu nitelikli, ama bir sanayi vardır.

Yabancı sermayenin, işçiyi en düşük ücretle, en uzun işgünlerinde çalıştırabilmesi serbest üretim bölgesinin önemli unsurudur. İş hukuku geleneği bulunmayan bir Güney Kore'de bunu yapmak belki mümkündür. Ancak söz konusu Türkiye ve bizim insanlarımızsa, durum değişir. Türkiye'de "her ne pahasına çalışacak" kadın ve çocuk işçiler ya da umudunu hepten kaybetmiş işsizler belki bulunur. Ne var ki, ülkenin öteki kesimlerinde çağdaş çalışma koşulları geçerlikteyse, toplumun bu yeni durumu kabullenmesi, bütün kaygılar bir yana, salt insanlık açısından fevkalâde zordur, ayrıca onur kırıcıdır.

"Serbest üretim bölgesinin" özelliği, bütün uygulamalarında izlendiği üzere, çaresiz ve umutsuz insan yığınlarını hızla kendine çekmesidir. Türkiye'dekilerin onlara kıyasla cennet sayılacağı bir "gecekondulaşmayı," Latin Amerika'nın Favela örnekleri gibi, Uzakdoğu'nun işçi-işsiz

yığınlarına mekân olan “sandal-konut”ları gibi bu serbest bölgelerin yaratmasıdır. Böyle bir durum, sosyal bunalımların, hattâ patlamaların hazırlayıcısıdır.

Öte yandan, aynı “serbest üretim bölgeleri,” gene bütün uygulamalarında, ahlâksızlığı, kadın ticaretini, batakhaneleri beraberinde taşımaktadır. Latin Amerika ve Uzakdoğu’nun bütün uygulama örnekleri, bu açıdan insanlığın birer yüzkarası niteliğindedir.

“Serbest bölge” derken, önyargılı olmamak, ancak çok düşünmek gerekir. Özellikle serbest üretim bölgesini de kapsayan bizim “önyargımızı”, “peşin hükmümüzü” ise hemen açıklayalım:

Türkiye’nin ekonomisiyle, toplumsal ilişkileriyle ve siyasetiyle kendine bir örnek alması gerekiyorsa, alınacak örnek Batı Avrupa’dır: Tayland, Hong Kong, Güney Kore ve benzerlerine ait özelliklere ihtiyatla yaklaşmakta çok büyük yarar vardır...

19 Ocak 1983

Özal Ayrılırken, “Sezar’ın Hakkını” Tanımak...

Özal’ın istifasıyla sonuçlanan olaylar zinciri, üç değişik düzeyde izlenebilir.

Son halka, hiç kuşkusuz, Kastelli olayıdır. Bu olay karşısında iki farklı yaklaşım söz konusu olabilirdi: İlki ve bizce doğru olanı, Kastelli kesin çıkmaza düşmeden devletin 8-10 milyar liralık bir destekle Kastelli şirketini kurtarması; ardından, Anayasa çerçevesinde Kastelli şirketini kamulaştırarak bir devlet bankasının gözetim ve yönetimine almasıydı. Gerekirse, bu kuruluşu zaman içinde tasfiye etmesiydi. Böylece, 45 milyar olduğu öne sürülen bir zarara devlet uğratılmaz, büyük ölçüde bu olaydan kaynaklandığı belirtilen 52 milyar lira para basmak zorunluluğu doğmaz, enflasyonun yüzde 45’e yükselmesi tehlikesine düşülmez, bankalar sistemi ve piyasa olumsuz etkilenmezdi. 200 bini aşkın Kastellizede ise terslikler karşısında kalmazdı.

Ne var ki böyle bir yaklaşım, geçerlikteki 24 Ocak anlayışına ve Özal politikasına terstir. Nitekim uygulanmamıştır.

İkinci tutarlı tavır, Özal politikasının doğal tavrı, Kastelli olayını kendi haline bırakmaktır. Kastellizedelere özel destek vermek ve zor duruma düşebilecek kuruluşlara arka çıkmak, böyle bir politikada söz konusu

değildir. Geçerlikteki ekonomi politikasının mantığı –doğru ya da yanlış– budur.

Oysa, Kastelli olayı karşısında ilk çözüme başvurulmamış, Kastelli kaçana kadar, ekonomik modelin mantığıyla tutarlı kalınmıştır. Kaçtıktan sonra ise, toplumsal faturanın büyüklüğü karşısında telaşa düşülerek, geçerlikteki ekonomi politikasından açık bir sapmaya yönelinerek ve herhalde Özal’a rağmen, devlet duruma el koymuştur. Sistemin mantığında yer almayan önlemler getirilmiştir.

Başka bir deyişle, iki farklı fakat kendi mantığında akılcı çözüm yolundan ilkine, yani devletin erken müdahalesine, Özal’ın varlığından ötürü gidilememiştir. İkincisine, piyasa kurallarına tam uyum göstermek yoluna ise, Özal’ın bu doğrultudaki tavrına rağmen girilmemiştir. Olayın çözümü, gecikmiş ve maliyeti dolayısıyla yükselmiş bir çözümde, geçerlikteki ekonomi politikasından önemli bir sapma olan çözümde aranmış, böyle bir yaklaşımda ise Özal’ın yeri artık kalmamıştır.

Özal’ın istifasıyla sonuçlanan olaylar zincirinin daha köklü nedeni şudur: Özal, olağanüstü bir ortamın kolaylıklarından da yararlanarak, ekonomiye “şok tedavisi” uygulamıştır. Enflasyon hızını düşürebilmiş, ihracatı artırabilmiştir. Ne var ki, şok tedavisinin sürekliliğiyle bir hastanın iyileşmesi mümkün değildir. Geçerlikteki 24 Ocak modeli, Türkiye’nin temel meselesi olan “üretimsizlik, işsizlik, eşitsizlik” konularına çözüm getirememiştir. İşçi, memur, köylü kitlelerinin sorunlarına, giderek, sanayi de sürüklenmiştir.

Nihayet, aslında zaten yıllardır uygulanagelen bir ekonomi yaklaşımını “devleti tümüyle ekonominin dışına çıkarmak ve özel sektörün tartışmasız önceliğini, özgürlüğünü getirmek” doğrultusunda geliştiren 24 Ocak uygulaması, Türkiye gerçeklerinde bekleneni vermeyeceği kuşkusunu, çoğalan örneklerle ortaya koymaya başlamıştır.

Böyle bir çerçevede ise, Turgut Özal’ın işlevi artık yoktur.

Şimdi biz, “Ölen ölür, kalan sağlar bizimdir” demeyeceğiz elbette. Kendisini öteden beri eleştirmiş olan bizler hakkında Sayın Özal’ın görevdeki son günlerinde ve anlaşılır bir gerilim içinde kullandığı biraz ölçüsüz sözlere bakıp da, Özal’ın, bütün bakanlığı süresince ve bir olağanüstü ortama rağmen her tür eleştiriyi demokratik bir hoşgörüyle karşıladığını, basınla diyaloğa ve tartışmaya kendini açık tuttuğunu bir kalemde geçmeyeceğiz. Düşüncelerine ve uygulamalarına çoğu durumda karşı çıkmamız, bu uygulamanın kendi mantık bütünlüğüne nasıl bağlı

kaldığını ve Sayın Özal'ın geleceğin yöneticileriyle siyasetçilerine bir "tutarlılık" dersi vermiş bulunduğunu görmemizi engellemeyecek.

Nihayet, Özal'ın bir zor dönemde ekonomiyi çıkmazdan kurtarmak için adetâ olağanüstü çaba gösterdiğini, son tahlilde, kendi inandığı doğrultuda memlekete katkıda bulunmaya çalıştığını –tercihlerine ve uygulamasına karşı bile olsak– elbette saygıyla hatırlayacağız.

16 Temmuz 1982

"Başbakan" Özal'ın 1984 Modeli...

Türkiye'nin yeni hükümeti aracılığıyla uygulamaya koyduğu "yeni" modeli önce "doğru" teşhis etmek gerekir. Bu teşhis, söz konusu modeli geliştirmenin olduğu gibi, farklı sosyal ve siyasal tercihler doğrultusunda onu aşmanın da önkoşuludur.

"Model," çok genel çizgileriyle, Türk kapitalizmini 1975'ten beri süren bunalımından çıkarmanın, ona yeni bir hız kazandırmanın "reform" programıdır.

Bir gazete yazısının zorunlu basitleştirmeleri içinde, olay şöyle açıklanabilir:

Türkiye'nin ekonomik düzeni, 1975 sonrasında, kendini yeniden üretemez duruma düşmüştür. Var olan sanayi, pahalıya mal eden, pahalıya satan, dolayısıyla sadece iç piyasaya hitap eden bir sanayidir. İç piyasanın var olan koşullarda gelişmemesi, sermaye birikiminin yetersizlikleri sonucunda, sanayi, hem yatırım yapamayan, hem de dışa satamayan özellikler almıştır. Bu durumda, aynı sanayinin iyi kötü çalışması için gerekli döviz bile bulunamamış, dış kaynak sorunu, yeni yatırımları da, devletin iddialı altyapı projelerini de büyük ölçüde aksatmıştır.

Günümüzdeki ekonomik model, mevcut sistemi bu darboğazdan kurtarmanın iddiasındadır. 12 Eylül 1980 sonrasında bir ölçüde ve bir süre bâzı bölümleriyle denenen model, şimdi bütünlüğü içinde uygulamaya girmektedir. Modelin varsayımlarını, iddialarını, özelliklerini şöyle özetlemek mümkündür:

1) Türk sanayii, piyasada yabancı ürünlerle rekabet edebilecek ve dış pazarlara çıkabilecek düzeye kendi doğal gelişme sürecinde ulaşmamıştır. Dolayısıyla, bu sanayii hem daha rasyonel çalışmaya, hem de ihracata zorlayıcı önlemler gerekmektedir:

İthalatın kolaylaştırılarak zorunlu dış rekabetin getirilmesi ve yüksek faiz politikası sonucunda daralan iç piyasanın sanayii ihracat zoruna koşması, modelin başlıca zorlayıcı unsurlarıdır. İhracatın desteklenmesi ise, “doğru yola” girecek sanayiye getirilmiş dolaylı fakat önemli bir önceliktir.

2) Bu yaklaşımın, ekonominin temel sorunu olan yatırıma ancak uzun vadeli, dolaylı, hattâ “belirsiz” katkılar getireceği açıktır. Söz konusu model, bunun çözümünü, yabancı sermaye yatırımlarında ve dış kredilerde aramaktadır. Bu alanda her tür kolaylık getirilmektedir. Yurtdışına çıkışın kolaylaşması, döviz hesaplarının açılabilmesi, yabancıların mülk alabilmeleri gibi önlemler ise, “Türkiye’nin dışa açıldığı” imajını güçlendirmenin, yabancı sermayeye psikolojik ortam yaratmanın önlemleri görünümündedir. Söz konusu modelin dayandığı temel varsayım, yabancı sermayenin kredi ve yatırım fonu olarak şimdi Türkiye’ye akacağıdır.

3) Modelin mantığında, sanayileşmenin ikinci aşamada devreye girmesi vardır. İşsizliğin azalması, sosyal adaletin yaygınlaşması ise, bir sonraki evredir. Model, ancak ilk aşamalar gerçekleşirse, doğacak yeni ortamın sanayileşmeyi ve giderek sosyal adaleti yaratabileceği inanışındadır.

Özal modelinin sağ anlayışlı bir reform olması, onun, var olan özel sanayii “zorlayıcı” yöntemlerle gelişmeye yöneltmesindendir. Sanayinin kendiliğinden ve doğal sürecinde yetersiz kalmasını, yani, yatırımcı olamayışını, kalitesini geliştirmeyişini, yüksek kâr oranları alışkanlığını, pahalı üretip pahalı satmasını, model, zorunlu dış rekabetle kırmanın yöntemini getirmektedir.

Modelin kendi mantığında başarılı olabilmesi için;

1) Dış rekabet karşısındaki yerli sanayinin kendine hızla çekidüzen vermesi;

2) Yabancı kaynaklı kredilerin ve sermayenin, büyük devlet yatırımlarını ve özel yatırımları harekete geçirecek, ithalatı destekleyecek düzeyde olması;

3) İhracatta Türkiye’nin yeni bir atılım yaparak büyüyen döviz ihtiyacını karşılaması gerekmektedir.

Bu üç koşul gerçekleşirse, Türk ekonomisinin günümüzdekinden daha gelişmiş bir düzeye ulaşması beklenebilir.

Yerli sanayinin, dış rekabete dayanamayıp dağılması durumunda, yabancı sermayenin yetersiz kalması ya da ihracatın artmaması durumunda, söz konusu model hiçbir yere varamaz. Aynı şekilde, zorlanan yerli sanayinin sınıfsal-siyasal tepkileri de, modele engel çıkarabilir.

Türkiye’nin merkez sağ nitelikli ekonomi politikaları, görebildiğimiz kadarıyla, bir dönüm noktasındadır: Bu politikaların “sanayi öncelikli” modeli, 1975 sonrasında tıkanmıştır. Şimdi aynı merkez sağ anlayış, sanayiyi zorunlu olarak ve biraz aceleye getirerek dış rekabete açan, yabancı sermaye akışına aşırı ölçüde bel bağlayan, sanayileşmeyi “dolaylı” amaca dönüştüren bir model getirmektedir. Bu, iddialı ve cesur bir yaklaşımdır, ancak söz konusu merkez sağ anlayışın, yegâne ekonomik gelişme alternatifidir: Merkez sağ politikaların gücü, sanayi öncelikli bir modeli sürdürmeye, hattâ amaçlamaya bile artık yetmemektedir...

4 Ocak 1982

II
İşçileri Kim Düşünüyor?..

Meseleyi Açıkça Ortaya Koyabilmek...

Demokrasilerin önde gelen bir koşulu, sosyal tarafların (yani işçi ve işverenin) kendi özgür iradeleriyle gerçekleştireceği bir sözleşme sonucunda çalışma düzenini (ücret, sosyal haklar, işçinin sorumlulukları, vb.) belirlemesidir.

İki sosyal taraftan biri, kendi görevini yapamayacak kadar zayıflatılırsa, kaynakları, üyeleri, kadroları kendi işlevini yerine getiremeyeceği bir duruma düşürülürse, tükenmeye zorlanırsa, o zaman bir "toplusözleşme düzeninden" söz etmek, ancak kâğıt üzerinde mümkün olur.

Çalışma hayatını yeniden düzenleyen yasa taslakları, iki sosyal taraftan birini, işçi kesimini, haklarını toplusözleşme ile savunamayacağı bir konuma fiilen yaklaştırmaktadır. Tartışılanın sadece bir taslak olduğu gerçeğinden hareketle ve düzeltilebileceği varsayımıyla, bâzı noktalara dikkati çekmek istiyoruz:

Yeni taslaklara göre 657 sayılı kanuna getirilen ek yaklaşık 500 bin işçinin memur yapılmasını mümkün kılmakta ve bunun yolu açılmaktadır:

• Bu eğilim, sanayi ilişkilerinin bilimine de, gerçeğine de, evrensel özelliklerine de terstir: "Memur" tanımı bütün dünyada bir belirli sınırlı kesimi, "devletin karar merkezlerinde ve bu merkezin hemen çevresinde yer alanları" tanımlar.

• 500 bin işçiyi memur yapmak, TÜRK-İŞ sendikalarına, üyelerinin yaklaşık yarısını kaybettirmek, mali kaynağının yarısını kurutmak anlamınadır. Böyle bir kayba sendikaların dayanabilmesi son derece zordur. Fiiliyatta, birçok sendikanın sonunu getirebilecek bir karardır bu.

• 500 bin işçiyi memur yapmak, 500 bin insanın siyasi haklarını sınırlamak, siyasette fiilen yer almaktan onları alıkoymak sonucunu yaratır.

• Memur yapılan işçilerin bir bölümü, ciddi ekonomik kayba uğrayacaktır: İlkokul mezunu, beş yıllık bir işçi örneğin 30 bin lira net ücret alıyorsa, onun eğitim ve kıdem durumuna uygun memuriyet kadrosu, 20 bin liralık olabilecektir. Bu kadroya "atanan" işçi, 30 bin lira almaya devam edecektir. Ancak, kendi "kadrosu" 30 bin liraya çıkmadığı sürece –TÜRK-İŞ'e göre bu süre çoğu durumda 5 yıl dolayındadır–, söz konusu "memur" zam görmeyecektir.

İşçinin, kendi temsilcisi ve sözcüsü sendikaların gücü oranında toplusözleşmede ağırlık taşıyacağı açıktır. Oysa, yeni yasal düzenleme taslaklarının kimi özelliği, sendikayı sendika olmaktan çıkarabilecek niteliktedir:

• Yeni düzenleme, “sendika yöneticisi” olmak hakkını, “on yıl işçi olarak çalışmış bulunmak” kaydına bağlamakta, sendikalardaki görevde geçmiş süreyi “işçi olarak çalışma” saymamakta, bu uygulamanın “makabline şamil” –geçmişe dönük– gerçekleşmesini önermektedir.

Makabline şamil olmasa yahut sendikacılığı “işçiliğin” dışında düşünmese makul karşılanabilecek bu hüküm, bu konumuyla, işçi kitlesini tecrübeli yöneticilerinin büyük bölümünden yoksun kılacak, sendikaları kural olarak zayıflatacaktır.

• Sendikaya üye yazılmanın çeşitli kırtasiyeciliğe ve noter kanalıyla yapılmak zorunluluğuna bağlanması, her üye için –TÜRK-İŞ’in hesabına göre– 2 bin liralık masraf getirecektir. (Yasa taslağına göre, her biri noter tasdikli beş adet giriş formu doldurulmaktadır.) Bu, işçiye yahut sendikaya çok büyük bir mali yük getireceği gibi, iş kolu tanımlaması bu yasa sonucunda değişecek olan, yahut kapatılmış bir sendikaya üye işçiler için yeniden kayıt zorunluluğu, tek başına bir güçlü engel olacaktır.

• Sendikalar, yeni düzenleme sonucu, kendi alışılmış gelirlerinin bir başka maddeyle de düşürülmesine hedeftir: Taslak, işçi aidatının, ücretin yüzde 1’ini aşmamasını öngörmektedir. Oysa mevcut uygulamalar, yüzde 2-3 oranında bir kesintidir. Yani, tek başına bu hüküm, sendikaların gelirini en az yarı yarıya düşürecek ve onları kapanmaya zorlayabilecek niteliktedir.[*2]

9 Mart 1983

Neyin Tartışıldığını Doğru Anlayabilmek...

Çalışma düzenine ilişkin yasa taslaklarını incelemeye devam ederken, bir noktaya açıklık kazandırarak konuya girelim:

Her alanda olduğu gibi, çalışma düzeninde de eksikler, yanlışlar bulunabilir; geçmişin deneyiminden de yararlanarak bunlar giderilebilir. Ne var ki böyle bir anlayış, ancak işçi ve sendika olgusunu, toplusözleşme ve grev hakkını demokrasinin ve çağdaş toplumun bir parçası olarak benimseyen bir çerçevede geçerlidir. Yoksa, tartışılan, toplusözleşme düzeninin “yararlılığı,” grev hakkının “zararlılığı,” işçi olarak kalmanın

“sakıncaları,” sendikaların “gereksizliği” ise, o zaman durum değişmektedir.

O zaman demokrasinin özünü oluşturan başlıca bir unsur, demokratik hayat tarzının en önemli bir özelliği, tartışma gündemine getirilmiş demektir.

Benzeşmek amacında olunan Batı demokrasilerinin işçi ve sendika haklarını benimsemelerinden yaklaşık bir yüzyıl sonra, aynı hakların Türkiye’de hayata geçirilmelerinden yirmi yıl sonra, şimdi, “Sendikalar gerekli mi, değil mi? İşçi sayısı azaltılmalı mı? Grev hakkı fiilen imkânsıza yaklaştırılmalı mı?” benzeri konuları tartışmak, bir bakıma, “Demokrasi faydalı mı, zararlı mı?” münakaşasına girmekten farksızdır. Yani, olacak iş değildir.

1475, 275 ve 657 sayılı yasalara değişiklik getiren taslaklar, ne yazık ki, temel özellikleri bakımından böyle bir anlayışı düşündürtmektedir.

En etkili olduğu alanda, toplusözleşme alanında, işçiyi ve sendikayı etkisizleştiren çeşitli hükümler, taslaklarda getirilmiştir. “Grev yasağı”nın sınırları olağanüstü genişletilmiş, yasal olarak başlamış grevi çeşitli iddialarla durdurabilecek, en azından kuşkulu kılarak işçinin kararını etkileyecek hükümler konmuştur. Herhangi bir yasal grevin Bakanlar Kurulu’nca ertelenmesi durumunda ise, sonuç, Yüksek Hakem Kurulu’nun kararına bırakılmıştır.

Öte yandan, gene taslaklara göre, yasal grevin uygulandığı işyerinde geçmişte üretilmiş stokların işveren tarafından grev yerinden çıkarılması yasal hak olarak vurgulanmıştır. Yani, toplusözleşmede işçinin “caydırıcı ve ikna edici” bir imkânı daha sınırlanmış, aynı sözleşmede işverenin etkinliği arttırılmıştır.

Böyle bir yasal çerçeve içinde, işçi haklarının savunulması, sendikaların etkin olabilmesi, ücret pazarlığında işçi haklarının korunabilmesi, fevkalâde zordur, belki de imkânsızdır. Yeni yasa taslakları, işçiyi kendi ekonomik kaderini bir ölçüde belirleyen bir etken konumundan uzaklaştırmakta, onu, kendi dışındaki kararlara daha büyük oranda bağımlı kılmaktadır.

Son bir nokta: Eğer Türkiye 1963 yılında çağdaş bir sendikalaşma ve toplusözleşme düzenine geçmeseydi, Türk işçisi, bugünkü hayat düzeyinin herhalde çok gerilerinde kalmış olurdu. İşçinin hayat düzeyi bir yana, eğer işçi “tüketici olarak” piyasaya girmeseydi, sanayi de, ekonomi de, günümüzde ulaştığı yerin hayli altında bulunurdu.

Türkiye’de işçi haklarını yirmi yıl önceye götürmek, geleceği geçmişte aramaktan, yarını “dünde” aramaktan farksızdır...

10 Mart 1983

“Serbest Ekonominin” Sözleşmesiz Modeli...

TÜRK-İŞ’le hükümet arasındaki görüşmenin başlıca konularından biri, “toplusözleşme düzenine yeniden geçilmesi”dir. TÜRK-İŞ’in bu talebi, çeşitli yönleriyle haklıdır:

“Serbest piyasa” mekanizmalarını daha da serbestleştirmeye dayanan bir model çerçevesinde, işçi emeğinin bu kuralın dışında artık tutulmaması gerekir: Ev sahibi, kirayı serbestçe arttıracak, fabrika –birkaç istisna dışında– kendi malının fiyatını serbestçe yükseltecek, esnaf bu serbestliği sattıklarına yansıtacak, fakat sıra işçiye geldiğinde, işçi, kendi emeğinin karşılığını benzer bir serbestlik içinde talep edemeyecektir.

Ücretlerin alımgücü, 1980’de zaten düşmüşken, sözleşmesiz çalışma düzeni bu olumsuz özelliği dondurmuştur. ssk’nın ve DPt’nin istatistikleri, işçi ücretlerinin gerçek değer olarak giderek azaldığına işaret etmektedir.

Nihayet, “toplusözleşme,” demokrasinin en stratejik göstergelerinden biridir; demokrasiye yönelinen bir zaman kesitinde toplusözleşmelerin başlamasını, TÜRK-İŞ haklı olarak gündeme getirmektedir.

Burada, birkaç noktaya daha değinilebilir: Ücretlerin toplu pazarlıkla belirlendiği dönemlerde, sendikaların talep ettiği yahut aldığı zam oranları, “büyütüldüğü kadar” önemli bir enflasyon etkeni olmamıştır: “Yüzde 100’den fazla zam isteniyor” denilen o dönemde, enflasyon hızı zaten yüzde 100’ün çok üzerindedir; kaldı ki, ücret zamları iki yıllık süre için istenmiş orandır; enflasyon ise “yıllık” artıştır. Ayrıca, işçi ücreti artışının enflasyon üzerindeki etkisini abartmamanın gerekliliği, bu ücretteki ortalama artışın sözleşme yapılan son yıllarda da enflasyon hızının gerisinde kalmasından anlaşılmaktadır.

Türkiye’de sanayinin genel maliyeti içinde işçi ücretinin payı da, sanayileşmiş ülkelere kıyasla küçüktür. Bu oran, yüzde 15-20 arasındaki bir ortalamayla belirtilmektedir. Başka bir deyişle, bir işletmede ücretlere getirilen yüzde 30 zam, üretilen malın maliyetini 100 liradan 130 liraya çıkarmamaktadır. Çok basite indirgendiğinde, ücretin maliyetteki payı yüzde 20 ise, 100 liralık maliyet yüzde 30’luk ücret zammından sonra 106 lira olmaktadır. Enflasyonu asıl kamçılayan etkenler, “mamul madde”

ithalatına aşırı ölçüde bağımlı bir sanayi yapısı ve onun ithal ettiklerinin hızla pahalılaşmasıdır; iç piyasadaki darlığın, kapasite kullanımını, verimliliği azaltmasıdır; ekonomideki genel organizasyon bozukluklarıdır, vb.

Nihayet, toplusözleşmenin ve ücret artışının sınırlanması, hattâ durdurulması, geçici olarak bâzı ekonomilerin başvurduğu bir yöntemdir. Ancak bu uygulama, fiyat artışlarının da sınırlanması yahut dondurulmasının eşliğinde gerçekleşmektedir. Aksi halde ve kaçınılmaz olarak, ücretler, yükselen fiyatlarla enflasyon karşısında hayli geride kalabilmektedir.

Bu çerçevede, 1983'ten başlayarak sözleşme düzenine geçilmesi yolundaki TÜRK-İŞ önerisi, hem haklılık, hem de zamanlama açısından yerindedir.

Toplusözleşmelerin yeniden başlaması, demokrasiye doğru atılacak en önemli adımlardan biridir aynı zamanda...

9 Aralık 1982

İşsiz Toplum, Güvensiz Toplumdur

Türkiye'ye kaçak silâhları falanca sokmuş, filanca parayı kazanmış, bir başkası esrarı kaçırmıştır. Kimisi olayları tahrik etmiş, öteki tahrike kapılmış; bir üçüncüsü görmezlikten gelmiştir.

Bütün bunlar, farklı etkinlik paylarıyla bir dehşet tırmanışının nedenleri arasında yer almıştır. Ancak açıklayamadıkları bir soru işareti vardır ortada:

Bütün bu olumsuz etkenler, kendi oluşumlarına elverişli bir ortamı neden bizim ülkemizde bulmuşlardır, dehşetin yoğurup biçimleyip, kullanabileceği bir insan hammaddesi neden bizim toplumumuz tarafından sağlanmıştır?

Sorunun cevabı, kültür bölünmüşlüklerinden eğitim sistemine, gençlik sorunlarından dehşet ve düşmanlık şartlanmalarına kadar çeşitli alanlardan hareketle verilebilir. Ancak, ister siyasal nitelikli, ister toplumsal nitelikli olsun, dehşet tırmanışının temelindeki başlıca bir etken, işsizliktir. İşsizlik, sosyal adaletsizliğin en kesin ifade biçimidir, her türden yozlaşmanın, ahlâk çöküntüsünün, çaresizliğin hareket noktasıdır. İşsizlik, dünün olumsuzluklarını büyük ölçüde açıkladığı gibi, geleceğin önündeki en büyük tehlike, en ciddi tehdittir.

İyimser rakamlarla 3 milyon insanı işsiz olan, 1.5 milyon insanı “günübirlik” işlerle geçinmeye çalışan, işsizlerine her yıl 300 bin kişi eklenen bir toplumun, yarınlara güvenle bakması mümkün değildir.

Bu ortamın sürekliliği durumunda, 1990 Türkiye’sinde en azından 6 milyon işsiz bulunacaktır. Çaresiz ve umutsuzların sokaklarda soyulacak araç, insan ve ev aradığı bir topluma dönüşebileceğimizi, aynı işsizliğin her türden dehşete kaynak olabileceğini görmek, anlamak, anlatmak gerekir.

İşsizlikle mücadele, iyi niyet konuşmalarıyla ya da ekonomik programların satır aralarına sıkışmış önlemlerle gerçekleşmez.

Türkiye, işsizliği zaman içinde ve bir ölçüde azaltacak planları, projeleri çoktan hayata geçirmiş olmalıydı. Toplum, işsizlikle mücadeleyi, ekonominin öncelikli bir amacı yapmış ve bu amacın birer uzantısı niteliğindeki yatırım, finansman, vergileme programlarını uygulamaya koymuş bulunmalıydı. İşsizliğin hangi sürelerde hızının kesileceği, giderek azalacağı, açık ve tutarlı projeksiyonlarla belirlenmiş olmalıydı.

Böyle bir yaklaşım, Türkiye’de henüz benimsenmiş değildir. Benimsenmeyişin başlıca nedeni ya işçilerin ve işsizlerin iktidarlar üzerindeki etkisizliğidir ya da var olan etkinin iktidarlar tarafından akılcı ve kararlı politikalara aktarılmamış olmasıdır. Boşa geçirilen her gün, Türkiye, işsizler ve toplum adına kaybedilmiş bir gündür.

Mesele, işsizliğin ve işsizlerin acısını önce yüreğimizde duyabilmektir. Sonra, işsizliğin getirdiği ve getireceği tehlikeleri görebilmektir. Nihayet, işsizlikle mücadele yolunda somut, planlı, akılcı adımları atabilmektir.

Bu adımlardan bâzılarının neler olabileceğine yarınki yazımızda değinmeye çalışacağız.

29 Aralık 1982

Bir İşi Başarmanın Önkoşulu Başlamaktır...

İşsizlikle mücadelenin klasik yöntemleri bellidir, böyle bir alanda “Amerika’yı yeniden keşfetmeye” gerek yoktur. Öte yandan, bu yöntemlerden her birinin beraberinde taşıdığı bir faturası, zahmetli, zorunlu tercihleri vardır. Yoksa, hiçbir iktidar işsizlerin çoğalmasını keyifle izlemez; mesele, büyük bölümü siyasal nitelikli olan bir dizi tercihi akılcı temellere oturtabilmektir.

“Siyasal tercih”ten şunu kastetmekteyiz: Örneğin, konut üretimini hızlandırmak, iş yaratmanın kısa vadeli çözümlerindendir. Ancak bu hızı

sağlamanın önkoşulu, arsa spekülasyonunu engellemek, kurumların ellerinde beklettiği arsaları konut yapımına yönlendirmek, kamulaştırmalarla arsa "üretimini" kolaylaştırmak gibi girişimlerdir. Söz konusu girişimler ise, arsa spekülasyonunda yararı bulunanları memnun edecek değildir. Dolayısıyla, bir siyasal tercih söz konusudur.

Türkiye'nin "olumsuz özelliklerden" kaynaklanmış bir de şansı vardır: Ekonominin organizasyonu, işleyiş biçimi ve kamunun yönetimi hâlâ akılcılık-dışı nitelikler taşıdığından, belirli alanlara getirilen akılcı çözümlemelerin tek başına ciddi katkılar sağlaması ve yeni iş alanlarının açılışını kolaylaştırması söz konusudur.

İş imkânı yaratmanın uzun vadeli bile olsa, en köklü önlemi, sanayileşmektir; yatırımdır. Tabii, sanayileşmeyi soyut bir hedef almak ayrı şeydir, sanayileşmenin önceliğini tanıyıp gereklerini yapmak, zahmetini üstlenmek ayrı şey. İşsizliği azaltmayı amaçlamış hızlı bir sanayileşme politikası, şu noktaları dikkate almak durumundadır:

1) Sanayi yatırımlarının, belirli yönlendirmeleri kabullenmiş olması koşuluyla, her tür destekten (gümrük vergisi, vergileme, kredi kolaylıkları, vb.) en geniş biçimde yararlanması;

2) Vergi politikalarının, tarımdan sanayiye fon aktarabilecek özelliklerde yeniden biçimlenmesi;

3) Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin hızla yeniden düzenlenerek, kaynak yaratan ve yatırım yapan özelliklerinin desteklenmesi;

4) Bankalar sisteminin ve kredi politikalarının, sanayi kesiminde daha adil bir paylaşım gerçekleştirmeye yönelmesi; böylece, sanayileşmeye çok sayıda işletmenin dinamizmini aktarmanın kolaylaşması;

5) İş yaratma özelliği yüksek olan yatırımların özendirilmesi; orta ve küçük sanayi işletmelerine, yarattıkları yeni iş oranında vergi indirimi ve kolaylık sağlanarak hem büyümenin, hem de istihdamın desteklenmesi.

İşsizlik sorunuyla, karşılaşan çoğu ülkenin başarıyla uygulamaya geçirdiği yöntem, devletin büyük kamu yatırımlarına, yol, baraj, su tesisi gibi altyapı projelerine yönelmesidir. Böyle bir politika, bir ölçüde enflasyonist etkilere kontrollü biçimde yol açabilmekteyse de, başlangıçta var olan bu durum geçici kalabilmektedir. Sosyal adalet önlemleri eşliğinde, giderek daha büyük bir kitlenin "tüketici" olarak piyasaya girmesi, talebi, dolayısıyla üretimi harekete geçiren bir etken de oluşturmaktadır.

Daha eşitlikli bir gelir paylaşımı, yaratacağı yeni taleple, sanayideki boş kapasitenin kullanımını ve dolayısıyla yeni iş imkânının bu alanda da

oluşmasını hızlandırmaktadır. Kapasite kullanımını arttırmanın mümkün gözüktüğü öncelikli sektörlerde, ek kullanım ve ek istihdam geçici bir süre için belirli kolaylıklardan, sosyal ve mali yükümlülüklerin azaltılmasından da yararlanabilir.

Konut üretimi, kısa vadede iş yaratacak başlıca çözümdür; ekonominin çeşitli sektörlerini hareketlendirme özelliğine sahiptir; insanların konut sorununu mümkün olan en üst düzeyde çözümlemek, sosyal adaletin gereğidir.

Ne var ki, bir ülkenin önemli kentlerinde arsa maliyeti konutun yaklaşık yüzde 30-60'ını oluşturmaktaysa (Avrupa'da yüzde 10-50'si), konut yapımı genellikle kentleri çirkinleştirmekte ve düzeni bozmaktaysa, inşaat sektörünün canlanmasını ve hele önemli iş imkânı yaratmasını beklemek, elbette hayâl olacaktır.

Buna karşılık, arsa spekülasyonunu önleyen, arsa üretimini kolaylaştıran, devletin düzenleyiciliği çerçevesinde Anadolu'nun seçilmiş yörelerine de altyapısı düşünülerek götürülen bir konut seferberliği, işsizliğin kısa vadeli ve kısmi çözümleri arasındadır.

Öte yandan, orta ve uzun vadede, iş yaratma özelliği yüksek sektörlerin birlikte değerlendirilip devletin gözetimindeki ortak planlarla harekete geçirilmesi mümkündür: Örneğin, turizm olayını yöresel ve kişisel girişimlerin arazi spekülasyonuna dönüşmüş çabalarına terk etmek, bir kader değildir. Turizm ve inşaat sektörlerini birlikte öngören, dış bağlantıları gerçekleşmiş büyük çaplı yatırımlarla ve devletin katkısı, yönlendirmesiyle, iş imkânı önemli ölçüde genişletilebilir.

Birleşmiş Milletler Çalışma Örgütü'nün "kısa vadeli çözüm" önerisi, öncelikle "var olan işi daha yaygın paylaşmaktır." Bu öneri, verimlilik ilkesiyle bir bakıma ters düşmesine rağmen, çeşitli ülkelerde ve başarıyla uygulanmaktadır: Sistem, 45 saatlik iş haftasının, örneğin her yıl bir saat azaltılarak beş yılda 40 saate indirilmesi şeklindedir (Avrupa'da, 40 saatten 35'e iniş söz konusudur). Böylece, teorik olarak, beş yıl içinde yüzde 12 dolayında yeni istihdama ihtiyaç yaratılmaktadır. Çeşitli etkenler nedeniyle bu oran yüzde 5 düzeyinde bile kalsa, sonuç gene de önemli olabilmektedir.

Bütün bu saydıklarımız, tartışılabilecek, doğrusu yanlışından ayrılabilecek, daha yeterli ve etkili düşüncelerle tamamlanabilecek, sonuçta, planlı bir bütün içine yerleşebilecek önerilerdir.

Mesele, işsizliği bir ulusal "dava" yapabilmektir; tartışmak, planını ve programını hazırlamaktır. Hepsinden önemlisi, böyle bir çabayı başlatmak,

ilk adımlarını atabilmektir...

30 Aralık 1982

Almanya'dan Dönüş Yolları

Omuzlarından sarkıttıkları portatif radyoları ve altlarındaki otomobilleriyle tatil geçirmeye geldiklerinde biraz hayranlıkla, gıptayla ve biraz da kıskanarak bakmışızdır kendilerine. Bir yabancı ülkede ikinci sınıf "vatandaş" olarak ve en ağır, acımasız işlerde çalıştıklarını, büyük kesiminin güvencesiz olduğunu, görmezden gelmişizdir. Bir büyük göçün parçaladığı aileleri, geride kalanların acısını, oralarda doğmuş ve ne Alman, ne de Türk olabilmiş çocukların çıkmazını fark etmemişizdir.

Türk insanı yeni beceriler, deneyimler kazanmıştır; Türkiye'deki işsizlik sorunu bir ölçüde hafiflemiştir ve milyarlarca dolar döviz kazanılmıştır. Ama bunun karşılığında, yüklü bir fatura bu insanlarımızca ödenmiştir, ödenecektir.

Çağdaş Avrupa'nın tanık olduğu en büyük göç, Türk işçisinin Almanya göçü, şimdi son ve belirleyici dönemecine gelmektedir. Alman seçimini Hıristiyan Demokratların kazanmasıyla, ortaya yeni ve kritik bir durum çıkmıştır.

Göç olayının başlangıcındaki ve gelişimindeki çoğu yanlıştan ders alınması için vakit artık çok geçtir. Şimdi yapılabilecek olan, hiç değilse durumu doğru değerlendirmek ve geleceğe dönük doğru sonuçlar çıkarabilmektir.

Almanya'da iktidarı kazanan partinin politikası açıktır: Mümkün olduğunca çok sayıdaki Türk işçisini bir an önce ve planlı biçimde ülkesine geri göndermek. Hıristiyan Demokrat Parti ve ortağı Hıristiyan Sosyal Birliği, bu politikalarını Almanya'nın işsizlik gerçeğine dayandırmaktadır: Almanya'daki işsiz sayısı savaş sonrasının bütün rekorlarını kırarak 2.5 milyonu aşmıştır. Sadece Ocak 1983'te işsizlere 50 bin kişi eklenmiştir. Bir başka gerçek ise, iktidarı kazanan partilerin programında yeni iş imkânı yaratacak kamu yatırımlarının bulunmayışı; ekonomik büyümenin 1983'te "0"ın az üzeri olarak hesaplanmasıdır.

Bu durumda, şu seçmeyi yapmaktadır Alman iktidarı: Bir Alman yurttaşının işsiz kalmasındansa, bir yabancı işçinin yurduna dönmesi daha doğrudur.

İnsani açıdan, ahlâk yönünden söylenecek çok şey vardır ama, gerçek budur.

Almanya'da bizim yaklaşık 1.5 milyon insanımız vardır. 600 bin kadar işçi, 600 bin çocuk ve 300 bin dolayında işçi eşi. Yeni Alman yönetimi, bu insanları sistemli biçimde geri yollamaya çalışacaktır. 6 yaşından büyük çocukların Almanya'ya kabulünün sınırlanmasından, "gizli çalışanlara karşı" etkin mücadeleden, oturma ve çalışma izinlerinin uzatılmamasından, "özendirici" önlemlerden söz edilmektedir. Bu yeni politikalarla, çok sayıda insanımızın Türkiye'ye dönmeye zorlanacağı açıktır.

Burada bizim yapabileceğimiz bir şey varsa, o da, göçün başlangıcındaki hatâmızdan, yani, plansız ve hazırlıksız biçimde olaya eğilmekten kaçınmaktır. Kesin dönüş yapmak zorundaki yurttaşlarımızın Türkiye'deki ekonomik ve sosyal gelecekleri için şimdiden planlı bir çalışmaya girebilirsek, onlara neyi ve nasıl sağlayacağımızı düşünebilirsek, belki bir ölçüde yardımcı olabiliriz. Bu insanların ve özellikle çocuklarının Türkiye'ye yeniden uyum sağlamaları, ellerindeki maddi birikiminin videolar ve renkli televizyonlar yerine hem kendilerine hem de Türkiye'ye daha yararlı alanlara yöneltilmesi, yurda getirecekleri dövize çeşitli ayrıcalıklar tanınması, şimdiden planlanırsa bir ölçüde çözümlenebilecek konulardır.

Böyle bir ciddi yaklaşımın yerine gelişmelere seyirci kalınırsa, Alman iktidarını "yumuşatmak" çabasıyla ya da haklı eleştirimizi onlara yöneltmekle yetinilirse, bizim insanlarımıza bir kez daha yazık olacaktır.

Türkiye, yabancı ülkelerdeki işçilerimizden çok şey kazanmıştır. Şimdi sıra, bir vefa borcunun ödenmesindedir.

8 Mart 1983

İşçinin Sorunu ve Sorumluluğu

Sendika çalışmalarının başlamasıyla, Türk işçi hareketi yeni bir dönemin eşiğine gelmiştir. Anayasa ve yasa gereğince yeniden düzenlenen sendikaların genel kongreleri birbirini izlerken, geçmiş tecrübeler ışığında, geleceğin işçi hareketinden nasıl bir işlev beklendiği, bir sual işareti olarak gündeme girmektedir.

Çağımızın dünyasında "sendikal faaliyetin" bir ücret sorunuyla başlayıp bitmediğini, Türkiye'nin son beş-altı yılı açık biçimde ortaya koymuştur. Sendikal çalışmaların sınırlandığı son üç yılda, işçinin gerçek ücreti, yani

satınalma gücü gerilemiştir. Ancak bu gerileme, sendikaların özgürce faaliyette bulunduğu daha önceki yılların gerileyişinden farklı değildir. Başka bir deyişle, işçinin gerçek ücreti, sendikaların işverenle ücret pazarlığı yapabildiği 1979 ve 1980'de de, Yüksek Hakem Kurulu'nun belirleyici olduğu 1981, 1982 ve 1983'te de, aynı düşüş içinde görünmüştür. Hattâ küçük ve geçici bir artış bile olmuştur. Sadece "ücretin artması" açısından sendikacılığın sanılan ölçüde bir etken olmadığını, yaşanan tecrübeler ortaya koymuştur.

Sendikacılığın ücret artışlarındaki etkinliğinin azalması sadece Türkiye'ye özgü değildir. Serbest ücret pazarlığının geçerlikte olduğu hemen bütün ülkelerde ve en az on yıldan beri aynı konu tartışılmaktadır. Sanayi toplumlarının hattâ sanayileşen toplumların iki yeni gerçeği, şunlardır:

Gerçek ücretlerin belirlenmesinde, genel ekonomi politikaları, toplu pazarlıktan çok daha etkili olmaktadır.

İşçinin maddi gelişimi açısından da, ücretin yanı sıra, bir dizi yan faktörün önemi, ağırlığı, hızla yükselmektedir.

Sanayi ilişkilerindeki bu çağdaş özellikler, dünya sendikacılığını yeni arayışlara ve çözümlere yöneltmiştir. Bunların ülkemizde hızla gündeme gelmesi kimseyi şaşırtmayacaktır.

Ülkesine göre değişen ve çok farklı görünüm taşıyan bu yeni çözüm önerilerinin ortak özelliği, genel çizgileriyle, şudur: İşçinin, her düzeydeki sosyal ve siyasal iktidar mekanizmalarına katılımının gerçekleşmesi.

"İktidar"ı, her düzeyde var olan "karar imtiyazı" şeklinde niteleyen bu anlayış, işçinin, sosyal ve siyasal gücünü sendikalar ve kendisine yakın partiler aracılığıyla "iktidarın paylaşımı" doğrultusunda kullanmayı önermektedir. Bâzı örnekler şöyle verilebilir: İşyerlerindeki karar organlarında, işyerinin sağlık koşullarından yatırım politikalarına kadar, işçilerin kararlara katılımı; belediye hizmetlerindeki önceliklerin, sendikaların katkısıyla belirlenmesi; ülke düzeyindeki ekonomik kararların alınmasında, işçi hareketiyle ciddi bir danışmanın kural haline getirilmesi; kültür politikalarında ve sosyal yatırımların yönlendirilmesinde gene sendikaların etkin katılımının sağlanması, vb.

Böyle bir katılma sürecinin gerçekleşmesi, gerçek ücretin artmasında, bir toplu pazarlıktan daha etkili olabilmektedir. Örneğin kültür yahut belediye hizmetindeki gelişim, ücret zammı oranındaki bir küçük artıştan çok fazlasını işçinin ve ailesinin hayatına sağlayabilmektedir. Bütün bunları

mümkün kılan ise, işçinin, her düzeydeki kararlara ve iktidara, giderek artan bir ölçüde katılabilmesidir.

Sendikacılığın sadece ücret pazarlığıyla işçiye sağlayabildikleri ya da bir şey sağlama imkânı, çağdaş ekonominin gerçeklerinde artık daralmıştır. Tekrara gerek yok ama, zammın getirdiğini, fiyatların artışı ve başka mekanizmalar almakta ya da tek başına zam, çağdaş işçinin ailesini ve kendisini maddi-manevi geliştirme ihtiyacını karşılamamaktadır.

Türk sendikacılığının geleceği, elbette çok önemli olan ücret pazarlığının yanı sıra, kendine yeni ufuklar yaratabilmesinde gözükmektedir.

2 Aralık 1983

III
Küçümsenen ve İstenmeyen KİT'ler...

KİT'lerin Kurtuluşu Bir İnanç Sorunudur

Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin (KİT) yeniden düzenlenmesine ilişkin çalışmalar bir başka tarihe ertelenmişe benzemektedir. Üzerinde anlaşmaya varıldığı bildirilen ve KİT'lerin üç ayrı grupta, devlet holdingleri çerçevesinde biçimlenmesini öngören plandan vazgeçildiği haber verilmektedir.[12] Öte yandan, Türk Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (TÜSİAD) yayınladığı KİT Raporu (15 Mayıs 1982), hem ayrıntılı ve özenli hazırlanışıyla, hem de genel yargı ve gözlemlerdeki farklılıkla dikkati çekmektedir. KİT konusundaki yaygın belirsizliğe, bu raporda da rastlamak mümkündür:

TÜSİAD'a göre, "... Türkiye bu eskimiş KİT modeli nedeniyle elektriksiz, susuz, kömürsüz kalırken, temel mal ve hizmetler için dünya fiyatları üstünde bedeller ödemek zorunda bulunurken, kime hizmet ettikleri anlaşılmayan bâzı gruplar KİT'lerin Türk halkına istihdam olanakları sağladığını ve KİT'lere dokunulmaması gerektiğini iddia etmişlerdir" (s. 11).

Hakkında bu yargıya varılabilen KİT'ler için, savunucularının "kime hizmet ettikleri anlaşılamayan" bu kuruluşlar için, aynı TÜSİAD raporunda, yanlış bir hesaplamayla "1970-80 yılları arasında yatırımlarının yılda ortalama yüzde 325 oranında arttığı" da (s. 12) belirtilmektedir. Bu, her ne kadar yılda "yüzde 325" gibi inanılmaz bir oran değilse de, gerçek, fiyatların 16 kat arttığı 10 yılda, 36 kat artan bir yatırım miktarıdır. Ayrıca, KİT'lerin toplam üretiminde, "1980 yılında 127.8'lik, 1981'de ise 66.5'lik artışlar görüldüğü", "1980'de yüzde 62.2'lik artış gösteren finansman ihtiyacının 1981'de yüzde 36.2'ye düştüğü," 1982'de bu desteğin "yüzde 3.6 olarak planlandığı", "KİT'lerin mal ihracının 1981'de yüzde 58.8 arttığı", "15 kuruluşun 1979-80 döneminde zarardan çıkıp verimli hale geldiği veya verimliliğini arttırdığı" (s. 84) söz konusu TÜSİAD raporunda belirtilmektedir.

Başka bir deyişle, raporun verilerine bakıldığında, aynı raporun açtığı "savunucularının kime hizmet ettikleri anlaşılmayan" sorusunun cevabı, bu verilere dayanarak, "Türkiye'ye ve Türk halkına" şeklinde getirilebilmektedir.

KİT'ler üzerine, yıllardan beri çelişkili yargılara varılır. Atmaktan-satmaktan söz edilirken, bir yandan da ekonomideki olağan-üstü güçleri ve katkıları belgelenir. Yatırımsızlıktan yakınan bir ülkede, KİT'lerin yatırımlarını 10 yılda 36 kat arttırdığı açıklanır. KİT'lerin yönetiminde, işleyişinde herkesin kabul ettiği eksikler kalem kalem sıralanırken, bu kuruluşların yeniden düzenlenmesi, daha etkili ve verimli kılınması için öngörülmüş çözümler, bir türlü ve yıllardan beri uygulamaya konamaz.

Bunun nedeni, görülebildiği kadarıyla, teknik yetersizlik yahut yönetimlerin beceri eksikliği değildir. Neden, KİT'lere yaklaşımla ilgilidir. KİT'leri yeniden düzenleyebilmek, onları asli sahiplerine, yani ülkenin tümüne daha yararlı kılabilmek, KİT'lere ve devletin ekonomideki işlevine inanmayı, güvenmeyi gerektirmektedir. KİT'leri bir tür "yük" gibi gören, "baş belası" diye yorumlayan bir ekonomi yaklaşımıyla KİT'leri yeniden düzenleyip mükemmelleştirmek elbette mümkün değildir.

Gene görülebildiği kadarıyla, KİT'lerin yeniden düzenlenmesi bir kez daha ertelenmekte ve geleceğin Türkiye'sine, KİT'leri "başka açıdan" değerlendiren bir ekonomi anlayışına bu görev bırakılmaktadır.

18 Mayıs 1982

Şu KİT'leri Ne Yapmalı?

Bir toplumun kendi öz varlığına "üvey muamelesi" yapmasının ya da yaptırtmasının çarpıcı örneği, Türkiye'deki Kamu İktisadi Teşekkülleri'dir. Madencilik sektörünün neredeyse tümünü, enerjinin yarıya yakın bölümünü, banka ve sigorta hizmetlerinin yüzde 40'ını, imâlât sanayiinin ve ulaştırma sektörünün yüzde 20'lik bölümlerini, toplam ithalatın yarısını, KİT'ler gerçekleştirmektedir. KİT'lerin içinde bırakıldıkları olumsuz koşullarla her şeye rağmen verdikleri başarılı sonuçlar, iki farklı gözleme yol açmaktadır.

1) İlk gözlem fevkalâde olumsuzdur: 20. yüzyılın son çeyreğinde bir toplum kendi çok önemli ekonomik varlığına böylesine "geri kalmış" bir yönetim ve işletmecilik anlayışıyla eğilebilmekteyse, bu kadar umursamazsa, çok şeyden umudu kesmek gerekir.

2) İkinci gözlem ise aynı ölçüde olumludur: En temel kurumlarının yani KİT'lerin böylesine ters ve yetersiz koşullara mahkûm edilmiş olmasına rağmen bir ekonomi hâlâ ayaktaysa ve canlılığını koruyorsa, bu ekonominin ileride yapabileceği daha çok şey vardır.

KİT'lerin temel hastalığı, öncelikle yönetim anlayışından ve karma ekonomide yer almış bir devlet kurumunun "bürokratik" mekanizmalarından kaynaklanmaktadır.

Bu iki noktayı açmaya çalışalım: Bir ekonomik işletmenin, hele KİT'ler gibi dev nitelikli bir işletmenin sahibi, doğal olarak, o işletmenin yönetimini en yetkili kişilere emanet etmek, onlara akılcılığın düzeyinde en geniş imkânları sağlamak zorundadır. Bu, iş sahibinin "kendi" menfaati gereğidir.

Bütün toplumun, hepimizin "sahip" olduğu KİT'lere gelince: KİT'lerin en sorumlu görevine getirdiğimiz genel müdürler, özel sektördeki benzerlerinin aldığından yaklaşık 5 ila 10 kat daha az ücret almaktadır. Yönetim başarılarından bağımsız nedenlerle her an görevden uzaklaştırılabilirler. Karar verme imkânları alabildiğine sınırlanmıştır.

Başka bir deyişle, bir yöneticinin başarılı olamaması için hem bütün koşulları işin "sahibi" bizzat yaratmıştır, hem de –istisnalarının dışında– o işe yetenekli olanların gelmemesi, gelirse de bir süre sonra kaçması, kaçırılması için her tür önlem alınmıştır...

Bu durumun, akılla ve mantıkla açıklanması mümkün değildir. Aynı şekilde akıl ve mantıkla açıklanması mümkün olmayan, KİT'lerin genel müdürden hemen sonraki en yetkili organı, yani, yönetim kurullarıdır. Gene "sahiplik" açısından olaya bakalım: Sizin bir özel şirketiniz olsa, bu şirketin yönetim kuruluna getireceğiniz dokuz kişiyi kimlerden seçersiniz? Doğal olarak, o şirketin iş alanını en iyi bilen uzmanlardan, teknisyenlerden, iktisatçılardan, vb.

Devlet ise, kendine ait, daha doğrusu hepimize ait KİT'lerin yönetim kurullarını, on yıllardan beri, o işle hiçbir ilgisi bulunmayanlardan seçmeyi kesin kural haline getirmiştir. İktidarların, hükümetlerin eğilimine, tercihine göre, yapılacak işle ilgisiz insanlar, bize ait olan bir işin yönetimine getirilmişlerdir.

Bu konuda ilgililer bir açıklama yapsa, tek tek her KİT'in yönetim kurulunda o KİT'in çalışma alanında uzmanlaşmış kaç kişinin yer aldığını açıklasa; çok ilginç oranlar karşısında kalıp birlikte şaşardık.

Şimdi, bir yandan yetenekli insanları barındırmayan, onlar memleket görevi bilip çalışmak istese bile ellerini kollarını bağlayarak kendilerini çaresiz bırakan bir "genel müdürlük" sistemi getirmişiz; ardından yapılacak işle ilgisiz insanları yönetim kurullarına doldurmuşuz. Sonra da, "Şu KİT'ler neden başarısız, bunları özel sektöre devredelim" diye sonuçlar çıkarmadayız.

Bırakınız millete ait milyarlık işletmeleri, insan komşusunun aktar dükkânını emaneten yönetecek olsa bile bu anlayışla davranmaz.

KİT'ler, on yıllardan beri işte böyle yönetilmektedir...

21 Aralık 1982

KİT'lerin Çözümü Ne Olabilir?

Bir ülkede ekonomi tümüyle devletin yönetiminde ise, o ülkedeki işletmelerin bürokratik birer yapıya sahip bulunması önemli bir sorun olmayabilir. Yok eğer karma bir sistem uygulanmaktaysa, hele ekonomi gelişmeye başlamış ve giderek daha karmaşık ilişkiler oluşmuşsa, ortaya, çözümü zor bir çelişki çıkacaktır.

Bürokratik yapılanma, kaçınılmaz olarak ağır bir işleyişe sahiptir, kalabalıktır, "sorumlu" ve "sorumluluk," daire amirleri, bölüm müdürleri, kısım şefleri arasında ve mevzuat sayfalarında adetâ kaybolmuştur.

Bu yapıdaki bir kurumun içinde görev alacağı "piyasa ortamı"nın ise, kendine özgü kuralları vardır: Hızlı bir işleyişi, acele karar verilmesini rahatlıkla üstlenebilecek belirgin sorumlulukları, her şeyden önce ekonominin kendi mantığı uyarınca davranılmasını, başarının önkoşulu olarak "piyasa ortamı" öngörmüştür.

Başka bir deyişle, KİT'lerin "yapısı" ile içinde yer aldıkları "ortam" arasındaki terslik, sürekli olarak KİT'lerin aleyhine sonuçlar yaratmaktadır.

Bu durumda, yapılabilecek olan nedir?

İlki, KİT'leri bugünkü özellikleriyle kendi hallerine terk etmektir, onların, verimlilik ve akılcılıktan giderek uzaklaşmasını kabullenmektir. Çağın gerisindeki bir yönetim ve işletmecilik anlayışında direnmektir.

Bu, hem KİT'lere, hem KİT'lerde çalışanlara, hem de ekonomi ve topluma yazıktır.

İkinci çözüm, "kolaycı" ve bize göre yanlış çözüm, KİT'lerin özel sektöre devredilmesidir.

Üçüncü çözüm, KİT'lerin, devlet kuruluşu niteliğini ve geleneğini sürdürürken, piyasa ortamıyla uyumlu işletmecilik ve akılcılık özellikleri kazanmasıdır. Böylece, hem halkın ortak varlığı olmaya KİT'lerin devam etmesidir, hem de devletin ekonomiyi yönlendirmek ve geliştirmek işlevine KİT'lerin yardımcı olmasıdır.

Bu, zor çözümdür. Fakat "imkânsız" çözüm değildir.

Böyle bir anlayışla soruna yaklaşıldığında, dikkate alınabilecek “klasik” bir model vardır: Devletin sahip olduğu ekonomik kuruluşların, serbest piyasa kurallarını öngörerek, verimlilik ve akılcılık ölçülerine öncelik tanıyarak, kendi iç işleyişlerinde birer özel şirket esnekliğine ve serbestliğine kavuşturularak yeniden örgütlenmeleri. Böyle bir anlayışın kural olduğu Fransa ve Avusturya’da, devletin mülkiyetindeki şirketler çok başarılı sonuç vermektedir. Türkiye’de de bu yaklaşımın sınırlı uygulamaları hemen her zaman başarılı olmuştur.

Bu çerçevede, devlet, tümüyle yahut büyük bölümüyle sahibi olduğu ekonomik kuruluşun hedeflerini belirlemekte, yönetimini oluşturmakta, denetimini gerçekleştirmektedir. Ancak kuruluşa, bu sınırlar içinde serbestçe davranmak, kendi kararlarını almak, içyapısını düzenlemek özgürlüğü tanınmaktadır. Bir bakıma, mülkiyeti topluma ve devlete ait olan bir özel şirket statüsü oluşturulmaktadır.

Böylece, hem devletin ekonomiyi yönlendirme ve geliştirme amacı gerçekleşmektedir, hem de özel kuruluş yapılanmasındaki devlet şirketleri daha verimli ve daha özgür bir çalışmaya girebilmektedir.

KİT’lerin böyle bir yeniden düzenlemeye yönlendirilmesi, bunun zaman içinde ve pilot uygulamalarla gerçekleşmesi, bize göre, KİT’lerin ekonomiye katkısını büyük ölçüde arttırabilir. Böyle bir yapı değişimine en elverişli bir yahut birkaç KİT’in zaman içinde yaratacağı örnek, giderek bütün KİT’lere, hattâ anlayış olarak, hizmet üreten KİT’lere bile yayılabilir. Türkiye, ekonomisinde büyük yeri olan bu kuruluşları, en verimli işletmelere dönüştürmenin yararına kavuşabilir.

KİT konusu, hemen her zaman gündemde olmuştur. “Reorganizasyon planları,” bizim önerdiğimiz yaklaşımın benzerlerini de kapsayan örnekleriyle hazırlanmıştır. Ne var ki, bir türlü harekete geçilmemiştir.

Oysa, KİT’leri çağdaş yönetim ve işletmecilik özelliklerine ve hareket imkânına kavuşturmaksızın Türk ekonomisinin ciddi bir atılımı gerçekleştirmesi günümüzde mümkün değildir.

Toplumun ortak varlığına toplum adına sahip çıkmak için geç bile kalınmıştır.

22 Aralık 1982

Sigaranın Dumanı

Türkiye’de isteyen özel girişimcinin sigara fabrikası kurması, anlaşılabilir bir özlemdir. Aynı şekilde, her türlü yabancı sigaranın ithali ve isteyenin parasını verip, vergisini ödeyerek gönlünce sigara alması da doğal bir taleptir.

Ancak sorun, hem çok yönlü, hem de çok boyutludur.

Önce, hemen belirtmek ve bir noktayı kabullenmek gerekir: Dış ülkelerle ilişkileri artan, kendi iç gelişimi belirli bir talebi oluşturan ülkemizde, yabancı sigaraların bir yol bulup girmesi, bir bölüm tiryakinin bunları satın alması, şaşırtıcı değildir.

Bu gerçek göz ardı edilemez. Ancak bir başka gerçek de şudur: Sigara tekeli, yaklaşık 165 milyar liralık bir hasılatı 1982’de devlete sağlamıştır. Bu hasılatın çok küçük bölümü maliyeti karşılamaya yetmekte, Tekel kârının yanı sıra, 85 milyar dolayındaki bir vergi de bunun içinden alınmaktadır. Yabancı sigaranın ithali ya da yurtiçi üretimi ile tekel’in bir rekabete açılması durumunda, devletin vergi kaybına değilse de gelir zararına uğrayacağı açıktır. Oysa bu devletten hizmet istenmekte, yol, baraj, hastane, okul beklenmektedir.

Bir yanda, daha çeşitli ve kaliteli sigara tüketiminin çekiciliği vardır, öte yanda, kendisinden çok şey istediğimiz devletin gelirini azaltması kaygısı. Bu gerçeğin zorladığı tercih, ya benzer ve genelde kötü yapılmış sigaraları içmek ya da devlet gelirlerinden kaybı göze almak mıdır?

Türkiye’nin tercihi, bu iki yol arasında sıkışıp kalmış değildir. Denenmesi gereken, hâlâ neden denenmediğinin anlaşılması zor olan, şudur: tekel, kendi imkânları çerçevesinde, “Amerikan tipi” sigarayı kendisi üreterek piyasada çeşitliliği sağlayabilir; bu çeşitlilik, yabancı sigara talebini önemli ölçüde sınırlayabilir.

Konunun uzmanları, böyle bir girişimin büyük ve ileri bir teknoloji sorunu olmadığını belirtmektedir. Yani, dumanı rahatça çekilebilen yeni bir sigarayı üretmek, bunun harmanına bir miktar ithal edilmiş Amerikan türü tütün katmak, “Marlboro”ların, “Kent”lerin ve öteki abd sigaralarının zaten birbirine benzeyen içim özelliğini Türkiye’de gerçekleştirmek, bir sorun değildir. Amerikan tütünü ithalinin maliyeti ise, bu tür sigarayı tekel de yapsa, özel sektör de yapsa değişmez. Kaldı ki, kaçak Marlboro’lardan devletçe uğranılan döviz ve vergi kaybı, ithal edilecek tütünün maliyetinden herhalde birkaç kat fazladır.

Amerika’da, Avrupa ülkelerinde, komşu Bulgaristan’da kolaylıkla erişilen kaliteli sigara üretimini, yani, içimi zahmetsiz sigaraları bizim

yapmamamız için bir haklı gerekçe bulabilmek zordur. Eğer sorun farklı harmanla değişik bir tercih sunmak, bu harmana abd sigaralarının özelliğini katmak ise, bunun çözümü bir miktar yabancı tütün ithalidir ki, günümüz Türkiye'sinde böyle bir harcama herhalde problem yaratmaz.

Asıl sorun, girişimci ve yenilikçi bir anlayışı devlet işletmeciliğinde egemen kılmaktır.

Türkiye'nin ekonomisi bir gün elbette kendi sigara tekelini özel girişime ve dış rekabete açacak düzeye gelecektir; o gün geldiğinde böyle bir serbestlik gerçekleşecektir.

Bugün ise, devlet, kendi imkânlarından yararlanarak farklı tercihleri vatandaşa, piyasaya tekel aracılığıyla sunabilir.

Böyle bir yolun henüz denenmemiş olması, o yolun yokluğunu kanıtlamaz; sadece denenmemiş olduğunu gösterir...

15 Mart 1983

IV
Mevzuat Hazretlerinin Çözümsüz Memurları...

“Memur”

“Memur,” bir olumsuz sıfat mıdır? Konuşmalarda sıkça geçen “memur zihniyeti”, “memur gibi bakma şu işe” benzeri deyişler, neye işaret eder? “Memur” bir büyük çarkın çaresiz, isteksiz, kişiliksiz dişlileri midir? Gogol’ün, Palto oyunundaki ünlü Akaki Akakieviç karakteriyle ölümsüzleştirdiği “memur” tipi, evrensel ve sonsuz bir geçerliliğe mi sahiptir?

Devlet personel rejiminin yeniden düzenlenmesine ilişkin çalışmalar başlarken, “memur”un “kim” olduğunu, çağdaş ve akılcı bir toplum olmaya yöneleceksek memurdan ne beklememiz ve memura ne vermemiz gerektiğini yeniden değerlendirmek gerekir.

Memur, bizim sosyal tarihimizde bir düşüş eğrisi gösteren toplum kesitidir: Osmanlılarda, memur, her şeyin sahibi ve belirleyicisidir. Cumhuriyet’in ilk döneminde de, sanayileşmenin, siyasetin, emek-sermaye dengelerinin ortaya çıkışıyla, memurun toplumsal konumu da gerilemeye başlar. 1950, bir dönüm noktasıdır çoğu bakımdan; İnönü, “Subaydan, tapu memuruna kadar bütün devlet teşkilâtındaki memurlar, şimdi kimin ne iftirasıyla ne muamele göreceklerini beklemektedir” şeklindeki yakınmasını, “muhalefet lideri” olarak yaptığı ilk konuşmada dile getirir...

Bir zamanlar “kâtibim” denerek şarkılara kahraman yapılmış, anneler tarafından kızlarına ideal damat adayı olarak görülmüş “kalem efendileri,” giderek, “memura kız verilmez” anlayışının insanları oluvermiştir.

Personel rejimi yeniden düzenlenirken, memurun Türkiye’mizde en düşük gelir gruplarından biri olduğunu; yaptığı görevle ve ondan beklenilen işlevle, onun doğal hayat düzeyiyle en tutarsız ve yetersiz bir karşılığa lâyık görüldüğünü ısrarla belirtmek, altını çizmek gerekir. Personel rejimi yeniden düzenlenirken, kendi ücret pazarlığını yapmak ve hakkını aramak durumunda olmayan bu insanlarımızın, hepimizin ortak sorumluluğu altında bulunduğu hatırlanmalıdır. Türkiye’mizin imkânları çerçevesindeki en adil bir karşılık, memur örneğinden esirgenmemelidir.

Ne var ki, meselenin sadece bir yanıdır bu:

Eğer bir yaratıcı, kolaylaştırıcı, istekli, dinamik, üretici bir memur kitlesini amaçlamışsak, çağdaş bir Türkiye'de akılcı devlet yönetiminin ancak bu nitelikli memurlarca gerçekleşeceğine inanmışsak, olaya, çok farklı ve yepyeni bir yaklaşım da getirmek zorundayız.

Bu yaklaşım, bir yönüyle, her düzeydeki memuru yaratıcı olmaya, inisiyatif sahipliğine, düşüncesini açıklamaya, kararlara katılmaya yönlendirmek, özendirmektir. Bir "zihniyeti" değiştirmek, memurluğun "amirden" alınmış "emri" uygulamakla başlayıp bitmediğini ortaya koymaktır.

Bir başka yönüyle, mesele, memurun yarattığı ve ürettiği ölçüde hızla gelişmesini ve yükselmesini sağlayacak bir sistemin oluşturulmasıdır. Memuriyeti, memur ne yaparsa yapsın, başı belli, sonu belli bir çilenin doldurulması olmaktan kurtarmaktır.

Yeni bir yaklaşım, memuru moral yönünden, toplumdaki yeri ve statüsü açısından desteklemek, bu statüyü düşüncelerde ve kavramlarda yükseltmektir. Yani, "ben memurum" demeyi, bir ezikliğin ifadesi olmaktan kurtarmaktır; memurda gözlenilen bâzı yanlış tavırlarda bu ezikliğin payını bilebilmektir.

Nihayet, bir noktaya çok dikkatle eğilmemiz gerekir: "Bugün git, yarın gel" anlayışını, zorlaştırıcılığı, vatandaşa ilgisizliği hiçbir durumda ve koşulda anlayışla karşılamak mümkün değildir. Ancak memur sorunu, basit ve tek yanlı da değildir.

Türkiye'nin memur kesimi kimi olumsuz değerlendirmenin konusu ise, bu, toplum olarak memura hiçbir fırsat tanımayışımızın da bir sonucudur. İnsanların elini kolunu bağlamışız, inisiyatifini, yok etmişiz, kendini geliştireceği maddi imkândan yoksun bırakmışız, moral olarak yıkmışız, sonra da onlardan "iş çıkmıyor" diye yakınmaktayız...

Devlette görev yapanlarımızı eskimiş bağlardan, köhne anlayışlardan ve yerleşik bağnazlıklardan bir kez kurtaralım ve bu insanlarımıza çağdaş toplumların memuruna sunduğu kişiliği, girişimciliği, imkânları tanıyalım. Ancak o zaman, eksiğinden yakınılan memur tipi Türkiye'de gerçekleşir, toplum, kendi yaşantısındaki bu çok önemli etkenden yarar sağlayabilir.

Vermeden almak, mümkün değildir. Biz memurumuza imkân olarak, toplumda yer ve moral olarak ne vermişiz ki, karşılığında ne bekleyelim...

31 Mart 1983

Mevzuat Hazretleri...

Her yazarın, üzerinde biraz fazla durduğu, özel önem verdiği bâzı konular ve kavramlar vardır. Örneğin, bizim yazılarımızda “tarih”, “kültür” gibi sözcükler çokça geçer. “Mevzuat” dendiğinde, “bürokratik engeller” dendiğinde ise, sayfa komşumuz Refik Erduran’ın yazıları akla gelir. Erduran, mevzuat kıskacından kurtarılması durumunda devlet yönetiminin de, ekonominin de büyük mesafe alabileceği görüşündedir.

Erduran’ın bu görüşü, hiç kuşkusuz doğrudur. Türkiye, zaten kıt olan kaynaklarını akılcılık-dışı uygulamalarla sınırlayan, insan değerlerini aynı anlayışla batıl edebilen, kendi manevra alanını kendi eliyle daraltan uygulamalara sahne olagelmiştir. Bu olumsuz durumda, “mevzuat,” başlıca etkenler arasındadır. Bir kamu kurumunda, en fazla yararı sağlayacak bile olsa, genç bir insanı sorumlu göreve getiremezsiniz; mevzuat engeldir. Açtığınız ihaleleri, göz göre göre ve sırf mevzuat nedeniyle, o işi iyi yapmayacağını bildiklerinize vermek zoruna düşersiniz; gene mevzuat yüzünden, olmadık yazışmaları yaptırır, çabuk karar verilmesi gereken durumlarda devleti ve ekonomiyi milyarlık zarara uğratır; “bugün git, yarın gel”i vatandaşın başına dert edersiniz.

Uygulatan da, uygulayan da, uygulanan da şikâyetçidir mevzuattan. Mevzuatın “düzelmesiyle” Türkiye’de “saklı bir ekonomik gücün” ortaya çıkacağı haklı olarak öne sürülür. Ancak mevzuat, mevzuattır. Olduğu yerde durur.

Neden acaba?..

Mevzuatın bu özellikleriyle var olmasının ilk nedeni bir belirli yönetim felsefesidir: Buna göre, devletin memurları da, ekonomik faaliyetin içindekiler de, “kural olarak” güvenilmeyecek insanlardır. Sistem, bir Kamu İktisadi Teşekkülü’nü (KİT) yöneten genel müdürün, bir kısım şefinin, kâtibin, bir ticari şirketin “yolsuzluk yapacağı” varsayımı üzerine bina edilmiştir. Verimsizlik pahasına bile olsa, insanlar, bir sözde güvenlik ağıyla, mevzuatla, çevrilmiştir.

Ve tabii, yolsuzluğa eğilimli olanlar rahatlıkla gene işlerini sürdürürken, mevzuat sınırlamaları sayesinde hem de daha kolay bunu becerirken, işler bütününde yavaşlamış, aksamış, verimsizleşmiştir.

Mevzuatın bu nitelikleriyle var olabilmesinin ikinci nedeni, daha karmaşık ve daha köklüdür.

Güvencesi yeterince sağlanmamış, kendini geliştirme ve yükselme imkânları sınırlı tutulmuş, toplumun içindeki sosyal kişiliği ve yeri

küçümsenmiş olan memur kitlesi, “mevzuat”ta, bu eksikleri bir ölçüde kapatan, kendisini önemli ve vazgeçilmez kılan bir silâh da keşfetmiştir. Dünyanın hemen her ülkesinde olduğu gibi:

Eski Mısır’da doğaya, yıldızlara bakıp kimsenin anlayamayacağı sözde işaretler keşfeden ve bu işaretleri çözmek bilgeliğini kendi tekellerine alıp kendilerini önemli kılan rahipler için “tabiatın sırları” neyse, çağdaş dünyanın memuru için mevzuat, aynı işlevi taşır: Mevzuat, kimsenin içinden çıkamadığı bir olaydır. Sırrını ancak memur bilir. Mevzuat ne kadar karmaşıksa, yoruma o kadar açık olacak, dolayısıyla, ilgili memurun manevra alanı o denli genişleyecektir.

Memur, elindeki mevzuatı, gerektiğinde vatandaşa karşı, gerektiğinde kendi amirine karşı kullanacak, önemini ve vazgeçilmezliğini böylece kanıtlayacaktır. Örneğin, amir, gerçekleştirmek istediği bir işin unsurlarını incelemekte olan memurun “... bu noktalar mevzuata ters düşebilir, beraberinde sorumluluk getirir” yorumunu mutlaka dikkate alacak, ondan çözüm isteyecek, memurun kurum içindeki güç dengelerindeki yerini tanıyacaktır. Ya da, vatandaş, bir işinin olması için, mevzuat bilgesi memurun onayını mutlaka almak durumunda kalacak, gerekirse gidecek, gelecek, tekrar gidip gene gelecektir.

Özetle, mevzuat, kendi karmaşıklığı sayesinde memurun gücünü arttıran, memuru önemli ve vazgeçilmez kılan, ona, hem hizmet verdiklerine, hem de amirlerine karşı bir güvenlik zırhı sunan başlıca araçtır.

Geleceğe hazırlanan bir Türkiye’nin önündeki en ciddi sorunlardan biri, Erduran’ın işaret ettiği “mevzuat”tır.

Bu konudaki doğru bir yaklaşımın ilk adımı, kendimize olduğu kadar, başkalarına da güvenebilmektir. Güvensizlik üzerine hiçbir şeyin bina edilemeyeceğini, güvenemeyen insanın bir noktanın ötesinde başarılı olamayacağını bilmektir.

İkinci adım, “mevzuat”ı basitleştirmek, daraltmak olgusunu, memur kitlesinin ihtiyaçlarıyla, gelişimiyle, sosyal kişiliği ve konumuyla birlikte düşünmektir. Memuru mevzuat silâhına ne ölçüde muhtaç bırakırsanız, basitleştirilmiş mevzuatın o süratle yeniden karmaşık hale getirileceğini bilmek gerekir.

Toplumların önündeki çoğu engel gibi, mevzuat da elbet aşılabilir, bir gün aşılacaktır da. Yeter ki akılcılıkla cesaretten, adaletle bilgiden yola çıkılabilsin...

24 Kasım 1982

Bürokrasi ve Bürokratlar

"Bürokrasi," gündemden hiç eksik edilmeyen, çokluk olumsuz kullanılan bir tanımdır. "Bürokrasi yüzünden işler gecikiyor", "Girişimin önündeki başlıca engel bürokrasi" gibi yakınmalar, her gün ve her yerde duyulabilir.

Buna karşılık, bürokrasi olmaksızın bir toplumsal işlerliğin sağlanamayacağı da, özel yararların toplum adına denetiminde bürokrasinin önemi de, açıktır. Aynı şekilde, zaman zaman "devlet baba" benzeri kavramlarda ifade edilmiş toplumsal beklentilerin belki fark edilmeyen muhatabı, gene bürokrasidir.

Dünkü gazetemizdeki "Bürokratlar da bürokrasiden şikâyetçi" başlıklı haber ilginç özellikler taşımaktaydı: İhracat alanında üst düzey sorumlusu bir bürokrat, bürokrasinin ihracatı ve dış ticareti nasıl engellediğini açıklıyordu. Sayın bürokrat, "... Bir aracın, yani bir tır'ın yurtdışına çıkabilmesi için bol sayıda dilekçe yazıp çeşitli makamlara sunması gerektiğini, bu işlemlerin aylarca sürdüğünü" belirtiyor, "... Bu yüzden birçok transit taşımacı uluslar-arası nakliyecilikten vazgeçmekte" diyordu.

Bürokrasinin olumsuzluklarını tek başına bürokratların düzeltemeyeceği gerçeğinden hareketle, bu özeleştiri cesaretinde bulunan yetkiliyi anlayışla, hattâ takdirle karşılamak gerekir. Günümüz Türkiye'sinin önemli sorunu, bürokrasiye karşı tavrımızda ve bürokrasinin işleyişinde süregelmiş yanlışlardır. Bir yönüyle, bürokrasinin olumsuzluklarını geliştiren bir yaklaşımdır bizimki ve mutlaka düzeltilmesi gerekmektedir.

Bürokrasi olayındaki genel yanlış, bürokrasiye tam bir güvensizlikle olaya yaklaşmaktır. Bürokrat dediğimiz görevli, bir önyargı olarak, mutlaka görevini kötüye kullanmak eğilimindedir, mutlaka ciddi eksikleri olan kişidir. Dolayısıyla, toplumun çizdiği çerçeve bürokratın her adımına gereksiz "denetim" engelleri, sayısız imza zorunlulukları getirmektir. Öyle bir ortam yaratılmaktadır ki, iş yapacak bürokrata imkân tanınmamakta, görevini kötüye kullanacak olana ise, bir gereksiz denetim enflasyonunda adetâ imkânlar açılmaktadır.

Kimsenin kimseye inanmadığı, bütün ilişkilerin güvensizlik temeline oturtulduğu bir bürokrasi anlayışında, gayet doğal olarak, işler duraksamaktadır. Bürokrat, "neden kendime problem yaratayım", "sorumluluk benden çok, kuralları koyanlarda" diye düşünerek, "mevzuatı"

en ince ayrıntısıyla ve kendi açısından haklı olarak uygulamaktadır. Sonuç, yukarıdaki örnekte yer alan tır ve benzeri olaylardır.

Bürokrata güvensizliği bütünleyen, bir başka güvensizliktir: Bürokrasiyle ilişkili her tür işlemde, ister izin, ister ihracat olsun, işlem sahibi vatandaşın mutlaka bir suiistimale eğilimli olduğu varsayımı...

Kendisine güvenilmemiş bürokrasi, burada, "iş getiren vatandaşa" güveni olmayan merci durumuna girmektedir. Aynen ilk aşamadaki gibi, bu ortamda da hem işler yavaşlamakta, hem de "kuraldışı işlerin" sahipleri, kendi işlerini çıkartmanın yolunu gene bulabilmektedir.

Bürokrasiye ve bürokraside işi olana temelde güvenen, hem bürokratı hem de iş sahibini toplum adına akılcı biçimde denetleyen, işlemleri hızlandırmaya dönük bir sistem mümkün değil midir? En mükemmelini bulan başka ülke de yoktur, en mükemmelini herhalde bizim hemen bulmamız da söz konusu değildir. Bununla beraber, olaya doğru yaklaşabilirsek, günümüzdeki eksikleri belirli ölçüde azaltmak, mutlaka mümkündür.

Bu doğrultuda planlı ve kararlı bir yol bugüne kadar izlenmemiştir, denenmemiştir. Bu çabayı başlatmadıkça, bürokrattan da bürokrasiden de yakınmak, biraz anlamsızdır...

19 Mayıs 1983

Devlet ve Memurları

Türkiye'nin en büyük kuruluşlarından "Asil Çelik"in şimdi devletleştirilip MKE'ye bağlı bir KİT kuruluşu olması, farklı bir yönüyle de ilgi çekicidir: Bir özel yaklaşım getirilmezse, Asil Çelik'in genel müdürü, yönetimin üst ve orta düzeydeki kadroları, teknik elemanları, birdenbire, "memur statüsüne" girivereceklerdir. Ya da, halen çalışmakta olanlar görevi bırakacak, yerlerine memurlar atanacaktır.

Bu değişim, Türkiye'deki devletçiliğin, kamu yönetiminin ve sosyal siyasetin geleceğiyle yakından ilgili bâzı sorunları gündeme getirmektedir:

1) Asil Çelik örneğinden hareket edersek, özel sektörün bu dev kuruluşunu yöneten genel müdür, yan ödemeleri, ikramiyeleri ve benzer avantajlarıyla, ayda, herhalde dört-beş yüz bin liradan az bir gelire sahip değildir. Şimdi aynı görevi, aynı sorumluluğu üstlenecek olan "memur" genel müdür, en üst derecenin en üst kademesinden 60 ile 80 bin liralık aylıkla yetinecektir. (En aşırı örnek, banka genel müdürleridir: Özel

sektörün en çok ücret ödediği, yönetim kurulu üyeliği ve benzer avantajları da sağlayarak kimi durumda ayda bir milyonluk ödeme yaptığı bu görevi Türkiye'nin en büyük devlet bankası olan Ziraat Bankası'nda memur olarak üstlenmiş kişi, gene "1. derecenin en üst kademesiyle" yetinmektedir.)

2) Durum, Asil Çelik'in öteki düzeylerinde de geçerlidir. Genel müdür yardımcıları, müdürler, mühendisler, yönetim sorumluları, ya görevi bırakmak ya da 20-50 bin lira arası değişen ve eski ücretlerine, özel kesimde geçerli ücretlere oranla iki-üç kat düşük olan maaşa rıza göstermek durumundadır.

Türkiye, kamu yönetimindeki ve devlet işletmelerindeki bu meselesini çözmedikçe, ekonomisini ileri bir düzeye ulaştıramaz. Devlet, kendi ekonomik varlığının ve kendinin yönetimini "ikinci sınıf iş" diye görüp bu işi üstlenenlere "ikinci sınıf ücret/maaş" ödediği sürece, KİT'lerden de, devlet dairelerinden de fazla bir şey beklemeye kimsenin hakkı yoktur.

Üstelik, devlette görev alanların özel sektörde çalışanlardan daha verimsiz, yeteneksiz olması diye bir şey söz konusu değildir. İnsanların daha genç yaşta devlet kadrolarına yönelimi, özünde, işsizlik sorunu yaşanan bir toplumda tesadüfen bulunmuş ilk işe sarılmaktan kaynaklanmıştır.

Özel sektörde ve devlette benzer düzeyli, benzer nitelikli görevler üstlenenlerin farklı ücret almaları, sade bizim ülkemizin sorunu değildir. Ancak bizden başka hiçbir ülkede, iki kesimin yönetim ve teknik kadrolara ödediği ücret, sektörler arasında böylesine farklılaşmış değildir. Devlette görev yapan kadrolar genellikle bir ölçüde az ücret almaktadır ama, iş güvencesi ve manevi tatmin düzeyinde benzerlerinden fazlasını elde etmektedir. Böylece, bir denge oluşmaktadır.

Konunun, Türkiye'de bir çözümü var mıdır? Yoksa, memur maaşlarına yapılan zammın bütçeye şu kadar ek ödeme getirdiği gerekçesiyle, bu insanlarımızı onlara yüklediğimiz sorumlulukla orantısız bir maaşa mahkûm etmeye, devlet işletmelerini ve dairelerini bir yönetim hastalığına terk etmeye mecbur muyuz?

Olaya, şöyle bakmak gerekir: Bu sorun, Türkiye'den daha zor ekonomik koşullardaki, daha az tecrübedeki ülkelerden, en gelişmiş ülkelere kadar çoğunda çözümlenebilmişse, onların bütçeleri böyle bir düzenlemeye elvermişse, biz bunu neden başaramayalım, akıcı ve adil bir dengeyi neden kurmayalım?

Kaldı ki, bu çarpık ücret politikasının memur kitlesinde yol açtığı sorunlar nedeniyle devlet işletme ve dairelerinde kaybedilen verimin, bütçede “sağlanmış” tasarruftan daha önemli olabileceği ciddi bir varsayımdır.

Alınabilecek ilk önlem, Kamu İktisadi Teşekkülleri’ni hem yönetim, hem de ücret politikası bakımından serbest piyasadaki benzerlerinin konumuna zaman içinde uzanan bir planla getirmektir. Bunun, çeşitli ülkelerde ve çok başarılı uygulamaları vardır. Devletin tümüyle sahip olduğu ekonomik işletmeler, devletin denetiminde fakat belirli bir özerklik içinde olumlu sonuçlar almaktadır. İkinci önlem, memur maaşlarının benzer görevi özel sektörde üstlenenlerin ücretiyle dengelenmesi için, bütçe gerçekleri çerçevesindeki bir planla olaya eğilmek, aradaki uçurumu zamanla kapatmaktır.

Bunları ve bunlardan çok daha yanlışsız önlemleri getirmek, aslında çok çetin bir olay değildir. Mesele, her şeyden önce bir haksızlığın bilincinde olmak, onun üstesinden gelmenin inancına, kararlılığına sahip bulunmaktır.

Başarmanın önkoşulu, ilk adımı atmaktır...

15 Ekim 1982

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TOPLUM

I
Kültür Kimliğinin Arayışları...

Nereden Geldik, Nereye Gidiyoruz?

Türk toplumu ve Türk insanı, hangi geçmişin sahibi, hangi günün hazırlığı, hangi geleceğin iddiası içindedir? Kendi ortak kişiliğini nasıl bir görünümde, kendi toplumsal işlevini nasıl bir rolde bulmaktadır? Hepimizin gelip geçtiği bir dünyada, bırakmayı amaçladığımız bu iz nedir, nerededir? Toplum olarak biz kimiz, ne yapmak istiyoruz, nereden geldik, nereye gidiyoruz?

Bir toplumun, hele uzun bir geçmişi olan bir toplumun esenliği ve tutarlılığı, bâzı temel soruları cevaplayabilmiş olmasıyla, kendi varlığının anlamını görebilmiş, kişiliğini bulmuş olmasıyla yakından bağlantılıdır. Bizim yaşayageldiğimiz çoğu ağır sorunun kökeninde, bu soruların cevapsızlığı ya da hiç sorulmamış olması mı büyük ölçüde yatmaktadır?

Kendimiz bu soruları cevaplayamadığımız sürece, başkaları bize dünyanın ikinci sınıf toplumlarından biri diye bakmakta, vatandaşımızın taşıdığı pasaportu sınır kapısından sokmamakta, hayâli haritalar üzerinde ülkemizi bölmeye kalkışmaktadır.

Bütün toplumların kendilerine uygun gördüğü bir çizgi –doğru ya da yanlış olarak, haklı ya da haksız olarak– kendine yakıştırdığı bir rol, bir işlev vardır: Örneğin abd toplumu, insanoğlunu her alanda özgür kılmanın, kişiyi özgürce geliştirmenin iddiasındadır. Sovyet toplumu, daha adaletli bir çerçeveyi kurmanın iddiasındadır; Avusturya, dünya dengelerinin diyalog ve uzlaşma merkezi olduğu iddiasındadır; Cezayir, mazlum ulusların eşitlik iddiasına; Libya, emperyalizmle savaş iddiasına; Çin, yeni bir insan anlayışını geliştirmek ve yaymak iddiasına; Fransa, kültür ve sanatın, kişisel özgürlüklerin öncülüğü iddiasına; Federal Almanya, Avrupa'nın "Hıristiyan ve hümanist" geleneğini 21. yüzyıla taşıma iddiasına; Hindistan, Hinduizmin insancılık iddiasına ve 600 milyon bölünmüş yoksuldan bir demokratik ulus yaratmak iddiasına sahiptir. Bunlar gibi, hemen tüm ülkeler, kendilerinde bir varoluş nedeni görür, belirli bir kişilik ve işlevi kendilerinde var sayar.

Bu varsayım ve bu inanç, bir toplumun insanına en azından bilinçaltında etki yapar. Hayatının her düzeyinde, davranışlarına ve değer yargılarına –insanlar çoğu kez farkında olmasalar bile– bir tutarlılık ve anlam kazandırır.

Türkiye'nin 19. yüzyılda yöneldiği yeni bir kişilik ve işlev arayışına açık ve süreklilik taşıyan bir cevap bulabildiği, özde birleşip ayrıntı ve yöntemde farklılaşan öneriler oluşturabildiği hâlâ söylenemez. Doğulu mu yoksa Batılı mıyız; bizim uluslar ailesindeki yerimiz, işlevimiz, ayrıcalığımız nedir; ne yapmak, insanlığın büyük yürüyüşüne, kendimize has hangi katkıyı getirmek istiyoruz? Görülebildiği kadarıyla bunların cevabını henüz verebilmiş değiliz. Hattâ bunun eksiğini duymuş, arayışını başlatmış olduğumuz bile pek söylenemez...

Böyle bir cevapsızlık ve bilmezlik durumu toplumun temel dokusunu da olumsuz etkilemekte, gevşetmektedir. Kimi durumda, insanlar birbirine daha kolay düşman olabilmekte, bağnazlık ve sevgisizlik daha kolay yerleşebilmektedir.

Dokunun, toplumsal sürekliliği sağlayacak güçte olmayışı sonucunda, Türkiye'nin her on yıllık (hattâ her beş yıllık) dönemi, kendisinden önceki ve sonraki on yıldan tümüyle ilgisiz, tümüyle yabancı olabilmektedir: Anlayışlar, özlemler, kurumlar, değer yargıları, insanlar ve konular bir devamlılıktan, bütünlükten yoksun kalmaktadır. Sanki her on yıllık dönemde karşımıza çıkan, bir başka ülke ve bir başka toplumdur. Geçmişinden de, geleceğinden de kopuk olan.

Her şeyin geçici, yanıltıcı olduğu bir ortamda, insanlar, inandıklarına da, başkalarına da, kendilerine de güvensizliğin örneklerini ve bunun bunalımlarını, bir kader gibi yaşayabilmektedir.

Bir toplumun kişiliği, kökleri, varoluş nedenleri, amaç ve iddiası ile yaşadığı günün özellikleri arasında yakın ilişkiler vardır. Üstelik, nereden gelip, nereye gittiğini düşünmemiş, bulamamış toplumlara hayat hakkının giderek sınırlandığı bir çağın içindeyiz.

Türkiye'nin kendi amacını, ne istediğini, işlevini, varoluş nedenini, kişiliğini yeniden değerlendirmesi, belki de toplumumuzda yıllardır kendini duyuran o "eksiği" aramamıza, bulmamıza yardımcı olacaktır.

2 Ekim 1982

Kültür ve Toplum

Türkiye'nin 1975 sonrasında yaşadığı olumsuzlukların başlıca nedenleri arasında bir "kültür sorununun" bulunduğu, yeterince fark edilmiş midir? Kan davasına dönüşmüş ideolojik görünümlü çatışmaların, karşılıklı kıyıcılık örneklerinin, sevgisizliğin, değişik kültür kümeleri üzerinde

yükselmesi, farklı ve çok sayıdaki kültür gruplarının kavgalara hammadde yapılabilmesi, bir rastlantı mıdır?

Kültür, insanların ve toplumların geçmişten devraldıkları, zaman içinde belirli değişikliklerle korudukları temel değer yargılarıdır; hayata, olaylara, öteki insanlara bakış açılarıdır; yaklaşım biçimleridir. Türkiye, kültür alanındaki olumsuz bir bölünmüşlüğü bir tarih mirası olarak günümüze dek taşımıştır. Üstelik, ne bu özelliğin yeterince bilincinde olmuştur, ne de, bundan kaynaklanan ağır sorunlara çözüm getirebilmiştir.

Meseleye yakından bakmaya çalışalım:

Tarihten kaynaklanmış bir kültür bölünmüşlüğüne hedef olmayan toplumlarda, ortak değer yargıları çok daha sağlam durmakta, siyasal, sınıfsal ve ideolojik farklılaşma, ortak kültür temeline dayanmanın açık tuttuğu diyalog yollarından yararlanabilmektedir. Örneğin, bir Batı Avrupa ülkesinde, Fransa'da, Hıristiyan ve hümanist kültürün temelde ve tarih içinde özümsenmiş olması, toplumsal karşıtlıklarda tarafların aynı dili konuşmasını, birbirini anlamasını, değerlendirmesini mümkün kılmaktadır. Böyle bir toplumun ilericisi de, gericisi de, kapitalisti, komünisti de, son tahlilde, aynı temel kültürün uzantısıdır. Bu ortamdaki geleneksel ve çağdaş kültür kümelenmeleri, bölgesel özellikler, farklı sınıfların farklı yaklaşımları ve benzer ayrılıklar, temel aynı olduğundan, dağıtıcı ve yıkıcı sonuçlar yaratmamaktadır.

Türkiye'mizde ise tarihsel etkenler böyle bir temel ve ortak kültürün oluşumuna imkân tanımamıştır. Bölgeden bölgeye, şehirden şehire değişebilen köklü olarak farklılaşan, işin kötüsü, tarih içinde birbiriyle çatışmış olan kültür kümeleri birbirine karşı güvensizliği sürdürebilmiştir. Cumhuriyetin getirdiği köklü değişimlere de, bu kümelerin bir bölümü kolay uyum gösterememiştir. Ortaya, zaman zaman kendini "devre dışı bırakılmış" hisseden, içine kapanmış, çevresine kuşkuyla bakan kültür kümeleri çıkmıştır. Belirli koşullarda birbirini "düşman" diye görebilen kümelerin oluşturduğu bu farklılaşma, 1975 sonrasının olağandışı gerginliğinde temel kaynaklardan biri olabilmiştir.

Mesele, ortak bir kültür temelinin ve herkesçe paylaşılan değer yargılarının gelişmesine katkıda bulunmaktır. Böylece, kültür farklılaşmasını çağdaş ve olağan boyutlarda sınırlamaktır. Türkiye'deki kültür faktörünün dağıtıcı değil, yaratıcı ve son tahlilde bütünleştirici olmasını mümkün kılmaktır.

Bunun yöntemi, her şeyden önce, ortak kültür özelliklerini, ortak değer yargılarını araştırıp belirlemek, anlayış, diyalog ve hoşgörüye dönük bir politikayı, planlı ve bilinçli bir yayın ve eğitim aracılığıyla uygulamaya koyabilmektir.

Bunlar elbette bir çırpıda gerçekleşecek işler değildir. Ancak kültür bölünmüşlüğü karşısındaki kayıtsızlığın ve çözüm sanılan kolay yaklaşımların nelere mal olabileceği yakın geçmişte yaşanmıştır.

Türkiye'nin geleceği düşünülürken, ortak insani değerlerden, anlayıştan ve diyalogdan kaynaklanmış bir "kültür projesinden" yoksun bulunmak, başarı yolundaki başlıca engeller arasındadır.

5 Haziran 1982

Farklı "Hassasiyetlerin" Ülkesindeki Doğrular...

Türkiye'nin, geçmişteki acıları ve yanlışları değerlendirip, geleceği sağlam temeller üzerinde yükseltmeyi amaçladığı bir dönemden geçmekteyiz. Geride kalan yıllar ne kadar dikkatle incelenir ve her yönüyle araştırılırsa, geleceğe o denli hazırlıklı olacağımız açıktır.

1975 sonrasında, Türkiye'de düşmanlıkların daha kolay oluşabilmesini, bağnazlıkların artmasını, sevgisizliğin gelişmesini, insanların birbirini düşünce ayrılığı nedeniyle en ağır biçimde suçlamasını, cezalandırmasını, hattâ öldürebilmesini, bir yönüyle, biz şu nedene de bağlı görmekteyiz: Türkiye'nin farklı hassasiyetlerden oluşmuş bir ülke olmasına ve yönetimlerin, bu hassasiyetleri dikkate almayan politikalarına...

Önce, "hassasiyet" kavramı ve bunun farklılaşmasından ne anladığımızı açıklamaya çalışalım: Bütün ülkelerde, çeşitli toplum kesitlerinin arasında farklı hayat tarzları, farklı değer yargıları, kültür ölçüleri vardır. Bu farklılaşma, ekonomik ve yöresel özelliklerden, dinsel, tarihsel geleneklerden ve daha birçok nedenden kaynaklanabilir.

Her biri farklı "hassasiyetler" oluşturan, yani, benzer olaylar karşısında, farklı yargılara varıp, farklı tepkiler gösteren bu kümeler, çoğu toplumda, farklılaşmayı sınırlayıcı ya da farklılaşmayı sağlıklı ve verimli kılıcı özelliklere de sahiptir: Örneğin, sınıfsal farklılaşmanın, sosyal ve siyasal ortamı belirlediği Batı Avrupa örnekleri, ulusal birlik olmanın, "millet" olmanın özelliklerini yüzyıllardan beri taşırlar. Bunun yanı sıra, kültür kaynaklarının bütünlüğünden yararlanırlar. Ekonomik gelişmenin bütünlüğü

ise, örneğin bir sanayileşmiş toplum gerçeğinde, dinsel, kültürel farklılaşmalarda bütünleyicilik işlevi taşır.

Başka bir deyişle, değişik düzeylerdeki ortak paydalarla ve bütünleştirici etkenlerle, “farklı hassasiyetlerin” dengelendiği bir durumdur söz konusu olan: Bir “dinsiz” Fransız’la, “dinine son derece bağlı” başka bir Fransız farklı hassasiyetleri temsil eder ama, her ikisi de sanayileşmesini tamamlamış bir toplumun ortak özelliklerini paylaşırlar. Yahut, bir başka Fransız alabildiğine solcu, öteki alabildiğine sağcıdır. Ancak her iki hassasiyet, Katolik ve hümanist kültür ve aile anlayışının çerçevesinde oluşmuştur; böyle bir ortak paydaya sahiptir, vb.

Türkiye’mize baktığımızda ise, farklı hassasiyetlerin çokluğu ve bütünleştirici etkenlerin, ortak paydaların azlığı dikkati çekmektedir: Tarım toplumundan, sanayi toplumuna geçiş süreci içinde olunması, çok farklı kültür dünyalarını, hayat tarzlarını yan yana geliştirmektedir. “Ümmet”ten “millet”e geçiş, dinsel çerçevelerden laisizme yöneliş, henüz altmış yıllık bir olaydır. Köylünün hassasiyeti farklıdır, aile anlayışı, müzik beğenişi farklıdır, sanayileşmiş bölgedeki işçininki ayrı; büyük kentlerin merkeziyle gecekonduları, her bakımdan apayrı dünyaları birbirinden bir-iki sokak uzaklıkta yaşarlar. “İstanbul Boğazı’nın korunmaya alınması” bir bölüm insan için en hayati konudur, bir başka bölüm için ise anlamsız bir kavramdır, vb.

Yerleşmiş, durmuş-oturmuş toplumlarda, farklılaşma şu özelliği taşır: Sanayileşmiş toplumlara özgü yaklaşımların, ortak kültür değerlerinin, ortak paydaların etkisiz kaldığı toplum kesimleri, küçük birimler olarak toplumun uç bölgelerinde yer alır. Toplumun büyük gövdesi, farklı hassasiyetlerle birlikte bütünleştirici etkenleri de taşıyarak, uçlarda değil, ortada büyük çoğunluğu meydana getirir.

Türkiye’mizde ise, ekonomik, tarihsel ve toplumsal oluşum, bundan değişik bir durum yaratmıştır. Toplumdaki farklı hassasiyet bölgeleri uçlarda büyük birikimler geliştirmiş, ortak paydaların etkinliği ise merkezdeki nispeten küçük birikimi oluşturabilmiştir.

Böyle bir çerçeve içinde doğru yaklaşım ne olabilir? Çağdaş ortak paydaların gelişmesi, farklı hassasiyetlerin istismarının önlenmesi, düşmanlıkların engellenmesi için ne yapılabilir?

Görüldüğü kadarıyla, mesele, farklı hassasiyetleri hem anlamaya çalışmak, hem de bunların birbirini anlamasına yardımcı olmaktır. Örneğin, kızını özel Kuran kursuna gönderen aile ile, kızını özel bale dersine

gönderenin, birbirini inkâr etmediği, ortadan kaldırmayı amaçlamadığı, birbirinin farklı hassasiyetine saygı duyduğu bir anlayışı geliştirmektir, mesele.

Türkiye gibi farklı hassasiyetlerin kural, “müşterek”in sınırlı olduğu bir ülkede, bütünleştirici ve doğru yaklaşım, hassasiyetlerin inkârından değil, hassasiyetleri anlamaktan geçmektedir.

21 Ocak 1983

Kum Saatindeki Devekuşu...

Bir devekuşunu kum saatinin içine yerleştirmişseniz, devekuşu, duymak ve görmek istemediklerini yok sayabilmek umuduyla başını saatin kumuna gömmüşse, oysa, bu tür bir saatin yapısı gereği, devekuşunun başını gömdüğü kum yavaş yavaş saatin alt bölümüne akmaktaysa ve kaçınılmaz sonuç, yani, başını gömecek kum kalmamış devekuşunun ister istemez gerçeklerle karşılaşacağı an yaklaşmaktaysa, ne olacaktır?

Karikatür, ülkemizin hayli ileri olduğu bir sanat ve gazetecilik alanıdır. Çok sayıda çizerimiz her yıl uluslararası yarışmaların ödüllerini paylaşır; ünlü Gırgır dergimiz, dünyada en çok okunan ve en başarılı mizah dergilerindendir; karikatür, Türkiye’nin dünyaya açabildiği az sayıdaki penceresinden biridir.

Ali Ulvi’nin iki ay kadar önce yayınlanan “Kum Saatindeki Devekuşu” karikatürü, bu sanatın “klasikleri” arasında yer alabilecek örneklerdendir: Hem evrensel geçerliliği ve kalıcılığı bulunan hem de soyut bir mesaj vermektedir kum saatindeki devekuşu: Devekuşu, belki de insanlığın kendisidir; yüz milyona yakın çocuğu bakımsızlık ve açlıktan her yıl ölen, büyük çoğunluğu yılda ortalama 50 dolarlık bir geliri paylaşırken aynı sürede kişi başına 130 dolarlık bir harcamayı silâhlanmaya ayıran bir insanlıktır bu devekuşu; ya da, kendi içine ve dünyasına kapanarak çevresinin acılarına duyarsız kalanların, çevreden ilelebet etkilenmeyecekleri varsayımını simgelemektedir. Kum saatindeki devekuşu “... yıl sonuna kadar Allah kerim” diyerek derslerini boşlayan haylaz öğrencidir; kendi gerçeklerine yabancılaşan toplumların çaresiz bekleyişidir.

Devekuşu başını kuma gömmekte ne kadar kararlı olursa olsun, kum saatin alt bölümüne akacak ve devekuşu, kumsuz kalacaktır...

Toplumumuzun yıllardır yaşayageldiği olayları izlerken kum saatindeki devekuşunu sık sık anmamak mümkün değildir.

1.5 milyon çocuğun sokaklarda büyüdüğü haber verilen bir toplumda, geleceğin "suçlularının" nerelerden yetişeceği hâlâ bir merak konusu olabilir mi?

1950'lerde ve 1960'larda insanlar büyük kent gecekondularına balık istifi doluşmak zorunda bırakılırken, bu çarpık ve düzensiz kentleşmenin gelecekteki muhtemel sonuçları görülebilmiş, böyle bir çevrede oluşan insan hammaddesinin, teröre kadar uzanan bir kullanıma elverişli olabileceği sezilmiş midir?

Türkiye'nin gençleri sokaklarda öldürülürken, kendilerini küçük çevrelerinin rahatıyla ve "her koyun kendi paçasından asılır", "gemisini kurtaran kaptan" benzeri arabesk kültür bilgelikleriyle sınırlayanların, kum saatindeki devekuşundan farksız olduklarını gelişmeler göstermedi mi?

Türkiye'nin kıyıları ve denizleri tüketilirken, kentlerin ağaçları kesilirken, tarihi güzellikler yakılır ve sağlıksız, kuralsız bir ortak çirkinlik betonarme yığınları halinde her yanı sararken, duyarsız ve tepkisiz kalanların, göz yummuş, yumdurmuş olanların, şimdi İstanbul'un perişanlığı ve Ankara'nın havasızlığı karşısında söyleyecek sözü var mıdır?

Her yıl en az üç yüz bin gencin işsizler kitlesine katıldığı, gelir eşitsizliğinin giderek büyüdüğü bir toplum, kendi geleceğine bu durumun getirdiği ipoteklerin bilincinde midir?

Son günlerin aktüel olayına, çöken ve çökebileceği belirtilen binalara bakalım: Yıllar boyu inanılmaz bir denetimsizliği, çarpık kentleşmenin bütün sağlıksızlığını, tehlikelerini sergilemiş ve sergiletmiş olanların, kum saatindeki devekuşundan ne farkı vardır?

Olsa olsa, fark, devekuşunun herhangi bir hesap yahut menfaat sonucu başını kuma gömmediği değil midir?

Toplumumuz, kum saatinin çaresiz devekuşu olmak kaderine mahkûm değildir.

Günümüzün "acı sürpriz" diye karşılanmış olaylarından yakınırken, geleceğin acı sürprizini hazırlayan oluşumlara ciddiyetle eğilmek gerekir: Eğitimindeki yanlış şartlanmalardan, sokaklardaki çocuklarımıza, bağnazlıklara, vurdumduymazlığa, işsizliğe, eşitsizliğe, haksızlığa kadar...

Böyle bir yaklaşımın gereği olan yürekliliği, akılcılığı, kararlılığı gösteremezsek, gelecekte başkalarının bizleri yerleştirecekleri mekân, kum saatinin devekuşlarına ayrılmış bölümünden başkası olmayacaktır...

11 Ocak 1983

“Ortak Kültür” ve Yarının Türkiye’si

Bir toplumun “Batılıyım” demekle Batılı olmayacağı, ekonomik ve toplumsal gelişimi için ille de Avrupalı olmak zorunda bulunmadığı açıktır. Batılı olmak, her şeyden önce, ortak bir kültürü konuşmak, anlamak, paylaşmaktır: “Sisyphe çaresizliği” dendiğinde aynı çağrışımları yapabilen, Justinien ile adalet kavramı arasındaki bağı anlayan, ortaklaşa atıfta bulunan simgeleri, Saint Paul’leri, Hamlet’leri, 14 Temmuz’ları, Don Kişot’ları, Aşil’leri paylaşan, bunlar karşısında benzer çağrışımlar, benzer titreşimler duyan toplumlar, bir belirli uygarlık biçiminin unsurlarıdır.

Yani, ortak bir “kültür dilini” konuşanlar.

Sizin konuştuğunuz kültür dili farklıysa, size tarihin bıraktığı simgeler, ortaklaşa atıfta bulunabileceğiniz kaynaklar değişikse, bu, Batı uygarlığının ya da insan uygarlığının ortaklaşa yarattığı demokrasi gibi, akılcılık (rasyonalizm) gibi amaçlardan uzak durmanızı elbette gerektirmez. Tek bir koşulla: Kendi kültür ortamınızı, kendi tarihsel boyutunuzu, kendi simgelerinizi, tek kelimeyle “kendinizi” reddetmemeniz koşuluyla.

Yani, (“Batılı olmak” deyimi herhalde yanlış) “Batı uygarlığının yarattığı bâzı üstün yönetim ve davranış özelliklerini” benimsemek ya da onun evrensel geçerlilik taşıyan kültür değerlerini paylaşmak amacındaysanız, önce “kendiniz” olmak, “kendinizi” bulmak zorundasınız. Bunun yolu ise, kendi kültür simgelerinize, atıfta bulunabileceğiniz, benzer çağrışımlar yaratan kendi olaylarınıza ve insanlarınıza sahip çıkmaktır. Avrupa’nın iki bin yılda oluşturduğu “Atlas” sizin toplumunuzda bir anlam taşımaz ama, haklı bir imkânsızın peşindeki Genç Osman’ınız vardır; “Saint Jean” yoktur, Battal Gazi’niz vardır; “Spartaküs” toplumunuzda pek bir çağrışım yaratmaz, Ebu Müslim’iniz vardır, vb.

Başka bir deyişle, sorun şudur:

Siz, bir-iki yüzyılda zaten özümseyemeyeceğiniz bir kültür diline ortak gireceğim diye kendi var olan kültür dilinizi, toplumdaki ortak başvuru simgelerini yok ederseniz, tarihsel derinliğinizi kendi ellerinizle daraltırsanız, sonuç, toplumun çok daha kolay dağılabilmesidir, benliğini kaybetmesidir, işlevini şaşırmasıdır. Ortak toplumsal payandaları yıkılmış insanların birbirine daha kolay düşman olabilmesi, ortak kültür diye arabesklere sarılması, ikinci mevki biletiyle Batı kapılarında sıra beklemesidir, varılabilecek nokta...

Yeni oluşumların içinde bulunan ülkemizde, kültür sorunu her zamankinden daha önemlidir. Burada söz konusu olan, “ille de ve sadece bizimki” diyerek bir taşracılık örneği vermek değildir. Evrensel olana, kendimizden hareketle ve kendi katkımızı getirerek ulaşmaktır.

Günümüzde ülkeye sunulacak toplumsal ve siyasal mesajlar, ancak tarih boyutuna sahipse, geçmişle geleceğin sentezine yönelikse, kendi dışımızdaki güzeli ve doğruyu reddetmeyen ama kendi güzelimizi ve doğrumuzu hiç mi hiç reddetmeyen bir özellikteyse, Türkiye’ye yeni ve güçlü bir nefes getirebilir. Bir hareket kendi toplumsal ve simgesel kaynaklarını tarihte bulabilmişse, temel değer yargılarını ve Türkiye’ye öngördüğü işlevi tarih boyutunda ortaya çıkarıp yarınlara uzatabilmişse, Türkiye’yi kalıcı ve güvenlikli bir gelişime yöneltebilir.

Aksi halde, siyaset de, demokrasi de, kültür fukaralığının sığ sularında sık sık kazaya kurban gidebilen bir olay olmanın pek dışına çıkamaz.

Türkiye’nin yarınını düşünmenin önkoşulu, yarını kültür ve tarih boyutunda değerlendirebilmektir...

2 Kasım 1982

Düşünce Duvarını Yıkabilmek...

Türkiye’nin tarihsel, toplumsal, ekonomik verilerini hangi mantık denkleminin içine oturtursanız oturtun, sonucun böyle olmaması gerekir. 20. yüzyılın son çeyreğini yaşıyan 45 milyonluk bir ülkede, tarih tecrübesinden geçmiş, nitelikli elemanı her alanda ve her düzeyde yetiştirebilmiş bir toplumda, böylesine uzun kıyıları, denizleri olan, yeraltı ve yerüstü kaynakları bulunan bir çerçevede, vardığımız sonuç en hafif tanımıyla “düşündürücüdür.” Tarih bir gün bizlere, 1970’lerin, 1980’lerin sorumluluğunu Türkiye’de taşıyan kuşaklara mutlaka döner ve sorar:

Siz, Yunanistan dahil kendinizle kıyaslanabilecek bütün ülkelerin artık 4 bin doların üzerinde bir yıllık ortalama geliri gerçekleştirdiği şu dönemde, bin yüz yetmiş dolarlık bir kişisel gelirde çakılıp kalmaktan sıkılmadınız mı? Başkalarından dört kat daha geride olmayı nasıl kabullenebildiniz?

Kişi başına enerji tüketiminiz, proteinli gıdanız, telefon, televizyon sayınız, neden bütün Kuzey Akdeniz, Avrupa ülkelerinden en az dört kat daha düşük?

Tarihi, geçmişi, geleneği olan bütün size benzer toplumlarda insanlar bir belirli düzen kurabilmiş, süreklilik sağlayabilmiş, kendi aralarında

geçinmesini, kendi içlerinde birbirlerine tahammül etmesini öğrenmişken, siz neden birbirinizi yok etmekten, kahretmekten bahsediyorsunuz?

Tarihin size emanet ettiği doğal güzellikleri, bir İstanbul mucizesini, siz hangi hakla böylesine perişan etmekte, çirkinleştirmektesiniz?

Bu soruların tutarlı bir cevabı, itiraf edelim ki, yoktur. Ne emperyalizmin sömürüsü, ne müteahhit kârlılığının pervasızlığı karşısında yönetimlerin çaresizliği, ne Anadolu insanının üç yüzyıl fukaralığa terk edilmesi, ne de sermaye eksiği bizim için mazeret olabilir. Kaldı ki, bir konuya eğer mazeret sıralayarak girmekteyseniz, başarılı olmaktan peşinen vazgeçtiniz demektir.

Türkiye, kendi tarihsel ve toplumsal mantığını yeniden kurmak, kendi işlevini yeniden değerlendirmek, zorunluluklarını ve imkânlarını yeniden tartmak ve kendine yeni bir ufuk açmak durumundadır.

Bunun ilk adımı, her düzeyde hem alabildiğine kritik bir bakışı geliştirmek hem de "büyük" düşünebilmektir. Hem birtakım somut yetersizlikleri göz ardı etmemek, hem de bunlar karşısında komplekse, umutsuzluğa kapılmamaktır.

Mesele, geniş boyuttan ve büyük amaçları cesaretle görebilmek, bunlara ulaşacak yolları düşünmek, tartışmak, yöntemlerini alabildiğine gerçekçi bir çerçevede planlamak, örgütlemek, harekete geçirmektir. Kendini aşmaya, kendini yeniden yaratmaya önce gönül verebilmek, sonra bunun gerektirdiği araçları emekle, bilgiyle, akılcılıkla oluşturmaktır.

Kısaca, biraz düşünmek, biraz da cesur olmaktır, mesele...

Geleceğe hazırlanan bir Türkiye, kendi "maddi ve manevi birikimi" ile, ulaşmış bulunduğu düzey arasında yer alan uçurumun nedenlerini, çok ciddi biçimde değerlendirmek durumundadır. Toplumsal ve ekonomik gelişmede elbette hayâllere, mucizevi çözümlere yer yoktur. Ancak, kendimizi bir mantık düzeyinde kıyaslayabileceğimiz elliye yakın ülke arasında ve her konuda en son sıralarda yer almak,[13] "olumsuz da gerçekleşmiş bir mucize" değil de ne olabilir?

6 Kasım 1982

İnilmeyen Temeller...

1983'ü değerlendirirken bizim görebildiğimiz "genel" eksik, birçok meselenin temeline eğilmekten, nedenlerini araştırmaktan, dolayısıyla köklü çözüme yönelmekten gene uzak kalındığıdır.

Bunu, en önemli ve çarpıcı bir alanda izlemeye çalışalım:

Türkiye, 1976-80 döneminde olağanüstü bir deprem yaşamıştır. İnanılmaz bir sevgisizliğin, hattâ gaddarlığın, kitlesel cinayetlerin sergilendiği, ancak ruhsal hastalıkla açıklanabilecek davranışların çoğaldığı, farklı düşünüyor diye, farklı dinsel özelliği var diye, insanların katledildiği yıllardır bunlar.

Böyle bir toplumsal yozlaşma, ne tek başına ekonomik etkenlerle ne de Türkiye'nin siyasal coğrafyasıyla açıklanabilir. Böylesine boyutlu bir bunalımda, insanlara verilen değer yargılarından, okul ve aile düzeyindeki eğitim anlayışına kadar, yüzyılların düşmanlık birikimlerinin giderilmeyişinden, saldırgan ve yıkıcı insan tipini yaratan maddi, manevi, hattâ cinsel doyumsuzluklara kadar her tür etkenin çok büyük payı vardır.

Ve Türkiye, 1976-80 bunalımının olduğu kadar "demokrasinin yerleşmeyişinin" de önemli kaynağını oluşturan bu tür nedenleri, hiçbir ciddi araştırmadan geçirmemiştir. Demokrasiyi yeniden başlatmanın yılı olan 1983 de, bu bakımdan bomboştur. Kimsenin hatırlamak bile istemediği bir acılı dönem bu açıdan "yok" sayılmış; toplum, kendi kendisiyle hesaplaşmaktan kaçınmıştır. Konuya, daha yakından bakmaya çalışalım:

Bir toplumda terörün bu boyutta yaygınlaşması, bir belirli "insan hammaddesinin" küçük fakat yeterli orandaki varlığına bağlıdır. Kıyabilen, tanımadığı, belki ismini dahi duymadığı kişileri öldürebilen, farklı dinsel özellikteki çocuğu kesebilen, toplu insan hedefine ateş açabilen bir hammaddedir bu. Oran olarak küçüktür ama, bunun meydana çıkması ve teröre araç olabilmesi, onun gelişimine elverişli çok daha geniş bir çevrenin varlığını gerektirir: Anlayışlardan, eğilimlerden, alışkanlıklardan oluşan bu "çevre" ya da bu "ortam," aşırı örnek olarak teröre yatkın insan hammaddesini, genel olarak da demokrasiyle bağdaşmayan insan tipini yaratmaktadır.

Söz konusu çevre yahut ortam kendi etkinliğini sürdürdükçe, demokrasiyle bağdaşmayan yapılar da, teröre hammadde olabilecek insanlar da, kendi varlığını sürdürebilecektir. Bunlar, toplumun başka alanlarda, ekonomide, siyasette, yönetimde ciddi sorunlarla karşılaşması durumunda, hiç kuşkusuz, kendini yeniden ve büyük ölçekte duyurabilecektir.

Dolayısıyla, mesele, temellerdeki hastalığı görebilmektir. Tedavi ancak o düzeyde mümkündür. Hastalığın yüzeydeki belirtilerinin şimdilik kaybolması, köklü bir iyileşmenin işareti değildir.

Bizim 1976-80 döneminde geçirdiğimiz toplumsal depremin onda birini yaşayan bir toplum –dünyadaki çeşitli örneklerde görüldüğü gibi– bütün bilgi depolarıyla, araştırma imkânları ve olanca akılcılığıyla, meselenin üzerine eğilmek zorundadır. İnsanları terörün çaresiz hammaddesine dönüştüren etkenlerin neler olduğu, ancak fevkalâde düzenli ve planlı girişimlerle, bütün üniversitelerin katılacağı yaygın çalışmalar ve araştırmalarla ortaya çıkabilir. Eğitim sisteminin özelliklerinden tarihsel birikimlere, televizyondaki şiddet filmlerinden, topluma şırınga edilen değer ölçülerine, ona gösterilen "kahraman" tiplerine, toplumun şartlandırıldığı özlemlere ve beğenilere kadar her konu, "şiddetin hammaddesini" yaratmaktaki yakın yahut uzak etkisi açısından araştırılabilirse, bir büyük hastalığı anlamak ve çözümlere işaret etmek mümkün olabilir.

Bir toplumdaki insanların 1976-80'deki ölçekte kıyıcı olabilmesi, bir "geçici durum"la, "özel koşullar"la, tek başına alınmış şu ya da bu etkenle açıklanamaz. Böylesi bir açıklama, çok klasik benzetme olacak ama, devekuşunun başını kuma gömmesinden farksızdır.

1983, asıl bu alanda, hem geleceğin hem de demokrasinin büyük ölçüde bağlı bulunduğu temel hastalıkların anlaşılması ve iyileştirilmesi alanında, bomboş geçmiştir.

Toplumsal bünyemize dönük böyle bir arayışa ve yakın geçmişimizle bu anlamdaki bir hesaplaşmaya girmeden her şeyin kendiliğinden düzeleceğini beklemek, fazla bir iyimserlik olmaktadır...

30 Aralık 1983

II
“Arabesk”ten...

“Kastelli Kültürü”

Melih Cevdet, bir şair sezgisinin yanılmazlığı ve olanca güzelliğiyle, şöyle anlatıyor Banker Kastelli’yi:

“Ben Banker Kastelli’nin batacağını biliyordum. ‘Neden söylemedin’ demeyin bana, siz de biliyordunuz. Dolmuş nasıl bir gereksemeye karşı doğdu ise, Kastelli de bizim kurnazlığımızı doyurmak için gerekli idi. (...) Batacaktı, biliniyordu bu, ama batış dönemine gelinceye dek bir kurnazlık edemez miydik?

(...) Eski sünnet düğünlerinde para serpilirken, yerlere atılan çocuklara özgü bir sevinçle koşuyorduk Kastelli’ye. (...) Sürdüğü kadar sürer yazgıcılığı içinde rahattık. Bu yüzdendir işte oyun bitince gülümsememiz. Bu doyumluk (ganimet) tükendi, biz yenisine bakalım anlayışı içinde her zaman bir kurnazlık vardır. Kurnazlığın cezasını çekmeye sıra geldiğinde, işte bu iyimserlik ayakta tutar kişiyi: Elbet bir çaresini bulan olur!

Kurnazca yaşamak alışkanlığımız yarattı Kastelli’yi, kendi dehası değil.”[14]

Kastelli üzerine ekonomik açıdan yazılıp çizilenler doyum noktasına ulaştı ama, Kastelli’nin “kültür olayı” niteliğine pek değinilmedi. Oysa, meselenin en kalıcı, en açıklayıcı, en öğretici yanı burada olsa gerek.

Toplumların belirli zaman kesitlerindeki özelliklerini öncelikle açığa vuran, onların kültür yargılarıdır; bu yargıların oluşturduğu “kahraman” tipleridir. Kültür özelliklerinden, kahramanlardan, örnek gösterilmiş insanlardan, simgelerden hareketle bir toplum çok daha doğru açıklanabilir; ekonomisinden siyasetine kadar her alandaki çözüm arayışları çok daha sağlam olabilir.

Örneğin, 1960’ların sonlarında, Türkiye’de bir “piyango kültürü” egemen olmuştur. “Bir koy, üç kazan” önerisi, bir umut olarak topluma şırınga edilmiştir: Millet, gazoz içip Anadol kazanacaktır, bankaya para yatırıp “özel çekilişe” katılacaktır, vb. İnsanlar, “talihe,” rastlantılara bel bağlamaya yönlendirilmişlerdir. “Fakir işçi kızla fabrikatörün zengin oğlu arasında sonu mutlu biten aşk macerasının” çeşitlemeleri, bu dönem filmlerine özgüdür.

1970’lerin sonlarına doğru, bu aşk macerasına fakir işçi kızın bir de “gazino assolistliğine yükselmesi” eklenmektedir. Bu yıllarda, toplum giderek daha içine kapanmakta, bir şiddet ortamının etkilerini yaşamaktadır. Klasik bir yabancılaşma dönemidir bu, “gazino kültürünün” ya da “televizyon kültürünün” egemenliği olarak nitelenebilir: Toplum, çoğu değersiz yabancı tv dizilerinin kahramanları peşine düşmüştür. “Ceyar” hem bir simgedir, hem de ileride gelişecek Kastelli kültürünün ilk işaretlerini vermektedir. İnsanlar, kaldırımlarda vurulan gençlerinden, yaşanılan bunalımdan esirgedikleri ilgilerini, “Falconetti’nin, Rudy’yi öldürüp öldüremeyeceğine” yöneltmektedir. Dönemin, bencillik, vurdumduymazlık, acımasızlık gibi kültür özellikleri yabancı dizi kahramanlarında, umudu ise “assolistlikte” simgelenmektedir.

Nihayet, 24 Ocak dönemi kendi kahramanını, simgesini hemen yaratıvermiştir: Banker Kastelli. Kastelli, döneme damgasını vuran kültür anlayışını da, ekonomi anlayışını da kişiliğinde birleştirmektedir. Bir zamanlar tutku derecesine varan “sanayileşmek” artık geçmişe terk edilmiştir. “Fabrika bacaları” bir simge olmaktan çıkmıştır; “sanayiciyim” yahut “sendikacıyım,” şimdilerde övünme konusu olmamaktadır. “Açıkgöz tacir” revaçtadır. Bu açıkgözlülüğün, kurnazlığın simgesi ve kahramanı Kastelli’dir; yeni dönemin “örnek insanı,” bu yoktan var olabilmiş, kurnazlık ve beceri ile en üste tırmanabilmiş “halk çocuğudur.” Şimdi herkes birer Kastelli olmaya çalışacak, tasarrufunu “doğru” değerlendirecek, pek de zahmete katlanmaksızın, faiz marifetiyle geçinip gidecektir.

Kastelli olayının gazetelerdeki yeri küçülecektir ama, sadece ekonomik yankıları değil, kültür yansımaları daha uzun süre toplumu etkileyecektir.

Bir toplumun ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel özelliklerini açığa vuran, “kahramanlarının” oluşumundan ve yıkılışından başka ne olabilir?..

10 Temmuz 1982

“Arabesk” Toplum Olmanın Yolunda

21. yüzyılın bilimadamları geçmişe bakıp Türkiye’yi incelerken, 1970-85 arasının en önemli gelişmesi olarak “arabesk”i göreceklerdir. Çünkü, bir toplumu ekonomisinden insanına, yönetiminden aile ilişkilerine kadar her alanda açıklayan anahtar, o toplumdaki kültür titreşimleri, kültür özellikleridir.

Gerçekten, giderek “arabesk” bir toplum olmadayız.
En yaygın “sanatımız,” arabesk.
En fazla satılan plaklarımız, arabesk.
Birbirimizle ilişkilerimiz, arabesk.
Futbolumuz, arabesk.
Bankerlerimiz, arabesk.
Yollarımız, arabesk.
Ciddiyetimiz, arabesk.
Mimarimiz, arabesk.
Değer yargılarımız, arabesk.
Kentlerimiz, arabesk.
Dilimiz, arabesk.
Ekonomimiz, arabesk.
Anayasa taslağımız bile, arabesk...
Ne demektir, “arabesk?”

Sözcük anlamıyla, “Arabımsı” demek. Yani, tam Arap değil de, Arap’a çalan, Arabımtırak.

Kullanımı açısından, arabesk, önceleri bir müzik deyimi: “Batı enstrümanları (çalgılarıyla) Doğu müziği çalmak” anlamına. Kral Faruk döneminde yapılıp Türkiye’ye gönderilmiş Mısır filmlerini hatırlayacak yaşta olanlar bilebilir: Bir mermer havuz çevresinde tül peçe ve bol şalvar ile rakkaseler dolanırken, iri göbekli bir Mısır assolisti, piyano ve kemanların eşliğinde en içli Arap şarkılarını söylerdi.

Bu müzikten esinlenmiş Türkçe şarkılar, 1970’lerde piyasaya çıktı. Arabesk, önce müzikte egemenliğini ilân etti. Sonra, giderek, bir hayat tarzına, bir kültür modeline dönüştü.

Biraz ondan, biraz bundan alıp bir garip ve tutarsız bütün yaratmakta kendini bulan, assolistlerle, Tahtakale tacirleriyle, Kastelli’yle, “Babalar”la, sonradan görme zenginliğin gazino hovardalığıyla simgelenen, günümüzdeki hâkim “zihniyeti” yansıtan bir “olay” olup, egemenliğini ilân etti, arabesk...

Şimdi, “arabeski” küçümsediğimiz, horladığımız sanılmasın. Arabesk, bir sosyolojik olaydır. Türkiye’yi daha iyi kavramak için, arabeski aşabilmek için, önce arabeski anlamak gerekir. Onun, hangi özlemlerden, hangi doyumsuzluklardan, hangi çaresizlikten kaynaklandığını, neye tepki olarak geliştiğini, toplumsal işlevinin ne olduğunu enine boyuna araştırmak, bir bakıma, günümüz toplumunun seyir defterini ortaya koyacaktır.

Arabesk, köksüzlük ve temelsizlik üzerine, yeniyi yaratmaktaki fukaralığın bina edilmesidir: Ulusal müzikten davranış biçimlerine, değer yargılarından mimariye, anlayışlara kadar her alanda, önce her şeyi yok edip bir boşluk yaratmak, sonra bu boşluğun üzerinde yeniyi ve güzeli değil, anlamsızı ve yanlışı yükseltmektir.

Arabesk, bir bakıma, “boşluk”la “yokluk”un sentezidir.

Tarih, Türkiye’ye, Doğu ile Batı’nın sentezini oluşturmak gibi bir işlev de tanımıştır. 1970-85 dönemi, ortaya sentez olarak çıkara çıkara, “arabesk”i çıkarmıştır.

3 Eylül 1982

Umudumuz Kaşıkçı!

Son günlerde, yaşadığımız bunca soruna getirilebilecek ilginç ve orijinal bir çözüm İstanbul’da sergilendi. Geçim darlığından bunalmış vatandaşa dertlerini unutturacak, konu sıkıntısından kavgalaşan çiftlere bol bol konuşma malzemesi verecek, sermayesiz yatırımcıya sermaye ihsan edecek, dağıttığı bahşişlerle insanlara köşe döndürtecek bir mucize formül ortaya çıkıverdi: Kaşıkçı...

Kaşıkçı’nın maceraları ve bin bir gece masallarından çıkan, ayrıca da –anlatılanlara bakılırsa– bir görgüsüzlük şaheseri olan vapuru dillere destan oldu. Banyolardaki muslukların som altından mı yoksa kaplama mı olduğuna dair en bilimsel tartışmalar gelişirken, Kaşıkçı’nın vapurunda tuvalet kâğıdı niyetine Çin işi işlemeli ipek kumaşlar kullanıldığını, görenler yemin billâh basınımızda hikâye etmekteydi.

Kaşıkçı gibi bir nimet kapımıza kadar gelmişken, biz de boş duracak değiliz elbet. İşadamımız ve bakanlarımızla, gazetecimiz, meraklı vatandaşımız ve bilumum şarkıcı-manken sanatçımızla, Kaşıkçı’ya koşuverdik.

Bundan sonrası, toplumsal birlik ve beraberliğimizin göğüs kabartıcı ve gözler yaşartıcı bir örneği oldu.

Kaşıkçı’nın gönlünü hoş etmek ve yurdumuza faydalı olmak için herkes üzerine düşen görevi yaparken, bu anlayışın en çarpıcı ifadesi, gazetemizin ekonomi sayfasında yer aldı. Geçtiğimiz cumartesi yayınlanan bu haberde, ekonomi servisimizin “1983’ün Ekonomik Mücahidi” diye nitelediği bir manken sanatçısı, Kaşıkçı nezdindeki yurtsever girişimlerini ve vapurunda yaşadığı günleri, “Temaslarımız çok olumlu geçti” diye özetleyerek, şu

bilgileri vermekteydi: “... Kaşıkçı’yla Türkiye’de yapacağı yatırımlar konusunda çok sıcak bir diyalog imkânı buldum. Son derece kibar bir kişi olan Adnan Bey, bana, elektronik, gıda ve petrol arama dallarında yatırım yapacağına dair söz verdi. Görevimi yaptıysam, kendimi çok mutlu hissedeceğim. Ülkem için elimden gelen her hizmeti yapmaya daima hazırım...”

Ekonomi sayfamızdaki haberde, bu açıklamanın, Kaşıkçı tarafından Türkiye’de gerçekleştirilecek yatırımlara umut bağlayanlara büyük moral verdiği, ayrıca belirtiliyordu...

Aynı günlerin gazeteleri, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nin koskoca iki bakanının Kaşıkçı uğruna bütün devlet protokolünü bir köşeye bırakıverdiğini yazmaktaydı. Sayın bakanlar, ta İstanbul’a gelmiş ve Kaşıkçı’yla Marmara Etap Oteli’nin kral dairesinde bir görüşme yapmışlardı. Konu malûm, ülkemize yönelecek yatırımdı. Aynı gazeteler, holdinglerimize şimdi bir de “Kaşıkçı Holding”in ekleneceğini müjdeliyor, geleceği kestirebilen becerikli bir işadamımız, Kaşıkçı’nın akrabası olduğunu şimdiden basına açıklıyordu.

Bu arada, modacılarımız da boş durmuyordu. Kaşıkçı ve Bayan Kaşıkçı onuruna düzenlenen defilede bir “çarşaf” modeli de sunmanın inceliğini ve misafirperverliğini modacılarımız ihmal etmemişti. Ne var ki, tüm elbiseleri beğenen Bayan Kaşıkçı’nın sonuçta bir tekini bile satın almayışı biraz üzdü ama, “olur böyle şeyler” diyerek bunu hoşgörüyle karşılamasını bildik.

Kaşıkçı için halkımız da elinden geleni yapmaktan geri kalmadı. Kaşıkçı sefinesinin yanaştığı rıhtımlarda toplanarak, bol bol sevgi ve bağlılık tezahüründe bulundu.

“Sayın Kaşıkçı başka ülkelere de uğradığında acaba böylesine bir olay yaratıp, dillere destan olup, bakanlar tarafından ziyaret edilir miydi?” diye aklımızdan geçmişse de, bunu kendi hasedimizden bilerek, Kaşıkçı gibi bir konuğumuz olabilmesinden kıvanç duyduk. Kendisiyle, ticari, sınai ve insani ilişkilerimizin daha da artmasını, Kaşıkçı Holding’in uzun ömürlü olmasını, kendisinin daha da zenginleşip daha büyük vapurlarda gezmesini dileriz. Sağ olsun, var olsun...

11 Ekim 1983

ABD Patentli Japonya’nın Türkiye Maceraları

Bir Amerikalı yazar, James Clavell, 16. yüzyıl Japonya’sında geçen bir roman yazmış. Sonra bu roman, bir abd televizyon şirketince ve abd izleyicilerinin hoşuna gidecek özelliklerle filmleştirilmiş. Böylece Shogun çıkmış ortaya. Ama öylesine garip bir Japonya olmuş ki bu, Japonya’nın İstanbul Konsolosu bile, “... Shogun dizisi ülkemizi bir Amerikalı gözüyle değerlendirdiği için maalesef Japon ulusunu yanlış tanıyor” demekten kendini alamamış. Ne var ki, bu yanlış tanıtılan abd patentli Japonya ülkemizde öylesine etkili olmuş ki, ne elektronik harikaların ne de bu ülke üzerine Türkiye’de ciddi çalışmalar yayınlayanların[*3] yapamadığını, birkaç haftada gerçekleştirivermiş: Japonca öğreten dil kursları dolup taşmaya, Japon kimonoları vitrinlerde boy göstermeye, Japonca sözcükler hayatımıza girmeye başlamış...

Sosyologlarımız oturup bu bilmeceyi çözseler, “nedenleri” açıklasalar, kendi toplumumuzu herhalde daha doğru tanımaya başlayabilirdik...

Açıklamaya değil ama, “anlamaya” çalışalım: Önce olumsuzdan başlarsak, bizim izleyicimizi böylesine çekebilen “Shogun” tipi neyi ifade etmektedir? Bu tanım ya da bu unvan, ilk kez 794 yılında kullanılmış. “Barbarlara karşı savaşan başkumandan” anlamına geliyor. İmparator, büyük savaşlarda belirli bir kişiyi “Shogun” olmakla görevlendirmiş. Savaş bitiminde de geri almış unvanı. Ne var ki, 1192 yılında merkez otoritesinin gücü azalmış, “Shogun”ların sayısı çoğalırken, bu unvan, ömür boyu korunan ve bir ölçüde vârislere geçen bir imtiyaz olmuş. Giderek, astığı astık, kestiği kestik derebeylerinin sıfatına dönüşmüş Shogun’lar. Belirli bölgelerin tek sahibi ve kendi ordularının kumandanı olmuş. Son derece acımasız kurallarla insanları yönetmiş. Bu durum, 19. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiş. Yani, bizim dizimizin Shogun’u, böylesine zalim bir kavram yahut simge.

Bu Shogun’un yarattığı ilgiyi izlerken, Türkiye üzerine araştırmalarıyla da tanınan ünlü bilimadamı Dankwart Rustow’un bir yorumu ister istemez akla geliyor: Rustow, Türkiye’ye ilişkin bir makalesinde[15] “otorite” ve “demokrasi” konusuna eğilirken, İslam toplumlarının özelliğine İbn-i Haldun’dan örnek getirerek şöyle değiniyor: Modern sosyolojinin kurucusu olan İbn-i Haldun’da ve klasik İslam düşüncesinde bütün çağdaş kavramlar vardır da, “demokrasi”, “katılım” gibi anlayışlar hiç yoktur. Bunun nedeni, söz konusu toplumların “otorite” düşüncesini ve otoritenin her türünü, otoriteyi azaltarak dağınıklığa yol açabilecek kavram ve kurumlara tercih

etmesidir; kişinin görevini, var olan otoriteyi kayıtsız şartsız kabullenmek diye nitelemesidir...

Rustow'un bu düşüncesi ne ölçüde doğru bilemeyiz ama, Shogun dizisinin yankıları bize bunu hatırlatıyor.

Olumsuzdan başlamışken, devam edelim: Japonya'nın İstanbul Konsolosu şöyle diyor: "Tarihimizin hiçbir döneminde, kadın-erkek ilişkileri bu dizide gösterildiği ölçüde eşitsiz değildi; dört bin yıl önce bile Japon kadını bu kadar uysal değildi..."

Shogun'un böylesine tutulmasında, acaba bizlerin kendimizi biraz fazla "erkek" görme özlemimizin ya da kadınlara yukarıdan bakmak alışkanlığımızın mı payı var? Shogun dizisindeki düzen, bizim bu konudaki bâzı sorunlarımıza çözüm mü getirmekte? Shogun'un böylesine etkili olabilmesi, kendi tarihini ve kendi kültürünü "ya aşırı övgü ya da aşırı yergi" kıskacı içinde sıkıştırmış olmanın yarattığı bir "taklitçilik" eğiliminden mi kaynaklanmakta? Çözümü kendinde aramayan yahut bulamayanın, kaçınılmaz biçimde başkalarının modellerine kendini kaptırması mı olay? Dün Fransa, bugün Amerika, yarın Japonya mı?..

Olumludan bakarsak, Shogun dizisinin yol açtığı yankılar Türk insanının "yeni şeyler öğrenmeye" ne ölçüde eğilimli olduğunu, "yeniliğe ilgisini;" her tür yaratıcılığın, gelişimin çıkış noktasındaki "merak" unsurunun Türkiye'deki yaygınlığını mı gösteriyor?

Ya da, ünlü düşünür Roger Garaudy'nin yazdığı gibi, "... beş yüzyıl Batı hegemonyasının gölgelediği (hayatın hedefi, anlamı, amacı) sorunlarının günümüzde gündeme gelmesi ve Batı'nın gelişme-kültür modellerinin tartışılması,"[16] bizim insanlarımızda yeni bir arayış ihtiyacı olarak mı yansıyor?

Shogun dizisinin, bu abd patentli 16. yüzyıl Japonya'sının, Türkiye'de böylesine yankılanması hangi nedenlerden kaynaklanıyor?

Yazının başında belirttiğimiz gibi, bizimki sadece bir "anlamak" çabası, bilmeceyi çözmek ise sosyologların görevi...

4 Mart 1983

Göçebe Geleneğinden Demokrasi Görüntüleri

Koca devenin dört bacağına önce dört adam yapışacak. Neye uğradığını şaşıran hayvanı yere yıkacak. Havalara kalkan başına da iki kişi sarılıp, toprağa basacak. Ardından, beyazlar giyinmiş ve partisinin amblemini

göğsüne iliştirmeyi ihmal etmemiş bir kasap, koca bıçağını devenin boynuna çalacak. Fıskiye gibi yükselen kan, “görev ekibini” kıpkızıl edecek. Sonra, ağır ağır akıp çukurlarda birikecek, kara sineklerle çamurun, kanın birbirine karıştığı gölcükler oluşacak. Debelenen devenin başına toplanmış çocuklar şaşkın şaşkın durumu izlerken, “... Allah partimizi muzaffer kılsın, genel başkanımızı başbakan yapsın” sesleri yükselecek. Ve topluluk, Türkiye’nin nasıl sanayileşip gelişeceğini davul zurna eşliğinde genel başkanının ağzından dinleyip irşat olacak...

“Demokrasi” değil mi, herkes istediğini yapacak elbette. Çifter çifter koçlar, durumun önemine göre buzağılar, horozlar demokrasi uğruna kurban edilecek. Siyasetçilerimiz, zurnanın kıvrak melodilerinde ortalara salınıp göbek atacak. Ya da ünlü işadamlarımız, “ne de güzel eğlendiklerini,” hanımları, “ne de güzel giyindiklerini” dedikodu dergilerinde bir güzel kanıtlayacak. Madem “hürriyetçiyiz,” bu kadar hürriyetperveriz, ister göbek atarız, isterse, “yalelliler” çaldırıp o gürültü patırtı arasında iş anlaşmaları yaparız. Ne demişler, iş bilenin, kılıç kuşananın...

Çağdaş, demokratik, gelişmiş ve sanayileşmiş bir Türkiye’ye ne göçebe geleneklerinden ne de her tür seviyesizliğin ortamından ulaşılabilir.

“Efendim, millet bunu istiyor, halkımız böyle beğeniyor...”

Öyle mi acaba?

Türkiye’de seviyesizlik ve bayağılık, toplumun alt kesitlerinden gelip yukarıyı zorlayan bir olaydan çok, yukarıdan aşağıya kabul ettirilen, bir genel şartlanma niteliğiyle insanların beynine sokulan, en güçlü örnekleri toplumun en varlıklı, bilgili, iddialı katlarında verilen bir olay.

Çarpık değer yargıları, yozlaşmış kültür ölçüleri, sahte toplum kahramanları, açıkgözlülüğün erdemleri, “gemisini kurtaran kaptan” öğütleri, köşeyi dönmenin kestirme yolları, namuslu vatandaş olmanın budalalığı, bir yüce ve karşı durulmaz “ideoloji” gibi her gün binlerce örnekler ve binlerce ağızdan topluma haykırılıyor. Yazarak ve çizerek, göbek atarak, deve boğazlayarak, kadeh kaldırarak, zurnaların ve yalellilerin eşliğinde...

Seviyeli olan, güzel, etkili ve yararlı olan ne zaman topluma verildi, verildiğinde ise, insanlar hangi örnekte “biz bunu istemeyiz” diye tutturdu?

Kendi seviyesizliğimizden hareketle, toplumu kendimize benzer kılmaktan yahut tutmaktan bizlerin bir çıkarı olmasın?

Hayvan leşlerinin yanı başında Türkiye’yi kurtarma nutukları, davul zurna eşliğinde ticaret ve siyaset büyüklerimizden göbek dansları, yalellili

iş toplantıları, “sosyetik” hayat sergilemeleri, kızarmış yağ ve içki kokuları.

Göçebelikten unsurlarla kaynaşmış böyle bir ortamdan, çağdaş göçebelikten, bir tür “arabesk”ten başka hiçbir şey çıkmaz.

Göçebe anlayışının toplumdaki bâzı örneklerinden çok, bu anlayışta çakılıp kalmak için elinden geleni yukarıdan esirgemeyenlerden, buna özenip özendirenlerden çekinmek gerekir. Toplum, kendine örnek gösterilen anlayış ve davranışların “sözde” seviyesini bir gün mutlaka aşacak ve çağdaş kimliğine o zaman ulaşacaktır...

4 Ekim 1983

Kırık Ayna...

Her yanından kırılmış, çatlamış, fakat parçaları dökülmemiş bir aynaya hiç baktınız mı?

Aynanın kimi parçasında gözünüzün devleşmiş yansımasını, onun hemen yanında küçülmüş kulağınızı, az ötesinde yerini kaybetmiş burnunuzu görürsünüz. Parçaların birinden tavanı, ötekinden yerdeki halıyı izlersiniz. Yüzünüzün paramparça olduğu, çevrenin birbirine karıştığı görüntülerin bir mantığa, ölçeğe, uyuma hep birlikte başkaldırdığı bir olaydır, kırık aynalar...

Ülkemizin on yıllardır süren serüvenine baktığımızda, zaman zaman bir kırık aynadan kendimizi izlediğimizi düşünmek, acaba bir karamsarlık örneği mi?

Toplumdaki bir özelliğin ötekini tutmadığı, bir köşesinden alabildiğine umutlu ve güzelin, hemen yanı başından olabildiğince çirkinin ve karanlığın yansıdığı; bir yaklaşımıyla doğru olanın, hemen ikincisinde yanlışın örneklediği; düşüncelerle davranışlar, davranışlarla insanlar arasında tutarlılığın, sistem ve mantığın bulunmadığı; her biri kendine özgü bir mantığı ya da mantıksızlığı izleyen binlerce görüntü... Her biri kendi başına buyruk, birbirinden kopuk, dağınık yansımalar...

Önceki gün, görmeden yazdığımızı, sanki orada hazırmışız da onu yazmışızcasına fotoğraflayan dünkü Günaydın’da, kafası kopmuş beş koyun cesedinin ve bir kan gölünün yanında, Türkiye’yi çağdaşlaştırmanın nutkunu veren siyasetçiler... Kırık aynanın bir parçasından yükselen sevgi dolu insanlar; hemen yanında en küçük nedenle yumruk yumruğa gelenlerin öfke birikimi. Aynanın bir kırığında, evinin eşiğinden ötesini bilmeyenler, bir başkasında, her gün insanlığı tümüyle yaşayabilen, onu paylaşabilenler...

Bir konuda çok güzele erişenin, hemen benzerinde çok çirkin olabilmesi; çevreye başka, kendi yakınlarına başka bakması ve daha binlerce parçalanmışlık, tutarsızlık örneği...

Bütün toplumların benzer bir durumu ve bu ölçekte yaşadığı söylenebilir mi? Sanmıyoruz:

Genellikle, bir toplumun ortak kültürünü, değer yargılarını, yaşayış ve davranış özelliklerini, çağdaşlık düzeyini paylaşarak birbiriyle benzeşen kesim, o toplumun büyük çoğunluğudur. Ortak mantıktan, güzelden ve doğrudan kopuk davranış biçimleri ise, bu toplumun eteklerinde yer alan, marjinal ve küçük kümeciklerdir.

Türkiye'mizde ise ortak paydanın birleştirebildiği temel küme çok cılız, çevredeki kümeciklerin sayısı ise çok fazladır. Toplumumuz, sanki her biri kendi başına buyruk bir marjinaller toplumudur, kendi içinde bir mantığı ve tutarlılığı bulunmayan... Grafik olarak anlatmaya çalışırsak, sağlıklı toplumlar, kültür ve davranış özellikleri bakımından, kenardan yavaşça yükselip ortalarda büyük ve geniş bir birikim yaparak sonra yeniden alçalmaya başlayıp öteki kenarda tamamlanan bir çizgidir. Bizde görünen ise yaklaşık aynı düzeydeki yüzlerce küçük kümeciğin girinti ve çıkıntılarıdır.

Sorun, belki de, ortak paydayı Türkiye'nin hâlâ bulamamış olmasında yatıyor.

Düşüncelerinde, siyasette, yararlarında özgürce farklılaşabilirken, kültür, davranış, anlayış beraberliklerini üst düzeyde gerçekleştiren, aynı kişinin değişik alanlardaki yaklaşımlarına tutarlılık getirebilen, zorlama ve baskıcı benzeşmeyi değil, farklılığa rağmen büyük çizgilerdeki beraberliği sağlayan ortak paydayı, sistemi, mantığı henüz kuramamış olmak mı, kendimizi hâlâ kırık aynalarda seyretmemizin nedeni?..

7 Ekim 1983

"Lahmacun-Viski" Sentezi ya da Arabesk Kültürümüz

İnsanlara ortak davranış kalıpları veren, değer yargılarını etkileyen, hayata, olaylara, sanata ve birbirlerine yaklaşımlarını temelde biçimleyen, onların kültür modelidir. Bu modellerin bâzıları geçicidir ve yereldir. Bâzıları çağlara direnir ve tüm insanlığı etkileyen izler, ürünler bırakır. Bütün kültürlerin ortak özelliği ise belirli bir toplum kesitinin egemenliğinde doğması, onun patronajı altında gelişmesi, hiç değilse uzun

bir süre onu yansıtmasıdır. Kültür, öncelikle ait olduğu toplumsal sınıf yahut zümrenin damgasını taşıdığı gibi, bu damganın bütün topluma yayılmasındaki başlıca araçtır. Bağımsız gelişme özelliğini de içermekle beraber, bütün kültürler, öncelikle sahiplerinin yararları doğrultusunda toplumları ve insanları etkilemek işlevini üstlenirler.

Örneğin, Bach'ları, Leonardo da Vinci'leri, Descartes'ları yaratan Batı kültürü, öncelikle Ortaçağ kilisesinin, giderek kralların ve aristokrasinin, burjuvazinin sahipliğinde gelişmiştir. Itrî'lere, Sinan'lara, Levnî'lere, Bâki'lere kaynak olmuş Osmanlı kültürü, öncelikle saray ve çevresinin sahipliğindedir.

Peki, müzik olarak Gencebay'ı ve Tatlıses'i, edebiyat türü olarak fotoromanı, toplum kahramanı diye Kastelli ve benzerlerini, yükselmenin ve başarının göstergesi diye çalgılı gazino müdavimliğini getiren günümüzün egemen kültürü Arabesk, kimlerin sahipliğindedir?

Kesin değerlendirmeler için erkendir ama, görünen, Arabesk kültürümüzle, son beş-on yılda zirveye tırmanmış yeni sermaye sahipleri arasında yakın bağlar olduğudur. Gerçekten, 1970'lerde gelişen bir süreçle, sermaye içindeki egemenlik el değiştirmeye başlamıştır. Büyük kentlerin, öncelikle İstanbul'un yerleşik ve geleneksel sermayesi göreceli olarak gerilemiştir. Onunla birlikte, ne de olsa klasik İstanbul kültüründen etkilenmiş, Atatürk-İnönü döneminin Batılılığından esinlenmiş kültür normları da arka plana çekilmiştir.

Sermayenin zirvelerini fethe çıkan yeni zümrenin başlıca özelliği, fevkalâde aceleci, açıkgöz, pervasız ve başarılı olmasıdır. Büyük riskler alabilen, bir koyup yüz kazanabilen, sık sık batıp çıkabilen, bulup buluşturan, kendine ve yaptığına sonsuz güvenen, çokluk kasaba ve küçük şehir kökenli bu sermayeci kesimi, yer yer ve zaman zaman –Çetin Altan'ın özetleyişiyle– bir taşra tosunu görünümü de taşıyarak, yıldızını yükseltmiştir.

Oluşum, kendi dünyasını, yararlarını ve zevklerini yansıtan, bir bakıma, yakın geçmişiyle bugünü arasında bir sentez olan kültür modelini ve kültür normlarını beraberinde getirmiştir. Taşra ölçülerinin ve büyük kent imkânlarının uzlaşmasıyla, tarım kökenli alışkanlıkların Batılı eğlence yöntemleriyle, Tahtakale piyasasının İsviçre borsalarıyla bağdaşmasıyla, viski ile lahmacunun beraberliği ile model kendini geliştirmiştir. Model, sahiplerinin anlayışını yansıtan köşeyi dönmek benzeri kavramları, bir koyup on almak önerilerini, işbilirlik ve beceriklilik övgülerini, kültürünün

başlıca taşıyıcısı olan fotoromanlarla, televizyon reklamlarıyla, şarkıcı sanatçılarıyla, ekonomik kahramanlarının mesajlarıyla topluma yaymıştır.

Böylece, Arabesk, toplumumuzun her düzeyini, insan ilişkilerinden siyasete, ekonomiden sanata ve trafik düzenine kadar her alanını etkisi altına almıştır.

Arabesk egemenliğinin nasıl sürüp hangi sonuçları vererek nerede noktalanacağını sözlü-şarkılı, bol kahramanlı ve heyecanlı bir fotoroman gibi, hep birlikte ve merakla izleyeceğiz...

15 Ekim 1983

Kötüsüne Alışmak...

Bir yabancı ülkede, 200 kilometrelik otoyol iki yılda tamamlanmış:

Biz, on yıldır İstanbul'dan İzmit'e ulaşmaya çalışıyoruz...

Elektrik enerjisi üretimimiz, Batı komşularımızdan ve ülkelerinden en az iki kat daha eksik; şimdi sanayi kuruluşlarında elektrik kesintisine gidiliyor, zaten artmayan sınai üretim, bundan da etkilenecek; bütün Avrupa, en az iki kanaldan ve yedişer saatlik yayın izlerken, tek kanallı ve dört saatlik televizyonumuz, şimdi enerji azlığından üç saate inmekte.

Ve akarsular ülkesi Türkiye'nin dizi dizi baraj inşaatları, baraj projeleri, dörder, beşer yıllık gecikmelerle yerinde sayıyor.

Ortadoğu'yu beslemeye azimli, et deposu ülkemizde, üç yanı denizlerle çevrili topraklarımızda, insanların ortalama et (protein) tüketimi, batımızdaki ülkelerden de, sağlık ölçülerinden de en az iki kat daha düşük:

Nedeni, doğru dürüst ve yeterli bir yetiştiricilik-kesim-pazarlama üçgenini hâlâ kuramayışımız, gelir paylaşımı adaletsizliği, vb.

Büyük kentlerdeki insanlarımız, her sabah ve her akşam, upuzun otobüs kuyruklarında mütevekkilane ve âcizane bekleşir durur; sonra, balık istifi doluştuğu araçlardan dayak yemişçesine çıkarak işine, evine gider:

Milyarlarca dolarlık ithalatı olan, otobüsü bir bölümüyle kendi yapabilen Türkiye'de, vatandaşa çile doldurtmak usuldendir.

Metro sistemi, bütün dünyada ve gerek gösteren bütün kentlerde uygulanan, çağdaş kentleşmenin simgesi olan bir sistem, İstanbul, Ankara gibi merkezler için belki tek çözüm:

Yirmi yıldan beri, ilgililerimiz metro proje önerileriyle ilgilenmekte, uğraşmakta.

Çağdaş toplumun özelliği, organize olabilmesi, toplu yaşama kurallarını, alışkanlıklarını benimsemesi:

Büyük kentlerimizde yaya geçitleri belirleyip bunların başına trafik lambaları dikmek, bir süre denetleyerek zamanla bu geçiş düzenini yerleştirmek, öylesine zor bir teknoloji (!) gerektiriyor ki, İstanbul'da henüz denemedik bile.

Neden diye sorduğumuzda, cevap belli: Kaynaksızlık, parasızlık, zamansızlık, vb.

Dünyada en kolay ve en ucuz üretilen şey, mazerettir.

Neden diye topluma gösterilenlerin en az yarısı boş birer mazerettir; bilgisizliğin, organizasyon fukaralığının, tembelliğin gerekçesidir.

Asıl şaşılması gereken, toplum olarak bizlerin, bunca yetersizliğe nasıl alışabildiğimiz, bunları görmediğimiz, duymadığımızdır. İleri-de, sosyologların derinlemesine araştıracağı konulardır bunlar. Kimi, bin yıllık sıkıntı birikiminin insanları kaderlerine razı ettiğini söyleyecek, kimi, tarım düzeyinden sanayi toplumuna geçen insanların uzun süre ürkek, talepsiz, bencil kaldığını öne sürecektir.

Gerçekten, bir toplumun, kendi imkânlarıyla kıyaslandığında, her şeyin ikinci sınıfına böylesine rıza göstermesi son derece ilginç. Hizmetin ikinci sınıfı, elektriğin ikinci sınıfı, beslenmenin ikinci sınıfı, kent düzeninin ikinci sınıfı, eğitimin ikinci sınıfı, kültürün ikinci sınıfı, eğlencenin ikinci sınıfı, vb.

Türkiye'nin geçirmesi gereken asıl ve büyük değişimin zihinlerde olacağı, taleplerde olacağı, kişiliklerde olacağı, bu yazıdan çıkabilecek tek somut sonuç, herhalde...

14 Haziran 1983

III
Büyüklerimiz, Küçüklerimiz ve de YÖK'ümüz...

Küskün ve Kırılmış Kadrolarla Bilim...

Toplumların kendini yeniden üretmesi, büyük sözcükler ardında gizlenip pek anlam taşımayan bir kavram gibi gözükür. Oysa, çağdaş sosyolojinin getirdiği önemli göstergelerden, sorunların anlaşılmasını kolaylaştıran yaklaşımlardan biridir bu. Her toplum, kendini yeniden üretmek durumundadır. Kendi sürekliliğini, kurumlarının sürekliliğini, ancak yeni kadroları en akılcı biçimde üretebildiği, bilim ve sanatı, beceri ve yeteneği bir devamlılığa, gelişime kavuşturduğu ölçüde kendi yarınlarını güvenceye alabilecektir. Bunları, yeniden, yeniden üretecektir. Daha yeterlisini, daha niteliklisini yapacaktır. Kendini sürekli olarak aşacak, kendi günü ile, geleceği adına yarışacaktır.

Bir toplumun kendini yeniden üretmesinde, en önemli kurum üniversitedir. Yükseköğretim kurumları, geleceğin anahtarı olan bilimi ve bu bilimi uygulayacak kuşakları yetiştirir. Arayışın, araştırmanın, yaratıcılığın toplumun kullanımına sunulduğu kaynaktır üniversite. Ekonomiden adalete, sağlıktan konuta kadar güncel tüm ihtiyaçların karşılanmasında, geliştirilmesinde, üniversitelerde üretilen bilim vardır; bilimi uygulamaya aktarmakta öncelikle yükümlü, üniversitede yetiştirilmiş insanlar vardır.

Bilimle uğraşmak, bilgiyi yaratmak ve genç kucağa iletmek kolay iş değildir. Yıllar boyu emek vermeyi, bizimkine benzeyen toplumlarda maddi manevi imkânsızlıkları göğüslemeyi, bilim kurumunun dışından gelen çekici fırsatların tümüne ya da hiç değilse bir bölümüne hayır diyebilmeyi gerektirir.

Kendilerinden böyle bir görev beklenilen, bir ölçüde fedakârlık beklenilen insanlara toplumun verebildiği, çoğu kez, bir manevi doyumdur, saygınlıktır, en azından güvenliktir. Üniversite hocası, hiç değilse, güvenlik içinde yaratabileceğini, gününün ve geleceğinin –pek rahat olmasa bile– güvenlik altında olacağını bilmek durumundadır; yaratıcılığın da, öğretmenin de önkoşulu, bu güvenliktir.

Görülebildiği kadarıyla, Türkiye'nin yükseköğrenimi yeniden düzenleme amacı, bilim yaratıcılığı ve aktarıcılığının asgari koşulu olan bu

güvenlikten, üniversiteleri giderek yoksun bırakma sonucunu vermektedir. Üniversite çevreleri, güvenliksiz bir ortamdan kaygılıdır; kürsüsünü bırakıp gitmek ve güvenceyi artık üniversite dışında aramak eğilimleri güçlenmektedir. Üniversiteler, kırılmış ve küstürülmüş kurumlara dönüşmenin eşiğinde gözükmektedir.

Böyle bir durumdan, bilgi yaratmak ve gençliğe iletmek işlevinin aksamasından, toplumun tümü, bütün kurumları ve bütün insanları, zarar görebilecektir. Bilim yaratamayan, bilimi alamayan bir toplumda, bütün alanlar bunun olumsuz etkisini hem de kısa sürede duyabilecektir. Bu en önemli işlev, giderek, daha yetersiz kadrolarla sınırlanmak ve daha yeteneksiz insanlar yetiştirmek durumuna düşebilecek, topluma sunduğu bilim niteliğinden de niceliğinden de kaybedecektir.

Yükseköğrenim kurumlarındaki sorunlara çok daha anlayışla, özenle, bilgiyle eğilmek, toplumun sadece bir vefa borcu değildir, kendi yararları ve yarınları adına akılcı bir görevdir aynı zamanda.

24 Nisan 1982

Devlet, Bilimsiz Yönetilebilir mi?

Devlet yönetmenin çağdaş ve akılcı yöntemlerinin başında, bilim üreten kurumlarla yakın bir işbirliği gelir. Hem ekonomik ve siyasal karar mekanizmasının bilimden elden geldiğince yararlanmasını hem de bilim kurumlarının maddi olarak desteklenmesini, hayatın ve pratiğin içine çekilmesini sağlayan sistemler, bütün iddialı ülkelerde geliştirilmiştir.

Bunların bâzıları, çok genel çizgileriyle şöyle özetlenebilir:

Bir hükümet, örneğin Afrika’nın Nijerya ülkesiyle dış ilişkilerini geliştirmeyi politika olarak düşünmekteyse, konuyu önce ilgili bakanlığında ve bir siyasal çerçeve olarak, siyasal amaçlar, beklentiler olarak belirlemekte, ilkeleri ortaya koymaktadır. Sonra, örneğin Nijerya’nın tarımsal özellikleri ve bu ülkeye yönelik ihracat ve yatırım imkânları, konuyla ilgili bir bilim kurumundan ve belirlenmiş siyasal çerçeve içinde istenmektedir. Bir başka bilim kurumu, Nijerya’nın siyasal geçmişi, gelecekteki muhtemel gelişmeleri üzerine çalışma hazırlamaktadır. Aynı ülkeyle uzun süreli ve kapsamlı ilişkiler kurulması söz konusuysa, bir bilim kurumuna da o ülkenin tarihsel, sosyolojik özellikleri, bunların siyasal davranış üzerine etkileri konusunda görev verilmektedir. Tüm bu bilgiler

siyasal karar mekanizması olan hükümete yahut ilgili bakanlığa ulaştıktan sonra, o devletin siyaseti, yaklaşım ve davranış biçimi belirlenmektedir.

Bilim kurumlarından yararlanmanın en uç örneğini abd vermektedir. Bu ülkenin siyasal karar mekanizması, çok sayıda üniversite ve araştırma vakfına sürekli iş ısmarlamakta, bu bilgi akışına dayanarak kendi kararlarını oluşturmaktadır. Aynı sistemin yaygın bir uygulaması Sovyetler Birliği'nde geçerlidir. Fransa ise, özellikle dış politika oluşumunda çok sayıda özel enstitüden, üniversiteden yararlanmaktadır.

Türkiye'deki siyasal kararların oluşumunda bilim eksiği ciddi bir sorundur. Bilim depoları olan üniversitelerden karar mekanizmalarına doğru bir akışın sağlanmayışı, kararların temelsiz kalması sonucunu yaratabilmekte, bilim kurumlarını hayatın ve pratiğin dışına itmektedir.

Bu özellikler çerçevesinde, Türkiye'nin ihtiyacı, kararların oluşumunda bilimin katkısını hızla artırmaktır.

Ne var ki, gelişmeler tamamen ters yöndedir: Kendisinden çok şey beklememiz, çok şey istememiz gereken bilim kurumları, YÖK depremi sonucunda giderek zayıflamakta, zayıflatılmaktadır. Zaten büyük emek isteyen, maddi karşılığı birçok alanda hayli az olan bilim mesleği sürekli bir kanamanın hedefi olmuştur. Üniversiteden uzaklaştırılan ya da uzaklaşmak zorunda bırakılan bilimadamı sayısı şimdiden yüzü aşmıştır. Önümüzdeki günlerde ve aralık ayındaki kadro yenilenmesi işleminde bu sayı daha da artacaktır. Bilim mesleğini gözden düşürmek, bilimadamını muhtemel cezaların güvensizliğine hedef yapmak, bilimin de, bilimadamının da çapını düşürmek istercesine, bir anlamsız uygulama sürmektedir. Ve öylesine kalıcı yaralar açılmaktadır ki, bunların sarılması yıllar alabilecektir.

Konuya ivedilikle bir çözüm getirmek zorunluluğu vardır. Türkiye'de siyasal karar mekanizmaları eğer akılcı özellikler alacaksa, bilim kaynaklarına mutlak bir ihtiyaç duyacaklardır. Bilim kaynaklarını genişletmek, onları desteklemek, bilimi uygulamaya ve yaşanan güne aktarmak zorunda olacaklardır.

Türkiye'de bu olumlu gelişmeler özlenirken tutup da bilim kaynağını kurutmak, akılla ve mantıkla açıklanabilir bir davranış değildir.

16 Kasım 1982

"YÖK" Üzerine Son Birkaç Düşünce...

YÖK uygulamasının bilim dünyasında yarattığı deprem devam etmektedir. Hiçbir objektif ölçüye dayanmamak gibi hem hukuk dışı, hem de vicdan dışı özellikler de taşıyan tasfiye hareketi, şimdilik iki yüz dolayında bilimadamını ya işten bizzat uzaklaştırmış ya da uzaklaşmak zorunda bırakmıştır. Bütün iyi niyetli uyarılar, yazılanlar ve söylenenler, geçersiz kalmıştır. Bu konuda artık yapılabilecek şey, olayı mümkün olduğunca gerçekçi bir biçimde belirlemek, geleceğe dönük kaygılara kayıt düşürmektir.

İlmiye, son beş yüz yıllık tarihimizde, devletin temel birkaç unsuru arasında yer almıştır. Ulema ile haksız biçimde uğraşmak, tarihte de, çağımızda da topluma hiçbir şey kazandırmamıştır. Bizim geleneğimiz, özellikle İslam toplumlarında dikkati çeken bir tür düzenleyicilik-uyum sağlayıcılık işlevini de yönetimden gelen yönlendirme ile halktan yükselen talep arasında ilmiyenin üstlenmesidir. Bu geleneğin eşliğinde, ilim ve ilim adamına, toplumumuz her zaman büyük özen göstermiş, ona ayrıcalık tanımış, onu sakınmıştır.

Şimdi yıkılmakta olan, tarihin bize emanet ettiği bir onurlu gelenektir aynı zamanda.

YÖK uygulaması, bilimadamlığını bir meslek olarak hırpalamıştır. Bilimadamlığı –bâzı alanların dışında– maddi karşılığı zaten pek olmayan bir görevdir. Bilimadamının gerçek ücreti, manevi tatmindir, toplum bazen pek farkında olmasa da topluma bir şeyler vermekte olduğunun bilincidir, saygıdır, güvenliktir. YÖK uygulaması, bilimadamını, sıradan, horlanabilir, küçümsenebilir bir kişi konumuna indirmiştir. Bilimadamının tek güvencesi olan bilimadamı kalabilme güvencesini yok etmiştir.

Bu özellikteki YÖK uygulaması, bilimde ayrım yapmak için geçerli tek ölçü olabilecek objektif verimli çalışma ölçüsünü nice sayarak, bir bilimadamının bu topluma, hepimize kaça mal olduğunu hiç düşünmeyerek, bir dizi açıklanmamış, rasgele, gayrı ciddi ölçülerle, bilim mesleğine de, bilimin onuruna da gölge düşürmüştür.

YÖK uygulamasının hepimizin geleceğinden, çocuklarımızın yarınlarından alıp götürdüğü ise şudur: Bir defa, yüksek eğitimin günümüzdeki kadroları zayıflatılmıştır. Geride kalan hocalar, kimden hangi zararın gelebileceği, hangi bilinmeyen nedenlerle görevlerinin son bulacağı, piyangonun kime isabet edeceği kaygısına düşmüştür. Bilim yapmanın, bilim üretmenin ortamı artık yoktur. Geride kalanların düşüncesinde –haklı olarak– bilim kurumu dışında bir başka alana geçmek de artık vardır.

Böyle bir ortamda yetişecek insanların topluma katkısı, katabileceklerinin ancak çok küçük bölümü olabilir.

Nihayet, YÖK uygulaması, bilimadamlığı mesleğini bütün çekiciliğinden kopararak, –istisnaların dışında– hiçbir başka alanda umudu kalmamış, yeteneğini gösterememiş kimselerin son çözümü durumuna sokmuştur. Bundan sonra bilim mesleğine yönelecek kadrolarda, horlanmayı ve güvensizliği göze alabilecek kadar çaresiz –belki de kalitesiz– kimseler de yer alacaktır.

Özetle, yarınları hazırlayacak gençler, kendi ellerimizle kişiliğini ve kalitesini yıprattığımız kurumlara, insanlara bırakılacaktır.

Bütün bunları ne için yaptığımız ise, tarihin önünde açık bir soru işareti olarak duracaktır.

26 Kasım 1982

Fransız Solu, Kendi "Aydınlarını" Tartışıyor

Max Gallo, günümüz Fransa'sının önde gelen tarihçi, düşünür ve yazarlarından; aynı zamanda sosyalist hükümette yer alıyor ve onun sözcüsü. Gallo'nun 26 Temmuz'da Le Monde gazetesinde yayınlanan bir makalesi, aydınlar üzerine ilginç bir tartışmayı açmış bulunuyor. "Sol, düşüncelerin mücadelesinden çekilecek mi?" sorusuyla başlayan yazı Le Monde'un da çağrısıyla, çeşitli görüşlerin gazeteye yağmasına ve öteki basın organlarının, bilim ve siyaset çevrelerinin konuya eğilmesine neden oldu.[17]

Max Gallo, önce, düşünce düzeyinde ve fikir mücadelesinde, Fransız solunun bir suskunluk ve gerileme içinde olduğunu belirtiyor. "Oysa" diyor, "... düşünce düzeyindeki her gelişme hem siyasete katkıdır, hem de toplumsal hayatı doğrudan etkiler." Gallo'ya göre, siyasal başarının (10 Mayıs 1981) taşıyıcısı olan kültürel hareket, siyasal sonuca ulaşılmazdan önce zaten düşüş eğrisine girmişti. Solun siyasal iktidarı gerçekleşirken, siyasetten zaten uzaklaşmış aydın çevrelerin umursamazlığı artmış, düşünce düzeyindeki boşluk, muhafazakâr akımlarca doldurulmaya başlanmıştı.

Gallo, yazısında, "sol hassasiyetin aydınlarını, siyasete karşı tutumlarını, yaklaşımlarını yeniden değerlendirmeye" çağırıyor: "Bu ülke, düşüncelerin filizlendiği bir alana tekrar dönüşmelidir. Hiçbir sorun, geçmişin çözümleriyle karşılanamaz. Yeni durumlar yaşanmaktadır; yaratıcı olmanın gereği vardır. Bu yaratıcılık, aydınlarsız gerçekleşemez.

Demokratik bir ülkedeki toplu bilinçlenme, aydınların aracılığıyla kendi ifadesini bulur.”

Gallo’nun çağrısına gelen tepkilerin ortak özelliği, hemen tümünde, sol aydın kesiminin sol siyasal iktidardan ve siyasetten uzak durduğunun kabullenilmesi. Bu durum, bir veri olarak benimseniyor. Kamuoyu önünde tartışan, siyasete dönük düşünce üreten aydın kesimlerinin, şimdi daha teknik konulara girdiği, kendi fildişi kulesine çekildiği, uzun süreli araştırmalara, teorik çalışmalara, “üniversitelerinin, araştırma merkezlerinin kitaplıklarına” çekildiği, kimi sosyal bilimcinin ise edebiyata yöneldiği belirtiliyor.

Le Monde yazarlarından Philippe Boggio, “Oysa,” diyor, “aydın tanımı bile sol başlığının altında değil miydi? Bu aşırı bireysellik topluluğu, sınıflandırılması mümkün olmayan bu sınıf (aydınlar), sayısıyla bu son derece küçük azınlık, tarihimizdeki etkisiyle bu son derece büyük çoğunluk, günümüz siyaset yöneticilerinin inançlarını beslemiş, hazırlamış, harekete geçirmiş değil miydi? Fransız türü bir sosyalizm, insancıllığın, üçüncü dünyacılığın, eşitlikçiliğin, işçi yanlılığının, cumhuriyetçiliğin ve daha bir dizi izm’le biten erdemin bu karışımı, biraz da bu aydınların icadı ve onların teorik sezgileri olarak son yirmi-otuz yıldaki solun yükselişinde geliştirilip yeniden oluşturulmamış mıydı?”

Gerçekten, günümüz Fransa’sının sosyalist iktidarı, 10 Mayıs 1980 günü kendi doğal müttefiki gördüğü, katkı ve desteğine güvendiği ve ihtiyaç duyduğu sol aydınların tatsız sürprizi karşısındadır.

Nedenler, çeşitli çevrelerce ve yazarlarca farklı yorumlanıyor: “Bir aydının, kendi büyük boyutlarına ancak eleştiride ulaşabileceği, eylemde katkılı olamayacağı” belirtiliyor. “Sağın otuz yıl siyasal iktidarda olması, kültür alanında egemenliği aydınlara bırakmıştı. Şimdi işbaşına gelen sol, kültürdeki tekelini kaybetti ve solun aydınları doğal işlevinden yoksun kaldı” deniyor. Hükümetin yakınlarından Régis Debray, aydınlara karşı belli bir buruklukla, “Şimdilerde solda olmak, (aydınlar için) geçmişteki kadar şık değil tabii. Uygulamadaki ulusal çaba için çalışmakla ne kazanabilirler ki” diyor. Bir başka görüş, Fransız sol aydın çevrelerinin, son yirmi yılda giderek komünizme karşıt bir tavır benimsediği, buna karşılık, Polonya sorunundan insan hakları konularına kadar birçok alanda sosyalist hükümetin Doğu Bloku’ndaki uygulamalara fazla anlayışlı yaklaştığı, bu nedenle aydınların tepkisini çektiği şeklinde. Öte yandan, “Ekonomik sorunların bu ölçüde önem taşıdığı bir dönemde, söz aydınlara değil,

teknisyenlere düşer” deniliyor; “her iktidarın, aydınlarca benimsenmeyecek bâzı uygulamalara ister istemez girmek zorunluluğu” söz konusu aydın çekimserliğine neden gösteriliyor, vb.

Bir siyasal-kültürel-düşünsel hareketin kendi eksiğini böylesine açıkça ve acımasızca görmesi ve tartışmaya bizzat açması hiç kuşkusuz hem çok akılcı, hem de çok güzel bir yaklaşım...

10 Ağustos 1983

Türkiye’nin Aydınları ve Toplumun Geleceği

Hemen belirtelim, aydın tanımının ayrıcalık ifade eden, ölçüsüz ve başkalarını küçümseyici kullanımına da, aydınlarda egemen olmuş genel eğilimlerin mutlaka ve her dönemde olumlu işlev taşıdığı varsayımına da katılmayanlardanız.

Ancak, aydınsız bir gelişmenin ve çağdaşlaşmanın söz konusu olmadığı ve olamayacağı da ayrı bir gerçektir.

Aydın, sınırları hayli belirsiz bir tanımdır. Temel işlevi ve amacı düşünce ve sanat üretmek olan toplum kesiti diye nitelenebilir. Bilginin ve güzelin bir kuşaktan ötekine taşıyıcılığını yapan aydınlardır.

Günümüz Türkiye’si, yakın tarihinin önemli bir dönemecinde gözükmektedir. Aydının bu dönemeçteki yeri nedir; toplumun sosyal ve siyasal geleceğine katkısı ne düzeydedir; toplumla ilişkisinden, topluma ve aydına ne kalmaktadır?

1975’ten başlayarak, aydınların topluma ve yaşanan güne katkısının en düşük düzeye indiği söylenebilir: Aydın kesimi 1975 sonrasında giderek büyüyen dehşetin başlıca hedefi olmuştur. Profesörlerin, yazarların, düşünürlerin ve çeşitli aydın katmanların namluların ucunda tutulduğu bir ortamda, düşünce üretmek de, düşünce ve bilgiyi geliştirip genç kuşaklara, kitlelere aktarmak da, imkânsıza yakın bir işleve dönüşmüştür. Aydınların bir toplum kesiti olarak gerileyişi, silâhların sustuğu 1980’lerde de sürmüştür. Bâzı YÖK uygulamalarıyla aydınlar, kendi asli kurumlarında, yani üniversitelerde, sürekli bir mesleki kaygı içine girmişlerdir. Güncel sorunlardan koparak fildişi kulelerine sığınmaları bile, kimi durumda onları zorlamıştır. Giderek, bilim merkezlerinde ayakta kalabilmenin güvencesi, yaşanılan günle ilişkileri kesmek olmuştur. Hem üniversitelerde kalıp hem de görüş açıklayabilmenin formülünü ise, genellikle, geçerlikteki ekonomik düşünceler ve yararlar doğrultusunda çözüm üretmek sağlamıştır.

On yıla yaklaşan bir düşüş eğrisi sonucunda, aydın durgun, küskün ve pasif bir toplum kesiti özelliğine yaklaşmış, ya da, kendisinden ne beklenmekteyse onu konuşup üreten tek yönlü ve tek boyutlu bir genel görünüm almıştır.

Özet, aydınların toplumdaki konumunu ve önemini hızla kaybetmesidir.

Türk aydınının dünyanın en çalışkan, en üretken, en sorumlu, tartışmaya ve gelişmeye en açık aydın örneği olduğunu öne sürecek değiliz. Ancak, aydınların Türkiye'nin sosyal sahnesinden on yıldır çekilmekte olmaları, toplum açısından kayıplar yaratmıştır, yaratmaktadır.

Günümüz Türkiye'sinin kritik dönemecinde, toplumsal işbölümünün bilgiye sahip olmakla, düşünce üretmekle görevlendirdiği aydın kesiminin ciddi bir katkı imkânı hayli sınırlıdır. Aydın denilen kesimin çok önemli bölümü, kendi aydın kişiliğiyle tutarlı kalabilmenin ve ekmeğini kaybetmemenin derdindedir. Yabancı ve yaratıcı tartışmalar, topluma sunulan yeni görüşler, eleştiriler ve savunular, tezler ve antitezler, kısaca, düşüncenin ve bilginin oluşum süreci önemli biçimde aksamıştır.

Oysa, düşünce üretilmedikçe çözüm de üretilemez. Ülkenin geleceğine ve günlük hayatına ilişkin çoğu sorun ya çözümsüz kalır ya da eksik çözüm bulur. Bugün bâzı yakınmalar işitilmekteyse, insanlar gelecekteki muhtemel çözümsüzlüklerden çekinmekteyse, bunun başlıca bir nedeni, aydınların çok yönlü katkısından yoksun kalmış çorak düşünce ortamıdır.

Aydınsız aydınlık olamaz. Türkiye bu sorununa mutlaka eğilmeli, hem günü hem geleceği açısından kendi aydınlarına sahip çıkmalıdır.

11 Ağustos 1983

“Kahvehaneler...”

Nokta dergisinin son sayısında yer alan ilginç araştırmada, sadece İstanbul'da 20 bin kahvehanenin bulunduğu belirtiliyor. İstanbul Kahvehane ve Kıraathaneciler Derneği Başkanı İsmail Şimşek'e göre, bu sayıya “10 bin kadar küçük çay ocağını eklemek gerekiyor.” Yaklaşık bir hesapla her kahvehaneye yahut çay ocağına günde ortalama 15 kişi şu ya da bu saatte uğramaktaysa, 450 bin İstanbullunun her gün kahvehane ile iletişim içinde olduğu söylenebilir.

Kahvehane tanımının genel kullanıldığını, sayısının abartmalı olduğunu düşünsek ve gerçeği bunun yarısı olarak kabul etsek bile, ortaya müthiş bir toplam çıkmaktadır. Bu toplama 40 bin köyden ortalama birer kahvehaneyi,

öteki 66 ilin merkez ve ilçe kahvelerini eklediğimizde, bir tür kahvehane kültürünün ülkeye egemen olduğu, toplumun başlıca görüşme, iletişim, diyalog, haberleşme merkezi olarak, kahvehanelerin, insan davranışlarını önemli ölçüde biçimlediği rahatça öne sürülebilir.

Sayfa komşumuz Çetin Altan'ın zekâ, sezgi ve kültür zirvelerinde gezinen usta kalemiyle bir süredir sıkça yazdığı gibi, kahvehanelerin nitelik değiştirdiği gün, Türkiye çok farklı ve ileri bir Türkiye olabilecektir...

İnsanların siyasal eğiliminden ailesine karşı davranışlarına kadar birçok özelliğinin etkilendiği kahvehaneler, sosyoloji diliyle, bilgilenme merkezi görünümündedir: Çevrenin haberleri ve bunun yorumları değişik kişilerce kahvehane topluluğuna getirilmekte, bu toplulukça yoğrulmakta ve buradan daha geniş bir çevreye yayılmaktadır. Böyle bir süreç, o topluluğun kültür ölçülerini, doğruyu ve yanlışı, güzeli ve çirkini her düzeyde etkilemektedir: Eğer kahvehanenin ortak görüşü kız çocukların okula gitmemesi ise ya da bir siyasal liderin başarısızlığı, arabesk müziğin üstünlüğü ise, bunlar, çevredeki davranışların biçimlenmesinde başlıca rollerden birini üstlenecektir.

Kahvehanenin, Türk toplumunun özellikle orta ve düşük gelir gruplarında önde gelen kültür faktörü olduğu dikkate alınırsa, toplumun bu faktörden en iyi biçimde yararlandığı söylenebilir mi?

Önce hemen belirtelim, kahvehaneler, bize göre, bir tembeller yuvası değildir; bilâkis, her tür iletişim kanalı son derece dar olan bir kitlenin yarattığı haberleşme ve katılım imkânıdır. Kahvehaneleri bir an için yok saysak, ülke nüfusunun çok büyük bir kesitinin, haberli olmak, düşünce açıklamak, ortak görüşün oluşumuna katılmak imkânı sıfıra inebilecek, insanlar, tek yönlü çalışan iletişim mekanizmalarının, radyo ve televizyonun, dilsiz muhatabına dönüşecektir.

Toplumun bizzat oluşturduğu bu güçlü iletişim ağının daha yararlı kullanımı, üzerinde mutlaka düşünülmesi gereken bir konudur. Sorun bize özgü değildir; kahvehane yahut benzerinin yaygın olduğu birçok gelişme halinde ülke için, bu iletişim örgüsünün kalkınmaya nasıl katkıda bulunacağı üzerine ciltler dolusu çalışma yapılmaktadır.

Devlet desteği ile kahvehanelerde, küçük kitaplıkların oluşturulması, kadınların da kahvehanelerde oturabilmesi ve kendi katkılarını bu iletişim merkezine getirmeleri, dar çevreli toplumsal faaliyetin (örneğin sergi, gösteri, el sanatlarında bilgilenme gibi) kahvehanelerden geliştirilmesi, çok tartışılan ve yer yer uygulamaya geçirilen öneriler arasındadır. Özetle, zaten

bir iletişim merkezi olan kahvehanelerde bu iletişimi çok yönlü kılmak, katılanların sayısını arttırmak, bilgilenmenin düzeyini yükseltmek, amacın bir bölümü olmaktadır. Kahvehaneye zaman içinde küçük ve çevresel bir kültür merkezi niteliği de kazandırmak, bir sonraki aşamayı meydana getirmektir.

Türkiye, çoğu ülkenin yaratmaya çalıştığı bir yaygın iletişim ağına zaten sahiptir. Bunun ne şekilde gelişebileceği, toplumun yararları ve düzeyinin yükselmesi doğrultusunda nasıl yönlendirileceği, düşünülmesi ve tartışılması gereken konulardır.

Böyle bir iletişim sistemini kendi haline bırakmak, belki de, toplumun bizzat yarattığı bir önemli imkâna sırt çevirmek anlamınadır...

31 Ağustos 1983

Çocuklarımıza da Bize de Yazık Oluyor...

Dünyanın hemen bütün toplumlarında, ilk eğitim sorunu amaç yönünden de, işlev yönünden de çözümlenmiştir. İlk eğitimin amacı çocuğun hayata mutlu ve iyimser bir başlangıç yapmasını sağlamaktır. Ona, öteki insanları sevmesini, doğayı sevmesini, güzeli sevmesini öğretmektir, okuyup öğrenmeye özendirmektir. Arkadaşlarının beraberliğine, çalışmada ve eğlencede alıştırmaktır. İlk eğitimin amacı, yani ilk beş-altı yıllık dönem, burada noktalanır. İlk eğitim dönemi, çocuğun ruhsal ve bedensel gelişimine, kişiliğine, gelecekteki mutluluğuna yönelmiş bir katkı, bir yatırımdır. Birtakım zor dersleri mutlaka öğrenmesi ise, bu yıllar açısından tümüyle ikinci plana bırakılmış bir yan sonuçtur.

Gene dünyanın hemen her toplumunda, ilk eğitim, belirli ve tutarlı bir amaç taşır: Toplumun çok genel ilkeleriyle, ortak değer yargılarıyla, benimsediği hayat tarzıyla uyumlu insanlar yetiştirmek. Örneğin bir toplumda, eğer mutlak doğrular tepeden indirilip hiçbir biçimde tartışılmıyorsa, tekilci bir anlayış geçerlikteyse, totaliter bir yönetim, ister emeğin yahut sermayenin diktası özelliğinde olsun, ister belli bir zümrenin tekelinde bulunsun, uygulamadaysa ilk eğitimin işlevi, bu genel konuma uyumlu izleri çocuklarda bırakmaktır. Böyle bir çerçevenin çocukları, daha küçük yaştan ciddi konulara, büyük sorunlara yatkın yetiştirilirler. Biçimsel özellikler önemlidir, disiplin ve hiyerarşi kavramları, o çağdan verilir kendilerine.

Yok eğer toplumun ortak değer yargıları ve hayat tarzı bir çoğulcu model ise, çocukların tartışamayacakları mutlak doğrular eşliğinde ilk eğitim almalarına çalışılmaz. Başkalarının düşüncelerine açık, büyükleriyle ilişkilerinde daha rahat, öncelikle hoşgörülü yetişmelerine yönelinir.

Türkiye'nin ilk eğitim anlayışı, amaç yönünden de, işlev yönünden de yeni çözümlere muhtaçtır. İlk eğitimin amacı, hemen her zaman, mümkün olan her şeyi küçük beyinlere sokmak olmuştur, her yıl benzer dersler yeniden yeniden onlara ezberletilmiştir. Sonuçta, küçük insanlar, alabildiğine yorgun ve bezgin olarak, daha eğitimin ilk adımında okumaktan soğumuş olarak, kocaman sözlerle, cezalarla ürkütülmüş olarak, orta eğitime gönderilmişlerdir.

İşlev yönünden ise geçerlilikteki anlayış, Türkiye'nin tek parti-tek şef döneminde, o dönemin ihtiyaçlarınca biçimlenmiş ve değişmeksizin kendini sürdürmüş anlayıştır. Örneğin, çoğulcu bir toplumun gereği olan farklı düşüncelere saygı, karşıtlarıyla barış içinde beraber olabilmek, hoşgörü gibi özellikler yoktur bu eğitim anlayışında. Kendi dışına açık toplumların evrensel eşitlik ve benzerlik kavramları değil, içine kapalı ülkelerin üstünlük ve benzemeyen herkesin düşman olduğu varsayımları geçerlidir.

Türkiye'nin birçok sorununun temelinde, ilk eğitimin amacındaki yanlış ve işlevindeki uyumsuzluk yatar. Hayata mutsuz ve yorgun başlatılan, ardından da hoşgörüsüzlüğe şartlanan, kendi mutlak doğrularına ve başkalarının mutlak haksızlığına inandırılan, kendinden başka toplumları küçümseyen, karşıtının şöyle dursun, benzerinin varlığına tahammül edemeyen, kendi içine kapanmış insanlar yaratmaya dönük bir eğitim anlayışının çoğulcu demokrasisi, ancak bu kadar olabilmiştir.

Bunların sonrasında ise, eğitim sisteminin özelliklerine uymuyor diye çoğulcu demokrasiden vazgeçilmeyeceğine göre, eğitim sisteminin birçok özelliğinden hızla vazgeçmek gerekecektir.

31 Mart 1982

Ne Türk, Ne de Alman Olabilenler

Bürokrasinin yeniden düzenlenmesine ilişkin gelişmelerle Almanya'da intihar eden Türk kızının haberleri gazetelerde yan yana yer alırken, bâzı çağrışımlar yapmamak mümkün değil: Düzenlenmesi gereken bürokrasinin kendisi mi, bürokrasinin toplumun ortak yararları ve ekonomik varlığı

üzerinde her şeye rağmen sürdürebildiği olumlu etkinlik mi, yoksa, devlet ve yönetim felsefesinde kural yapılmış bürokratik zihniyet mi?

Almanya'ya yüz binlerce insanımızı gönderirken en küçük sorumluluk duygusu taşımayarak, onların bu maceraya hazırlanmasına da, oradaki sorunların çözümüne de en küçük bir katkıda bulunmamak, insanları birer ihraç metaı gibi görebilen bürokratik zihniyetin sonucu değil midir? Sorunlar birikmeye başladığında, en kolay, en ucuz, en demagojik çözümleri ortaya çıkarmak hangi anlayışın ürünüdür? Kültür çatışmalarından kişilik bunalımlarına kadar uzanan sosyolojik bir çözülme, dağılma olayı karşısında, yıllar yılı, "... Biz öğretmen, ilkokul kitabı ve din adamı yolluyoruz, böylece vatandaşlarımız kendi benliklerini koruyacak, mesele de çözümlenecek" demenin aslında hiçbir şeyi çözmediği, giderek büyüyen bir sorun karşısında her geçen gün biraz daha çaresizleştiği, ne yazık ki ortadadır.

Sorun, bir yönüyle, artık kapanmıştır: Bundan sonra, Almanya'ya gidecek işçi yoktur ki, onların önceden böyle bir göreve hazırlanması düşünülebilsin. Almanya'da karşılaştıkları temel sorunları düzenleyici yaklaşımlarla hafifletmek için de gecikilmiştir. Büyük kesimi yıllar önce bu ülkeye göçmüş insanlarımız, çarpık ya da doğru, kendilerine zaten bir düzen kurmuşlardır. Alman toplumunun ekonomik sorunları ve işsizlik durumu, bunun eşliğinde güçlenen faşizm benzeri eğilimleri, bizim dışımızdaki olaylardır. Talihsiz Türk kızı Semra'ya ağıt yakmakla ya da Almanları suçlamakla bir noktaya varılamayacağı da açıktır. Ve Almanya'nın resmi kayıtlarına göre, 600 bin Türk işçisiyle 400 bin işçi eşinin yanı sıra, bu ülkede 560 bin Türk çocuğu yaşamaktadır.

Resmi değerlendirmelere göre, söz konusu 560 bin Türk çocuğunun çok büyük bölümü, artık Türkiye'ye dönmeyecektir. Dikkate alınması gereken ilk gerçek budur. İkinci gerçek, bu çocuklarımızın 16-18 yaş kesiminde olan ve iş arayanları arasında, işsizlik oranının, Almanya'daki bütün yabancılara kıyasla çok daha yüksek olduğudur. Nihayet, önemli bölümü Almanya'da doğmuş bu çocukların, okullarda çok büyük sorunlarla karşılaştıklarıdır.

Bu çocuklar, hem kendi geleneksel kimliğinden ve kişiliğinden doğal olarak kaybetmiştir, hem de, içinde yaşadıkları, yaşayacakları topluma uyum gösterecek özelliklerden yoksundur. Arada kalmış, hattâ ortada kalmış, mutsuzluğa ve bunalıma önemli kesimiyle peşinen mahkûm edilmiş çocuklardır bunlar.

Olay bu noktaya geldiğinde, yapılabilecek tek şey, belki de, 560 bin çocuğumuzun Almanya'daki geleceğine dönük bir katkımız olup olmayacağını düşünmektir. Bürokratik anlayışın kolaycılığını, toptancılığını bir köşeye bırakıp, gerçekçi ve insancıl düşüncelerle olaya yaklaşıp çözüm aramaktır.

Hiçbiri yeterli gözükmeyen çözüm tercihleri arasında belki en az yanlış olanı, şudur: Almanya'daki Türk çocuklarının kendi dil ve kökenlerinden kopmamaları gözetilmelidir, ama öncelikli konunun, Alman toplumunun özelliklerine ve yeni çevrelerine uyumu kolaylaştırmak olduğu, dikkatten kaçmamalıdır. Yıllardır bürokratik yaklaşımların kolaycılığına bu insanlarımızı terk ettikten sonra, artık yapılabilecek tek gerçekçi ve insancıl iş budur. 560 bin çocuğumuzdan yeni Semra'ların çıkmasını azaltabilecek yöntem, bu çocuklarımızın yeni ortamlarına alışmalarını, ikinci sınıf vatandaş konumundan kurtulmalarını nasıl sağlayabileceğimizi düşünmek, katkılarımızı öncelikle bu doğrultuda geliştirmektir. Belki acı ama, artık başka bir topluma mal olan insanlarımızın o toplumdaki geleceğini düşünmemiz gerekmekte.

Eğer 560 bin çocuğumuz bir yabancı ülkede, kendi geleceğini yaratmak zorundaysa, bu, onların değil, bizlerin sorumluluğudur.

3 Haziran 1982

Özcan'ın Hikâyesi

Anayasa tartışmaları, bankerzedelere ilişkin öneriler, renkli televizyon, her şeyin iyi gittiğine ilişkin demeçler ve ciddi sözler. Bunları radyolardan rastlantı sonucu işitmekteyse ya da okunup fırlatılmış bir gazetede gözüne çarpmaktaysa, hepsi kim bilir ne kadar boş ve anlamsız geliyordur, Özcan Sevindikoğlu'na...

Özcan Sevindikoğlu, bizim tasada ve kıvançta ortak toplumumuzun küçük bir vatandaşı. 11 yaşında bir ilkokul öğrencisi. Muhabirimiz Bülent Denli'nin iki kez ilk sayfamızda yer alan haber ve fotoğrafları olmasa, Özcan'ı biz de tanımayacaktık: Özcan, bir kolu ve bir bacağı, kaburga kemikleri kırık olarak, İstanbul'un bir hastanesinde yatıyor. Neredeyse on gün olacak. Adapazarı'ndan İstanbul'a getirilmiş. Özcan'ın hikâyesi, bir zamanların hayli beğenilen, otuz iki kısım tekmili birden oynatılan, seyircileri gözyaşları içinde bırakan filmleri hatırlatıyor. Ama bu filmler ne kadar yapmacıksa, Özcan'ın hikâyesi de Özcan için o kadar gerçek.

Bülent Denli’nin haberine göre, Özcan, her gün rastladığımız, sıradan bir ilkokul çocuğu. Babası hayli sert bir insan. Evin içinde öylesine davranmış ki Özcan’ın annesi dayanamayıp kaçmış bir tarafa. Kızgın baba, eline geçirdiği oğlunu, Özcan’ı, başlamış dövmeye. Herhalde anlaşıldığı üzere, Özcan’ın kemiklerini kırıvermiş. Özcan’ın feryadına koşan komşular kurtarmış çocuğu. Polis gelmiş, babayı alıp cezaevine götürmüş. Anne yok ortalarda. Komşular iyi insanlarmış. Özcan’ı hastaneye, oradan da İstanbul’da bir başka hastaneye götürmüşler. Şimdi Özcan tek başına, alçılar içindeki kemikleriyle ve kıpırdayamadığı yatağından dünyayı anlamaya çalışıyor. Doktorlar, hemşireler çok iyi bakmaktaymış ona. “Ama” diyor Özcan, “ne arayanım var, ne soranım. Annemle babam kim bilir nerede?” Özcan’ın tek umudu, Hereke’de oturan anneannesinde. “Belki o gelip beni bulur” diyor. Yoksa, tek başına hareket edecek halde olmadığını, korktuğunu söylüyor. Ağlıyor.

Özcan yahut Özcan’lar, sanıldığından çok fazla sayıda var toplumumuzda. Tek bir olay, bir babanın çılgınlığından kaynaklanmış rastlantı değil bunlar. Adli bir vaka değil, toplumsal bir hastalık bu olaylar. On binlerce çocuk, belki de çok fazlası, kendilerine ait olmayan bir suçluluğun kefaretini ödemekte. Darlık, yokluk, işsizlik gibi toplumsal yaraların yaygınlaştırdığı bunalım, birçok aileyi eziyor, dengesizliklere, ruhsal yıkımlara neden oluyor. Bu yıkımın sonuçları, genellikle, o ailenin en güçsüz kişisi üzerinde, çocuğun üzerinde patlak veriyor. İnsanlar, öfkesini, çocuktan çıkarıyor. Evden kaçan çocuklar, sakat edilmiş çocuklar, dilenen çocuklar, sokak aralarında Marlboro satan çocuklar, 14-15 yaşında vücudu pazara çıkarılan kız çocukları, toplumumuzdaki geri kalmışlığın gerçek göstergesi olarak, işaretparmaklarını bizlere uzatıyor.

Özcan ve Özcan’ların hikâyesi, bir sosyolojik olay, hiç kuşkusuz. Ülkenin ekonomik düzeyiyle, gelir dağılımı modeliyle, düzensiz kentleşmenin getirdiği kültür bunalımlarıyla, ailelerin parçalanmasıyla yakından ilişkili. Ama bütün bunlar, kendi çocukları karşısında toplumun bu ölçüde duyarsız, ilgisiz, çaresiz olmasını açıklayabilir mi?

Bu alanda yapılabilecek olanın tümü yapılmış mıdır Türkiye’de? Ekonomik kaynakların sınırlı olduğu biliniyor. Ancak devlet, çocuk sorununu, çocuğun korunması gereğini, böylesine ihmal etmek, bu en önemli konuyu, çoğu gösteriş ihtiyacından doğmuş üç-beş hayır kurumuna bırakmak zorunda mıdır?

Çocuğuna sahip çıkmamış bir toplum, kendi geleceğine sahip olamaz. Özcan ve Özcan'lar bir toplumsal kategori olarak varlıklarını koruduğu sürece, ekonomik büyüme, kalkınma, ihracat artışı gibi kavramlar, birer boş söz olmaktan öteye anlam taşımayacaktır.

14 Mart 1982

Bizim Çocuklarımız...

Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1981 yılı istatistiklerine göre, korunmaya ve özel eğitime muhtaç çocukların ülkemizdeki sayısı 2 milyon 660 bindir. Bu toplamın 300 binini sakat çocuklar oluşturmaktadır: 310 bin geri zekâlı çocuğumuz vardır; 145 bin çocuk uyumsuzluk kategorisindedir; 1 milyon 900 bin çocuk korunmaya muhtaçtır. Korunmaya muhtaç çocuk, 6972 sayılı yasadaki tanımına göre şöyledir: "... Beden, ruh ve ahlâk gelişmeleri tehlikede olup, ana ve babasız, ana ve babası belli olmayan, ana ve babası tarafından terk edilen, ana ve babası tarafından ihmal edilip fuhuşa, dilencililiğe, alkollü içkileri ve uyuşturucu maddeleri kullanmaya ya da serseriliğe sürüklenme tehlikesine maruz bulunan çocuklar..."

Bu 2 milyon 660 bin çocuktan korunmaya muhtaç sınıflanmasına girenlerin tümü, öteki kategorilerde yer alanların çok büyük bölümü, kimsesiz çocuklardır. İstatistiklerde izlenememiş olanların katılmasıyla, yurdumuzdaki toplam kimsesiz çocuğun en az 3 milyon, muhtemelen 4 milyon olduğu bilimsel araştırmalarda belirtilmektedir.

Peki, istatistik sınırlarında kalırsak, bu 2 milyon 660 binlik korunmaya ve özel eğitime muhtaç çocuğun ne kadarlık bölümü korunmakta ve eğitilmektedir?

1981 rakamlarıyla, sadece 25 bini, yani yüzde 1'i...

Kimsesiz çocuklar konusunu toplumun gündeminde ne kadar canlı tutabilirsek, o ölçüde yarar vardır. Sadece bir insaniyet anlayışı olarak değil, toplumun kendi geleceği ve kendi sağlığı açısından da...

Özellikle Sayın Cumhurbaşkanı'nın ısrarlı tutumu ile, bu konudaki hassasiyetin toplumda büyümekte olduğu izlenmektedir. Yardımsever yurttaşların katkılarıyla, çeşitli özel girişimler gerçekleşme yolundadır.

Bu girişimler, hiç kuşkusuz tek başına da son derece önemlidir; desteklenmesi ve yaygınlaşmasında büyük yarar vardır. Ancak, bunların bir planlı bütün içine yerleştirilmeleriyle, daha da önemlisi, kimsesiz çocuk

olayının toplumsal nedenlerine karşı uzun vadeli bir mücadelenin başlatılmasıyla, meselenin boyutlarıyla uyumlu sonuçlar alınabilecektir.

Bu alanda ilk yapılması gereken, sanırız devletin öncülüğünde bir büyük vakfın oluşturulmasıdır. Öncelikle devletin kaynaklarından yola çıkan böyle bir girişim, kimsesiz çocukların korunması, bakımı ve eğitimini tek bir merkezden planlayabilir; özel girişimleri, katkıları koordine edebilir; eldeki imkânın hem en rasyonel biçimde kullanılmasını hem de yaygınlaşmasını gerçekleştirebilir.

Türkiye’de neden bu kadar çok sayıda çocuğun kimsesiz kaldığı, neden geri zekâlı ve sakat çocukların dev rakamlara ulaştığı, neden suçlu çocukların oranında rekorlar kırıldığı, dikkatle değerlendirilmesi gereken sorunlardır.[18]

Olaya bu açıdan baktığımızda, ekonomik koşullarla bağlantılı sosyal davranış biçimlerinin ve alışkanlıkların ön planda olduğu görülmektedir. Sakatlık ve zekâ eksikliğinde, beslenme yetersizliği ve özellikle kırsal kesimdeki ailelerin bir bölümünde rastlanan çocuk bakımı özellikleri dikkati çekmektedir. Dar anlamıyla kimsesiz çocuklar ise, bâzı ailelerin çocuk yetiştirmedeki yanlış alışkanlıklarıyla, köyden kente göç olgusuyla, ekonomik sorunlarla bağlantılı gözükmektedir.

Bu alandaki araştırma ve anketler, özellikle kimsesiz ve suçlu çocuklar üzerinde aile özelliklerinin olumsuz yansımasına işaret etmektedir. Örneğin, suç işleyen çocuklardan yüzde 87’sinde, dayak evdeki başlıca otorite aracıdır.[19] İstanbul Emniyet Çocuk Şubesi’ne getirilen çocukların yüzde 40’ı, ailevi nedenlerle evden kaçtığını belirtmektedir. Bir başka düşündürücü rakam, bizdeki suçlu çocuklarda, yaklaşık yüzde 32’yi cinsel suçların oluşturmasıdır. Gelişmiş ülkelerde bu tür çocuk suçluluğunun çok düşük düzeyde olması, toplumumuzda cinsel sorunların ağırlığına da işaret etmektedir.

Bu dev sorunun, kimsesiz, korunmaya muhtaç çocuklar sorununun çözümünde, sosyal alışkanlıklardan eğitime kadar, çocuğa dönük sosyal güvenlik önlemlerinden kentleşme özelliklerine kadar tüm alanlarda ve programlı biçimde harekete geçmek gerekir; radyo ve televizyondan, basından yararlanarak güçlü kampanyalar açmak gerekir.

Ne var ki, olayın köklü nedenlerinin bulunması, geniş boyutlu ve planlı girişimler gerektirmesi, kişisel ve iyiliksever çabaların önemini, değerini azaltmaz. Bilâkis, kimsesiz çocuklar ve benzeri konularda toplumları

hareketlendiren, kapsamlı ve köklü çözümlere onları yönelten, çoğu kez, birkaç damla gözyaşıdır...

14 Nisan 1983

Sakat Bir Kız Çocuğu...

Küçücük bir kız çocuğuydu. 7-8 yaşlarındaydı. Dar gelirli bir aileden geldiği anlaşılıyordu. Temiz fakat yoksul bir görünümü, çiçekli başörtüsü, yün ceketi vardı.

Bacaklarından biri, yoktu.

Annesi, birkaç adım önden yürümekteydi. Küçük kız, kendi boyundaki küçük bir koltuk değneğine dayanarak annesinin hızına ayak uyduruyor, sekerek onu izliyordu.

Anne ve küçük kız, müthiş bir görüntüydü. Dolmabahçe Camii’nin karşısındaki kaldırımda onları fark etmiştim. Bana doğru yaklaşmaktaydılar. Sakatlık olayı alabildiğine somutlaşmıştı bu küçük kızın görüntüsünde. Sadece sakatlık değil, hayata sımsıkı sarılmak tutkusu, bunu inatla sürdürmek azmi, o küçük kızın seken adımlarıyla kaldırımlara yazılıyordu. “Ben, varım” diyordu küçük kız.

Bâzı görüntüler, bir daha çıkmamak üzere kişinin zihninde yerlerini alırlar. Altı yıl kadar önceki bu olayı, dünmüş gibi hatırlarım. Anne ve kız, giderek yanıma yaklaşmış, önümden geçmekteydiler. O küçük kıza müthiş bir hayranlık duymaktaydım. Yaşadıkça kendisi ile birlikte boy atacak değneğine dayanarak ve kimseden geri kalmayarak yürüyordu. Önümden geçerken, göz göze geldik bir bacağı olmayan küçük kızla. Bakışında çok şey gördüm ya da gördüğümü zannettim. Aynı azim, aynı yaşamak tutkusuyla önümden geçip gitti küçük kız. Annesinin peşinden kalabalığa karıştı.

Her insanın hayatında zaman zaman olabilen karanlık günlerden biriydi. Her şeyin karanlık göründüğü, insanın hiçbir şey yapmak istemediği, içinin karardığı günlerden biri. Ve bütün sıkıntılar, bütün kaygılar, bu küçücük kızın tek bacağı üzerindeki hayat mücadelesinin yanında o kadar anlamsız, öylesine ayıp gözüküyordu ki...

O günden beri, nerede sakatlardan söz açılsa, ne zaman Sakatlar Haftası denilse, tek bacağı olmayan küçük kızın zihnimden silinmeyen fotoğrafı canlanıverir. Zorluktan, sıkıntıdan, çaresizlikten konuşulduğunda, aynı küçük kız, önümden bir kez daha geçer. Ne ölçüde doğru bir tanım

bilmiyorum ama sağlam kişiye oranla sakatın verdiği hayat mücadelesine saygım, hayranlığım bir kat daha artar...

Malûm, Sakatlar Haftası'nı yaşıyoruz bugünlerde. Türkiye'de sakat yahut özel sorunlu insanların sayısı inanılmaz boyutlarda. Sadece küçüklere baktığımızda, istatistiklerin 300 bin sakat çocuğu, 300 bin geri zekâlı çocuğu, 150 bin uyumsuz çocuğu işaret ettiğini görmekteyiz.

Sakatlar için, kendi ellerinde olmayan nedenlerle geride bırakılmış insanlarımız için her şeyi yapmakta olduğumuzu söylemek elbette çok zor. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bu ve benzeri konularda toplumun duyarlılığı hızla gelişmekte; günümüzdekinden çok daha yeterlisinin, yararlısının yapılacağına umut doğmakta.

Altı yıl önce kaldırımda rastladığım kız çocuğu şimdi ne yapmaktadır acaba? Çocukluktan çıkmak üzeredir belki de. Kendisiyle birlikte boyu büyümüş koltuk değneğine dayanarak, hayatın zorlu yollarında aynı azimle, aynı onurla yürümektedir...

12 Mayıs 1983

Şiddetin Nedenleri, Toplum ve Çocuk

"Şiddet, şiddeti besler. Evde ve okulda egemenliğini sürdüren katı, baskıcı, buyrukçu tutumları yumuşatmalıyız."

Şiddete başvuran eylemciler farklı düşüncelerde bile olsa, "Ortak özellikleri, kendi kişisel sorunlarıyla aileden gelen sorunlarının öfkesini, toplumsal alanda kullanmaları ve saldırgan olmalarıdır."

"... Buyrukçuluğun, ezberciliğin, boyun eğdirmenin yerine hoşgörü, tartışma ve özdenetim ilkelerini koyabiliriz..."

Bu sözler, Hacettepe Üniversitesi Çocuk ve Ruh Sağlığı Bölümü Başkanı Prof. Yörükoğlu'nun bir konuşmasından alınmıştır. Prof. Yörükoğlu, çocuğun ve gençliğin çevresiyle olan sorunları ve bunların davranışlar üzerindeki etkisini yıllardır araştıran bir kişidir, kendi alanındaki en ciddi uzmanlar arasındadır. Dünya Barışını Tehdit Eden Terör konulu toplantıya sunduğu görüşler, büyük ağırlık taşımaktadır.

Gerçekten, insanların gençlik hattâ yetişkinlik dönemindeki davranışlarında, çocukluğun, ailenin ve okulun olağanüstü etkisi bulunmaktadır. Türkiye'nin şiddete bunca hedef olmasına rağmen, şiddetin kullandığı insanların hangi kaynaklardan etkilendiği yeterince incelenmiş, üzerinde durulmuş değildir. Oysa, şiddetin öteki nedenlerinin oluştuğu bir

durumda bile, şiddete yatkın insanların sayısı böylesine fazla olmasaydı, durum farklı gelişirdi.

Sayın Yörükoğlu, aslında, şiddete yatkın oluşumuzun temellerini araştırmaktadır. Sonuç olarak, bâzı aile ilişkilerindeki yanlışlara, okullardaki ters şartlanmalara işaret etmektedir.

Bizim çocuklarımıza toplum olarak verebildiğimiz, açıkça yetersizdir. Çocuğun hayatı seveceği, sevmeyi öğreneceği çağı kapsayan ilkokul yılları, genellikle, olağanüstü ağırlıktaki, olağanüstü sevimsizlikteki bir eğitim anlayışını sergiler. İlkokul dönemi çocuğu okumaya, çevresini, tabiatı sevmeye yöneltmek şöyle dursun, bilâkis, olabildiğince gerilimli ve yorgun kuşakları orta eğitime devreder. Orta eğitim, çocuğun ruhsal ve bedensel gelişimini sınırlayan sayısız etkenlerle doludur. Üniversite çağına ulaştıklarında, bu çocuklarımız, çeşitli doyumsuzlukların, kırılmışlıkların, öfke birikimlerinin ister istemez etkisindedirler.

Bu özellikler, insanlarımızın bir bölümünde hayat boyu sürecek izler bırakırken, çok küçük bir bölümünde ise, şiddet eğilimlerine yatkın nitelikler yaratır. Bu eğitim süreci bir de kimi ailenin yanlış alışkanlıklarının eşliğinde gerçekleşmişse, durum büsbütün ağırlaşmış olabilir.

Bu çerçevede yapılabilecek olan, önce olayın ciddiyetini görmektir. Çocuk, toplumumuzun bir numaralı sorunudur; çünkü çocuk, geleceğimizdir.

Aile-çocuk ilişkileri, ilk ve orta eğitimin geliştirilmesi, yakın çevresinde sorunlu çocuğun toplumla uyumsuzluk göstermesi ve bu alanlardaki öteki konular: Bunların tümünü kapsayan çalışmalarla, yaygın plan ve programlarla sorunların üzerine eğilmek, orta ve uzun vadede sonuç almanın tek yöntemi görünümündedir...

29 Nisan 1983

IV
İnsanın Çevresi ve Sanatı

Doğa ve Sanat

İnsanoğlunun, bedensel ve ruhsal yenilenmesi için yeryüzünde başvurabileceği iki büyük kaynağın, sanat ve doğa (tabiat) olduğu söylenebilir. Gerçekten, gerek sanat gerekse doğa, kendine yönelenleri, kendisinden bir şey bekleyenleri asla geri çevirmeyen, istenenden de fazlasını her zaman sunabilen olgulardır. Çağdaş dünyanın toplumsal ve kişisel bunalımlarını ister istemez paylaşan birey için, sanat ve doğa, son tahlilde tek maddi sığınaktır.

Sorun, sanata ve doğaya yönelişin bir kaçış ya da bir fantezi durumuna düşmemesidir. Köklü bir arayışı, bilinçli seçmeleri, geniş bir yararlılığı beraberinde getirmesidir.

Türkiye'nin son yılları, özellikle büyük kentlerde yoğunlaşan bir sanat ve doğa ilgisine tanıktır. Geçmişten miras kalan mimari eserlerin, doğal güzelliklerin korunması yolunda özellikle Türkiye Turing Kulübü'nün yıllar önce başlayan çabası olumlu sonuçlar vermiştir. Edebiyat, tiyatro ve sinemanın canlılığına, Batı ve Türk klasik müziğine artan ilgi eklenmiştir. Son bir-iki yılda, sanat dergileri alışılmadık tirajlara ulaşmış, heykel ve resimde ciddi bir talep doğmuş, gene büyük kentlerde, sanat galerileri birbirini izlemiştir.

Bütün bunlar, Türkiye'deki toplumsal gelişimin bir ürünü olmakla beraber, itiraf etmek gerekir ki, sınırları hayli dar bir çevrenin ilgi alanına girmektedir. Fakat hemen belirtelim, doğaya ve sanata ilginin fenası yahut yanlışı olamaz. Ancak daha az iyi yahut daha az doğru söz konusu olabilir. Eğer ilgi çok küçük bir zümreden gelmekteyse ve doğanın, sanatın güzelliklerinden çok küçük bir kesim yararlanmaktaysa, bu bile, desteklenmesi, sevinç payı çıkarılması gereken bir olgudur. Sorun, şimdi bu ilginin ve paylaşmanın boyutlarını geliştirmektir. Sanat meraklılarının çoğalmasıyla yetinmemek, sanata yaklaşımı yeni ve geniş açılara kavuşturmaktır. Başka bir deyişle, sorun doğal güzelliklerin ve sanatın, zümresel bir keyif nedeni olmaktan artık çıkarılıp, kitlesel tüketime açılmalarıdır.

Hemen belirtmek gerekir ki, kültür, sanat ve doğa güzelliğinin çok geniş çevrelerce paylaşılması, amaç olarak yeterlidir de, bunu uygulamaya

koymak, somut yöntemlere kavuşturmak, son derece zordur. Bir defa, ülkemiz insanının, türlü sorunlar, yorgunluklar ve yokluklar çerçevesinde, bâzı güzellikleri paylaşmaya ne imkânı ne de zamanı vardır. Kendisine bu alanda destek olması gereken devlet ise, çoğu durumda güzellikleri zaten paylaşanların iç sorunlarıyla çalışmasını sınırlamaktadır.

Oysa, gerek kültürün, gerekse sanatın ve doğal güzelliklerin yaygınlaşması, çözümü tek başına özel vakıflardan yahut özel galerilerden beklenemeyecek kadar çetin ve köklü sorunlardır. Devlet, bu güzellikleri en uzak yurt köşelerine, işyerlerine, fabrikalara kadar götürmekle, beğenilerdeki yozlaşma eğilimleriyle mücadele etmekle yükümlüdür. Bütün bunları, sadece amaç düzeyinde değil, gerçekleşme planlarıyla, kültür ve sanat merkezleriyle, radyo ve televizyonuyla, bilinçli olarak hayata geçirmek durumundadır.

Sanat ve doğa güzellikleri, üreteni, yaşatanı ve paylaşanı arttığı ölçüde değer kazanan; özünde, toplu yararlanmaya dönük olan kavramlardır.

27 Şubat 1982

Denizin İntikamı...

Üç yanı maviliklerle çevrili bir deniz cennetinde, balıkçılığın en verimsizini yapmak ve dünyanın kuzey yarıküresinde insanları en az protein alan birkaç ülke arasına girmek, doğrusu özel beceri ister... Ya da, tabiatın İstanbul’a lütfettiği trafik kolaylığı olan Boğaz’ın ve Marmara’nın iskelelerini peş peşe kapatıp, insanları kara ulaşımında bunaltmak, üstün organizasyon ve yönetim yeteneğinin nişanesi olsa gerektir. Hele Marmara kıyılarını çöplüğe, Marmara’nın sularını –affedersiniz– lağım çukuruna dönüştürmek, gerçekten, yıkıcılık ve yok edicilikte benzeri az başarılardır.

Marmara’nın kuzeydoğu kesiminde Bayramoğlu’ndan başlayarak bütün İzmit Körfezi’ni içeren ve Armutlu’ya ulaşan kıyılarda, sulardaki pisliğin çok tehlikeli boyutlara varması nedeniyle denize girmek resmen yasaklanmış durumda. Armutlu’dan Erdek’e uzanan güney kıyıları ise, kirli, ancak denize girilebilir durumda; yani, bu suların da birkaç yıl ömrü kalmış bulunuyor. İstanbul kıyılarının da tehlike açısından İzmit Körfezi’nin pek uzağında olmadığı, çeşitli deneylerden, göstergelerden anlaşılmakta.

Denizler pislendikçe üreyip büyüyen denizanaları, artık sularımızın en imtiyazlı konuğu, hattâ ev sahibi durumunda.

Bunun, başka türlü olması düşünülebilir miydi?

Herhalde düşünülemezdi: Boğaz'ın ve Marmara'nın kıyılarını en lüksünden yalılarla tıkayıp, ardından, kendi pis suyunu yalının önünden salarak içinde denize girmenin sonradan görmeliği, ancak bu sonucu verebilirdi. Bayramoğlu'ndan Erdek'e kadar tatil siteleri, turistik yapılar kurmak, sonra plansız hesapsız, denetimsiz bir sanayinin tüm artıklarını, tüm zehrini bu sulara salmak: Belki de insanların bu zehirde şifa bulacağı, balıkların ise çoğalacağı sanılmaktaydı...

Şimdi, "... bize dokunmaz, bize bir şey olmaz" gibi ilkel yaklaşımların yanlışlığı, giderek kendini duyuracak. Ardından, Akdeniz'den Ege'den gelen tehlike işaretleri yoğunlaşacak. Balık türleri biraz daha eksilecek. Sonra, kendi pislettiğimiz suları temizleyebilmek için, milyarlarca liralık kaynak, emek ve zaman harcanacak.

Kıyıları kapsayan yalılara, tatil sitelerine, protein eksiğinden yetersiz gelişen insanlara, denizlerin acı ve ağır cevabı bu: En seçkin konumdaki evlerde, yerlerde oturmak ve hem bir pis kokunun sürekliliğine tahammül etmek, hem de, denize adımını attığında, pisliğin içine girdiğini bilmek. Ülkende et-balık tüketiminin sağlığa zararlı düzeydeki düşüklüğünü görüp bunun sonuçlarını yaşamak, öte yandan, balık nesline karşı açılmış bir savaşı sürdürmek. Hem turizmde patlamaya özenmek, hem de turizmin denizini tüketmek...

Deniz, insanoğlunun en değerli bir kaynağı. Kendi değerini bilmemiş olanlara, deniz, şimdi gerekli bir ders veriyor. Hiç değilse bu dersi anlayabilelim...

23 Haziran 1983

Neyi, Niye, Kimden Korumak Gerekiyor?

Korumacılık, son yıllarda ülkemizin de geliştirdiği önemli bir akımdır: Çevrenin, tabiatın, denizlerin, canlıların, tarih ve kültür mirasının korunması, sıkça sözü edilen konulardandır.

Ne var ki, nelerin korunması gerektiği üzerine bol bol yazılıp konuşulmasına rağmen, niye korunacakları ve daha önemlisi kimden korunacakları yeterli açıklığa kavuşmuş değildir. Bunun nedeni, galiba şudur: Tabiatın, varlıkların, değerlerin korunması dendiğinde, herkes bunu gönülden kabullenip bir soyut amacı paylaşmaktadır. Bunların niye ve kimden korunacağı ise, bir dizi özel ve genel yarar hesabını, sosyal hattâ siyasal görüş ayrılığını gündeme getirir. Dolayısıyla, insanlarımız, her şey

korunmalı görüşünün rahatlığına sığınarak, olayın derinine gitmemektedir. Gitmeyince de, nihai soru, nasıl korunacağı sorusu, askıda kalıvermektedir.

Sırasıyla ele alırsak, bir şeyi niye koruması gerektiğinin tam bilincinde olmayan bir ortamda, etkili bir korumacılık öngörülemez. İstanbul Boğazı'nın sırtları, kentlerdeki yeşil alanlar, çoğu dökülmek üzere olan ahşap konaklar, 1976 yılında Anıtlar Yüksek Kurulu'nca tarihi eser ilân edilmişken, bir bölümünün yerinde yeller esen Urfa evleri, İzmit, İskenderun Körfezleri, Ege ve Akdeniz'in insan eli değmemiş doğal girintileri ve plajları, niye korunacaktır ki?..

Büyük değerlerden ve büyük güzelliklerden toplumun ortaklaşa yararlanma hakkı ve bunları kendinden sonrakilere devretmek sorumluluğu, henüz aranmayan, ihtiyacı duyulmayan bir hak ve bilinmeyen bir sorumluluk görünümündedir. Yunan'ın, Roma'nın ve İslam'ın bizim topraklarımızdaki kültür mirasını korumak sadece kendi toplumumuza karşı değil, tüm insanlığa karşı evrensel bir sorumluluktur ve bunun bilinci de henüz pek uzaklardadır.

Ahşap yalılara, eğri büğrü beton yığınları arasına sıkıştırdığımız tarihsel camilere, Urfa'nın evlerine ve benzerlerine sahip çıkarken, aslında kendi toplumsal, tarihsel, ulusal kimliğimize sahip çıkmakta olacağımız; kimliği yozlaşan ülkelerin her alanda ve düzeyde çirkinleşeceği, yeterince bilinmekte midir?

Kentlerde yok edilen her ağaçla, çölleştirilen her yeşil alanla, insanların ruhsal oksijenini tükettiğimizi, insanları daha sinirli, daha bunalımlı, daha gergin ve yıkıcı yaptığımızı, fark etmekte miyiz? Sadece denizden ulaşılabilmek gibi önceliği olan körfezleri doğal güzelliğinden ve yalnızlığından yoksun bırakan derme çatma yapılarla, insanla deniz arasında yükseltilen beton engellerle, aslında geleceğin büyük ekonomik imkânlarını şimdiden körlettiğimizin, toplumun ortak varlığını tükettiğimizin, bilincinde miyiz?

Bütün bunlar anlaşılabilirse, korumanın niye ve hangi ortak yararlar adına yapılacağı bilinebilirse, toplum, kendi varlığına sahip çıkar. Neleri kaybettiğini ve neleri kazanacağını bilmeyenlerden fazlaca bir çaba beklemek, boştur.

Sıralayageldiğimiz doğal güzelliklerin, insan kişiliğini ve ruhunu sağlıklı kılan özelliklerin, tarihsel değerlerin kimden korunacağını ise, açık şekilde ve cesaretle tartışmak gerekir:

Bu koruma, tabiatı ve değerleri önce özel yararlardan korumaktır, hemen peşinden, bizzat toplumdan korumaktır. Bütün dünyanın çoktan görmüş olduğu bu gerçeği açıkça ortaya koymaksızın, korumacılık, ancak soyut bir fikir jimnastiği ya da kültür-sever beylerle hanımların ortak gevezeliği olabilir.

Türkiye’nin önemli kıyıları, kapatanın elinde kalmıştır. Ortak kullanımın ve planlı yerleşmenin uzağındaki bir düzen, betonarme yığınlarıyla, özel mekânlarıyla, imtiyazlı dinlenme kamplarıyla, denizlere ulaşımı tıkamıştır. Kâr güdüsünün her tür denetimden uzak ve başıboş özgürlüğü, koruları, tepeleri çölleştirerek ve yalıları yakarak kendi şehirciliğini gerçekleştirmiştir. Toplumun bu paylaşıma katılamayan kesitleri ise, tabiatı yok etmenin, kirletmenin, en azından sevmemenin örneklerini vererek, olaya kendi katılımını getirmiştir.

Elbette korumacılık, tabiatın, tarihin, kültürün korunması: Ancak, neyi, niye ve kimden koruyacağımızı açıkça tartışarak ve bilerek...

14 Eylül 1983

Şebinkarahisar’ın Öyküsü ve Anadolu Gerçekleri...

Şebinkarahisar günümüzün Anadolu’sunda biraz unutulmuş, kendi kaderine bırakılmış bir ilçemiz. Yıllardır pek artmayan 12 bin dolayında nüfusu var; ansiklopedilerde, “... tarım ve hayvan ürünleri için pazaryeri” özelliğinden söz ediliyor.

Şebinkarahisar eski ismi ile Karahisar-ı Şarki, bir zamanların Sancak Merkezi, 100 binin üzerinde nüfusa sahip bir alanı kapsıyor; 1920’nin Millet Meclisi’nde 5 mebusu var. Cumhuriyet’le beraber, vilayet merkezi olarak önemini sürdürüyor. 1933’te ise bir ilçeye dönüştürülerek Giresun vilayetine bağlanıyor. Şebinkarahisar, geçirdiği idari değişikliklerden çok kendi doğal konumu, ekonomik yalnızlığı nedeniyle, o gün, bugün benzer sorunlar içinde varlığını sürdürüyor.

Şebinkarahisarlı değiliz, mutlaka özellikleri, güzellikleri olan bu ilçemizi görmüşlüğümüz de yok. Şebinkarahisar’dan söz etmemiz Şebinkarahisar’ın, yüzlerce benzerindeki ortak sorunları, ortak yalnızlığı yansıtması. Başbakan’ın son basın toplantısında söz alan Şebinkarahisarlı bir meslektaşımız şöyle soruyor: 1933 sonrasında toplum yapısı gerileyen, suları akmayan, yolları yapılmayan, halkı mağara gibi yerlerde yaşayan

Şebinkarahisar ve yöresi, kalkınmada öncelikli bölgeler arasına alınamaz mı?

Sorun, yukarıda değindiğimiz üzere, tek başına Şebinkarahisar'ın sorunu değildir, yüzlerce ilçenin ortak sorunudur. Kalkınma stratejileri ile, gelişme ve büyüme anlayışı ile, plan ve programla yakından bağlantılıdır. Bir noktada, siyasal tercih sorunudur.

Türkiye'nin ekonomik modeli, kendiliğinden gelişme anlayışı üzerine bina edilmiştir: Hangi yörenin ekonomik altyapısı yeterliyse, hangisi siyasal ve sosyal öncelik sahibiyse, bir gelişme dinamiğini kendiliğinden yaratacak güçte ise, orası büyümüştür.

Bu, kendi içinde mantığı ve tutarlılığı bulunan bir anlayıştır. Ne var ki, bu anlayışın sonucunda dengesiz bir kentleşme bütün hastalıklarıyla beraber ortaya çıkmıştır. Yurdun kimi köşesi akılcılık-dışı özelliklerde büyürken, mutluluk mu yoksa felâket mi getirdiği tartışmalı bir imtiyazdan yararlanırken, büyük yurt kesitleri yüzlerce yılın yalnızlığına terk edilmiş, hattâ kimi örnekte daha da yalnızlaşmıştır.

Altyapı yatırımları düşünülmeden, ulaşım sistemleri kurulmadan, bir tutarlı bütün içine yerleştirilmeden öngörülmüş yatırımı teşvik önlemleri, böyle bir ortamda doğal olarak, beklenen sonucu vermemiştir...

Mesele, açık ve seçik olarak şudur:

Sosyal adalet, sadece insanlar arasında geçerli olan bir kavram değildir. Sosyal adalet, iller, ilçeler arasında da gözetilmesi, gerçekleştirilmesi gereken bir amaçtır.

Kaldı ki, Türkiye'ye bu açıdan eğilmek sadece iyi niyetli bir sosyal adalet anlayışının sonucu değildir. Gelişmeye ve kalkınmaya yeni dinamikler yaratmanın, hızla-yaygın-dengeli büyümenin önkoşulu da, aynı adaletli yaklaşımdır.

Türkiye, ekonomik dinamizmini bütün yurt düzeyine yaymak noktasına çoktan gelmiştir. Orta ve küçük boy yerleşme birimlerinden gelişmeye en yatkın olanlarının planlı bir sanayileşme ve şehirleşme merkezine dönüştürülmesi, orta ve uzun vadeli programlar çerçevesinde bu yörelerde altyapıların oluşturulması ekonomik gündemin ön sırasında yer almalıdır. İşi talihe terk ederek değil, bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler anlayışını kentlere, ilçelere de uygulayarak hiç değil: Anadolu'nun sanayileşme dinamiklerini değerlendirerek, pilot bölgelerini oluşturarak, gelişmeyi ve sanayileşmeyi birkaç büyük kentin tekelinden çıkarmamız, bunu, planla, programla, inançla yapmamız gerekir.

Geleceğin sanayileşmiş, sağlıklı ve dengeli Türkiye'si, Şebinkarahisar'ların ve ismi sık geçmeyen Anadolu kentlerinin, ilçelerinin kaynaklarından yükselecektir.

Yeter ki olaya, akılla, vicdanla, adaletle yaklaşabilelim...

19 Nisan 1983

Anadolu Uygarlıkları

Avrupa Konseyi ile Türkiye'nin düzenlediği Anadolu Uygarlıkları Sergisi, hiç kuşkusuz, ülkemizin dünyaya son yıllarda sunduğu en önemli birkaç olay arasındadır. Batı kamuoyunda ismi çokluk olumsuz gelişmelerle bağlantılı –Papa suikasti, silâh kaçakçılığı, vb.– geçen ülkemiz, Anadolu Uygarlıkları Sergisi'yle, kendi kültür birikiminin hakkı olan yeri almıştır.

Bir toplumun kendi kişiliğine, kendi tarih ve kültürüne sahip çıkmadıkça, kendini tanımadıkça, başka uluslardan saygı beklemesi ya da insanlığın ortak kültürüne kendi katkısını getirmesi söz konusu değildir. Türkiye, bu genel kuralın belki en çarpıcı örneği olagelmiştir. Bir tür yanlış alışkanlık gibi yerleşmeye başlayan geçmişin küçümsenmesinden 1960'ların sonlarında nihayet dönüş yapılabilmesi, Türk edebiyatçılarının dünyaya açılışı eşliğinde, bizim kültür birikimimizi önce tanımamıza, sonra tanıtmamıza imkân sağlamıştır.

İngiltere ve Fransa'nın en önemli gazeteleri olan The Times ve Le Monde'daki yazıların[20] kendileri adına bir tür günah çıkararak söze girmeleri, ilginçtir; Avrupa ve Hıristiyanlığın tek uygarlık modeli olduğuna bu kadar emin olabilir miyiz, sorusunu soran Times, İstanbul'daki Anadolu Uygarlıkları Sergisi'nin öğretici bir deneyim niteliğini vurguluyor; özellikle Selçuk-Osmanlı sanatı örneklerinin gözler açan şaşırtıcı üstünlüğünü belirtiyor. Le Monde, Türkiye'nin, tarihte olabildiğince eskilere giderek her dönemde özgün sanat eserlerini ürettiğini, yarattığını belirtiyor. Türk kafası gibi Batılıların dillerine yerleştirdiği deyimlerin, Osmanlılar karşısında çaresiz kalmış ecdatlarının zavallı bir öç duygusunu yansıttığını belirtiyor.

Her iki gazetedeki öteki ortak nokta, Türk müzecileriyle arkeologlarından büyük bir övgüyle söz edilmesi. "Mutlak bir başarı, çok zor olanı gerçekleştirdiler" diye bu büyük serginin yaratıcıları tanımlanıyor.

Le Monde gazetesinin Anadolu Uygarlıklarına ayırdığı karşılıklı iki yarım sayfada ve The Times'ın yaklaşık yarım sayfalık değerlendirmesinde, bir kültür sürekliliğine dikkatler çekiliyor. Le Monde'daki yazılardan

birinin başlığı, “... Zincirin Halkaları.” The Times, şöyle diyor: “... Hem bütünlüğü, hem de çeşitliliği güçlü duygularla veren ve tarih öncesinden başlayıp günümüze uzanan uygarlıklar dizisi ya da aynı (Anadolu) uygarlığın sürekliliği.

Anadolu yarımadası, eski ve özümsenmiş bir bilgeliğin vatanı olarak, Doğu’dan-Batı’dan gelmiş askeri ve kültürel istilaları kendi içinde eritmeyi başarmış ve böylece kendi kişiliğini sürdürebilmiş diye görülebilir. Bu düşünceyi paylaşsak da, paylaşmasak da, Anadolu’daki çok değişik sanat biçimlerinin temelinde –Hitit, Helen, Bizans, Selçuk, Osmanlı–, şaşırtıcı bir devamlılık seziliyor. İnsan, dıştan gelmiş bütün hareketlerin sonuçta Anadolu’ya teslim olduğunu aklından geçiriyor. Bütün bunlar, hiç değilse uygarlığın ortak eritme kabına ekleniyor. Sonuçta öylesine zengin, değişik, şaşırtıcı sanat eserleri ortaya çıkmış ki, bunlar, Anadolu dışında hiçbir yerde, Doğu ile Batı’nın geçiş yollarından başka hiçbir toprakta oluşamazdı...”

Le Monde, kendi deyişiyle, “... serginin İslam sanatı bölümlerinden çıkan dersi” şöyle yorumlayarak yazısını noktalıyor: “... Osmanlı Türkiye’sinde uygarlık öylesine yüksek zirvelere erişmiştir ki, bu uygarlık, kendi yolunda devam ederken, siyasal iktidarın yolda kalmakta olduğunun farkına bile varamamıştı...”

İki ünlü gazetede, yabancı gözlemciler bu yorumları getiriyor. Katılsak da, katılmasak da, değerlendirilmek ve tartışılmak, başkalarının bizi anlamaya çalışması, güzel bir şey...

11 Haziran 1983

“Yorulmayan” Savaşçı...

Yorgun Savaşçı, çağdaş edebiyatımızın en güçlü yazarlarından Kemal Tahir’in büyük eserlerinden biridir. Yorgun Savaşçı’da, İstiklâl Savaşı’na girişin bir kesiti ve insanları hikâye edilir. Topçu Subayı Cehennem Yüzbaşı Cemil, romanın kahramanıdır. Cemil, imparatorluğun son dönemindeki hemen her cephede çarpışmış, yurtsever, namuslu, fedakâr bir insandır. Güvendiği, bel bağladığı önderlerin tükenmesine tanık olmuştur; inançlarının çöküşünü yaşamıştır; umudu sarsılmış, dünyası kararmıştır. Kısaca, savaşçı, yorulmuştur.

Roman, bir bakıma, Cehennem Yüzbaşı’nın yeniden doğuşunu anlatır: Cemil, kendi bilinçaltında beklemekte olduğu işareti, Mustafa Kemal’in

Anadolu’da başlattığı mücadelede görür. Yorgun değil, dipdiri bir savaşçı olarak bu mücadelenin saflarında yer alır.

Beş yıl kadar önce başlayan bir çalışmayla, TRT Yorgun Savaşçı’dan uzun bir dizi film yaptırtmıştı. Eserin çekimi sırasında TRT’nin gösterdiği özen, daha ilk televizyon denemesinde (Aşk-ı Memnu) olağanüstü ve uluslararası ölçülerde başarı sağlayan Halit Refiğ’in yönetmenliği, nihayet, romanın kendi üstün nitelikleri, ülke adına kıvanç verici bir eserin doğuşunu müjdelemekteydi.

Ne var ki, Yorgun Savaşçı bir türlü ekranlara ulaşamadı: Cehennem Yüzbaşı Cemil’in savaş alanlarındaki engelleri tek tek aşabilen büyük gücü, ekranla arasındaki engele takılıp kalmıştı.

Neden?

Olayın nedeni, tek başına bir dizi filmin boyutlarını aşar; toplumumuzdaki bâzı temel eksiklerden kaynaklanmış bir nedendir bu:

Yorgun Savaşçı’nın bir türlü yayına girmeyişi, beş yıldan beri “... denetçiler önledi”, “önlenme gerekçesi kalktı”, “bu defa başkası engelledi”, “senaryo onaylanmıştı ama, yasaklandı”, “sansüre takıldı”, “sansürden geçti”, “yayından kaldırıldı, fakat gerekçe açıklanmıyor” benzeri açıklamalar, Çek yazarı Kafka’nın ünlü Duruşma’sını andıran bir belirsizliğin Yorgun Savaşçı üzerinde yaygınlaşmasına işarettir: Bilinmeyen kimseler, açıklanmayan gerekçelerle, bir şeyleri engellemekte, yasaklamaktadır. Beş yıl öncesinden başlayarak, bu tür yasaklar çevrelemiştir Yorgun Savaşçı’yı. Kimin, neye dayanarak, hangi gerekçeyle, neden yasakladığı ise, bir soru işareti olarak kalmaktadır. Sonuç, üzerinde durmanın, sahibini aramanın, nedenini sorup araştırmanın bile ürkütücü olduğu bir yasaktır.

Yorgun Savaşçı’ya karşı izlenegelen anlayışsız tavır, daha iyi ve daha güzele karşı direnme alışkanlığının, vasat olup, vasatta kalmak ısrarının da bir yansıması olmuştur.

Bir şeyin iyisini yapmayı, vasatı aşmayı, görülmeyen eller engellemektedir: Bir Yorgun Savaşçı’yı yayınlayarak daha güzeli aramanın, iddialı olmanın, eksiği ve tamamıyla onu tartışmaya açmanın ne gereği olabilir ki! İyisi mi, Amerikan televizyonunun evde kalmış yaşlı kızlar için hazırlattığı ve öğlen saatleri yayınladığı soap-opera türünü –örneğin, Gerçekler dizisi– ve benzerlerini verirsiniz ekrana, vasat insanların vasat zevkini daha da vasat kalmaya yönelterek, durumu idare edersiniz...

Nihayet, Yorgun Savaşçı'ya, karşı izlenen tavır, sanata yönelik hoşgörüsüzlüğün, hattâ çekinmenin bir işareti olmuştur. O çok özenilen Batı toplumlarına üstünlüğünü kazandıran başlıca bir etken, sanatın, düşüncenin ve eleştirinin zaman zaman dönüştüğü alev çemberinden bu toplumların her gün yeniden geçerek kendilerini yenilemesi değil midir?

Özetle, bir toplum, vasatla yetinip vasatta direnerek ne gelişmiş toplum olabilir, ne de kayda değer bir katkıyı insanlık bütününe armağan edebilir.

23 Ağustos 1983

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SİYASET

I
"Yeni Demokrasi"nin Eşiğinde

Sosyal ve Siyasal Tarihimizden

Bizim sosyal ve siyasal gelişme sürecimize damgasını vuran iki tarihsel özelliğimiz vardır: İlki, sosyal bütünün merkez diye adlandırabileceğimiz kesiti ile, onun dışında kalan çevre arasındaki ilişkilerdir. Bunlar, Batı Avrupa'nın gelişme sürecinden çok farklı nitelikler taşımış ve bu fark uzun yüzyıllar korunmuştur.

İkinci tarihsel özelliğimiz ise, siyaset olayıyla ilgilidir: Uzun yüzyıllar boyunca, siyaset, merkezi oluşturan bürokrat kadroların kendi iç meselesi olarak, kendi özel alanı olarak nitelenmiştir. Dolayısıyla, siyaset, gene Batı Avrupa'dan farklı bir yol izleyerek, merkezde bulunan bürokrasinin değişik kanatları arasındaki bir mücadele şeklinde gelişmiştir.

Söz konusu iki tarihsel özellik, yukarıda yaptığımız ve anlaşılabilirlik açısından aşırı basitleştirdiğimiz açıklamadaki kadar yalın değildir; değişik toplumsal etkenlerin dengelerde her zaman yeri bulunmuştur. Ne var ki, Merkez-Çevre ilişkilerinin ve siyasetin özellikleri, hem önemli ölçüde belirleyici olmuş, hem de, günümüze ve geleceğe yansıyacak kadar güçlü izler bırakmıştır.

Bunlara, yakından bakmaya çalışalım:

Batı toplumlarındaki merkezi, önceleri, kral, kilise, asiller olarak belirtirsek ve çevreyi tacirler, köylüler, esnaf, işçiler, yeni oluşan kentler diye tanımlarsak, bu iki bütünün ilişkilerindeki temel tarihsel özellik şudur: Bir mücadele-katılma-paylaşma sürecinin çok erken dönemlerde başlayarak, gelişmeye kendi damgasını vurması. Örneğin, merkez-dışı burjuvazi, önce merkezle mücadele ederek kendini kabul ettirmiş, sonra merkeze katılmıştır. Aynı durum, yeni kentlerin ekonomik özerkliği gibi konularda, köylünün özgürleşmesi, işçi sendikalarının gelişimi gibi alanlarda ve farklı ölçülerle geçerlidir. Sonuçta, merkez ile çevrenin sınırları yumuşamış, farklı sosyoekonomik güçlerin bir yandan ve bir ölçüde katılırken, öte yandan paylaşım mücadelesini sürdürdüğü bir toplumsal bütün yaratılmıştır.

Bizim tarihimizde kural olan ve geleneğimize yerleşmiş bulunan özellik ise, merkezin son derece kapalı kalması, çevreyle arasında aşılmaz duvarların yükselmesi, sosyal ve siyasal katılmanın da, sosyal gücün siyasal

güce dönüşümünün de uzun yüzyıllar gecikmiş olmasıdır. Merkez, tarih boyunca saray, askeriye ve ilmiye üçlüsünden meydana gelmiştir. Bu merkez, kendi dışındaki çevreyi oluşturan tüm güçlere, –köylü, tüccar, daha sonra işçi, belediyeler, vb.– her zaman kuşkuyla bakmıştır. Düzenli bir sermaye birikiminin özel ellerde gerçekleşmesini –güçlenerek iktidar rakibi olacakları sezgisiyle– müsadere yöntemleriyle engellemiştir. Çok mecbur kalmadıkça merkeze yaklaşma imkânını bile onlara tanımamıştır. Siyasal karar odaklarını sıkıca korumuştur. Ünlü Sened-i İttifak'la 1808'de derebeylerine verilen hakların bile hemen birkaç yıl sonra Sultan Mahmut tarafından geri alınması anlamlı bir örnektir.

Söz konusu Merkez'in iç dengeleri, 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyılın ilk yarısında giderek bürokrasinin egemenliğine girmiştir. Bu merkez de, geleneğiyle tutarlı olarak, kendi dışındaki çevre güçlerini her zaman karar odaklarının uzağında tutmuştur. Böylece, merkez-çevre ilişkisi ve karşıtlığı toplumumuzda hep canlı kalmıştır. İlişki, çok partili hayatın başlangıçtaki temel ikiliğini de yaratmıştır: DP hareketi, bir bakıma, Çevre'nin, Merkez'e katılma mücadelesi olmuştur.

Bu mücadele ve ekonominin değişen koşulları çevre güçlerinin ağırlığını arttırmıştır ama Merkez'in, kendini çevre güçlerinin etkisinden arındırma eğilimi, bir tarihi tavır olarak günümüze kadar sürebilmiştir.

Türkiye'nin toplumsal gelişiminde, Merkez'in kendini çevre katılımından sakınabilmesi ve Batı'daki mücadele-katılma-paylaşma sürecinin bizde katılma halkasından büyük ölçüde yoksun kalması, iki önemli ve zamana direnen sonuç yaratmıştır:

İlki, Merkez'in başlıca unsuru olan bürokrasiyle çevre güçleri arasında artık çağın gerisinde kalması gereken bir karşıtlığın sürmesi ve merkez-çevre farklılaşmasının, kültürden ekonomiye, siyasete kadar hâlâ belirleyici olabilen özellikler taşıyabilmesi.

İkincisi, aynı farklılaşmanın yüzyıllara vurduğu damga sonucunda, siyasetin, hemen her zaman kendi aslına rücu etmek eğiliminde olması: Yani, Merkez'in içinde oluşmak ve merkez-çevre farklılaşmasından güç almak gibi sağlıksız özelliklere yatkın bulunması.

Tarihimizde siyasal diye nitelenebilecek ilk mücadele 15. yüzyıl ortalarına rastlar: Gelişme dönemindeki Osmanlı merkezinde, bu merkeze egemen bürokrasinin içinde, iki kanat kıyasıya bir iktidar kavgası vermektedir. Bunlardan birini, köklü ailelerden, devlete hizmet vermiş yerel liderlerden kaynaklanan Türk asıllılar meydana getirmektedir. Ötekini, özel

eğitim görmüş, tümüyle sultana ait kullar, yani devşirmeler oluşturmaktadır. İktidarın kilit noktalarına egemen olmak amacıyla verilen mücadele, Fatih Sultan Mehmet'in ağırlığını kullardan yana koymasıyla ve öteki kanadın lideri Çandarlı Halil Paşa'nın idamıyla ilk aşamada noktalanmıştır. Fatih'in vârisleri Sultan Bayezit ve Sultan Cem'in kavgasında mücadele yeniden alevlenmiş, Anadolu kökenliler Cem'i, kullar Bayezit'i desteklemiş. Bayezit'in –ve kulların– zaferiyle, bürokrasi içindeki bu ilk mücadele kapanmıştır. Sonuç: 1450-1600 yılları arasında iktidara gelen 48 büyük vezirin 44'ü kul, yani devşirme kökenlidir...[21]

17. ve 18. yüzyıllarda, bürokrasinin içindeki mücadelenin bir bölümü, kişisel kavga görünümündedir. Ancak, bütün Osmanlı tarihini hattâ sonrasını etkileyecek siyasal nitelikli bölünme, ilk işaretlerini gene bu dönemde vermektedir: Merkezde yer alan Yeniçerilerin ve ulemanın etkinliğine karşı, sultan, sivil bürokrasi ve Yeniçerilerin dışındaki asker bürokrasi, yenilikçiliğin bayrağını yükseltmiştir. Yeni anlayışların, ulemanın düşünce tekelini kıracağı, yeni tekniklerin ise, orduyu gelenekçi Yeniçeri Ocağı'nın etkisinden uzaklaştıracağı umulmaktadır. Buna karşı birleşen Yeniçeri ve ulemanın kışkırtmasıyla, 17. ve 18. yüzyılların çeşitli isyanlarında 7 sultan tahttan indirilmiş, 4'ü öldürülmüştür. Bürokrasi içinde yenilikçilerle gelenekçilerin bu köklü siyasal kavgası, yandaşların ve konuların zaman içinde değişmesine rağmen, bir temel mücadele niteliğiyle sürüp gidecektir. Merkezin, bürokrasinin, iktidarın iç dengeleri, bu ikilik çevresinde gelişecektir.

19. yüzyılda, siyasal mücadele daha karmaşıktır. Ancak, temel aktörler, gene bürokrasinin farklı kanatlarıdır. Artık bu kanatlar da alt gruplara bölünmüş, mücadele çok yönlü olmuştur. Örneğin, yüzyılın başından beri iktidardaki yenilikçilerin en büyük muhalifi, yenileşmeyi farklı yorumlayıp ileriye götürmeye çalışan Genç Osmanlılar'dır. Öte yandan, sultanla yenilikçi bürokrasi arasındaki ilk çelişkiler de meydana çıkmaktadır.

İlginç olan, bütün bu siyasal mücadelenin merkezdeki bir aile kavgası özelliğini kural olarak korumasıdır. Genç Osmanlı hareketini başlatan altı genç aydının altısı da, merkezin bürokratlarıdır; Genç Osmanlılar'ın en büyük desteği, aralarına ve tartışmalarına katılan Veliaht Şehzade Murat'tır. Bu kadronun büyük bölümü –sonraki Jön Türkler'de bir ölçüde rastlanacağı gibi– yurtdışında devlet memuru olarak maaş alırken ve merkezdeki yandaşlarının yardımıyla, muhalefet hareketini yürütmüştür.

Bürokrasinin içindeki farklılaşma giderek sivil bürokratların imtiyazlı konumuna yol açarken, asker bürokratların karşı-hareketi gelişmiştir. Yenileşme sürecine giren, yeni düşüncelerden ve tekniklerden yararlanan ordu çevreleri, 1859'daki Kuleli Ayaklanması'ndan başlayarak, "hükümetin, yabancı devletler etkisinde bulunması", "yolsuzluğun yaygınlaşması" gibi yeni tezlerle ortaya çıkmıştır. Nitekim, Jön Türk hareketi, askeri niteliği açık olan, kendi mesajını öncelikle subaylara yönelten bir hareket olmuştur. Giderek, Milli Mücadele öncesinde bir yanda sivil bürokrasinin ağırlıklı olduğu, uzlaşmaya ve yabancılarla barışa yatkın İstanbul ile, milliyetçi ve savaşçı asker bürokrasinin etkinlik taşıdığı Ankara arasında farklılaşma gelişmiştir.

Merkezin büyük önceliğini koruduğu ve siyasetin, gene büyük öncelikle bürokratik kadrolar içinde ve çevreye kapalı bir alanda başlayıp bittiği son dönem, 1923-46'dır. Siyaset, merkezin ve bürokrasinin bir iç meselesi, özel alanı görünümündedir: İlk Meclis'te (1923-27), milletvekillerinden –mesleği bilinenlerin– yüzde 82'si, bürokrat kökenlidir (asker ve sivil memur), 1923-46 dönemi tümüyle alındığında, aynı oran, yüzde 71'dir.[22]

Toplumların tarihindeki sosyal ve siyasal özelliklerin bir günden ötekine değişmesi beklenemez. Nitekim, bu yazılarda sözünü ettiğimiz her iki özellik, –merkezin, çevreye kendini kapalı tutması ve siyasetin bu merkezin imtiyazında olması geleneği– 1950 sonrasında da kendini bir güçlü etken olarak duyurmuştur.

Ne var ki, bir toplumdaki çelişkilerin merkez-çevre ikiliğinde kendi ifadelerini bir önemli bölümüyle bulması da, siyaset olayının bürokratik özelliğini sürdürmesi de, bizim amaçladığımız çağdaş, ekonomisi ve demokrasisiyle gelişmiş Türkiye'nin oluşumunu kolaylaştırıcı özellikler değildir.

İtiraf etmek gerekir ki, hiç değilse söz konusu iki özellik açısından, tarihin bize bıraktığı izler böyle bir nitelik taşımaktadır...

19-20 Ağustos 1983

Partiler Yasası ve Deneylerden Dersler

Hazırlanmakta olan siyasal partiler yasası, teknik yanı ağır basan bir konudur. Dolayısıyla, okuyucunun genel ilgi alanının dışında kalabilir. Bununla beraber, Türkiye'nin geleceği açısından bu yasanın olağanüstü önem taşıması, konuya sıkça değinmek zorunda bırakmaktadır bizi.

Bu yasayı önemsememizin iki nedeni vardır:

1) Demokrasinin temel kurumu, siyasal partiler ve siyasettir. Siyaset olayında yahut partilerde bünyesel hastalıkların oluşması durumunda, bunların kısa sürede demokrasiye bulaşması, onu yozlaştırması söz konusudur.

2) Siyasal partiler yasasının hazırlanışı sırasında, konunun sonuç niteliği taşıyan bâzı varsayımları üzerinde (lider oligarşisi, önseçim sistemindeki aksaklıklar, vb.) daha çok durulduğu; sonuçları yaratan nedenlerin yeterince öne çıkarılmadığı izlenimini almaktayız.

Partiler, düşünce ve politika üretmekle yükümlü siyasal kuruluşlardır. Bu işlevi taşıyan kuruluşların, öncelikle siyaset dışı hizmet üreten kuruluşlara dönüşmesi, bütün ülkelerde ve partilerde sakınılan tehlikeli bir durumdur.

Partilere, partiyle ilgisiz kimselerin kaydolabildiği, kayıt sahiplerinin öne çıktığı, hizipçiliğin kural olduğu, parti içinde yükselebilmekte, şu ya da bu kişinin adamı olmanın etkinlik taşıdığı bir ortamda, siyasal karar oluşumu sürecine örgütün katılmadığı, politikanın üretilmediği bir çerçevede, siyaset dışı hizmet üretimi, en önemli bir kavram ve ölçü olabilmektedir.

Siyaset dışı hizmet üretimini şöyle tanımlamak mümkündür:

Partililerin işlerini takip etmek, özellikle belediye kapsamına giren sorunlarını (imar izni, gecekondu, dükkân yapımı, vb.) çözümlemek, devlette yahut belediyelerde partililere iş yaratmak, belirli mahallelere belediye hizmetini öncelik ve ayrıcalıkla götürmek, genel olarak, üyenin kişisel ve özel sorunlarını çözümlemek.

Yasal sınırlar çerçevesinde kalması ve vatandaş arasında, partililer arasında ayrım gözetmemesi koşuluyla partilerin böyle bir görev de taşıması olağandır. Ne var ki, siyaset dışı hizmet üretiminin en önemli ölçü ve tek hizmet biçimi özellikleri alması, parti örgütünü siyasetin dışına, yani, asli görevinin dışına yöneltmektedir. Partiler, bir tür iş ve işçi bulma kurumuna, belediye hizmetlerinde öncelik paylaştırma merkezine, hatta, birtakım parti dışı ekonomik çıkarların gerçekleşmesinde aracı olmak tehlikesine doğru itilebilmektedir.

Siyaset dışı hizmet üretimine öncelik veren bir siyasal yapılanmada, böyle bir hizmeti yaratacak yahut paylaştıracak olanlar, hemen her zaman, görevleri, hizipleri ya da meslekleri bakımından güçlü, imkânlı kimseler olmaktadır. Böylece, bu ortam, parti dışındaki menfaat gruplarıyla yahut

güç odaklarıyla ilişkili olanların parti içinde öne çıkmasına da dolaylı katkılar getirmektedir.

Siyaset değil, siyaset dışı hizmet üretiminin öncelik kazandığı bir siyasal yapılanmada ise, partinin ilkeleri ve yararları doğrultusundaki siyasal çalışmalar ve bu çalışmaları nedeniyle öne çıkabilecek üyeler, ister istemez, ikinci plana düşmektedir.

Siyasal düzenlemeyi öngören yasa hazırlanırken, bize göre en önemli nokta, partideki sıradan üyenin ve il, ilçe örgütlerinin etkinliğini, işlevini sağlamlaştırmaktır. Parti tabanının kararların oluşum sürecine katılmasını sağlayacak önlemler getirebilmektir. Böylece, düşünce ve siyaset üreten bir yapı meydana getirmektir. Bunun gerçekleşmesi durumunda, parti dışı odakların etkinlik kazanmasından hizipçiliğe, siyaset dışı hizmet üretiminin aşırı bir öncelik almasına kadar birçok hastalık önlenebilecektir.

Başka bir deyişle, üye de, örgüt de, parti de, asli görevine ve kişiliğine, yani, siyasete sahip çıkabilecektir.

3 Aralık 1982

Turan Güneş İçin

Birlikte mücadele verilmiş, umut ve üzüntü beraberce paylaşılmış insanların ardından yazı yazmak, kişinin kendi ölümünü bizzat yorumlamasına benziyor: Ortak anıların, ortaklaşa gönül verilmiş amaçların, kurulan, yıkılan, yeniden kurulup yeniden yıkılan dünyaların çerçevesinde, Turan Güneş, Türkiye'nin çok yaygın bir kesimiyle beraberce yaşamakta ve beraberce ölmekte.

Turan Güneş için, kişi düzeyinde söylenecek çok şey var. Somurtmaya ve cehaleti ciddiyet perdesiyle örtmeye dönük bir siyaset geleneğinin kuraldışı pırıltısı, olağanüstü zekâsı, Turan Güneş. Sayfalar dolusu yazının veremediğini iki satırlık esprisi ile özetleyebilen, alabildiğine ciddi bir insan olduğu için düşüncesini nüktelerle ortaya koyabilen bir kişi. Ancak köklü bir bilimadamlığıyla erişilebilecek Hoca Nasreddin sadeliğinin, köy kahvehanesinde ve üniversite kürsüsünde beraberce var olabilen bilgeliğin, hem Dede Efendi'yi hem de Mozart'ı birlikte sevebilen erginliğin, sentezin insanı, Turan Güneş. Kıbrıs Harekâtı'ndaki Ayşe'siyle, televizyon ekranlarındaki sıcaklığı ve kendine özgü davranışlarıyla, ona yakıştırılan Pembe Panter'liğiyle, bizim insanımız olan, bizden olan Turan Güneş.

Türk siyaset tarihinde, Turan Güneş, demokrasi ülküsünün ve sivil toplum anlayışının simgesi, en güçlü bir savunucusudur. Onun, yorulmaksızın kendini tazeleyen umudu, uğruna mücadele verdiği dünyaların sarsılmasıyla beraber yıkılmayan bir inancı vardır. Hayatı ve mücadelesi, bir bakıma, Türkiye'nin demokrasi tarihiyle iç içedir. Kendi inançları doğrultusunda kurulmakta olan dünyalara omuz vermiş, bu dünyaların o doğrultudan uzaklaştığı düşüncesine vardığında ise, tek başına kalmak pahasına, inancından ve kavgasından ayrılmamış, yeni dünyalar yaratmanın yepyeni mücadelesine cesaretle koyulmuştur. Daha 1950 öncesinde, Demokrat Parti hareketinin içindedir Turan Güneş. Sonra, belirli yol ayrımları, onu Hürriyet Partisi hareketine yöneltir. Daha sonra, CHP içindeki mücadelesine, sonuçta trajik bir yalnızlıkla noktalanacak ama hep inançları çizgisinde kalacak kavgasına koyulur.

Turan Güneş'in dramı, belki de, tarih boyutunda mutlaka kazanılacak, hattâ kazanılmış bir mücadelenin, kişisel düzeyde ve bir insanın yaşam süresinde sonuçlanmamış olmasıdır. Bu, en azından bir burukluktur. Özellikle son yıllarında, Turan Güneş'in peş peşe sıraladığı esprilerin altında, artık bir yorgunluğun, kaygının da belirtisi vardır. Demokrasi mücadelesinin her döneminde var olmuş Turan Güneş, yaşam boyu inandığının ve güvendiğinin, sonuçlanmayışına tanıktır.

Turan Güneş'in büyüklüğü, bir bakıma mutluluğu ise, inandığı uğruna her zaman ve elinden gelen her şeyi yapabilmiş insanlara özgüdür; onların ortaya koyduğu onurlu örnektir, onların rahatlığı, güçlülüğü, çelebiliğidir. Turan Güneş, mücadeleler içinde geçmiş ömrüne, hiçbir sapmaya, kolaylığa kaçmaksızın sürdürdüğü demokratik, özgürlükçü kişiliğine zaman zaman herhalde dönüp bakmış ve, "... Ben, görevimi yaptım" diyebilmiştir.

Türk siyaset ve yönetim dünyasından kayıp giden Turan Güneş, bundan sonra da kurulacak yeni dünyaların temeline artık harç taşımayacaktır. Ama onun bıraktığı pırıltılı iz, örnek bir demokrasi mücahidinin onurlu kavgasını geleceğin insanlarına hatırlatacak; sonsuza yönelik bir arayışa ve mücadeleye, bir sarsılmaz inancın, bilgece edilmiş iki çift sözün ve bir nüktenin gücünü, sıcaklığını getirecektir.

11 Nisan 1982

Milletvekili "Çaresizliği"

Bir süre Turizm ve Tanıtma Bakanı olmuş, son birkaç dönem İstanbul Milletvekilliği yapmış bir arkadaşımız, şöyle anlatmaktaydı:

"... İnsanlar, elli yaşına yaklaştığında ve yirmi-yirmi beş yıllık bir çalışma hayatını geride bıraktığında, genellikle bir ev sahibi olurlar, artık düzene girmiş güvenlikli günlerinin keyfini çıkarırlar. Biz ise, milletvekili olarak hizmetimizin bedelini, elli yaşımıza yaklaşırken evimizi satmak zorunda kalıp ödedik..."

Arkadaşımız, siyaseti de, devlet görevini de ciddiye almış insanlardandı. Uzun milletvekilliği yıllarında, bir ticaret kurmayı düşünmemiş, hele iş takipçiliği çirkinliğine hiç bulaşmamıştı. Namuslu olmanın ve namuslu kalmanın bedelini, şimdi tek ekonomik varlığı olan evini satarak ödemişti.

"... Bir daha milletvekilliği mi, Tanrı yazdıysa bozsun" demekteydi bu arkadaşımız...

Bir toplum, en sorumlu görevlere getirdiği insanlara sahip çıkmıyorsa, bu sadece bir vefasızlık örneği değildir. Aynı zamanda, bir hesapsızlık örneğidir: Toplum, bir yanıyla bu insanlardan büyük hizmet bekler, kendi ekmeğinin ve çocuklarının geleceğini onların kararlarına, çalışmalarına emanet eder. Bir yanıyla da, aynı insanları mümkün olduğunca güvenliksiz ve yetersiz koşullarda görev yapmaya mahkûm eder. Basın üyeleri olarak bizler de, sanki uğraşacak hiçbir şey yokmuş gibi, milletvekili maaşını dilimizden düşürmez, falanca bakanın makam arabasını nasıl kullandığı üzerine destanlar yazarız.

Türkiye, bu yanlış anlayışı artık geçmişe terk etmek zorundadır.

Siyasal partiler yasası ve seçim yasasıyla Türkiye'nin siyaseti yeni bir çerçevede düzenlenirken, en büyük sorumlulukları yüklediğimiz devlet kadrolarına ve özellikle milletvekillerine gerçekçi biçimde yaklaşmak zorundayız.

Milletvekilliği, önce bir işlev olarak bizde yanlış anlaşılmıştır: Sağlıklı bir parlamento işleyişinde kendi partileri doğrultusunda düşünce ve siyaset üretmekle yükümlü bu insanlar, pratikte iki temel görevle sınırlanmıştır: 1) Parti merkezlerinin direktifini hayata geçirmek; 2) daha ilk günden tekrar seçilmenin telaşı duyulduğundan, seçmenlerin –özellikle teşkilâtın– günlük sorunlarını çözümlemek: Ankara'ya gelenleri ağırlamak, hastalarına doktor bulmak, genel müdürlüklerdeki, bakanlıklardaki işlerini takip etmek, vb.

Bu temel görevlere, kimi istisnai milletvekili ve durum için, şirketlerin devlet katındaki yararlarını, işlerini kovalamak da eklenebilir.

Milletvekilinin maddi ve manevi konumu da, bu sakat çerçeveyle uyumlu gelişmiştir: Milletvekili, olabilecek en güvensiz mesleklerden biridir. Bir dönem seçilen, normal olarak, ikinci dönem seçilmemektedir (yaklaşık yüzde 65 oranında). Kurulu işini, evini bırakıp bir geçici görev için Ankara'ya koşanlar –ek gelir sahibi değillerse ya da olmayacaklarsa– maaşlarının önemli bölümünü kiraya, geri kalanını ise çoklukla seçmenlerin ağırlanmasına, ihtiyaçlarına tüketmektedir.

Milletvekilinin aldığı maaş ise, yanlış bir kıyaslamanın sonucunda belirlenmektedir: Çoğu zaten Ankara'da ev sahibi olmuş, düzenini kurmuş yüksek bürokratların zaten yetersiz maaşıyla milletvekilini sınırlamak, milletvekilini daha başlangıçta çaresizliğe mahkûm etmektir. Böyle bir çerçevede, milletvekili, hangi yardımcı kadroyu hangi para ile kullanarak düşünce ve siyaset geliştirecek, topluma geçerli bir katkı getirebilecektir?

Milletvekilini içine sıkıştırdığımız bu maddi koşullarda ve gerçeklerde, onun düşünen ve siyaset üreten bir kişi olması artık talihe terk edilmiştir.

Kaldı ki, böyle bir milletvekilliğini göze alabilecek olanların nitelikleri de belli gibidir: İstisna ölçeğinde idealist olanlar, bir dönemlik maceraya kalkışabilecek yapıda olanlar, milletvekilliğini vakti hoşça geçirtecek bir ek iş gibi görenler ya da hesaplı bâzı beklentileri bulunanlar...

Türkiye'de siyasal kurumlar yeniden oluşturulurken, milletvekilinin konumu çok dikkatle ve ciddiyetle düşünülmelidir. Ondan nasıl bir işlev beklenmekteyse, toplumun yararı neredeyse, milletvekiline sunulan imkânlar da bununla orantılı olmalıdır.

Çok sayıda çözümü harekete geçirmek mümkündür: Örneğin, milletvekilinin ekonomik imkânları genişletilebilir; küçük bir yardımcı kadro oluşturması, bir bürodan yararlanması öngörülebilir; milletvekilliği yenilenmezse, geçici bir süre ek tazminat alması sağlanabilir, vb.

Ancak belirli güvenceler, yaşama ve çalışma imkânları ona verilirse, milletvekilinin nitelikli olması ve gerçek anlamıyla görev yapması ondan beklenebilir.

Bir topluma en fazla ve en boş yere kaybettirenler arasında, şu da vardır: Küçük ve anlamsız tasarruflar uğruna, büyük amaçların engellenmesi ve çok daha önemli zararlara yol açılması...

Ağaçlarla uğraşmaktan ormanı görememekle eşanlamdadır bu. Toplumun, kendi elini ve kolunu –çoğu demagojiden kaynaklanmış varsayımlarla– bağlamasıdır.

Türkiye, benzer saplantılardan artık kurtarılmalıdır.

7 Aralık 1982

Siyaset ve "İlgi"

Kurulmakta olan yeni siyasal yapının ve bu yapıdaki tüm partilerin sağlıklı gelişmesinden tüm ülkenin yararı vardır. Sadece kendi görüşlerimize yakın olan partinin değil, uzak olanın da başarısı demokrasi adına bir zorunluluktur.

Meseleye bu açıdan yaklaştığımızda ve bir süredir kurulan, kurulmakta olan partileri değerlendirdiğimizde, bizi kaygılandıran nokta şudur: Yeni siyaset ve siyasal kurumlar, genellikle vatandaşın ilgisiz bakışları altında, "olsalar da olur, olmasalar da" benzeri yorumları eşliğinde kendilerini yaratmaktadır. Sanki bu partiler biraz da âdet yerini bulsun diye, demokrasinin vazgeçilmez oyuncuları olarak sahneye çıkmaktadırlar.

Nitekim, siyaset kadrolarının ilgili bir bölümü dışında, bir heyecan titreşiminden yurt düzeyinde söz etmek mümkün değildir. Siyasetin gazetelerdeki yeri şimdiden küçülmüştür. Kahvehanelerden ve işyerlerinden basına yansıyanın bir tür umursamazlık olduğu bile söylenebilir. Siyaseti, siyasetçiyi, hattâ demokrasiyi küçümseyen yorumlar bu çevrelerde yapılmakta, üstelik, pek olumsuz da karşılanmamaktadır.

Oysa, demokrasinin can düşmanı, ilgisizliktir. Kitleler siyaset kurumuna karşı kayıtsız, siyaseti kendi beklentilerine somut bir karşılık olarak görmüyorlarsa, demokrasinin sağlıklı gelişmesi söz konusu değildir.

İşaretleri bir süredir sezilen bu ilgisizliği sadece geçmişe bağlamak, geçmişin uzantısı olarak nitelemek, olayın tümünü gözden kaçırmaktır. 1980'e doğru siyaset kurumunun prestijinden çok şey yitirdiği, bu kurumun çözüm yaratamadığı, ona olan güvenin sarsıldığı açıktır. Gene açık olan, bu güvensizliğin bir ölçüde günümüzü etkilemekte olduğudur.

Ancak, mesele bundan ibaret değildir. Mesele, söz konusu soğukluğu giderecek bir başlangıcın işaretlerini de, yeni siyaset kurumunun henüz veremeyişidir. Gerçekten, farklı siyasal oluşumlara dışarı-dan bakan vatandaş, kendisini kimin, neden, nasıl temsil ettiğini yahut edeceğini pek görememektedir. Aynı şekilde, kanıksanmış cümlelerin dışında somut ilke ve çözüm önerileri de henüz pek gözükmemektedir. Siyasal oluşumlar, kitlelerin beklentileriyle bağlantılı ve onların ihtiyacını siyaset düzeyine aktarabilecek güçlü kurumlar olmanın şimdilik uzağındadır.

Hemen eklemek gerekir ki, siyaset kurumu da, farklı oluşumlar da işin henüz başlangıcındadır. Kısa sürede kendilerini toparlamaları, kişilik

kazanmaları, kitle desteği bulmaları mümkündür.

Bunu başarmaları demokrasi adına bir zorunluluktur. Aksi durumda, temsil niteliği zayıf partilerden oluşmuş bir parlamento da, kendi temsilcilik işlevinde güçsüz kalabilecektir. Demokrasi, geçmiş hastalıklarının bir başka türüne, şimdi farklı nedenlerle sürüklenebilecektir.

Bütün bu ters ihtimalleri önlemek, yeni siyaset kurumunun elindedir. Onların başarısı bir bakıma, bütün toplumun başarısı olacaktır.

3 Haziran 1983

Geleceği Karşılayabilmek

Türkiye’de bütün kurumları, sağı ve soluyla bütün düşünce akımlarını, işçi ve işveren hareketlerini, iktisatçıları, sosyologları, yazarları, bir çetin sınav beklemektedir: Geleceğin önünde hazırlıklı olmak.

Gerek uluslararası koşullar, gerekse Türkiye’nin yaşadığı tecrübeler ve ulaştığı gelişmişlik düzeyi, artık güzel sözler ve kısa vadeli kolay başarılara kapıları kapamıştır. Bundan sonra başarı, ya uzun vadeli ve köklü olacak, tuğla üzerine tuğla koyarak, çok düşünüp çok çalışarak elde edilmiş olacaktır ya da düpedüz bir başarısızlık ortamında yaşanacaktır.

Toplumun bütün alanlarını kapsayıcı tavır getirmesi gereken düşünce akımlarını sonraya bırakarak, sadece kendi alanında sorumlu kurumların durumuna bakalım. Örneğin, işveren ve iş kuruluşlarına.

Geçmişte, bir işveren kuruluşu, üyelerinin kredi, enerji, hammadde gibi sorunlarıyla ilgilenerek, hükümetten kolaylık sağlayacak girişimleri, temasları düzenleyerek, üyelerinin kısa vadeli yararını savunarak görevini yapabilmiştir.

Aynı işveren kuruluşunun, gelecekte sadece bu anlayışla yetinmesi, kendi üyelerinin de, toplumun da başarısızlığına bir katkı olmaktan başka sonuç vermeyecektir.

Geçmişten devralınan ve bir işveren kuruluşu olmanın bünyesinden kaynaklanmış özellikler üzerine, ancak çok başka nitelikler de bina edilebilirse, geleceğin gereği karşılanacaktır: Bir belirli sektörde, dış rekabete açılmanın planlanması, ihracatın devlet desteğine bağımlılığının zaman içinde azaltılması, boş kapasite kullanımı ile maliyetlerin düşürülmesi arasındaki dengelerin araştırılması, verimliliği arttıran yeni yaklaşımların, işsizlikle mücadele örneklerinin, sanayiyi yurt düzeyine

yayma planlarının hazırlanıp sendikalarla ve siyasal örgütlerle tartışmaya açılması, vb.

Başka bir deyişle, her kurum gibi işveren kuruluşları da, kendi işlevini yeniden ve çok boyutlu düşünebilirse, hazırlıklı ve yaratıcı olabilirse, hem üyelerinin hem de Türkiye'nin gelecekteki sorunlarını cevaplayabilecektir.

İşçi sendikaları, öncelikle ücret artışıyla ilgilenerek, çalışan yararına yasaları destekleyerek, işverenler gibi, onlar da bir baskı grubu oluşturarak, üyelerinin haklarını koruyup geliştirerek, geçmişte işlev sahibi olmuşlardır.

Aynı özellikteki bir işlevin, geleceğin Türkiye'sinde tek başına yeterli olması, söz konusu değildir.

Geçmişteki görevlerinin yanı sıra, işçi kuruluşları, örneğin toplu tüketim alanlarının da (eğitim, kent yaşamı, kültür hizmetleri, vb.) gelişim planlamasını, yeni iş alanlarının açılmasını, ücretler-fiyatlar-işsizlik arasındaki dengeleri, Kamu İktisadi Teşekkülleri'ni geliştirme planlarını, işyeri kararlarına işçi katılımının verimlilik ve işçi psikolojisi üzerindeki etkilerini düşünmek, işsizlikle mücadele projelerini önermek, bütün bunların çalışmalarını hazırlamak durumundadır.

İşçi sendikaları, kendi işlevlerinin ücret artışı sağlamakla bitmediğini daha iyi görerek, çok daha geniş boyuttaki bir katkıyı düşünerek ve planlayarak, geleceğin Türkiye'sine kendini hazırlayabilir.

Toplumun tüm alanlarını kapsayan düşünce akımlarının gelecek önündeki sorumluluğu çok daha büyüktür. Geçmişte nispeten hazırlıksız, plansız, biraz da el yordamıyla oluşturulmuş çözümler, o günlerin kolaylığında, bir ölçüde başarılı olabilmiştir.

Benzer yöntemlerle yaratılmış çözümlerin geleceğin zorlu koşullarında sonuç vermesi, söz konusu değildir.

Bir düşünce akımı, artık, ekonomiden kültüre uzanan, araştırma ve bilime dayalı projeleriyle, her alanda adım adım gerçekleştirmeyi öngördüğü planlarla, her konudaki açık hedefleri ve uygulama tasarılarıyla, amaçlardan başlayıp ayrıntılara inen, ayrıntıdan hareketle bütüne ulaşan stratejisiyle, toplumun önüne çıkmak durumundadır.

Kurumların, düşünce akımlarının ve toplumların artık ancak zor ulaşılabilecek başarıların eşiğinde bulunması, bir gelişme göstergesi olmaktan başka ne anlam taşıyabilir?

30 Temmuz 1982

II
Sağ, “Liberal” Olabilecek mi?..

Sağın Ekonomisi de, Politikası da Olamadı...

Türkiye’nin iktidarına, uzun süreler sağın anlayışı egemen olmuştur. Ne var ki, bu sağın ekonomisi de, politikası da, gelişen bir Türkiye’nin, çağın ve bizatihi Sağ’ın gereklerini karşılamaktan uzak kalmıştır. Türkiye’de geçmiş siyaset kurumunun bunalımında, bu başlıca etkenler arasındadır.

Bu varsayımları, önce ekonomiden başlayarak açıklamaya çalışalım:

Türkiye’nin ekonomi tarihi, bir tür kumanda ekonomisinin egemenliğine sahnedir. İktidarlar, ister sağ, ister sol, ister başka nitelikli olsun, bu anlayış kendini küçük farklılaşmalarla sürdürmüştür. Aynı temel çerçeve içindeki değişiklik, yapısal-popülist (genişleyici) politikalarla muhafazakâr-istikrarcı politikaların birbirini izlemesi şeklinde özetlenebilir. [23] Sol bir anlayış gibi sağ bir anlayış da, her iki politikayı zaman zaman uygulayabiliyor. Bu politikaların ortak sayılabilecek özellikleri ise, bürokratik kaynak dağılımı mekanizmalarının öncelik taşıması, dış ticarete ve dış rekabete büyük ya da çok büyük ölçüde kapalı olmaları, ekonominin iç rekabetini engellemeleri, hem de ülke içinde, büyük tekellerin korunmasına yol açan sonuçlar yaratmalarıdır.

Peki, siyasal iktidardaki sağ anlayışın uygulayageldiği bu ekonomi politikalarının sağın evrensel ekonomik doğrularıyla bağdaşması, demokrasilerdeki sağ iktidarların ekonomik özellikleriyle benzeşmesi mümkün müdür? Soru başka biçimde de ortaya konulabilir: Çağdaş sağ ekonomi politikasının temel doğrularıyla çelişen, kumandacı, korumacı, kollamacı yaklaşımlarla bir sağ iktidar nereye varabilir?

Görüldüğü kadarıyla, Türkiye’de siyaset kurumunun çözülüşündeki nedenlerden biri budur: Kurumun önemli unsuru olan sağ anlayış iktidarı, sağın ekonomi politikasını uygulamaya koymamıştır. Bu durumun yıllardır biriken faturaları, enflasyonu arttırıcı ve dış ödemeleri zorlaştırıcı sonuçlarıyla, bir gün gelmiş bizzat siyaset kurumunun temellerini sarsabilmiştir.

Sağın dar anlamdaki politikası da, Türkiye’nin siyaset kurumunda yer almış iktidar anlayışınca uygulamaya konamamıştır. Burada bir ayrımı dikkatle yapmak gerekir: Sözü edilen, demokrasi çerçevesindeki bir sağ anlayıştır.

Sağ anlayışın politikası, bir siyasal liberalizmdir; karşıtlara saygı, hoşgörü, anlayıştır. Demokrasi çerçevesinde görev üstlenmiş bir sağ anlayış, ancak çoğulcu demokrasi ortamında bir yer ve işlev sahibidir. Aynı sağ anlayış, çok farklı siyasal yaklaşımların, sağ anlayışın tümüyle karşıtı olan siyasal düşünce ve davranışların var olabildiği sürece ve ancak onlarla birlikte var olabilir. Onlar yoksa, demokratik bir sağ iktidar da yoktur, işlevini yitirmiş demektir.

Siyaset kurumunun geçmişteki çözülüşünün bir başka nedeni, sağ anlayışın, demokrasilerde sağın doğal uzantısı olan, bir bakıma kendi yararlarının bir zorunlu ifadesi olan bu siyaset yaklaşımından uzak kalmasıdır.

5 Ocak 1983

“Liberal” Ekonomi ve Politika

Bir toplumdaki gelişmişlik düzeyinin, onun partilerine yansıdığı öne sürülebilir. Sanayileşmiş bir Batı Avrupa ülkesinin sağı da, solu da, geri kalmışlıktan henüz çıkan bir Latin Amerika toplumunun benzer konumdaki partilerinden farklı olacaktır. Bir bakıma, ülkenin özellikleri partileri etkileyecek, partilerin kalitesi ülkeyi etkileyecek ve ortaya bir bütün çıkacaktır.

Gazetelerdeki deyişle “bin günlük aradan sonra,” yeni partilerin nasıl bir gelişmeyi, nasıl bir değişimi yansıtacakları merakla izlenmektedir. Aradan geçen süre Türk toplumunda hangi özellikleri güçlendirmiş, hangi beklentileri oluşturmuş, hangi eğilimleri hızlandırmıştır?

Yeni siyaset dönemindeki ilk kuruluş dilekçelerini Milliyetçi Demokrasi Partisi (Sunalp) ve Büyük Türkiye Partisi’nin (Cindoruk/Gölhan) vereceği, basında belirtilmektedir. Bunlar, daha çok merkez sağ yahut sağ diye nitelenebilecek düşüncelerin sahibi görünümündedirler:

Şimdi merak edilen, Türkiye’deki bu siyaset akımlarının, liberal tanımının düzeyine günümüzde varıp varamadıklarıdır.

Önümüzdeki siyaset döneminin özelliğini ve üslubunu belirleyecek başlıca etkenlerden biri, budur: Merkezden sağa doğru uzanan kanadın önemli kuruluşları, liberal bir sağ olabilecek midir, yoksa, geri kalmış ülkelere özgü katı bir muhafazakâr anlayışı mı benimseyecektir?

Liberal sağ, bâzılarının sandığı gibi temel inançlarından sapmış, yozlaşıp gevşemiş bir sağ değildir. Geleneksel sağ akımların, çağdaş bir

demokraside aldığı yeni biçimdir, liberal sağ düşünce. Nitekim, kiminin adı muhafazakâr bile olsa, Batı Avrupa demokrasilerindeki büyük sağ partilerin önde gelen özelliği, liberal olmalarıdır. Yani, çağdaş demokrasinin siyasi ve sosyal özelliklerine, karşıtlara saygıya, hukuk devletine, demokratik anlayışa içtenlikle sahip çıkmalarıdır. Kendi tezlerini, dehşetengiz tanımlarla ve kendileri gibi düşünmeyenleri düşman diye belirleyerek değil, akılcılığın ve hoşgörünün çerçevesinde savunabilmeleridir.

Sanayileşmiş toplumların büyük sağ partileri, bu yaklaşımdan kaynaklanmış iki temel özelliğe, inanışa sahiptir: İlki, liberalizmin sadece ekonomik bir kavram olmadığına, aynı zamanda siyasal bir kavram olduğuna ve bu iki niteliğin bütünleşmesi zorunluluğuna bu partiler inanır. İkincisi, eğer demokrasi olacaksa, kendi karşıtlarının da mutlaka var olması gerektiğini, karşıtlarının sınırlandığı, ortadan kaldırıldığı bir ortamda kendilerinin de işlevlerini yitireceklerini, bir bakıma yok olacaklarını bilirler. Bu iki özellik, söz konusu partilerin çağın gereklerine uymalarını ve toplumsal dengelerde yer tutmalarını mümkün kılar.

Batı'daki sağ akımların bu düzeye varmaları elbette kolay olmamıştır; zorlu bir süreçten, toplumsal depremlerden geçilerek bu noktaya gelinmiştir.

Günümüzde yeni bir başlangıç yapmakta olan Türkiye'nin merkez sağ yahut sağ düşünceleri, çağdaş bir demokrasinin kurulmasında üzerlerine düşen görevi yerine getirebilecekler midir? Yaşanılan bunca tecrübe, geçmişteki kimi yanlış alışkanlığın terk edilmesini, olaylara daha gelişmiş ve çağdaş bir açıdan bakılmasını mümkün kılacak mıdır?

17 Mayıs 1983

Sağın Sorunu Nerede?

Son günlerin moda deyimiyle konuya eğilirsek, Türkiye'de sağın temel sorunu, kendi içindeki tavan ile tabanın uyumsuzluğunda gözükmektedir. Bir de, aynı sağın, kendi dışındaki yahut karşısındaki siyasal ve toplumsal güç odaklarıyla ilişkilerinde.

Tavan ve tabandan söylemek istediğimiz, parti içindeki bağlantılar değildir; sağın geleneksel sosyal desteği olan, sağ partide kendi temsilcisini gören sosyal güçlerin ve geleneksel oy desteğinin arasındaki taban-tavan uyumsuzluğudur. Sağ tanımı bâzı yönleriyle, hele mukayeseli kullanımda tartışmalıdır; bizim buradaki kullanım biçimimiz genel çerçevededir ve

daha çok, 1950 sonrasının büyük sağ kitle partilerini dikkate alarak olaya eğilmekteyiz.

Geçmiş değerlendirildiğinde, şöyle bir özellik çıkmaktadır ortaya: Sağın büyük partileri, birer kitle partisi olarak doğmuşlardır. 1940'ların ikinci yarısında, o günün sosyal ve siyasal iktidar odaklarının dışında kalmış çevrelerin, aynı odaklarda yer alıp da yeterince kendilerini artık önde görmeyenlerin, halk kitleleriyle bir tür ittifakı olarak sağ gelişmiştir. Bu ilk dönemde, sağın sorunu kendi içinde yer alan güçlerin taban-tavan ilişkisinden çok, sağın, kendi dışındaki güçlerle ilişkisinden kaynaklanmıştır. (Bu noktaya aşağıda değineceğiz.) 1960-80 döneminde ise, bu tavan-taban uyumsuzluğu, ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmıştır: Sağın kitle partisi, tavan güçleri olarak kendisini destekleyen büyük sermaye gruplarının yararlarını, orta sermaye gruplarıyla ve en önemlisi temel destek olan köylü kitlelerinin beklentileriyle bağdaştırmak sorununa, zaman içinde hedef olmuştur. Giderek, tabandaki desteği önemli ölçüde sürdüren, ancak tavan desteği zayıflayan bir harekete dönüşmüştür. Bir kıyaslama yaparsak, şunu söyleyebiliriz: Batı demokrasilerindeki sağın kitle partileri, tavandaki sosyal güçlerin kendi partileri olmak özelliğini korumuşlardır. Bir İngiliz sermayesi için Muhafazakâr Parti, İtalyan özel girişim merkezleri için, Alman sermayedarı için Hıristiyan Demokrat partiler, doğrudan doğruya kendilerini temsil eden partilerdir. Sağın Türkiye'deki kitle partileri bakımından, böyle bir bağlantı bu ölçüde olamamıştır. Bilâkis, kimi zaman kesitinde, söz konusu tavan güçleri kendilerini adetâ ihanete uğramış sayabilmiştir.

Bu durumun nedenleri, Türkiye'nin sosyoekonomik yapısında, tarihsel özelliklerinde aranabilir. Sanayileşme süreci yeni olan Türkiye'mizde, sağ partinin hem tavanın kayıtsız şartsız temsilcisi olması hem de kitlelerin oy desteğini sürdürebilmesi giderek zorlaşmıştır. 1960-80'de bu açmaza düşülen anlarda, sağın kitle hareketi, tavanın temsilciliği işlevinden geçici bile olsa taviz vermiş ve bunun çeşitli sonuçlarıyla karşılaşmıştır.

Bu sorun, günümüzde oluşan sağ nitelikli siyasal partiler açısından da, ciddiyetle dikkate alınması gereken sorundur.

Sağ kitle partilerinin ikinci problemi, kendi dışındaki yahut karşısındaki sosyal ve siyasal güç merkezleriyle ilişkilerindedir. Birer sosyal güç olarak bürokrasi, orta sınıfın düşünce üreterek geçimini sağlayan kesitleri, (1970 sonrasında) işçiler, sağ kitle partilerinin daha başlangıçtan itibaren çok ciddi

zıtlaşmalar içine düştüğü çevrelerdir. Bunlara, aynı çevrelerin siyasal partileri de eklenebilir.

Bizim bu konudaki kişisel görüşümüz, sağdaki kitle partilerinin bir noktayı yeterince göremediği, yeterince değerlendiremediğidir: Eğer demokrasi olacaksa, sağdaki partilerin varlığı ancak kendi karşıtlarının da (birer sosyal yahut siyasal güç niteliğiyle) varlığını sürdürmesiyle mümkündür.

Oysa, bu çok önemli gerçek yeterince fark edilememiştir; fark edilmeyince, demokrasinin zorunlu dengeleriyle uyumsuz tavırların, girişimlerin hattâ düşmanlıkların gelişmesindeki önemli nedenlerden birine yol açılmıştır.

Günümüz, yeni bir gündür. Gelecek, dünden de, bugünden de daha güzel olmak zorundadır. Sağdaki parti oluşumları, kendi bünyelerindeki sosyal dengeyi ne ölçüde kurarlarsa, siyasete ne ölçüde akılcı biçimde ve klasik liberalizme sahip çıkarak yaklaşırlarsa, demokrasiye katkıları o ölçüde gerçekleşebilir...

4 Mayıs 1983

“Liberalizm” ve Yeni Siyasal Dengeler...

14 Haziran 1979 tarihli Hürriyet gazetesinde yayınlanan bir yazımızda, [24] Türkiye’nin o günlerde IMF ile imzaladığı ve bizim bir dönemeç olarak gördüğümüz anlaşmayı şöyle yorumlamaktaydık:

“... Bu anlaşma ile ekonominin nihayet akılcı bir çizgiye gireceği, toplumsal gelişimin uzun vadede bundan hız kazanacağı öne sürülebilir. Ya da ülke ekonomisinin sömürge bağlantılarına götürüldüğü iddia edilebilir. Geleceğe dönük varsayımlar ne olursa olsun, bir gerçek açıkça ortadadır: IMF ile imzalanmakta olan anlaşmayla, Türkiye, artık eski Türkiye olmaktan çıkmaktadır. Ülke, tarihsel Batılılaşma sürecinde yeni bir dönemeci almak üzeredir.

Batı’nın akıl odaklarınca saptanmış bir çerçevede, Batı sisteminin mantığıyla ekonomiyi düzenleme çabaları, toplumu derinden etkileyecektir: Türkiye’nin geleneksel karma ekonomisi, kendine özgü liberal niteliklerini geçmişte ancak bürokrasinin gözetiminde ve yönlendirmesi altında taşımışken, şimdi Batı modelinin geniş liberalizm anlayışına yakınlaşacaktır. Böyle bir ekonomik liberalleşme sürecinde, devletin yönlendirme ve denetim mekanizmaları gerileyecek, piyasa ekonomisinin

yasaları daha da öne çıkacaktır. Bundan böyle, Devlet Planlama Teşkilâtı’nın planları, ancak Batı’nın önerdiği istikrar programı çerçevesinde anlam taşıyacaktır. Yabancı sermaye yatırımlarından Kamu İktisadi Teşekkülleri’ne, Türk parasının değerine, emeklilik ve ücret politikalarına kadar bir dizi alanda bu değişimin somut sonuçları yaşanacaktır. (...)

Türkiye’nin ekonomik ve toplumsal gerçekleri, Batı uzlaşmasının getirdiği yeni koşullarda değerlendirilince, ortaya düşündürücü bir tablo da çıkmaktadır: Batı metropolüyle bağlantılı çevre ekonomileri olmaya özendirilmiş, hafif sanayi ve tarıma yönlendirilmiş, ekonomisi liberalizme zorlanmış ülkelerin hemen hepsi, ortak bir özelliğe sahiptir: Bu ülkelerin liberal ekonomik altyapısı, günümüz Batı’sındaki gibi liberal bir siyasal üstyapıyı yaratmamıştır. (...)

Batı’nın Türkiye’ye önerdiği özgürlükçü ekonomi anlayışı, kendi amaçları arasında bulunmasa bile, Türkiye’nin demokrat güçlerine ve partilerine yepyeni bir fırsatı beraberinde taşımaktadır: Liberalleşmeye zorlanan ekonomik altyapı üzerinde, liberal bir siyasal ve toplumsal üstyapı yükseltebilmek... Ülke eğer Batı’ya benzemeye zorlanmaktaysa, kimi Asya ve Latin Amerika ülkesinin Batılılığına değil, Batı’nın Batılılığına yönelmek de vardır. Yani, ilkelliklerden, yasakçılıktan, tabulardan arınmak. Özgürlükçü düzeni sadece ekonomide değil, toplumun tüm yaşamında, kurumlarında gerçekleştirmek. (...)

Siyasal liberalizmin mücadelesini açıkça zorunlu kılan özel koşullar da 1979 Türkiye’sinde geçerlidir: Günümüzde toplumu saran silâhlı çatışmalar da, yer yer horoz dövüşünü andıran içeriksiz, yüzeysel, verimsiz siyasal kavgalar da, büyük ölçüde, bağnaz bir siyasal üstyapıdan ve onun uzantılarından kaynaklanmaktadır. Sistem, geri kalmış bir eğitim düzeniyle beyinleri yıkanmış, tek boyutlu, hoşgörüsüz, sevgisiz insanları bol bol üretip, birbirini anlamak değil, yok etmek için toplumsal arenaya sürmektedir.

Türkiye’deki bütün demokratik güçlerin elbirliğiyle başlatacağı bir siyasal liberalizm mücadelesi, ülkeyi sarmakta olan bu özelliklerin alt edileceği yolları açabilir. (...) Zorunlu biçimde liberalizme yöneltilmiş bir ekonomik altyapı üzerinde –zaten onunla uyumlu duracak– siyasal liberalizmi gerçekleştirmek işlevine sahip çıkılabilir. (...)

Batı çıkmazındaki ışık, budur.”

Bize dört yıl önce yayınlanmış bir yazımızı hatırlatan olay, aday vetolarından sonra ortaya çıkan siyasal dengedir: Ekonomideki liberalizmin en katıksız savunucusu niteliğindeki Anavatan Partisi’nin, basın çevrelerindeki kimi tahminin aksine, şimdi dengede önemli bir yer tutmasıdır. Ekonomik liberalizmin en katıksız savunucusunu çağdaş Türkiye’de anlamlı kılacak olan özellik, onun siyasal ve toplumsal liberalizme de aynı ölçüde sahip çıkmasıdır.

Yeni siyasetteki en liberal kanat böyle bir işlevi üstlenebilirse, bundan, bir bütün olarak siyaset kurumu ve Türkiye yarar görecektir...

23 Eylül 1983

III
1983 Seçimi: Öncesi ve Sonrası

“Yelpaze”

Anlaşıldığına göre, önümüzdeki seçime üç parti katılacak ve geleceğin siyaset kurumu öncelikle bu partilerden oluşacaktır. Başka bir deyişle, genel seçimdeki siyasal yelpazeyi Milliyetçi Demokrasi, Anavatan ve Halkçı Partiler meydana getirecektir.

Türkiye’nin sosyal ve siyasal tarihi dikkate alındığında, bu partiler acaba nasıl bir özellik taşıyacak, ne gibi bir işlev üstlenecektir?

Hemen belirtmek gerekir ki, ister Türkiye’de, ister başka ülkede olsun, bir siyasal partinin temel işlev ve görevi, onun isminden de, programından da, hattâ yöneticilerinin niyetinden de bir ölçüde farklı gerçekleşebilmektedir. Tarihten kalmış izler, toplumların değişebilen ihtiyaçları ve çeşitli sosyal etkenler, adetâ tarihin görünmeyen eliyle hazırlanmış işlevler doğrultusunda partileri yönlendirebilmektedir.

Tarihe, günümüze, yeni partilerin açıklamalarına ve kadrolarına baktığımızda, siyasal yelpazenin ağırlıklı bir noktasında merkezci, devletçi, bürokratik geleneğin kümelenmesi muhtemel gözükmektedir. Ekonominin ve toplumun yukarıdan –daha doğrusu merkezden– ve bürokrasinin ağırlıklı olduğu kararlarla yönlendirilmesi anlayışı, öncelikle MDP’nin ve bir ölçüde HP’nin özellikleri arasında sezilmektedir.

Bütün hatâ ve ihtiyat paylarının altı çizilerek bir benzetme yapılırsa, MDP ve HP’nin, Türk siyasi hayatının başlangıcında da görüldüğü gibi, bu yıllardaki ekonomik ve siyasal anlayışın, biri daha muhafazakâr, öteki daha liberal iki yorumunu bu partilerin getireceği düşünülebilir.

Merkezci-devletçi-bürokratik yaklaşımların, farklı fakat aynı düşüncelerden kaynaklanmış iki yorumunu yelpazenin bir bölümünde varsayarsak, geri kalan bölüme, yani Anavatan Partisi’ne, nasıl bir işlev düşebilecektir?

Anavatan Partisi’nin kadroları, programı ve açıklamaları dikkate alındığında, taşınacak siyasal işlevin iki etken tarafından biçimleneceği sezilmektedir. Merkezci-devletçi-bürokratik anlayışı paylaşmayan, güçlü ve özelci ekonomik çevrelerin bir tür siyasal iletişim aracı, siyasal etki aracı olmak, işlevin ilk yanını oluşturabilecektir. Söz konusu çevreler, tarihimizde

örnekleri görüldüğü üzere, hem merkezdeki partinin içinde etkin olmaya, hem de kendi öz partilerini geliştirmeye herhalde çalışacaktır.

Anavatan Partisi'nin işlevini belirleyecek öteki etken, partinin, kitlelerden alacağı desteğin ölçüsüdür. Özelci ekonomik güçlerin ve kitle desteğinin arasında oluşturulacak denge, Anavatan Partisi'nin işlevini biçimleyecektir.

Bir kez daha belirtelim ki, yeni partilerin lider kadroları, kendi partilerinin işlevini, bizim tahlilimizdeki varsayımlardan çok farklı düşünebilirler. Bu farklılığın nedeni, ya tarihin öngördüğü işlevleri partilerin bazen bilincine tam varmaksızın üstlenmeleridir ya da yapageldiğimiz tahlilin yanlışlığıdır. Ayrıca, üç siyasal partinin zaman içinde yeni nitelikler alması, günümüzdeki tahlilleri yanlış çıkarmaları da, elbette söz konusudur.

Ne var ki, yeni siyasal yelpazeyi seçimde oluşturacak üç partiden MDP ve HP'nin, tarihsel merkeziyetçi ve bürokratik anlayışın iki farklı yorumu olarak gözükmesi, Anavatan Partisi'nin ise bu anlayışı benimsemeyen özelci güçlerin öz partisi olarak gelişme işaretleri vermesi, günümüzde sezilebilen belirtilerdir.

25 Ağustos 1983

Hociç'in Futbolundan Siyaset Dersleri...

Futbolla ilgilenenler bilir, sahalarımızda bu yıl bir Hociç olayı yaşanmakta. Galatasaray'ın bu Yugoslav santrforunun oynadığı futbola, pek akıl erdirilemiyor. Doksan dakika süresince topla beraberliği az. Fevkalâde ağır, hattâ hantal görünüyor. Buna karşılık, gollerin çoğunda Hociç'in imzası var, gollük pasları veren Hociç, gole giden arkadaşlarına boş alanları genellikle yaratan da, gene bu Hociç.

Bir takım oyununda, başarı, elbette ki tek kişiden oluşmaz. Antrenörün cesaretle uygulattığı ve bizim futbolumuzda devrim sayılabilecek taktiğin de, takım arkadaşlarının emeğinin de, özellikle Öner'in uzattığı milimetrik pasların da Hociç'in başarısındaki payı büyük. Ama bütün bunlar, Hociç bilmecesini çözmez. Peki, nedir bu Hociç'in kerameti?..

Hociç, top sahasının neresinde dolaşırsa dolaşsın, "Bu top şimdi bana ulaşırsa, ben onunla ne yaparım?" diye peşinen düşünen, her an bunu düşünen az sayıdaki futbolcudan biri... Bizde kural, top kendisine geldikten sonra, futbolcunun ne yapacağını düşünmeye başlamasıdır. Oysa Hociç,

bütün bunları önceden hesaplıyor. Eğer top kendisine gelirse, bunu kaleye mi göndereceğini, orta alandan kopmuş bir arkadaşının önüne mi uzatacağını ya da yakındaki bir oyuncuya mı aşırtacağını önceden biliyor. Çevresinde sürekli değişen duruma ve hareketlere göre, bu planını her an değiştiriyor. Oyun başka tarz gelişir ve top ona gelmezse, topsuz futbola yönelerek arkadaşlarına kanal açıyor. Yok, top kendisine ulaşmışsa, o zaman en hızlı, yararlı ve akılcı olan biçimde, bu topu bir arkadaşına, arkadaşının yetişeceği boşluğa ya da rakip kaleye gönderiveriyor.

Bütün futbolcular genel olarak önce topla buluşup, sonra ne yapacaklarını düşünürken, Hociç, top kendine ulaştığında, ne yapacağını zaten önceden düşünmüş oluyor. Ve tabii bu büyük üstünlüğünün ürünlerini topluyor.

Futbolu biraz daha uzatırsak, kendi sınırımızı aşmış ve özellikle Galatasaray uzmanı Hıncal Uluç'un yetki alanına girmiş olacağız.

Hociç'i bize anımsatan, toplumsal olaylarda da, siyasette de, ancak top bize geldikten sonra ne yapacağımızı düşünme özelliğimiz... Hele seçim mücadelesi kızıştıkça, bu özelliğimiz daha da ortaya çıkıyor. Top kendilerine geldiğinde, onu nasıl kullanacakları yolunda siyasetçilerimizin ya tam bir düşündükleri yok ya da bunu tam söylemiyorlar. Şu âna kadarki genel görünüm, özelci partilerin seçim alanıyla mezat salonunu birbirine karıştırmasına Kamu İktisadi Teşekkülleri'ni, Boğaz Köprüsü'nü ya da Keban Barajı'nı satışa çıkarma projeleri, devletçi partinin ise, 200 bin lirası olan herkesi, ev sahibi yapacağına dair fevkalâde gerçekçi vaatleri.

"Geçmişte sanki bundan farklı mıydı?" denmesin: Bir defa, toplumların sorunu, geçmişi tekrarlamak değil, onu aşmaktır. İkincisi, günümüzün Türkiye'si geçmişe oranla daha zorlu iç-dış koşullar karşısındadır. Nihayet, geçmişteki siyaset kurumu bir devamlılığın içinde yer aldığından, hazırlıksızlığın olumsuzluğu bir ölçüde sınırlı kalabilmekteydi. Her şeyin siyasette yeniden başladığı günümüzde benzer bir hazırlıksızlığın sonuçları daha önemli olabilir.

Yeni partilere karşı haksız davranmak ve içinde geliştikleri koşulları, sürelerin kısalığını göz ardı etmek yanlış olur. Ne var ki, seçimin eşiğinde bulunduğumuz şu günlerde, partilerden birinin önüne top geldi gelecek.

Dileriz, bu topu iyi kullansın...

19 Ekim 1983

Seçimi Hangi "İmaj" Kazanır?

Seçim günü yaklaşırken, "Kim kazanır?" sorusu daha bir merakla tartışılıyor. Partilerin bir geçmişten yoksun bulunması ve liderlerin yeniliği, eski seçimlere bakıp da tahmin yürütmeyi zorlaştırırken, alınacak sonuç, çok bilinmeyenli denklem karmaşıklığı göstermekte.

Bizim görebildiğimiz kadarıyla, bu seçimi belirleyecek olan, tarafların halka verdikleri farklı imajlardan (ya da görünümlerden) hangisinin, insanlarımıza ve ortama denk düşeceğidir. Açıklamaya çalışalım:

Oy vermek zorunlu tutulduğundan, seçime yüksek katılım beklenmektedir. Söz konusu katılımın bir bölümünü, her üç partiyi de beğenmeyip oy sandığına geçersiz oy atacak olanları, bu tahminin dışında tutalım. Geçerli tercih belirtecekler, ya üç partiden birini beğenerek oyunu verecek ya da pek fark görmemesine rağmen, aralarından birini oyum boşa gitmesin düşüncesiyle seçecektir. Yani, geçmişin siyasal tecrübesi ve sorumluluğu ile bir devamlılık günümüz partilerinde yoktur. Dolayısıyla, tercihleri belirleyecek olan, bu partilerle halkın geçmişte yaşadığı tecrübe değil, onların, halka şu sırada vermekte oldukları imajdır.

Seçim öncesinin en ilginç özelliği, her üç partinin de bilinçli olarak ya da bilinçaltı güdüleriyle, her biri farklı ve köşeli üç değişik imajı kamuoyuna vermeleri, bu değişik imajlar üzerine propagandalarını bina etmeleridir:

Milliyetçi Demokrasi Partisi (Sunalp), öncelikle güvenlik kavramını işlemekte, güvenliği sağlayacak parti imajını vermeye çalışmaktadır.

Anavatan Partisi (Özal), öncelikle ekonomide bütün konuları ve kendini özetlemekte, ekonomik sorunları çözecek, ekonomik beceriye sahip parti imajını işlemektedir.

Halkçı Parti (Calp), öncelikle eşitlik, adalet kavramında kendi ifadesini aramakta, eşitsizlikleri önleyip adaleti gerçekleştirecek parti imajını yaymaya çalışmaktadır.

Hemen belirtelim, bir partinin, örneğin güvenlik üzerine kendi imajını bina etmesi, onun ekonomide zayıf olduğu anlamını taşımaz. Ya da güvenlik alanında en başarılı olacağını da göstermez. İmaj ile gerçek, tamamen farklı da gelişebilir. Burada incelemeye çalıştığımız olay, partilerin hangi egemen görünümle, hangi temel iddia ile halkın önünde olduklarıdır.

Bu tahlil çerçevesinde, seçim sonucunu öncelikle belirleyecek olan etken, şudur: 1983 Türkiye'sinde, insanların öncelikli ve yaygın olarak

gördükleri bir numaralı sorun, duydukları en hayati ihtiyaç, güvenlik midir, ekonomik çözümler midir, eşitlik midir?..

İlk bakışta, cevap, güvenlik gibi gözükmektedir. Ne var ki, öncelikle güvenlik imajını vermenin seçim alanında ve propaganda açısından bir yetersizliği de sezilmektedir: Güvenlik imajı, zaten sahiplenilmiş bir imajdır; güvenlik ihtiyacı, zaten ve en azından bir bölümüyle karşılanmış ihtiyaçtır. Güvenlik, Sayın Cumhurbaşkanı'nın benimsediği öncelikli imajdır ve referandum sonucunda, Sayın Cumhurbaşkanı, zaten iktidar merkezlerinden birinde yerini almış durumdadır. Yani, önceliği güvenlikte gören vatandaş, güvenlik imajını veren partiyi, güvenliğin olmazsa olmaz önemdeki bir faktörü gibi değil, yardımcı faktörü gibi görebilecek ve başka önceliklere yönelebilecektir.

Eşitlik ve adalet imajının günümüz Türkiye'sine kendini en yaygın ve öncelikli ihtiyaç olarak kabul ettirmesi zordur: Eşitlik ve adaleti bir numaraya getirmek, kendine özgü kuralları ve sorunları olan bir işlevdir; bu kuralların karşılanması hem zaman işidir, hem de siyasal ve sosyal kimlik konusu. Ne var ki, eşitlik ve adalet, her zaman ve her ortamda belli bir düzeyde destek, oy alabilecek imajdır. Dolayısıyla, bu imaj, bir numara olmasa bile, önemli ve etkin bir konuma gelebilir.

Bu çerçevede, seçimi önde bitirme ihtimaline en fazla sahip imaj, "ekonomiyi bilen, ekonomik çözüm düşünebilen" parti imajı olmaktadır. Yapageldiğimiz tahlil yanlış değilse, yani, seçmenin büyük çoğunluğunun bilincinde yahut bilinçaltında, güvenliğin Cumhurbaşkanlığı makamının özellikleri nedeniyle zaten güvenlik altında olduğu düşüncesi varsa ve eşitlik arayışı en önde değilse, o zaman, aynı seçmen çoğunluğunun, ekonomik çözüm imajına öncelikle yönelmesi söz konusu olabilir.

Sonuç olarak, Milliyetçi Demokrasi ve Halkçı Partilerinin ekonomik çözüm modellerini süratle gündemin başına getirmeleri, ekonomik konuşmaya başlamaları, ekonomiyi Sayın Özal'ın özel alanı gibi ona terk ettikleri görünümünü değiştirmeleri gerekir; Anavatan Partisi'nin ise, ekonomik sorunları biz çözeriz imajını sürdürmesi...

27 Ekim 1983

Yanlışın Böylesi Nasıl Yapılabilir?..

Sayfamızdaki ilânın büyüklüğü kısacık bir yazıya elverdiğinden, Cumhuriyetimizin yıldönümüyle ilgili yazımızdan vazgeçmek durumunda

kaldık. Bu hafta biraz fazla oldu ama gene seçime ilişkin bir konuya değineceğiz:

Partiler, malûm, televizyonda altışar konuşma hakkına sahip. Gerçi sorun kendilerine ait ama, bu hakkın iki parti tarafından kullanılış biçimine akıl erdiremediğimizi belirtmek istiyoruz: Halkçı Parti ile Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin her konuşmayı bir başka partiliye yaptırmak kararı, seçimi kendilerine kaybettirmeye tek başına yol açabilecek kadar önemli bir taktik yanlışıdır. Ters gibi gözükebilecek düşüncemizi açıklamaya çalışalım:

Köklü partilerin, vatandaşça tanınıp bilinen tezlerini ayrı sözcüklerce dile getirmesi, elbette hem daha güzel hem daha doğru olan yöntemdir. Ne var ki, söz konusu iki parti sorumluları, günümüz siyasetinin en önemli özelliğini unutmuşa benziyor. Bu özellik, partilerin yeni ve köksüz olmalarıdır. Vatandaş, kimin ne olduğunu, hangi liderin hangi partiyi temsil ettiğini henüz anlamaya başlamıştır, hattâ anlamaya çalışmaktadır. Böyle bir ortamda yapılabilecek tek şey, her partinin kendini en hızlı ve kestirme yoldan bir simgede özetleyip bu simgeyi ısrarla vurgulayarak kendini halka tanıtmasıdır. Bir siyasal partinin simgesi ise, onun genel başkanıdır...

Şimdi, zaten aklı karışmış olan, kişiler-partiler-tezler arasındaki bağlantıları görmekte, çağrışımları yapmakta –haklı olarak– zorluk çeken vatandaşa siz altı ayrı insanla mesaj götürmeye çalışırsanız, mesajınız ekranda kaybolur. İzleyici, ilk kez göreceği bir insanla –zaten pek alışmadığı– partiler arasında bağ kuramaz. Bu kim, hangi partidenmiş diye soruştururken, süre doluverir. Televizyon gibi etkili bir fırsat da böylece harcanmış olur.

Girişte belirttiğimiz gibi, mesele kendilerinin meselesi, biz dışarıdan gördüğümüzü yazıyoruz. Belki de bu iki partinin taktiği doğru, bizim düşüncemiz yanlıştır. Fakat bize göre fahiş hatâ olan yöntemleri gerçekten böyle ise, ülke iktidarında yahut muhalefetinde yapacakları değerlendirmelerin, televizyondaki taktiklerine hiç mi hiç benzememesini dileriz...

29 Ekim 1983

Seçime Doğru - I: Önce Tarih

Önümüzdeki seçimi daha iyi kavrayabilmek, hangi tercihin ne anlam taşıdığını görebilmek ve bir tahminde bulunabilmek için, önce sosyal ve siyasal tarihe bakmak gerekir: Hangi tarihsel ortamda, bu ortamın önem

kazandırdığı hangi etkenler altında ve hangi anlayışların temsilcileri arasında, seçim yapılacaktır?

Çok genel çizgileriyle ve çok şematik olarak, görünen şudur:

Türk siyaset tarihinde 1960'lara kadar süren bölümün özelliği, merkezde yer alan ve daha çok bürokratik toplum anlayışının kavramlarıyla tezlerini savunan güçlerle, merkezin dışında, kendi konumunu bulan ve daha çok sivil toplum özelliği taşıyan güçler arasındaki çelişkiden öncelikle kaynaklanmıştır: Merkezin niteliği, devlete sahip çıkan, bürokratik kontrolden yana, İsmet Paşa'nın deyişiyle beytülmale el sürdürtmeyen, kararların merkezden alınmasını savunan, merkeziyetçi ve bürokratik bir anlayıştır. Bu merkez, bürokrasinin hem işbirliğine girdiği, hem de denetimi altında tutmaya çalıştığı özelci güçlerle, ipin ucunu kendi elinde tutması koşuluyla gerçekleşmiş bir uzlaşmanın ifadesidir.

Merkezin karşısındaki kümelenmede yer alan çevre güçleri, öncelikle özelci ekonomik güçler olmuştur; merkezin kararlarına katılma mücadelesini sürdürenler, merkezin dışında bağımsız karar alabilmeyi savunan âdemimerkeziyetçi akımlar, sivil toplumun kurumları (meslek odaları, yerel birlikler, vb.) merkez dışı ya da çevre güçleri topluluğunu meydana getirmiştir. Bu çevre güçleri, halk kitleleriyle geçici kalabilecek ittifaklardan kendi yükselişlerinde hız almışlardır.

Anlaşılabilirliği açısından çok basite indirdiğimiz bu şema, aslında çok yönlüdür ve her bölümü çeşitli sosyal-sınıfsal etkenler altındadır. Ancak, Türk siyasetinde bu bürokratik toplum-sivil toplum çelişkisi, uzun süre egemen olmuştur.

Ne var ki, bu çelişki, geri bir siyaset döneminin ifadesidir. Bütün toplumlar gibi, Türkiye de bunu geçmişte bırakmış ve 1960'larda, çağdaş toplumların siyasal farklılaşmasına temel olan özellikleri geliştirmiştir: Son yirmi yılın siyasal kümelenmesi, öncelikle sosyal ve sınıfsal farklılaşmalar üzerinde oluşmaya başlamış, siyasal tercihler, öncelikle bu farklılaşmaları yansıtmıştır.

Günümüzdeki seçimin özelliği şudur: Olağanüstü bir dönemde partilerin oluşması ve bu seçimin gerçekleşmesi nedeniyle, siyasal kümelenme yakın geçmişin çağdaş ölçüleri çerçevesinde değil, uzak geçmişin, 1960 öncesinin geleneksel farklılaşması üzerinde yükselmiştir. Farklılaşma, sosyal ve sınıfsal temellerden değil, merkez anlayışı ile sivil toplum anlayışının günümüze özgü değişik modellerinden, örneğin, merkeziyetçi yaklaşımın

liberal yorumu, popülist (halkçı) yorumu gibi değişkenlerden ve "âdemimerkeziyetçiliğin" yeni tezlerinden kaynaklanmıştır.

Bu tahlil çerçevesinde, yaşadığımız tarihsel ortamın, yirmi yıldır alışageldiğimiz siyasal özelliklerden çok farklı olduğu açıktır. Günümüzün siyasal mücadelesini ve partilerini kavramak için ise, düne değil önceki güne bakmak gerekecektir.

3 Kasım 1983

Seçime Doğru - II: Partileri Tanıyalım...

Dünün değil, önceki günün ölçüleriyle günümüz siyasetinin açıklanabileceği noktasından hareket edersek, ortaya nasıl bir tablo çıkmaktadır? Siyasetin temel konusu, sosyal ve sınıfsal farklılaşmalardan çok, bürokratik toplum-sivil toplum çelişkilerinden kaynaklanmışsa ve böylece, daha gerideki bir siyaset aşamasına, 1960'lar öncesine siyasal özellikler dönüş yapmışsa, seçime giren partiler nasıl değerlendirilebilir?

Bizim görebildiğimiz, geçmişteki merkeziyetçi anlayışın günümüz yelpazesinde iki farklı yorumla temsil edilmekte olduğudur. Birbiriyle çıkış noktasında benzeşip doğrultularda ayrılan bu iki parti, Sayın Sunalp'in Milliyetçi Demokrasi'si ile Sayın Calp'in Halkçı Partisi'dir.

Her iki parti de, devlet kavramının güçlülüğünü, önceliğini başlıca tez olarak getirmektedir. Bürokratik toplumun modeline özgü anlayışlar, kararların merkezden alınarak topluma yayılması, toplumun yukarıdan aşağıya doğru bir süreç içinde geliştirilmesi gibi tarihsel yaklaşımlar, siyaset yelpazesine sahip çıkmak gibi tarihsel eğilimler –örneğin, Halkçı Parti, kendisi varken, başka sosyal demokrat harekete yer olmadığı görüşündedir; Milliyetçi Demokrasi, Sayın Özal'ın partisini gereksiz bir bölücü etken diye nitelemektedir– ortak ve temel özellikler arasında sayılabilir.

Buna karşılık, yorum farklılığı, güçlü, egemen, belirleyici devletin işlevinde kendini ortaya koymaktadır: Sayın Sunalp'in güçlü devleti ve güçlü, bürokratik, merkezi, idari konularda, güvenlik sorununda, hükümet etmek anlayışında öne çıkmaktadır. Ekonomide ise, bu merkeziyetçi model, özelci güçlerle işbirliğini kendi çerçevesinde kabullenebileceği sınıra kadar zorlamakta ve birçok konuda liberalizmi savunmaktadır. Ancak, bu zorlayış, bürokratik modelin sınırını, karma ekonomiyi aşamayıp, orada durmaktadır.

Sayın Calp'in güçlü ve merkezi devlet anlayışı ise öncelikle ekonomik alanda geçerlidir. Aynı devletçi, merkezci ve bürokratik yaklaşım, ekonomik kararlar için, ekonominin yeniden biçimlenmesi ve sosyal adalet için öngörülmektedir. Sonuçta, karma ekonominin bir başka modeli savunulmaktadır.

Bunlar elbette önemli farklardır. Ancak, söz konusu iki partinin temel yaklaşımları, geçmişin merkezci modelini yansıtmakta, bu anlayışın biri daha liberal, öteki daha popülist iki yorumunu getirmektedir.

Seçime katılacak üçüncü partinin, Sayın Özal'ın Anavatan'ının konumu ise geleneksel âdemimerkeziyetçi akımın, özelci güçlerin, çevrede yer almış sosyal güçlerin tezlerini yansıtmaktadır. İttihat ve Terakki'nin Prens Sabahattin kanadı, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Birinci Millet Meclisi'nin İkinci Grup'unu oluşturan ve merkez-dışı yörelere ekonomik karar hakkının tanınmasını, merkezin ekonomiden çekilmesini savunan özelci güçler, sivil toplum modelini bürokratik topluma karşı geliştirenler, Sayın Özal'ın düşüncelerinde yansımaktadır. Bunlar, özellikle ekonomi alanında somutlaşmakta ve bürokratik, merkezi etkinliğin asgariye indirilmesini önermektedir. Artık karma ekonomi bile, bir tanım olmaktan çıkmakta ve serbest piyasanın egemenliği açıkça ilân edilmektedir.

Türkiye'nin önceki gününü hatırlatan bir çerçevede siyasetin oluştuğu varsayımında, bu üç anlayıştan hangisi daha etkili olabilecektir?

Sualin cevabı da önceki günün çerçevesinde verilse, seçim 1940'larda, 1950'lerde yapılacak olsa, sivil toplumu, çevre güçlerini yansıtan anlayış kesinlikle kazanır, denebilirdi.

Günümüzün siyaseti, buna iki önemli değişiklik getirmektedir:

1) Merkezci anlayışın sağ kanadı, yakın yıllarda ciddi güvenlik bunalımı yaşamış bir Türkiye'de seçime girmektedir. Bu, dengeyi 1940 ve 50'lerden farklı kılan ilk etkendir. Güvenlik sorununun öncelik taşıdığı ortamlar, merkezci anlayışın sağ yorumunun şansını arttırır.

2) Merkezci anlayışın sol kanadı, gene 1940'lar ve 50'lerden farklı olarak, 1960'lar ve 70'lerde toplumun yaygın biçimde tanıdığı, merkezci niteliği bir ölçüde azalmış ve halkçı niteliği artmış tezlere atıfta bulunmak, bu tezlere yatkın bir birikime hitap etmek şansına sahiptir.

Bu iki değişiklik etkeni, önceki günün özelliklerindeki bir siyaset yarışının önceki günün doğal sonucu ile noktalanmasını önleyebilecek midir?

Cevabı tahmin edebildiğimizi sanıyoruz ama, bunu yazmayıp sonucun ülkeye yararlı olmasını dileyerek yazıyı bitirmek, herhalde daha doğru olur...

4 Kasım 1983

Seçime Doğru - III: Bir Önemli Gün

6 Kasım 1983 seçiminden, gelecekte hiç kuşkusuz çok söz edilecektir. Sosyal ve siyasal bilimciler, bu seçimin kendi kişiliğine özgü niteliklerini araştıracak, Türk siyasal tarihindeki konumunu belirlemeye çalışacaktır. 6 Kasım'ın sonucu Türkiye'nin yakın geleceğini önemli ölçüde etkileyecektir. 6 Kasım modelinin eksiği ve fazlası siyaset çevrelerinde tartışılacak, eleştirisi, savunması yapılacaktır.

Kısaca, 6 Kasım, 6 Kasım'dan sonra da var olacaktır...

6 Kasım seçimiyle kurumlaşmakta olan siyaset modelinin eleştiriye açık özellikleri hiç kuşkusuz vardır. Bunların bir olağanüstülüğün kaçınılmaz ve kabul edilir sonucu mu olduğu ya da gereksiz yere geleceğe sorun mu yaratıldığı, zamanın yargısına kalmıştır. Ancak hemen eklemek gerekir ki, 6 Kasım'ın "gerçekleşmesi," 6 Kasım'ın zaten en hayati özelliğidir. 6 Kasım'ın eksikleri, 6 Kasım'ın gerçekleşmesi sayesinde ve zaman içinde tamamlanabilir. 6 Kasım olmasaydı, tamamlanacak eksik bile olmazdı.

6 Kasım, demokrasiye dönüşün en önemli adımıdır. Demokratik sürecin başlangıcıdır. Demokrasi, laf olsun diye, şan olsun diye benimsenen bir sistem değildir. Demokrasi, çocuklarımızın geleceği, soframızın ekmeği, kişiliğimizin onuru olduğu için, somut bir ihtiyaç olduğu için, aradığımız hayat tarzıdır.

Askeri bir yönetimin demokrasiye dönüşü gerçekleştirmesi, bu sonucu sürüncemede bırakmamış ve onu sorunlara açmamış olması önemli bir başarıdır; hem yönetim, hem de ülke adına başarıdır.

6 Kasım sonrasında, bir bölümü şimdiden kestirilemeyen çeşitli sorunlarla hiç kuşkusuz karşılaşacağız. Bunlardan ürkmemek, tereddüte düşmemek, hele paniğe hiç kapılmamak gerekir. Geçiş döneminin kolayı olmaz. En zor dönemecin alındığını, demokratik sürecin başladığını, demokraside çözümlerin tükenmeyeceğini bilerek, bundan güven ve güç alarak, Türkiye'yi sağlıklı bir doğrultuda geliştirmek bizim elimizdedir.

Yeter ki, demokrasilerin doğal toplumsal ve siyasal gerilimlerini, demokratik sistemin karşısında etkisiz kaldığı, demokrasinin bünyesine ve

yetki alanına yabancı bunalımlara dönüştürmeyelim.

6 Kasım, toplum adına, siyaset adına ve demokrasi adına yeni bir başlangıçtır, yeni bir dönemdir. Dileriz, artık bu demokrasiye son dönüşümüz olsun; yeni demokrasi başlangıçlarına ve dönem başlangıçlarına bizi bir daha muhtaç etmesin...

6 Kasım sonrasında Türkiye'mizin daha güzel, daha güçlü, daha umutlu bir Türkiye olmasını ve böyle kalmasını ümit ediyoruz.

5 Kasım 1983

İlk Değerlendirme

Önce, sonucun memlekete hayırlı olmasını, 6 Kasım'ın, çağdaş bir demokrasi doğrultusunda bir uygar süreci başlatmasını, Türkiye'nin bu zor dönemecinde görev üstlenen Sayın Özal ve partisinin bu büyük göreve lâyık olmasını dileriz.

Türkiye, kendi kişiliğine özgü bir seçim yaşamıştır: 1940'ların, 1950'lerin siyasal farklılaşmasını andıran bir yapılanma üzerinde ve bir olağanüstü dönem özelliklerinde seçim mücadelesi yapılmış, sonuç, gene 1940'ları ve 50'leri hatırlatan biçimde gerçekleşmiştir.

Hemen belirtmek gerekir ki, bu sonuç bir sürpriz değildir. Bilâkis, Türkiye'nin tarihsel eğilimleri ve günümüz sorunları açısından, alınması en doğal sonuç seçim sandığından çıkmıştır. Türkiye'nin önüne, üç öncelik tercihi konmuştur bu seçimde: Güvenlik, sosyal adalet ve ekonomi. Sosyal adalet önceliğini savunanlar, bu doğrultuda 1960'ların ve 1970'lerin gerçekleştirdiği büyük birikimin desteğiyle ikinci parti olmuştur. Bu, önemli bir başarıdır. Ne var ki, sosyal adalet önceliğinin onları iktidara getirmesi, bekleneceği üzere, mümkün olmamıştır.

Güvenlik önceliğinin seçim alanında başarılı olamayacağı uzun süredir kendini belli etmiştir. Daha önce de yazdığımız gibi, güvenlik kavramını halkın gözünde temsil eden Sayın Cumhurbaşkanı'

dır. Zaten sahiplenilmiş bir işleve adaylık koymanın ancak sınırlı sonuç vermesi, şaşırtıcı değildir.

Güvenlik sorununu büyük ölçüde güvenlik altında gören bir seçmen kitlesine ekonomik çözüm önerisini öncelikle getiren parti, beklenebileceği üzere, seçimi kazanmıştır. Ancak, bu sonuçta, Sayın Özal'ın verebildiği başka mesajlar ve propaganda tekniğindeki ustalık etkili olmuştur: Sayın Özal, barışçı, uzlaştırıcı, şiddete ve hiddete kapılmayan bir kişilik görünümü sergilemiştir. Siyasetin çağdaş ve uygar bir çerçevede oluşabileceği, özgürlüklere sahip çıkılacağı, karşıt düşüncelere saygılı olunacağı izlenimi verilmiştir.

Bütün bunlar, Sayın Özal'a iktidar yolunu açmıştır.

Sayın Özal ve partisinin şimdi yapması gereken ilk iş, toplumun üzerinde zaten uzlaşmış bulunduğu temel sorunları öncelikle ele almak ve bunların sürekliliğini sağlamaktır:

Bu sorunların ilki, "güvenlik"tir. Sayın Özal, Türkiye'nin yeniden bir güvensizlik ortamına dönüşebileceği, kargaşanın başlayabileceği yolunda rakiplerinin iddialarını geçersiz kılmak için, ilk iş olarak bu alanda azami dikkati göstermelidir.

İkinci sorun, gene güvenlikle bağlantılı olarak, devletin önemli görevlerine partizanlığın girmesine, özellikle partizan kümelerin oluşmasına kesinlikle engel olmasıdır.

Toplumun gene üzerinde uzlaşmış görüldüğü bir başka nokta, siyasal ve sosyal mücadelenin çağdaş ve uygar bir çerçevede oluşmasıdır. Kendisi gibi düşünmeyenleri en ağır şekilde suçlayabilen, özgürlüğü sadece kendi özgürlüğü zanneden, düşüncenin üzerine kaba kuvvetle giden bir anlayış, artık Türkiye'ye geri gelmemelidir.

Bu üç konuda Sayın Özal'ın başarı göstermesi, bir defa, olağan-üstü özellikteki bir siyaset kurumunun giderek olağan ve demokratik özellikler kazanmasına imkân tanıyabilir. Türkiye'de çağdaş ve demokratik bir ortamın oluşmasına katkıda bulunur. Nihayet, şartlı desteğine bu konularda Sayın Özal'ın ihtiyaç duyduğu farklı toplumsal güçlerin katkısını, böyle bir demokratik yaklaşım ona bu alanda getirebilir.

Türkiye'nin güvenlik sorunu güvence altında tutulursa, devletin özellikle güvenlik ve idare alanında yansızlığı gerçekleşirse ve Türkiye demokratik bir anlayışı oluşturabilirse, o zaman, Türkiye, verimli bir siyasal mücadelenin ve sosyal farklılaşmanın toplumu da, ekonomiyi ve siyaseti de

hem uygar, hem de yüksek düzeye çıkaran geliştirici dinamiklerinden yararlanabilir.

Böyle bir ortam varsa, Sayın Özal iddialı ekonomik programını gündeme daha kolay getirir; bu programla ona karşı olanların demokratik mücadelesi, çağdaş ve Türkiye'ye yararlı biçimde gerçekleşir.

Seçim sonucu, bu doğrultuda bir fırsat getirmiştir. Bu fırsatın iyi kullanılması, Sayın Özal'ın hepimizin önündeki sorumluluğudur...

8 Kasım 1983

"Anlayış Süresi"

Batı Avrupa'nın siyaset geleneğinde ilginç bir uygulama vardır: İktidarın el değiştirdiği durumlarda, yeni hükümete belirli ve sınırlı bir anlayış süresi tanınması. Bu süre içinde, azınlıkta kalmış partilerin yahut karşıt düşünce odaklarının, muhalefet yapmakla beraber, yeni iktidara anlayışla yaklaşması, onu her yöntemi kullanarak engellemeye çalışmaması, bir tür büyüklük göstermesidir, söz konusu uygulama. Bir değişimin ilk kesitinde, rakibine hayata geçme hakkı tanımaktır, anlayış süresi.

Bu uygulamanın ilginç ve önemli bir örneğine, yakından tanık olmuştuk. 1981 yılında Fransa ciddi bir iktidar değişimi yaşamıştı. 26 yıldır hükümette olan sağ partiler koalisyonu, seçimi kaybetmişti. Avrupa sosyal demokrasinin en köktenci (radikal) örneklerinden Fransız Sosyalist Partisi, hükümetine Komünist Parti'den bakanlar da alarak iktidar olmuştu.

Yeni iktidarın lideri Mitterrand, Fransa'da ciddi değişimler getiren ve millileştirmeleri, köklü vergi önlemlerini içeren programını hayata geçirirken, toplumdan, muhalefet partileri ve odaklarından sendikalardan, işveren kuruluşlarından, basından yüz günlük anlayış süresi (Fransızcada hoşgörü ve atıfet süresi karşılığı délai de grâce) istemişti. Ve bu süre, o günlerde dehşetli bir burukluk içinde olan, üç ay sonra Avrupa'nın en hırçın, en yıkıcı muhalefetini başlatacak Fransız sağ partileri, basını ve sermaye çevrelerince kabul edilmişti. Bu kabul, elbette olaylara göz yummak ya da düşüncesini söylememek değildi. Ölçüsü izan olan anlayışlılıktı sadece.

Benzer bir örneği, politikanın çok daha yumuşak gerçekleştiği Federal Almanya, son iktidar değişiminde yaşamıştır. Bu geleneğin hemen bütün çoğulcu demokrasilerde geçerli olduğu söylenebilir. Amerika'da da, yeni seçilmiş Başkan'a, 100. Gün'den önce hücum etmek, siyasal bir ayıptır.

Türkiye elbette ne Amerika’dır, ne de Fransa. Üstelik bizim siyaset geleneğimiz en sert hücumları ilk günden başlatmaya yatkındır.

Yeni bir dönemin eşiğinde olduğumuz şu günlerde, bir başka yaklaşımın denenebileceği düşüncesindeyiz. Yüz gün değil ama, daha sınırlı bir ölçüyle, yeni siyasal iktidarın oluşumuna bir anlayış süresi tanınabilir: Elbette şartlı olarak, eleştirerek, yanlışlara göz yummayarak, ihtiyat payını eksik etmeyerek.

Böyle bir yaklaşımdan ötürü kaybedilecek fazla bir şey olduğunu sanmıyoruz. Demokrasinin ve demokratik anlayışın bâzı şeyler kazanması ise, hiç değilse mümkündür.

9 Kasım 1983

Hükümet, “Kendi Modelini” Başarır mı?

Özal hükümetinin uygulamak iddiasını taşıyacağı liberalizm, tarih sürecinde üç temel anlayışa dayanmıştır: Özgürlükçü olmak, bireyci olmak ve akılcı olmak.

Çoğulcu demokrasilerde liberalizmin karşıtı niteliğiyle gelişen siyasal akımlar ise, bu üç anlayıştan akılcılığı bir yöntem olarak benimsemiş; özgürlükçülüğü siyaset düzeyinde tümüyle hattâ geliştirerek kabullenmiş, ekonomi düzeyinde ise ya büyük ölçüde (Batı Avrupa’nın komünist partileri) ya da bir ölçüde (sosyal demokratik nitelikli sosyalist partiler, sosyal demokrat partiler) reddetmiştir. Bireycilik ise, bir hayat tarzı olarak, liberalizme karşı partilerce kabul edilmemiş ve onların toplumcu yaklaşımları geliştirilmiştir.

Batı Avrupa’nın, Türkiye’den farklı bir gelişme süreci yaşadığı, her toplumun kendi koşullarından etkilenmiş değişik siyasal özellikler taşıyacağı açıktır. Ne var ki, kurulmakta olan hükümetin başarısı liberalizmin temel ve evrensel ilkeleriyle tutarlı olabilmesine büyük ölçüde bağlıdır.

İlginç olan bir başka nokta ise, şudur: Hükümetin kendi modelinde başarılı olması, bu modele ülkemizde alternatif getirmek iddiasını taşıyan Halkçı Parti, SODEP ve toplumsal dayanışmanın nitelikli ve başarılı olmalarında yapıcı ve hızlandırıcı bir etkendir.

Yeni hükümetin akılcı olabilmesi, Türkiye’de birçok meselenin çözüm yoluna girmesine, çağdışı ve akılcılık dışı özelliklerin giderek azalmasına imkân tanıyabilir. Siyasal düzeydeki özgürlükçülük ve anlayışlarda

demokratlık sadece Türkiye’nin genel yararına değildir, bu hükümetin kendi yaşayabilirliği açısından, işlev sahibi olması bakımından, bir önkoşul görünümündedir. Ekonomi düzeyindeki özgürlükçülük ise, yeni hükümetin, Türkiye’ye özgü gerilikler nedeniyle büyük avantaja sahip olduğu bir alandır: Türkiye, zaten yıllardan beri özgürlükçü ekonomiyi, fakat bunun geri kalmış bir örneğini uygulayagelmiştir. Bu özgürlükçü ekonomi modeli, 1975 sonrasında tıkanmış, kendini yeniden üretememiş, kendi kalıplarını aşamamıştır. Dolayısıyla, aynı temel felsefenin çağdaş ve gelişmiş bir modelini Özal hükümeti gerçekleştirebilirse, geçmiş yıllara oranla bu bir başarı olabilir ve hiç değilse bir süre toplumun ihtiyaçlarını cevaplayabilir.

Bireycilik ise, şu özellikte ve şu anlamda yararlı olur, ötekinde zararlı olur benzeri bir objektif genellemeye sığmaz. Bu, doğrudan doğruya bir sosyal ve sınıfsal tercihtir.

Kurulmakta olan hükümetin, liberalizmin temel ilkeleriyle uyumlu davranarak kendi modelinde başarılı olması, çok sayıda engelin aşılmasına bağlıdır. Sermaye öncelikli bir reformculuğun sermaye içindeki desteklerinin yetersizliği; Türkiye’nin henüz oluşmamış demokrasi geleneği, parti-hükümet ilişkilerinde iş takipçiliği ve yararcılık özelliklerinin geçmişten beri kural olması; yeni bir parti gerçeğinin oturmamış iç dengeleri ve çok sayıda başka engel her düzeyde mevcuttur.

Yeni hükümete, Türkiye’de demokrasiyi geliştirmek, akılcılığı yaygınlaştırmak ve –temel yaklaşımları bizim tercihimiz olmamakla beraber– ekonomiyi çağdaşlaştırmak doğrultusunda başarı dilerken, iki iyimser varsayımla yazıyı noktalayalım:

Mücadelenin bir tarafı ne ölçüde başarılı olacaksa, ona karşı çıkan taraf da o ölçüde kendini ve alternatifini geliştirmek, kişilik ve nitelikli olmak zorundadır. Başarılı iktidar, mutlaka başarılı muhalefeti, yani, geleceğin daha da başarılı olacak öteki iktidarını yaratır...

13 Aralık 1983

Özal’ın “Temel Sorunu” Nerede?

Bütün iddialı reform programları, ciddi direnişle karşılaşmaya mahkûmdur. Özünde sağ nitelik taşıyan, sermaye kesimini kendini aşmaya zorlayan bir reform programının önündeki engeller, sol nitelikli programlara kıyasla çok daha azdır ama, bunları küçümsememek gerekir: Köklü reform girişimleri kaçınılmaz olarak bâzı yerleşmiş çıkarları sarsmak, dengelerle

oynamak, insanlara hiç değilse geçici bir süre fedakârlık yüklemek zorundadır.

İddialı reform programlarının başarısı, olmazsa olmaz önemindeki bir kesin önkoşula bağlıdır: Söz konusu programın, yeterli sınıfsal desteğe sahip bulunması...

Bu genel kural açısından Sayın Özal'ın önerdiği ekonomik programa baktığımızda, dikkatimizi çeken noktalar şunlardır: Söz konusu ekonomik önlemler bütünü, Türkiye'nin kapitalizmini ciddi bir dönüşüme zorlayıcı niteliktedir. İthalatın serbestleşmesiyle sanayinin kendini dış rekabete açmak durumunda bırakılması; serbest döviz kuruna geçişin ilk adımları; devlet desteğinin öncelikle ihracatçıya yönelirken, zordaki özel sanayinin bundan yoksun bırakılması; faizlerin özgürce oluşmasıyla bankalardan hiç değilse bir bölümünün zarara uğratılması; kredi mekanizmalarına daha etkili özellik kazandırılması; enflasyonun düşürülmesi için özel sektördeki tekellerin zorlanması; sanayinin daha verimli çalışabilmesi için yapısal değişimlerin ona kabul ettirilmesi ve daha bir dizi önlem, gündeme gelecektir.

Ne var ki, uzun vadede kapitalizmin gelişme mantığını yansıtmasına ve bir çağdaşlaşmanın işareti olmasına rağmen, söz konusu reform programı çeşitli çıkarları rahatsız edecektir. Her önlem, bir sermaye grubunun gelirini azaltmak, bir başkasınınkini arttırmak ya da gelirin paylaşımını değiştirmek, gelire el değiştirtmek anlamınadır. Yani, ciddi tepkileri mutlaka çekecektir.

Bu tepkileri göğüslemenin ne ölçüde zor olduğunu, Sayın Özal bizzat yaşamıştır: Bir askeri rejimin güçlü desteğine rağmen, Sayın Özal'ın 12 Eylül sonrasındaki Yapısal Değişim programı, sonuçta klasik bir istikrar programı olmanın ötesine geçememiştir. Bir istikrar programı olarak belirli başarılar elde etmiştir ama, reform programı niteliğiyle yarı yolda kalmıştır.

Günümüzde, benzer bir reform girişimini başarıyla sonuçlandırmanın imkânı mevcut mudur?

Engelleyici etken olarak gözüken ilk özellik, Türk kapitalizminin, kendi kendini aşmanın ihtiyacını hissedecek bir düzeye henüz gelmemiş olduğudur. Dolayısıyla, programa direniş, bu düzeyin düşüklüğü oranında büyüyecektir. Sanayi tekellerinden, bir bölüm sanayi, ticaret ve kredi kuruluşundan tepki gelecek, bu tepkiler, basında, parlamentoda, kamuoyunda yansıyacaktır. Söz konusu reform programının bürokraside

değişimin eşliğinde öngörülmesi, bürokrasinin tepkisini de, bir kısmı özel sektörünkine ekleyebilecektir.

Programın sınıfsal destekleri ise, bu tahlil açısından şöyle gözükmektedir: İhracata dönük sanayi ve ticaret çevreleri, tekellerin dışında kalan orta ve küçük sanayi birimleri, rekabetten kazanabilecek bankalar, yabancı sermaye ve kredi kuruluşları.

Böyle bir güç dengesinde ve kapitalizmin kendini aşmaya dönük bir düzeye ulaşmadığı gerçeğinde, Sayın Özal'ın siyasetteki varoluş nedeni, böyle bir reform programını sonuçlandırmaktadır. Program yozlaşır ya da yarı yolda kalırsa, bir siyasal işlev de bitmiş demektir.

Özünde sağ nitelik taşıyan bir reformculuğun sınıfsal güç dengelerinde, kitle desteğinin önemi –sol nitelikli bir reformculuğa kıyasla– daha azdır. Ancak, böyle bir destek sağlanabilirse, Sayın Özal'ın aleyhine gözüken sınıfsal güç dengesi, bir ölçüde reform programından yana etkilenebilir.

Sonuç olarak, Sayın Özal'ın reform programı, sermayenin güç dengelerince çizilmiş sınırı aşan bir program görünümündedir. Bununla beraber, hem Sayın Özal'ın siyasal geleceği açısından başarılması zorunlu bir programdır, hem de kitle desteği alabilirse, başarı şansı olabilecek bir programdır.

Bakalım, önümüzdeki aylar neler gösterecek...

22 Kasım 1983

Hükümetin Dikkatine...

Özal hükümetinin giriştiği ekonomik değişim, son derece önemlidir. Bir ekonominin kendini dış rekabete açması, belirli önlemlerin alınmış bulunması ve gerekli özenin gösterilmesi koşuluyla, en azından ekonominin teknik düzeyinde olumlu gelişmeleri başlatabilir.

Önlemler ve özen yetersizse, bu iddialı girişim, olumlu sonuç verebilecek girişim, kısa sürede ülkeyi kimsenin istemediği bir ekonomik ve sosyal kargaşaya sürükleyebilir...

Biz, bu yazımızda, olumsuz işaretleri, özellikle vurgulayarak belirtmek, yanlış olmasını dilediğimiz bâzı sezgilerimizi açıklamak istiyoruz.

Temeldeki cesaret ne ölçüde saygıdeğer olursa olsun, ekonomik değişim önlemlerinin basında ve kamuoyunda karşılanış biçimini –hükümet ve Türkiye açısından– tehlikeli görmekteyiz. Önlemlerin doğruluğu, yanlışlığı açısından değil, kamuoyunun aceleci ve toptancı onayının, hükümeti ciddi

yanlışlara yöneltebileceği, mevcut eksikleri görmesini zorlaştıracağı, açısından.

İki küçük örneği kısaca verelim: Son ekonomik önlemlerin, Türkiye'de özel sanayinin yatırım yapmak eğilimini ne ölçüde sınırlayacağının, yeterince dikkate alındığını sanmıyoruz. Her tür mal dışarı-dan ithal edilebilirse, bunların gümrük vergisi, hükümet tarafından istendiğinde indirilebilecekse, ciddi bir girişimcinin uzun vadeli projeksiyona dayalı yatırıma kalkışması, fevkalâde zorlaşmaktadır. Örneğin, buzdolabı ithalinden alınan verginin yüksek düzeyine bakıp dışarısıyla rekabet edebileceğini düşünen bir yatırımcı, yarın aynı verginin hükümet tarafından düşürülmesi sonucu bu rekabet imkânını kaybedecektir, vb.

Ekonomi-dışı bir örnek, son önlemlerin toplumsal sonuçlarına ilişkin olabilir: Önlemlerin bir özelliği, milli kavramını köklü bir değişime uğratmasıdır. Doğru yahut yanlış olması gene bir yana, önlemler, milliden, milletlerarasına bir geçiş niteliğindedir: Milli para, milli sanayi, milli sermaye, ekonomide milli sınır kavramları olabildiğince gerilemiştir. Bu, sistemin mantığı içinde, belki de gelişmenin önkoşuludur. Ne var ki, toplum, böylesi bir kavram değişikliğini göğüslemeye ne ölçüde hazırdır, bunun olumsuz yansımalarını nasıl giderecektir, bunların yeterince düşünüldüğünün işareti de henüz ortada yoktur.

Bir iktidar için, yaptıklarını canı gönülden beğenmeye hazır kamuoyu kadar tehlikeli tek bir şey vardır: O iktidarı hemen çevreleyen dalkavuklar topluluğu...

Bunlar, dün ak dediklerine, bugün –hâlâ ak olduğunu bile bile– kara diyebilen, kendi menfaati için her iktidara yanaşan, düşenlere vurup, gelenlere methiye düzen, bir zamanlar peşinden ayrılmadıkları insanları –yeni iktidarlara yaranmak hesabıyla– harcayıp, günü geldiğinde ve menfaatleri gerektirdiğinde mutlaka harcayacakları yeni iktidara da yanıltıcı olan, güvenilmez tiplerdir.

Ankara'dan duyduklarımıza göre, böyleleri şimdi bakanlık koridorlarında ve özel toplantılarda çoktan kuyruğa girmişlerdir bile.

Yeni hükümeti bekleyen bir başka tehlike, bir holdingler iktidarı, daha doğrusu bâzı holdinglerin iktidarı olmanın tuzağıdır.

Hükümeti tenzih ederiz; böyle bir amacı olduğunu hiç sanmıyoruz. Ancak, belirli holdinglerin kendi adamlarını devletin etkili görevlerine getirmek için yoğun bir çabaya girdiği, özel destekli adayları hükümete

empoze etmeye çalıştığı, Ankara'dan sıkça gelmeye başlayan söylentiler arasındadır.

Şimdi, denebilir ki, bugüne kadar hangi hükümet, ekonomik uygulamasının sosyal ve kültürel yansımasını öngörmüş, hangi dalkavuktan korunabilmiş, holding adaylarının baskısıyla karşılaşmamıştır. Bugünkü ölçülerde olmasa bile, söz konusu tehlike, geçmiş iktidarlar açısından da geçerli olmuştur.

Ne var ki, bu geçmiş iktidarların hiçbiri, ekonomide böylesine bir değişimin sorumluluğunu üstlenmemiştir.

Geçmiş hükümetleri nihayet bir ölçüde zayıflatabilen düşüncesizlikler ve özellikler, günümüzün iddialı ortamında, hükümete de, Türkiye'ye de, fevkalâde yıkıcı zararlar verebilir.

Yeni hükümet, her şeyden önce akılcı olduğu düşüncesindedir. Sakınılabilir olan tuzaklara düşmemek, akılcılığın asgari ölçüsüdür...

3 Ocak 1984

BEŞİNCİ BÖLÜM
SOL

I
Yabancı Bir Deneyden İzlenimler

“Mitterrand Modeli” Başarılı Olacak mı?

21 Mayıs 1981 günü, elinde gül tutan bir adam, Fransız vatanseverlerinin, devlet yöneticilerinin, sanatçılarının gömülü olduğu Pantheon anıt mezarına girmekteydi. Onu birkaç adım geriden, kol kola ve saf halinde yürümekte olan Nobel Ödülü’nü kazanmış bilim ve sanat adamları izlemekteydi. Dünyanın çeşitli ülkelerinden gelmişlerdi. Onların ardında, ünlü devlet adamları, siyasetçiler, üniversite hocaları, sanat ve bilim adamları ve müthiş bir kalabalık yürümekteydi. Pantheon’un önündeki orkestra, Beethoven’ın ünlü Dokuzuncu Senfoni’sini başlatırken, 10 Mayıs günü halk tarafından Fransa Devlet Başkanı seçilmiş, 21 Mayıs’ta resmen görevi devralmış olan François Mitterrand, öğleden sonra tamamlanan resmi törenlerden sonraki ilk ziyaretini yapmaktaydı.

Dev Pantheon’a tek başına giren Mitterrand’ın elinde üç gül vardı. Gül, aynı zamanda, partisinin sembolüydü. Dışarıdaki orkestranın nağmeleri, Pantheon’un kubbelerinde yankılanmaktaydı. Bütün Fransa, Pantheon’un içine yerleştirilmiş çok sayıdaki televizyon kamerası aracılığıyla, tek başına ilerleyen yeni devlet başkanını izlemekteydi.[*4]

Güllerden ilki, Victor Schoelcher içindi. Fransızların bile pek hatırlamadığı bu milletvekili, verdiği büyük mücadele sonucunda, 27 Nisan 1847’de, köleliğin Fransız sömürgelerinde yasaklanmasını sağlamıştı. Bir “hümanist burjuva” olarak ansiklopedilerde ismi geçen Schoelcher, Guadelup, Martinik gibi denizaşırı Fransız topraklarında, “... siyahları anlayan ilk beyaz adam” olarak hâlâ yaşatılmaktaydı.

İkinci gül, Fransa’nın efsanevi kahramanı Jean Moulin içindi. Moulin, Nazi işgali altındaki Fransa’da milli direniş hareketini başlatmış, Milli Direniş Konseyi’ni yönetmişti. 1943 Haziranı’nda, Nazilerce tutuklanmış, işkence altında ölmüştü.

Üçüncü gülü, Mitterrand, Jean Jaurés’in mezarına bıraktı. Jaurés, Fransız sosyalist hareketinin ilk liderlerindendi; bu hareketin birliği için mücadele vermiş, Birleşmiş Sosyalist Parti’nin önderi olmuş, ömrü, inandığı davanın parlamentodaki, basındaki kavgaları içinde geçmişti. 1914 yılında, bir kahvehanedeki parti toplantısında konuşurken öldürülmüştü.

Mitterrand, üç gülle, kendi iddiasını simgelemekteydi; insancıl, vatansever, sosyalist olmak iddiasını. Ertesi gün, Fransa, çok farklı bir deneyi başlatacak, 1981'in haziran ayındaki genel seçimde Sosyalist Partisi'nin büyük başarısıyla, düşünceler, uygulamaya konacaktı...

"Sosyalizmin Üçüncü Türü"

Batı'daki genel ekonomik eğilimlere ve uygulamadaki reçetelere tümüyle ters düşen, Batı'nın geleceğini etkileyebilecek düzeydeki iddiaları taşıyan bu Fransız deneyini, ünlü siyasal bilimler hocası Prof. Duverger, sosyalizmin üçüncü türü olarak niteliyor.[25]

Prof. Duverger'ye göre, tarih, iki tür sosyalizmin uygulanmasına tanık olmuştur. Bunlardan ilki, Sovyet modelidir. Duverger, öteden beri karşı olduğu bu modelin, sosyalizmin amaçlarıyla çelişen bir sonuç yarattığı, bu açıdan başarısız olduğu görüşünde. İkinci modeli, sosyal demokrat anlayış ve uygulama oluşturuyor. Duverger, bu modeli şöyle tanımlıyor: "... Genel olarak, özel işletmeleri kamulaştırmayı değil, bu işletmelerin üzerinde ağırlığını duyurmayı tercih etmiştir." Elinde tuttuğu hükümet mekanizmasını, "Sosyal kesintiler ve gelir vergisi yoluyla artı-değerin önemli bölümünü almak, refah devleti aracılığıyla bunu (halka) dağıtmak amacıyla!" kullanmıştır. Üretimi değil talebi sosyalleştirmiştir. (...) Sosyal demokrat modelde, (...) ekonomik iktidar kapitalistlerin elinde kalmakta, fakat, işçi sendikalarıyla yakından bağlantılı bir sosyalist partinin siyasal ve sendikal iktidarıyla dengelenmektedir." Duverger, sosyal demokrat yönetimlerin küçümsenmeyecek başarıları ve işçinin genel refahını çeşitli iktidar dönemlerinde gerçekleştirdiğini, "Almanya'daki Schmidt yönetiminin" sosyal demokrasiye örnek sayılamayacağını da eklemektedir.

Duverger, Fransa'daki gelişmenin, bu iki model arasında bir "üçüncü örnek" yarattığını savunmaktadır: Leon Blum'dan Mitterrand'a uzanan bu çizginin özelliği, hem Batı demokrasilerinin çoğulcu anlayışına sahip çıkması, hem de ekonomiye toplumcu bir örgütlenme getirmesidir. Bütün özgürlükleri ve "yaygın bir özel girişimin çalışmalarını ve gelişimini gerçekleştireceği alanı" savunurken, çok büyük ve çok önemli bâzı özel kuruluşların millileştirilmesini de öngörmektedir. Burada, Duverger, üçüncü modelin ayırıcı bir özelliğini altını çizerek belirtmektedir: Bâzı kuruluşları millileştirmenin, sosyalizme geçiş süreci olarak, başka millileştirmelerin ilk adımı olarak değil, yerleşmiş, sonuçlanmış yeterli bir hedef olarak değerlendirilmesi. Yani, bir başlangıç değil, öngörülen modelde sınırları önceden belirlenmiş bir sonuç olarak nitelenmesi.

Duverger, bu üçüncü modelin daha önce hiçbir ülkede uygulamaya girmediğini, zaten Fransa'da gelişen bu anlayışın hep teoride kaldığını, ilk kez kendi başarı ya da başarısızlığını kanıtlayacağını belirtiyor.

Fransa'daki Deneyin "Kişisel Faktörü"

Fransa'da 1981 Haziranı'ndaki genel seçimi izleyen dönemde uygulamaya giren model, belirtmek gerekir ki, kişisel faktörün olumluluğundan hayli yararlanarak bir başlangıç yapmıştır. Mitterrand'ın kişiliği, deneyin iktidar şansına erişmesinde önemli yere sahiptir. Deneyin gelişimini, bu özel faktörün çerçevesinde değerlendirmek gerekir: Mitterrand, konuşma gücü fazla olmayan, kitleleri büyülemeyen, karizmatik özellikler taşımayan bir liderdir. Üç erdemi; çalışkanlık, organizasyon gücü, inandırıcılıktır. Başarısında, iki moral faktör büyük pay sahibidir; ilki hayatının her döneminde kimseyi yanıltmaya, kandırmaya kalkışmaması. Soldaki bâzı Fransız politikacıları gibi, işçiyle konuşurken "... ben bu kadar azını söylüyorum ama, aslında fazlayı düşünmekteyim" imasında bulunmaması; sermayedarlarla konuşurken ise "... ben bu kadar fazlasını söylemekteysem, bu kendi müşterim içindir, aslında daha azını düşünmekteyim" diye göz kırpmaması. Dostu da, düşmanı da, Mitterrand'ın bu açık yürekliliğini, açıksözlülüğünü biliyor. "Söz verdiği kadar yapan, yapacağı kadar söz veren politikacı" görüntüsü, Mitterrand'ın ve Fransız solunun şansını seçimlerde hayli yükseltmişti.

İkinci moral faktör, Mitterrand'ın, "dağıtıcı değil, toparlayıcı lider" olarak halkın önüne çıkmasıdır. Başkanlık seçim kampanyasının ilk gününden, Mitterrand, bu izlenimi verebilmiş, bununla uyumlu kavramları ve yöntemleri sunabilmiştir.[26] Sözüne ve kişiliğine güvenilir olması, Bütün Fransızların Başkanı sloganına büyük etkinlik kazandırmıştır. Nitekim, bir yıllık değerlendirme, açıksözlülük ve toparlayıcılık niteliğinin sürdüğünü, Mitterrand'ın başarısına ve uygulamasına güvenin devam ettiğini göstermektedir. Mitterrand yönetimine pek de sempatiyle bakmayan L'Express dergisinin Mitterrand'ın birinci yıldönümü nedeniyle düzenlettiği anket bugün seçim yapılsa Fransız halkının yeniden yüzde 51 oranıyla – yaklaşık bir yıl öncesi gibi– gene Mitterrand'ı seçeceğini ortaya koymuştur.[27] L'Express bile bu sonuca şaşmaktadır. Fransızlar gibi kimseyi kolay beğenmeyen, hele kendi oy verdiği iktidara daha ikinci günden karşı çıkıp eleştiren bir halkın, bir yıllık denemeden sonra, gene Mitterrand demesi, gerçekten ilgi çekicidir.

"Üçüncü Modelin Programı"

Mitterrand ve Başkan seçilmezden önce lideri olduğu Sosyalist Parti, belirli bir programla halkın önüne gelmiştir. Programın teknik özelliği hayli önemlidir: Program, yıllardan beri parti ve bilim çevrelerinde oluşturulmuş, ayrıntılarına kadar planlanmış, enflasyon hızından üretimin ve yatırımın, sektörler, alanlar arasındaki dağılımına kadar, karşılaşılabilecek zorunlulukların yol açacağı farklı alternatiflere, sosyalistler iktidar olursa Fransa'dan bâzı zenginlerin kaçırabileceği paraların hacmine kadar her şey, önceden düşünülmüştür.

Özet olarak, bu iktidar programının genel yaklaşımı şöyle belirtilebilir:

Mitterrand ve partisi, daha gelişmiş, daha özgürlükçü, daha eşitlikçi bir Fransa iddiasıyla iktidarı almıştır. Durgun ekonomiyi canlandırmak için, tüketimi arttırmak noktasından hareket etmiş; Friedman'cı modelin tüketimi sınırlamaya dönük yöntemlerini reddetmiştir. Çok genel çizgilerle, geliri daha adaletli paylaşmanın, tüketimden faydalananların sayısını arttıracağı; tüketim artışının, yatırımları özendireceği, ayrıca, boş kapasite kullanımını da mümkün kılarak, fiyatlara fazla yansımayacağı öngörülmüştür. Yatırımlardaki artışın ise, başka sosyal önlemler eşliğinde, işsizliği donduracağı, zaman içinde azaltacağı varsayılmıştır.

Öngörülen millileştirme programının bir nedeni de, bu ekonomik varsayımlarla bağlantılıdır. Fransa'da, özel sektör yatırımları, 1973'ten beri fevkalâde düşüktür: 1976-80 arasında, kamu sektörünün yatırımları yüzde 51 artarken, özel sektörde bu artış sadece yüzde 1 oranında kalmıştır.[28] Millileştirme ile boyutları gelişen kamu sektörü, yatırımların artması ve iş alanlarının açılmasında, programa göre, öncü bir görev taşıyacaktır. Gene programın bir iddiası, bankaların, krediyi, öncelikle mal varlığı güçlü olan büyük işletmelere verdiği, bu işletmelerin ise, çoğu kez, en dinamik ve yatırımcı özel sektörü değil, doymuş ve durgun özel sektörü temsil ettiğidir. Program ayrıca orta ve küçük işletmelere yeterince kredi verilmediği, sanayinin yarısını oluşturan bu işletmelerin, bir ekonomik hamlede büyük rolü olacağı kanısındadır. Banka sektörünün millileştirilmesi (bu sektördeki en büyük kuruluşlar 1945'te, General De Gaulle tarafından millileştirilmişti) dinamik, orta ve küçük işletmelere katkısı açısından da öngörülmüştür.

Mitterrand'ın programı, "sosyal önlemler", "ekonomik önlemler", "millileştirmeler", "uzun vadeli önlemlerin" iç içe geçtiği, birbirini tamamladığı bir bütün oluşturmaktadır.

8 Mayıs 1982

Fransa'daki Deney, Bugün Dünden Daha Güçlü...

Bugünden tam bir yıl, daha doğrusu 52 hafta önce, 10 Mayıs 1981 Pazar günü Fransa'da başkan seçiminin ikinci ve kesin turu yapılmaktadır. İlkinde en çok oyu toplamış iki aday, Mitterrand ve eski Başkan Giscard d'Estaing karşı karşıyadır. Önceki haftanın bitimine kadar yapılmış anketler, yüzde 50-yüzde 50 bir sonuca işaret etmiştir. Son haftada anketlerin yayını yasak olduğundan, kamuoyu devam eden anketlerden habersizdir; bunların sadece parti, üniversite, iş, basın çevrelerince bilinebilen sonucu, Mitterrand'ın, yüzde 51.5 alarak kazanacağıdır. Ne var ki, bu tür anketlerin Fransa'da hep doğru çıkmasına rağmen durum gene ortadadır: Genel kanı, oy sandığının başına gelindiğinde fikir değiştirme eğilimi sola oy kullanmayı öngörmüş olanlarda daha fazladır, tecrübe bunu göstermiştir. Dolayısıyla iki aday, tam bir eşitlik içinde gözükmektedir.

Saat 19:55'te bütün Fransa, televizyonlarının başındadır. Seçim sonuçları özel programı başlamaktadır. Saat 20:00'te, –sayımı bitmiş çok sayıda oy, bilgisayarlarla değerlendirilmiş olduğundan– kesin sonuç açıklanacaktır. Çoğunun siyasal eğilimi bilindiğinden televizyondaki haber yönetici ve yorumcularının "halinden", "bakışından", "gülümseyişinden," millet sonucu kestirmeye çalışmaktadır. Saat 19:59'da, II. Kanal ekranını bir Fransa haritası kaplamıştır. Yeni başkanının görüntüsü bir dakika sonra bu haritanın üzerine yansıyacaktır.

... Mitterrand!

Paris sokakları, bir anda korna sesleriyle, şarkılarla, bir insan seliyle dolmuştur. Mitterrand'ın güçlü olduğu çevrelerin yakınındaki ünlü Bastille Meydanı'nda halk dans etmektedir. Televizyondaki yorum panellerine katılmakta olan Sosyalist Parti yöneticileri, "... sonuçtan üzülenlerin de olduğunu, onlara saygı duyulması gerektiğini" taraftarlarına hatırlatmaktadır.

Yarın, Fransa için yeni bir gün olacaktır.

Uygulamalar ve Sonuçlar

Mitterrand bir yıldır iktidarda. Bir yılın, daha doğrusu ancak haziran sonlarındaki genel seçimle partisinin kesin çoğunluğu kazanmasını izleyen on bir ayın değerlendirmesi bâzı işaretler getirecektir. Dün belirtmeye çalıştığımız gibi, Batı dünyasında şu sıra geçerlikte olan sosyal ve

ekonomik yaklaşımın tamamen karşıtı bir anlayışla Fransa, çeşitli sorunlarına eğilmektedir.

Yeni iktidarın ilk girişimleri, sosyal alanda gerçekleşti. Aile ödeneği (yüzde 50 oranında) ve yaşlılara verilen sosyal yardım yüzde 40 oranında) arttırıldı.[29] Daha sonra, asgari ücret düzeyindeki işçilerin enflasyon oranında zaten kendiliğinden artan ücretlerine, yüzde 10 daha zam yapıldı. Mitterrand’ın partisi, geneldeki işçi ücretlerinin ancak enflasyon ölçüsünde yükseleceğini, bundan fazlasını garanti etmediğini, amacının öncelikle düşük ücret düzeyine katkı olduğunu seçimler sırasında açıklamıştı. Bununla beraber, 1981’in sonucu, asgari ücrete getirilen zammın da etkisiyle, tahminler aşıldı. 1981’de işçinin satınalma gücü, gerçek ücreti, ortalama yüzde 2.3 arttı. aet ülkelerinin İngiltere (yüzde +0.5) hariç tümünde gerçek ücretin gerilediği dikkate alınırsa, bu durum Fransız yönetimi için ciddi bir başarı oldu.[30]

Öte yandan, işverenlerle sürdürülen diyaloğun da katkısıyla, işçinin haftalık çalışma süresi 40 saatten 39’a indi; 1985 sonuna kadar 35 saate indirilmesi planlandı. Ücretli izin, dört haftadan beş haftaya çıkarıldı. Ayrıca kira düzeni, kiracıların hakları dikkate alınarak yeniden biçimlendi.

Sosyalist hükümetin seçim öncesinde ısrarla üzerinde durduğu, “orta ve küçük sanayinin, işletmelerin desteklenmesiydi.” Böylece, sanayi üretiminin yarısı olarak değerlendirilen bu kesim harekete geçirilecek, daha fazla üretmesi ve iş alanı açması sağlanacaktı. Bu amaçla, toplam 8 milyar Frank’lık (bir Fransız Frangı, yaklaşık 25 tl) destek, zor durumda olan işletmelere, işçi sayısını arttıranlara ayrıldı; araçların yenilenmesi için verilmekte olan devlet kredileri, yüzde 50 yükseltildi. Bütçe açığının, ekonominin imkânları ölçüsünde artışı ve 29’dan 95 milyara yükselmesi öngörüldü.

Bu önlemler, seçim öncesinde karşıt tarafın öne sürdüğü gibi enflasyonun hızla tırmanmasına, işçi haklarının gelişmesinden ürkmüş orta ve küçük boy işletmelerin üretimi yavaşlatmasına, işsizliğin hızla artmasına neden olacak mıydı? Bütçe imkânları yanlış mı değerlendirilmişti? Yeni iktidar, Fransa’yı kaosa mı sürüklemekteydi?

Enflasyon, Üretim, Yatırımlar ve İşsizlik

1982 Mayısı’nın verilerine göre hayır. Fransız muhalefetinin objektif bakabilen çevreleri ve Mitterrand’ı pek tutmayan Amerikan yayın organları da, bir yılın muhasebesini yaparken, bu gerçeği teslim etmekte.

Enflasyon, sağlanan tüm kredilere, artan ücretlere ve sosyal haklara, yaygınlaşan tüketime, büyütülen bütçe açığına rağmen yükselmedi. Kendisinden önce olduğu gibi ve sosyalist hükümetin öngördüğü gibi, yüzde 14 düzeyinde kaldı. Enflasyonun 1981'in son üç ayında, bir yıl öncesi aynı döneme oranla yüzde 12'ye gerilemesi,[31] olumlu bir işaret de getirdi. Bununla beraber, hükümet 1982'yi yüzde 13-14 tahmin ediyor ve ancak 1983'te düşüş beklenebileceğini açıklıyor.

Milli gelir, gene bütün sanayileşmiş aet ülkelerinde gerilerken, Fransa yüzde 0.5'lik bir artışla 1981'de ön sırayı aldı. 1982 için öngörülen büyüme hızı ise yüzde 3. 1981'de, 1980'e oranla toplam yatırım yüzde 2.5 geriledi, ancak 1982'de artmaya başladı. Sanayi kesiminde ise, 10 Mayıs öncesindeki üç ayla 1981 Aralık - 1982 Ocak/Şubat karşılaştırılması, aynı üretim düzeyine işaret ediyor.[32]

İşsizliği öncelikli sorun olarak getiren yeni hükümet, bu alanda kendi hedefine ulaşmamış olmakla beraber, kötüye gidişi yavaşlatabildi: Mayıs 1980'de 1 milyon 450 bin, Mayıs 1981'de 1 milyon 850 bin olan işsiz sayısı, Ekim 1981'de 2 milyona ulaştıktan sonra Mart 1982'de 1 milyon 965 bine geriledi.[33]

Hükümet, kendi programı çerçevesinde lüks otellerin, özel yatların vergisini arttırdı; petrol şirketlerinin kur farkından doğan kârını vergiledi, ödediği yıllık vergi 100 bin Frank'ın üzerinde olan (25 milyon tl) 108 bin mükellefe, bir defalık olmak üzere ortalama 775 bin tl ek vergi getirdi. Böylece, ek harcamaların bir bölümünü karşıladı.

Ekonomik açıdan olumsuz gelişme ya da tehlike işareti, daha çok dış etkenlerle bağlantılı alanlarda, Amerika'nın faiz oranlarını yüksek tutması Fransız Frankı'nı çok zorladı. Ekim 1981'deki bir devalüasyona (yüzde 8.5) başlıca neden oldu. Bu arada, tüketimdeki yaygınlaşma ölçüsünde bir üretim artışı olmadığından ithalat yükseldi ve dış ticaret açığı 1981'de büyüdü. Enflasyon hızının artmayışı ise bir bakıma başarı olmakla beraber, öteki Batı ülkelerinde düşmekte olduğundan ileriye dönük bir sorunun haberini getirdi.

Millileştirmeler

Mitterrand'ın programında millileştirmeler, sistemin bütünleyicisi konumundadır: Kredilerin sanayiye, orta ve küçük işletmelere yöneltilmesi, devlet yatırımlarının hızlanması ve devletin yeni yatırım alanları, iş imkânı yaratması, öncelikle millileştirmelere bağlanmıştır. Oysa dokuz büyük işletmenin (demir-çelik, petro-kimya, elektronik, silâh ve savaş uçağı

alanlarında); ve ikisi büyük yetmişe yakın kredi kuruluşunun millileştirilmesini öngören tasarı, büyük tartışmalardan geçip yasalaştıktan sonra Anayasa Mahkemesi’nce bozulmuş; yeniden yasalaşıp işlerlik kazanması iktidara altı ay kadar zaman kaybettirmiştir. Bu kurumlar yeni statüleriyle henüz devreye girmektedir. Dolayısıyla, Mitterrand’ın ilk yılı değerlendirilirken, programını bu en önemli destekten yoksun olanak uyguladığı dikkate alınmalıdır.

Gn. de Gaulle’ün 1945’teki millileştirmelerine eklenen bu son kamulaştırmalarla şimdi devlet, kredi dağıtımının yüzde 85’ine ve sanayinin yüzde 31’ine hâkim olmaktadır.[34] (Sanayideki devlet kontrolüne ilişkin bâzı hesaplamalarda, bu oran yüzde 20 dolayında verilmektedir.)

Yarınlar Ne Getirecek?

Mitterrand’ın ilk yılı, Fransa için ve sosyalist iktidar adına kuşkusuz başarılı olmuştur: Ücretler artarken, tüketim yaygınlaşırken, orta ve küçük işletmeler desteklenirken, sosyal yardımlar büyürken, ne enflasyon artmıştır, ne işsizlik zirvelere yönelmiştir, ne de durgunluk, üretimsizlik başlamıştır. Tam aksine, bu alanlarda olumlu işaretler belirmeye başlamıştır.

Yani, olmayacak diye bekleneni, iktidar oldurtmuştur.

İlk yıl üzerine yorumlarda dikkati çeken bir ortak gözlem de şudur: İktidar, sorunlarla karşılaşacak denilen alanlarda başarı sağlamış, problemsiz gözüktüklerinde zorlanmıştır. Ekonomi, bunlardan ilkine örnektir; “ikinci gün birbirlerine girerler” diye beklenirken, koalisyon ortağı komünistlerle kayda değer sorun çıkmamıştır; 1982 baharında yapılan ve Sosyalistlerin gücünü korumasıyla, sağın ilerlemesiyle, komünistlerin gerilemesiyle sonuçlanan yerel seçimin ardından da, bir sorun çıkmamış ve parti çevreleri “bu seçimin yerel özellik taşıdığı, genel politikaya ilişkin olmadığı” yorumunu benimsemiştir. Dev bir âdemimerkeziyetçilik projesi, dünyanın bu en merkeziyetçi ülkesinde, uygulamaya rahatlıkla girmiştir. Buna karşılık, konuşmalarda acemilik örnekleri verilmiş, bakanlar birbirini tekzip edebilmiş, işçi konfederasyonlarıyla sorunlar çıkabilmiştir. Terör olaylarının artması –bizim de bildiğimiz acı örneklerdeki gibi– önlenememiştir; yetkililer bu alanda –gene bizim bildiğimiz gibi– en sorumsuz tutumlara girebilmiştir.

Yeniden genele dönelim: Sonuç, bütün Avrupa için etkileyici olabilecek, en azından düşündürücü olacak bir modelin doğuşudur. 10 Mayıs 1982’nin Mitterrand’ı, 10 Mayıs 1981’in Mitterrand’ına oranla, çok daha büyük başarı şansına sahiptir.

Fransa’da, artık bir yıl öncenin coşkusuna rastlanmıyor. Kimse mucize beklemiyor. Heyecanın yerini, Mitterrand’ın kişiliğiyle uyumlu bir kararlılık, sükûnet, ilkeli, planlı-programlı çalışmalar almış.

Olması gereken de, zaten bu değil midir?

9 Mayıs 1982

II
Solun Geçmişinden Gözlemler

Geçmiş Siyasetin “Yanlışı” Nerede?

Türkiye’nin demokrasiye ara vererek bir geçiş dönemini yaşamakta olması, hiç kuşkusuz, Türkiye’nin geçmişteki kurumları adına bir yenilgidir. Bu kurumların siyasetten eğitime, kültürden ekonomiye kadar birçok alandaki başarısızlığı, ülkenin bir olağan-

üstü durumla karşılaşmasına temel neden olmuştur.

Peki, toplum olarak uğradığımız bir başarısızlığın, bir yenilginin nedenleri yeterince araştırılmış mıdır? Görüldüğü kadarıyla, hayır. Geleceğe hazırlanan, kurumsal yapısında ciddi değişimler geçiren toplumun günümüzdeki başlıca zaafı, bu eksikte özetlenmektedir: Geçmişin temel yanlışları araştırılmadan, tartışılmadan, çok yönlü bir düşünce üretimine girişilmeden, gelecek inşa edilmektedir. Çeşitli kurumların 1980'de neden iflâs ettiğine dair akademik çalışmalar, köklü araştırmalar şöyle dursun, bilimsel bir yayında yer almış makaleler bile pek gözükmemektedir. Oysa, düşmanlıkların üzerinde filizlendiği kültür bölünmüşlükleri oldukları yerde durmaktadır; ahlâk ölçüleri ve değer yargıları, yozlaşma süreçlerine aynı hızla devam etmektedir: Varlığından yakınılan her düzeydeki bağnazlıkların başlıca kaynağını getiren, insanları birbirine ve topluma karşı öfkeye şartlayan bir eğitim anlayışı kendini aynen sürdürmektedir, vb.

Olumsuzları yaratan nedenler üzerine gidilmeksizin geleceğin dünden ve bugünden daha güzel olmasını beklemek, aşırı bir iyimserlik değil midir?

Konuyu dar bir alanla, siyaset sosyolojisiyle sınırlayarak bakmaya çalışalım: Geleceğin siyasal partiler yasasını, siyaset kurumunu biçimlediğimiz şu günlerde, geçmiş tecrübenin yeterince değerlendirildiğini söylemek zordur. Türkiye'deki siyaset kurumunun belirli bir zaman kesitinde neden çözümsüz kaldığı, sadece kişilerin yahut kadroların yetersizliği düşüncesiyle açıklanamaz.

Çözümsüzlüğün nedenlerini, gazetelerin amacı ve iddiası sınırlı sütunlarında belirlemek mümkün değildir; burada yapılabilecek olan, bâzı muhtemel nedenlere işaret etmekten, dikkat çekmekten ibarettir.

Siyaset kurumunun, Türkiye'nin büyüyen ihtiyaçları gereğince demokratik bir gelişme göstermeyişi, yeni organizasyon becerileri edinmeyişi ve akılcı özellikler almayışı, bir çözülmenin özet nedenleri arasında gözükmektedir.

Siyaset olayı, birbirini tamamlayan iki farklı unsurdan oluşmaktadır, ilki mobilizasyon, yani kitleleri hareketlendirmektir; ikincisi organizasyon, yani kitleleri ve yapılacak politikayı, gerçekleşecek uygulamayı örgütlemektir.

Türkiye'nin siyaset kurumu, mobilizasyon alanında her zaman başarılı çıkmıştır da, meselenin organizasyon yanında hayli geri kalınmıştır. Hareketlendirilmiş kitlenin, siyaset kurumu içindeki siyaset ve karar üretimine yönlendirilmesi örgütlenememiştir. Aynı kitlenin sosyolojik

yapısı ve partilerin siyaseti doğrultusunda plan ve programların, uygulama projelerinin örgütlenmesi de, eksik kalmıştır. Kitlelerin titreşiminden ve özlemlerinden kopuk, zahmetli çalışmaların desteğinden yoksun, çoğu el yordamıyla ve sezgilerle biçimlenmiş iktidar yahut muhalefet programları, siyaset kurumunun özelliği olabilmiştir.

Akılcılık, çok genel tanımıyla, doğru bilgilerden ve gerçekçi verilerden hareketle, mümkün olanı en üst düzeyde gerçekleştirmektir. Aynı kavram, siyasal düşüncenin amacı ve ideali ile, sosyal, ekonomik, siyasal gerçekler arasındaki optimal denge olarak da tanımlanabilir.

Siyaset kurumu, akılcı özellikleri gündem dışına iten eğilim ve özelliklerinden geçmişte pek kurtulamamıştır: Düşünce üretimini ve üyenin katılımını hep ikinci planda bırakmış yapılanma modelleri çerçevesinde, siyaset kurumunun iç mantığı müşteri ve patron ilişkilerinden kaynaklanmıştır. Maddi ya da manevi olan yasal menfaatlerin (belediye meclisi üyelikleri, iş imkânları, bâzı partilerde şirket bayilikleri, vb.) dağıtımı, siyasetteki başlıca müteharrik unsur olabilmiştir. Siyasal etkinlik, çoğu durumda, dağıtım merkezindeki etkinlikle eşanlamlı gelişebilmiştir.

Siyaset kurumunun bu özelliği, kaynakların, insanların ve zamanın akılcılık-dışı tüketilmesinde, çözümsüzlüğün oluşmasında en önemli etkenlerdendir.

Nihayet, siyaset kurumu, demokratik niteliğini Türkiye’nin gelişen yapısı, artan ihtiyaçları ve ağırlaşan sorunlarıyla koşut olarak geliştirememiştir. Hem kendi dışındaki kurumlarla, temsilcisi olduğu kitlelerle, hem de kendi içindeki kurumlar arasında sürekli ve demokratik bir diyaloğu, siyaset gerçekleştirememiştir. Bilâkis, her farklı eğilimin kendisini ülkenin tek kurtarıcısı –rakibini ise vatan haini– olarak niteleyebildiği, demokratik anlayış ve hoşgörüden tümüyle uzak bir siyaset kurumu oluşmuştur. Bu yapıdaki bir kurumun hem de çok zor koşullardaki demokrasiyi koruması, demokrasiyle uyumlu çözümler üretmesi, giderek imkânsıza dönüşebilmiştir.

Siyaset kurumunun geçmişteki başarısızlığı, bize göre, bu üç temel nedenden kaynaklanmıştır. Ancak burada, siyasete karşı haksızlık etmemek için, hemen şunu belirtmek gerekir: Bir toplumun hiçbir kurumu, bir başkasından çok ileri yahut çok geri olamaz; bâzı özelliklerini eleştirdiğimiz siyaset de, kültürden eğitime, ekonomiden spora kadar bütün kurumlar gibi, aynı bütünün ayrılmaz parçasıdır.

Siyasetin önde gelen bir etken olarak değerlendirilmesi, öteki kurumlardaki gelişmeden yahut yozlaşmadan da sorumlu olmanın işlevini taşımasından başka şey değildir...

4 Ocak 1983

Sol, Doğuşundaki "Eksiği" Gideremedi

Siyaset kurumunun 1980'deki çözümsüzlüğünü incelerken, önce kurumun tümündeki bâzı eksikler, (yeterince demokratik, organizasyoncu, akılcı olamayışı) dikkati çekmişti.

Geçmişin siyaset kurumunun zayıflamasında, bu kurumun ikinci büyük unsuru olan sol anlayışın kendi eksikleri ne ölçüde pay sahibidir? (Burada, geçmişte iktidar yahut muhalefet olarak en etkin yerde bulunan demokratik yahut sosyal demokrat diye tanımlanabilecek solu kastetmekteyiz.)

Konuya dünkü yazımızdaki özelliği koruyarak, belirli bir siyasal kuruluşun yorumlanması açısından değil, sol anlayışın, kolaycı eleştirisi olarak da değil, tecrübenin geleceğe dönük değerlendirilmesi açısından eğilelim:

Türkiye'de sosyal demokrat nitelikli bir sol anlayışın 1970'lerde siyaset kurumunda etkinlik kazandığı söylenebilir. Bu anlayışın kendinden kaynaklanan ve siyaset kurumunun zayıflamasında payı bulunan eksiği, bize göre, şudur:

Türkiye'de sosyal demokrat solun doğuşu, radikalizmin felsefi, siyasi, sosyal özelliklerinden, klasik radikal parti yapılanmasından, "sosyal demokrasiye dönüşüm" biçiminde olmuştur. Ve bu dönüşümün tam olarak başarılamayışı, "radikalizme özgü bir sosyal ve siyasal yapılanmada, radikalizmin felsefesinde, sosyal demokrat politikalar üretmek" gibi gerçekleşmesi çok zor bir amaç çıkarmıştır ortaya.

Bu varsayımı açmaya çalışalım: "Radikalizm" öncelikle Fransa'da gelişmiş, kaynakları, çeşitli türevleri ve özellikleriyle, Genç Osmanlılar'ı, Genç Türkler'i, Türkiye'deki Masonluğu, İttihat ve Terakki'yi, nihayet Cumhuriyet'in kimi kuruluş özelliğini etkilemiş güçlü bir felsefi-siyasi akımdır. Bu akımın çok özet olarak başlıca özellikleri şöyle sıralanabilir: Cumhuriyetçilik, köşeli bir laiklik, teknokrasi, pozitivizm, pragmatizm, ideolojilere karşı güvensizlik, orta sınıfın tercihlerine ve orta sınıf ile onun üst kesiminden kaynaklanan kadrolara dayanmak.[35]

Cumhuriyet'in siyasal oluşumu, kendi ihtiyaçları, kendi amaçları, kendi doğruları içinde gerçekleşirken, radikalizmin esintilerinden bilerek ya da bilmeyerek etkilenmiştir. En azından, tarihsel koşullar, Cumhuriyet'in siyasal çözümleriyle radikalizmin çözümleri arasında rastlantısal bir benzeşme getirmiştir.

İncelemekte olduğumuz sol anlayış, bu çerçevenin bir uzantısı içinden doğmuştur. Dolayısıyla, söz konusu doğuş, radikalizm ile sosyal demokrasinin farklılaşmalarından kaynaklanan bir dizi eksiği beraberinde taşımıştır:

Sosyal demokrat nitelikli sol, radikalizmin çoğu özelliğini (cumhuriyetçilik, laiklik, vb.) taşımakla beraber, başarılı olmak için, radikalizmi aşan ve sola özgü bir kültür-tarih-teori boyutuna sahip olmak zorundadır.

Kendi doğuş özellikleri ve kökenleri bakımından bu boyuta sahip olmayan Türkiye'deki demokratik sol anlayış, bu eksiğini giderememiştir. Bir mücadele içine doğmuş olmanın kendisine vakit bırakmaması gibi haklı gerekçeleri olmakla beraber, bu eksik başlıca zaafı yaratmıştır. Bu noktayı da açmaya çalışalım:

Burada incelenen nitelikteki bir solun evrensel özelliği, çok eskilerden kaynaklanabilecek kültür ve tarih değerleriyle, sol diye bir tanımın dahi var olmadığı çağlarla, köprülerini kurabilmesidir.

Örneğin, Fransız Cumhurbaşkanı Mitterrand, seçiminden sonraki ilk resmi konuşmasında, "... Bizim hareketimiz, 1789 Fransız İhtilâli'nden, uzak tarihimizdeki halk hareketlerinden kaynaklanır" demektedir. Alman Sosyal Demokrat Partisi Başkanı Brandt, Avrupa sosyal demokrasisini "... Kültür kökleri Hıristiyan ahlâkında, hümanizmde, klasik felsefede olan hareket"[36] diye tanımlamaktadır.

Türkiye'deki siyaset kurumunun önemli unsuru olan sol anlayış ise, kendi doğuşunun özellikleri çerçevesinde, geniş kapsamlı bir tarih ve kültür boyutundan yoksun doğmuştur; sosyal demokrat teorinin var olmadığı bir ortamda meydana çıkmıştır. Bu durumda, hızla teorik çalışmaların ve düşüncelerin üretilmesi zorunluluğu varken, çok yönlü ve herkesin kendi payına düşeni yapması gereken böyle bir çabayla, hareket liderinden başkası pek ilgilenmemiştir. Dolayısıyla, radikalizmin klasik felsefesi üzerine bina edilen, kendi teorik temellerinden yoksun, sosyal demokrat nitelikli politikalar, ister istemez, yetersiz kalabilmiştir.

6 Ocak 1983

“Siyasal Sözleşmede” Taraf Olabilmek...

Geçmişteki konumunu dün incelemeye başladığımız sol anlayış, bilimsel tanımıyla sosyal demokrat niteliklidir.

Sosyal demokrasi, temelinde, “... Siyasete uygulanmış bir tür toplusözleşme” özelliğindedir; sosyal demokrasinin öncelikle temsil ettiği kitlelerle, toplumun daha varlıklı kesimleri arasında hem siyasal iktidarın, hem de ekonomik iktidarın paylaşılması amacına dönüktür.[37]

Böyle bir sözleşmede taraf olabilmek ise, “... kimin temsil edildiği” ve “ne ölçüde temsil edildiği”[38] sorusunun cevabına yakından bağlıdır.

Başka bir deyişle, radikalizmin partilerine özgü bir yapılanma içinde ve büyük oranda orta sınıfın temsilciliği sıfatıyla, sosyal demokrat anlayışın sözleşmesinde taraf olunamaz. Sol anlayış, eğer sosyal demokrat nitelikliyse, kendi sosyolojik iç dengelerini ve bundan kaynaklanmış kadrolarını belirli bir sosyal örgütlenmenin ışığında geliştirmek, böylece, bir toplumsal sözleşmede taraf olmasını mümkün kılan özellikleri kazanmak durumundadır.

Peki, sosyal demokrasi bir siyasal sözleşme anlayışına dayanmakta ise, sosyal demokrat nitelikli sol, bu sözleşmenin geçerli ve etkili tarafı olabilmek için hangi temel özelliğe sahip olmak durumundadır?

Bunun gereği, sosyal demokrat nitelikli hareketin, işçi, dar gelirli memur ve köylü kitlelerini büyük ölçüde ve klasik orta sınıf unsurlarını (esnaf, serbest meslek sahipleri, eğitimciler, bürokratlar, küçük ve orta sanayiciler) bir ölçüde temsil etmesidir.

Sol, eğer hem yapısı, hem de kadroları açısından bu özelliği taşımıyorsa, büyük oranda orta sınıfa dayanmaktaysa, o zaman, sosyal demokrat anlayış çerçevesindeki temsilcilik sıfatı zayıflamış, ciddi ve etkili muhatap olmak işlevi zorlaşmış bulunacaktır.

Geçmişin siyaset kurumu incelenirken, bu kurumun ikinci önemli unsuru olan sol anlayışın, kendine öngördüğü sosyal demokrat amaç ve işlevi kolaylaştırmayan bir sosyolojik yapılanma içinde bulunduğu görülmektedir. Bu terslik, hareketin gelişimini ve etkinliğini belirli ölçüde engellemiştir.

Söz konusu sosyal demokrat anlayış, kendi kökenlerindeki radikalizme özgü nitelikleri dengeleyemediği ve yeterince sosyal demok-rat olamadığı için, iddiasını taşıdığı türdeki solculuğun politikalarını, gereken nitelik ve

düzeyde üretememiştir. Bu durum, siyaset kurumunun geneldeki çözümsüzlüğünde pay sahibi eksikliklerden birini meydana getirmiştir.

Sonuç olarak, şu yoruma getirmek istiyoruz: Geçmiş siyaset kurumunun yetersizliklerinden söz ettik; sorunu bu açıdan incelemeye çalıştık.

Bizim kanaatimiz, söz konusu eksiklerin insanlardan, kişisel hattâ kurumsal yanlışlardan çok, belirli bir zaman kesitinin objektif koşullarından kaynaklandığıdır; bir tür kaçınılmazlığı, yaşanılmak zorunluluğunu, bu eksiklerin beraberlerinde taşıdığıdır.

Zaten gelişmenin bir tanımı da, tecrübe kazanmak ve tecrübeden ders çıkararak daha doğruyu, daha güzeli aramak değil midir?..

7 Ocak 1983

III
1983 Seçimi ve Sol

“Sacayağı”

Sosyal demokrat nitelikli bir hareket oluşumu için çeşitli görüşler ve temaslar, farklı yönlerden bile olsa bir toplu arayış şeklinde gelişmektedir. Dağınıklığın sona ermesi ve bunların bir noktada sağlıklı bir bütünleşmeye varması bir amaç olarak ortaya konmaktadır.

Peki, böyle bir amaca ulaşılabilmesi için öncelikle nasıl bir yaklaşım gerekebilir?

Sorunların birbirine karıştığı, çözümsüzlüklerin etrafı kararttığı, akın karadan ayırt edilemediği ortamlarda en doğru olan, söz konusu olayın basit fakat temel gerçeklerine geri dönmektir. Başlangıcından yola çıkarak kurallarını, elif-besini yeniden gözden geçirmektir. Böyle bir yaklaşım, bir toz bulutu altında çözümsüz gibi duran bâzı sorunların o kadar da çetin olmadığını gösterebilir; fark edilmemiş ipuçlarını ortaya çıkarabilir; sonuca götürecek yollara işaret edebilir.

Genelden bakıldığında, sosyal demokrat nitelikli hareketlerin bir tür sacayağının[*5] üzerinde yükseldikleri söylenebilir. Sacayağı, malûm, üç destekten oluşur. Bu üç ayaktan yahut destekten ilki, maddi üretim ölçüsüyle tanımlanan sosyal kesitlerdir, öncelikle işçiler ve öteki gruplar; ikincisi, bilim çevreleridir, teknokratlardır, düşünceyi ve sanatı üretenlerdir; üçüncüsü, sosyal demokrasiyi dar anlamdaki siyaset pratiğine aktaranlar, yani siyaset kadrolarıdır.

Bu üç unsurun varlığı, her birinin eşit güçte olması anlamına ya da birinin ötekine nicel ve nitel bir üstünlük sağlaması anlamına değildir. Tüzüklerde belirlenmiş, paylaşım çizgileri çekilmiş bir durum söz konusu değildir. Bir moral beraberlik burada geçerlidir. Her toplumun kendi somut koşullarında, bu beraberliğin oluşumu ve kendini duyurması farklıdır. Zaten, çoğu durumda, siyasetin pratiğinde yer alanlar, öteki iki dayanaktan kaynaklanmıştır; donmuş bir çerçeve ve sınırları çizilmiş bir ayrım kesinlikle söz konusu değildir. Ancak kural, gerek teoride, gerekse pratik yaklaşımda bir sacayağının, en azından moral bir sacayağının kurulmuş bulunmasıdır.

Başka bir deyişle, tek başına bilim çevreleri tarafından ya da bu çevrelerin, üretici güçlerden yahut siyaset kadrolarından oluşmuş

desteklerden sadece biriyle beraberlik kurmasıyla, sosyal demokrat oluşum getirilemez. Aynı şekilde, bunu sadece işçi-siyaset kadrosu beraberliğiyle geliştirmek de yeterli değildir.

Her üç unsur mutlaka beraber olmak, sacayağını anlayışlarda kurmak zorundadır. Tabii amaç, sosyal demokrasi olacak ise.

Söz konusu beraberliğin, bir tüzük ve siyaset beraberliği olarak değil, ancak anlayış beraberliği olarak gerçekleşmesi, belki de siyasete hiç girmeyecek, parti oluşumunda yer almayacak insanların aynı doğrultuda düşünebilmesini ve davranabilmesini gerektirir.

Böyle bir beraberlikten kaynaklanmış moral destekle, sacayağının her unsuruna, yani, ileride siyasetin pratiğini yapacaklara, bilim çevrelerine, başta işçi olmak üzere sosyal demokrat dünyada yerini alabilecek köylü, esnaf, sanayici çevrelerine ve tümüyle topluma güven veren bir oluşum, Türkiye'nin yeni siyaset ortamına ilk adımını sağlıklı atabilir.

Bu adım, Cumhuriyet'le belirginleşmiş ve sürdürülmüş yenilikçi çizginin bir devamı olabilirse; koruyucu ve hoşgörülü devlet anlayışını güçlü kılabilirse; on yılların birikimini de içerir, ancak günün koşullarını ve geleceğin beklentilerini cevaplayabilirse; eskinin tekrarı olmaz ve insanlara bütünleyici, önyargısız yaklaşarak onları ilkeler çerçevesinde birleştirebilirse doğru bir başlangıç yapılabilir.

Sosyal demokrasi de, onun dayandığı toplumsal sacayağı da, ancak böyle oluşabilir; emekle ve göz nuruyla, kuralına uygun biçimde gerçekleşebilir.

Aksi halde, Nasreddin Hoca misali, "ben yaptım, oldu"dan ileri geçilemez...

10 Mayıs 1983

Solun Zaafı, Solun Gücü...

Türkiye'nin sosyal demokrat iddialı diye tanımlanabilecek sol siyasal hareketi, belirsizliğin kural olduğu bir zaman kesitinden geçmektedir. Solu temsil etmek düşüncesiyle kurulan partilerden biri seçime girmekte, öteki girememektedir. Giremeyen parti, seçime katılanı desteklemediğini açıklamaktadır. Bu partilerin ikisinin de dışında duranların bir bölümü ise, her iki partiyi de tutmadığını belirtmektedir. Bu çevrelerin, gelecekte bir üçüncü sosyal demokrat iddialı parti oluşturması, sürpriz sayılmayacaktır. Böylece, benzeri iddiaları taşıyan çok sayıda grubun bölünmüşlüğünü

sergileyen bir sosyal demokrat tanımlı sol, önümüzdeki dönemin siyasetinde yer alacaktır.

Solsuz bir siyasetin düşünülemeyeceği ve temsil niteliği taşıyan bir solun bulunmadığı siyasal dengelerde Türkiye'nin sorunlarına çözüm getirmenin fevkalâde zor olacağı açıktır.

Ne var ki, bu temsil niteliği, yani, sol düşüncenin ve sol sosyal konumun insanlarınca bu benim partimdir diye belirlenip benimsenmek özelliği, partilerin bir günden ikincisine sahip olabilecekleri bir öncelik değildir. İyi niyetin ve içtenliğin düzeyi ne kadar yüksek olursa olsun, beyan yoluyla sosyal demokrat parti olabilmek de mümkün değildir.

Meseleyi daha da içinden çıkılmaz kılan başka özellikler Türk siyasetinin sol kesitinde mevcuttur. Bir temsil niteliğini belirlemeye yarayan ve çoğu ülkede geçerlilik taşıyan ölçülerden önemli bölümü, bizde işlemez haldedir: Sendikaların, sendika olarak partiye katılmaları İskandinav toplumlarının, İngiltere ve Federal Almanya'nın sosyal demokratlarında belirleyici bir göstergedir. Bu, Türkiye'de hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Sendika yöneticilerinin, kitlesel özelliği olan meslek birimlerinin, kooperatiflerin kendi temsilcileriyle siyasal katılımı, Fransa ve İtalya benzeri örneklerde geçerlidir. Ancak günümüzün hukuk düzeninde bu da Türkiye'de mümkün değildir. Türkiye'nin bu konudaki bir başka talihsizliği, solun köklü bir gelenekten, yaygın tartışmalarda oluşmuş teorik yaklaşımlardan, sosyal demokrasi ve Türkiye üzerine hazırlanmış dizi dizi tez çalışmalarından, kitaplıklar dolduracak eserden yoksun bulunmasıdır.

Ölçü olarak, solun elinde kala kala, kişilikleriyle temsil niteliği taşıdığı düşünülebilecek insanların tercihi kalmaktadır. Bu ölçü ise hem ötekiler kadar objektif ve genel bir ölçü değildir hem de farklı kişiliklerin farklı seçmeler yapması her zaman mümkündür.

Peki, Türkiye'nin gelişmişlik ve sanayileşme düzeyi, demokrasi alışkanlıkları ve gerçekleri, temsil niteliğine sahip bir sosyal demokrat solu şu ya da bu partide ama mutlaka yaratacağına göre, doğru bir yaklaşım ne olabilir? Yani, sol partilerin en yanlışsız ve solun geleceğine en fazla katkıda bulunacak bir biçimde kendilerini ortaya koyması ve sola eğilimli kitlenin gene en sağlıklı tercihi yapabilmesi için, mevcut koşullarda nasıl bir yöntem öngörülebilir?

Solun, başka akımlara kıyasla hem gücü hem de zaafı olan özelliği, teoriyle ve düşünceyle iç içe gelişmesidir: Zaaftır, çünkü teori bazen gerçeklerden soyutlanma tehlikesini de getirir; bazen de "i"nin üzerine

nokta koyup koymamak benzeri teorik tartışmalar, gereksiz bölünmelere yol açabilir; bir güçtür, çünkü teoride ve düşüncede berraklığa kavuşmuş bir siyasetin kendi doğrultusunda çözüm üretmek, pratikte başarılı olmak şansı, el yordamıyla davranan partilere kıyasla çok daha fazladır.

Günümüzde solu belirsizliklerden kurtararak ona bütünlük ve kimlik kazandırabilecek tek çözüm yolu, teoriden ve düşünceden geçer. Sosyal demokrat iddialı partiler ve çevreler, Türk solunun teorik temellerini yeniden düşünmek, başlıca yaklaşım modellerini ve çözüm önerilerini yaygın tartışmalarla geliştirmek durumundadır. Böyle bir çaba, en büyük gücü ve özelliği olan teorisinden yararlanmak imkânını sola tanıyacağı gibi, hangi hareketin ve nasıl bir temsilcilik sıfatı taşıyacağı da ancak böyle bir alanda belirlenebilir.

Sosyal demokrat nitelikli solun geçmişinde, kendi teorisini yeterince geliştirmemiş olmanın pratikte yol açtığı zaaf ve sorunlar açıkça görülür. Günümüzde teorinin sağlam tutulması hem benzer eksikliklerden solu sakınacak, hem de, bir yeniden başlangıcın en güçlü dayanağını ve ölçüsünü getirebilecektir.

12 Ekim 1983

“Yelpazenin Sol Kanadı”

Yeni siyasetin oluşumu sürerken, sosyal demokrat tanımlı ikinci parti de kurulmuştur. Böylece, yelpazenin sol kanadında Halkçı Parti (HP) ve Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) yer almaktadır.

Sosyal demokrat bir partinin taşıması gereken özellikler açısından, soldaki yeni oluşumların –sağdakilere oranla– çok daha zor bir konumda oldukları söylenebilir. Üç-beş inanmış insanın bir araya gelip bir sağ parti kurması, aralarından herhangi birini lider tayin etmesi bir ölçüde mümkündür. Bunda fazla yadırganacak bir taraf olmadığı gibi, böyle bir hareket kendi açısından doğruları getirip kendi temellerini genişletebilirse, pekâlâ başarılı da olabilir.

Sosyal demokrat nitelikli kanatta ise durum farklıdır. Solun hemen her ülkede bir geleneği, yanlışları ve doğruları, sürekli sınanan tezleri, tecrübe birikimi, hareketli bir düşünce dünyası vardır. Bu bünyesel özellikler çerçevesinde, sosyal demokrat nitelikli bir partinin sağlıklı doğuşu, yaygın tartışmalardan süzülerek doğruların aranmasına, geçmiş tecrübelerin

dikkatle değerlendirilmesine, sola kendi alın terini yahut göz nurunu katmış çok sayıda insanın ortak çabasına büyük ölçüde bağlıdır.

Bir terör salgınını geride bırakıp, yeniden düzenlenmenin çalışmaları içinde ve bir geçiş döneminin özelliklerinde olan Türkiye'miz, kendi siyasal yelpazesinin solundaki oluşumlardan ne bekleyebilir? Ya da bu oluşumlar, taşımak iddiasında bulundukları işlevi ne ölçüde karşılayabilir?

Burada, birkaç noktanın altı çizilebilir:

1) Türkiye'nin bir geçiş döneminde bulunmasının da etkisiyle, partileşme sürecinin kısalığı ve yaygın tartışmaların zorluğu gibi nedenlerden ötürü yeni sol kuruluşlar, sol partilerin klasik oluşum ve yapılanma özelliklerinin hayli uzağında, kendi nev-i şahsına münhasır bir modelle biçimlenmiştir.

2) Bu durum, parti kurucu kadrolarının kişiliklerinden yahut olabilecek yanlışlarından bağımsız, objektif bir durumdur. Ancak, kurucu kadroların, büyük ölçüde ellerinde olmaksızın karşı karşıya bulundukları olağandışı koşullardaki doğum durumunu ve bunun yol açabileceği muhtemel yanlışları dikkate alarak, geliştirecekleri politikalarda son derece özenli ve başarılı olmaları gerekir.

3) Bizim beklentimiz, soldaki oluşumun ciddi çalışmaların sorumlu çözümlerini hızla üretmesi, tümüyle topluma ve temsilciliği iddiasını öncelikle taşıdığı kitleye güven vermesi, geçiş döneminin geçici partileri olmak durumuna düşmeden, güçlü ve kalıcı bir siyasal hareket niteliği kazanmasıdır.

Yeni siyaset döneminin öteki kuruluşları için daha önce yazdığımız bir noktayı, Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi için tekrarlamak mümkündür: Günümüzde hiçbir siyasal kuruluş, halkın indinde henüz bir olumlu ya da olumsuz önyargının sahibi değildir. Her biri, kendi değerini ve işlevini bizzat ortaya koymak, bunu halka kanıtlamak durumundadır.

Yelpazenin sol kanadında yer alan HP ve SODEP'e başarılar diler, çalışmalarının ülkemize yararlı olmasını bekleriz.

7 Haziran 1983

1983 Seçimi ve Solun Geleceği

Türkiye'nin geleneksel sol birikimi, son seçim döneminde üç ayrı küme içinde gözükmüştür. Sosyal demokrat iddialı tezleri dile getiren bu kümelerden ilki, seçime katılma imkânını bulabilmiş Halkçı Parti'dir.

İkincisi, bir partiye dönüşebilmiş olmakla beraber seçime katılamayan Sosyal Demokrasi Partisi'dir. Üçüncüsü ise, "seçim öncesinde partileşme" fikrini benimsemeyenlerin oluşturduğu ve bugünlerde bir partiye dönüşeceği üç sözcüsü tarafından açıklanmış harekettir.

En elverişsiz koşullarda katılınan bir seçimde bile yüzde 30 dolayında oy çıkarabilmiş Türk solunun, akılcı bir siyaset programı ve bütünlük içinde iktidar adayı olacağı açıktır. Aynı solun, taktik yanlışlarla ve bir bölünmüşlük durumunda, bugünkü konumuna dahi erişemeyeceği gene açıktır.

Dolayısıyla, son amacı tutarlı ve güçlü bir bütün yaratmak olan bir süreci şimdiden düşünmeye başlamak ve en azından, böyle bir süreci engelleyecek yaklaşım ve davranışlardan kaçınmak gerekir.

Herkesin kendi farklı açısından haklı olduğu bir konu, ortak çözüme ulaşmanın en zor olduğu konudur. Soldaki tarafların her birinin kendi yaklaşımında haklı gözüktüğü bir ortamdayız. Duruma, yakından bakmaya çalışalım:

Halkçı Parti, Türkiye'nin sol birikimine hitap etmeyi başarabilmiştir. Düşüncelerde ve kadrolaşmada hayli hazırlıksız hattâ yetersiz gözükmesine rağmen, olumsuz zaman faktörü dikkate alınırsa, bu, önemli bir başarıdır. Sosyal demokrat iddialı 117 milletvekilinin Meclis'te bulunması, demokrasi, özgürlükler ve sol adına olumlu bir etkendir.

Halkçı Parti'nin bir bölümü anlaşılabilir nedenlerden kaynaklanmış eksiğine rağmen, parti, bir önemli noktada geleceğe dönük ümit vermiştir: Kendi söylediğinin en kusursuz olduğunu, kendi kadrolarının en yeterli kadrolar olduğunu, bu parti hiçbir zaman iddia etmemiştir. Bilâkis, farklı düşüncelere ve gelişmeye kendini açık tutabilmiştir. Partinin, sol bir açıdan eleştirilebileceği nokta, bugün için, şudur: Hazırlıksız ve dağınık kalmaya objektif koşullar nedeniyle solun mahkûm olduğu bir ortamda bir ölçüde el yordamıyla parti kurmak, yanlış değil midir? Ne var ki, bu suale verilebilecek çok sayıda cevap ve gerekçe vardır. Dolayısıyla, Halkçı Parti, kendi işlevini geliştirme şansını halen elinde tutmaktadır.

Sosyal Demokrasi Partisi, Halkçı'ya oranla daha köklü ve yaygın bir örgütlenmeyi başlatmış, daha hazırlıklı kadrolardan yola çıkmış, ancak, kendi elinde olmayan nedenlerden ötürü seçime katılamamıştır. Buna rağmen çabalarını sürdürmüş ve yurt düzeyinde bir güç ve birikim olmanın eşiğine gelmiştir.

Şimdi, sırf seçime katılamadı diye, SODEP’in kendi iddialarından vazgeçmesini beklemek, elbette haksızlık olur.

Murteza Çelikel, Halil Tunç ve Sedat Akman’ın duyurusuyla parti hazırlığını başlatan üçüncü hareket, çok öncelerden beri, “seçim öncesi ortamında, sosyal demokrat nitelikli bir parti kurulamayacağı’’ tezini savunmuştu. Bundan dolayı onları suçlamak, hele iş işten geçti gibi bir tavır almak, elbette yanlıştır. Geçmişin daha deneyimli kadrolarına ve daha ciddi bir düşünce hazırlığına dayanmak iddiasını taşıyan bu hareket, aynen ötekiler gibi, partiye dönüşme hakkına sahiptir. Bir işlevin öncülüğünde onun da ciddi şansı vardır.

Siyasette hiçbir güç, iddiasını kendiliğinden terk etmez. Soldaki oluşumları kendi iddialarından vazgeçmeye yöneltecek belirleyici bir etken ise hiç değilse günümüzde gözükmemektedir. Buna karşılık, bölünmüş bir solun güçsüz bir sol olacağı da açıktır. Bu durumda, çözüm nerede aranabilir?

Görebildiğimiz kadarıyla, bütün oluşumlar, ilkeli ve sosyal demokrat nitelikli bir bütünleşmenin gelecekte kaçınılmaz olduğunu bilmek ve bu sürecin önünü açık tutmak sorumluluğundadır. Süreci tıkayacak suçlayıcı ve karalayıcı tavırlardan kaçınmak gerekir.

Bugün için, sosyal demokrat iddialı partilerin yahut hareketlerin şu ya da bu merkezde birleşmesini önermek erkendir. Ama sosyal demokrat insanların bütünleşmesini savunmanın zamanıdır.

Bu süreç, açık tutulmalıdır. Solculuk, her şeyden önce sorumluluktur.

15 Kasım 1983

1983 Seçiminin Öğrettikleri...

Önümüzdeki günler, muhalefet konusunu da yavaş yavaş gündeme getirecektir. Gerek demokrasi açısından, gerekse Türk insanının ekmeği, işi, geleceği ve mutluluğu açısından, sol muhalefetin düzeyi ve başarısı belirleyici etkenlerden başlıca biridir. Sol muhalefet tanımının geniş kapsamına girebilecek Halkçı Parti, SODEP, kuruluş çalışmalarını sürdüren üçüncü parti, solun geleneksel desteği ve kaynağı olan işçi kuruluşları, meslek ve düşünce çevreleri, hangi politikaları izleyecek, kendi gücünü en verimli ve akılcı bir noktada nasıl toplayacaktır?

Konuya gerçekçi olarak eğilirsek, sorunların bir hayli olduğunu belirtmek gerekir: Ülkemizin son yıllardaki etkili sol birikimi olan sosyal

demokrat iddialı sol, şimdi üçe bölünmek durumundadır. Geçmiş dönemdeki eksikler, yani, ideolojik belirsizlikler, çözüm üretimindeki yetersizlikler ve benzeri sorunlar kendini sürdürmektedir. Sosyal demokrat anlayışın bütün çoğulcu demokrasilerde en büyük kaynağı ve desteği olan sendikalar, yeni düzenlemeyle, solun partilerinden büsbütün uzaklaştırılmıştır. Ortaya, sosyal demokrat modelin bu en temel özelliğinden yoksun bir sosyal demokrat siyaseti yaratıp yaşatmak gibi sorunlar çıkmıştır, vb.

Bütün bunlar, temeldeki gerçeği, yani, demokrasinin ve halkın yararları açısından başarılı bir solun var olması zorunluluğunu ortadan kaldırmaz. Kaldı ki, solun yakın geçmişteki deney birikimi hattâ son 1983 seçimi, hem doğru yaklaşımların ipuçlarını, hem de bâzı olumlu işaretleri topluma vermektedir.

Önce sosyal demokrat açıdan 1983 seçimine bakalım: “Aceleye getirilmiş”, “yetersiz”, “hazırlıksız”, “imkânlar oranında en doğruyu yapmış” ya da hangi sıfata lâyık görülürse görülsün, sosyal demokrat iddialı bir partinin son seçimde sırf sol nitelikli olmasından ötürü halkın yüzde 30’u tarafından desteklenmesi, son derece önemli bir olaydır.

1) Dönemin koşullarına ve söz konusu partinin bütün imkânsızlıklarına rağmen gerçekleşen yüzde 30 oranındaki oy, sosyal demokrat nitelikli solun geçmişte sağladığı oranlardan 1977’dekine kıyasla (yüzde 42) çok düşük olmakla beraber, öteki seçim sonuçlarından ve son seçim olan 1979 yerel seçiminden fazla düşük değildir.

2) Geçmişte, sosyal demokrat olan, sırf “örgütte güçlü olduğu ve seçimde oy getirdiği” varsayımıyla, kendisine yakışmayan birtakım insanlara katlanmış, aynı tür insanlar, “parası var, mali kaynak sağlıyor” gerekçesiyle de harekette yer alabilmişti.

1983 seçimi, bu tür insanların da, isimlerin de, paranın da, sanıldığı gibi önemli olmadığını, öteki seçimleri, özellikle son 1979 seçimini andıran bir oy oranını onlarsız sağlayarak göstermiştir.

3) Sosyal demokrat nitelikli solun gelişiminde sloganların çok önemli rol oynadığı, geçmişte herkesin paylaştığı bir düşünce olabilmişti. Son seçim, bu faktörün asgari düzeyde kalmasına rağmen, 1979’unkine yaklaşan bir sonuç vermiştir. Bu gözlem, gelecekteki asıl gelişmenin sağlıklı önkoşuluna, yani, teorik ve pratik hazırlığa artık daha fazla önem verilmesine yol açabilir.

4) Belki en önemli nokta şudur: Sosyal demokrat partilerin evrensel iddiası, gerek partiye oy veren insanların kendi arasında, gerekse bu insanlarla parti arasında objektif bir beraberliğin ve tercih nedeninin varlığıdır. Beraberlik ve tercih, buna göre, isimlere, konuşmalara, propagandaya dayanmaktan çok daha fazla, insanların objektif sosyal ve sınıfsal konumundan, partinin ise sol niteliğinden kaynaklanır. Bu objektif faktör ne kadar güçlüyse, solun güvencesi ve sağlığı o ölçüde büyük sayılır.

Bizim 1983 seçimi, elinde olmayan nedenlerle, bu objektif faktörün Türkiye'deki etkinliğini ortaya koymuştur: En azından zamansızlık nedeniyle kendi büyük isimlerini henüz yaratamamış ve propaganda yapamamış bir parti, sırf sol tercih olduğu için, kitlelerden büyük oy toplamıştır.

Şimdi bu partiye, solun kurulmuş ve kurulmakta olan öteki iki partisine ve solun bütün sorumlularına, bu kitleye lâyık olmak düşmektedir...

15 Aralık 1983

IV
Solun Modeli ve Muhalefeti

Soldaki Kitleye Lâyık Olabilmek

Dünkü yazımızı, henüz kurulmuş bir partinin sırf sol iddiası nedeniyle yüzde 30 oranında oy almasını, önemli ve ciddi bulduğumuzu belirterek noktalamıştık. Şimdi sorun, bu ve benzeri partilerin, solda sorumluluk taşıyanların, söz konusu kitleye lâyık olmasıdır.

Görebildiğimiz kadarıyla, olay iki noktada özetlenmektedir: İlki, teoriyle, düşünceyle, hazırlıkla ilgilidir. İkincisi, güncel politik davranışlara, uygulamaya, kısa vadeli çözümlere ilişkindir. Önce, ilk konuya eğilelim:

Solun evrensel özelliği, teorisi olmaksızın, doğru dürüst bir pratiğinin de olamayacağıdır. Bu yazılarımızda incelediğimiz sosyal demokrat nitelikli solun dünyadaki bütün örnekleri, kimi durumda can sıkacak ölçüde uzun ve anlamsız bile olsa, kongreler dolusu teorik tartışmada ve ciltler dolusu düşüncede yoğrulmuşlardır. Bu teorik birikim sağlandıktan sonra ve ona dayanarak temel yaklaşımların belirlenmesiyle, söz konusu partiler, muhalefet yahut iktidar uygulamalarında tutarlılık kazanmış, çözüm üretebilmiş, tümüyle topluma ve kendi kitlelerine yararlı olabilmiştir.

Teoride ve düşüncede hazırlık denebilecek bu olguya, hem etkinlik döneminin kısalığı, hem de ülkenin özgül koşulları nedeniyle, Türkiye'nin sosyal demokrat iddialı solu, on beş yıldan beri ulaşamamıştır. Bu, kişilerin ve kadroların yetersizliğinden değil, öncelikle toplumun gelişme düzeyinden, sanayileşme sürecindeki geriliğinden kaynaklanmış bir sorundur.

Ne var ki, söz konusu eksik, zaman zaman çarpıcı ve acımasız biçimde kendini duyurabilmiştir: Temel tahlillerde, büyük tercihlerde ve tarihsel fırsatlarda ciddi yanlışlar yapılabilmiştir. Teorik tutarlılığın sağlanamamış olması, el yordamıyla yön bulmayı zorunlu kılmış, bu durum, çelişkili politikalara ve davranışlara neden olabilmiştir. Teorideki ve düşüncedeki hazırlığını tamamlayamamış bir sol, giderek, çözüm üretemez duruma düşmüş ve pratikteki etkinliğinden kaybetmeye başlamıştır.

Günümüzün sorunu, sosyal demokrat iddialı partilerin ve çevrelerin, kendi kimliklerini öncelikle teori ve düşünce alanında geliştirip kanıtlamalarıdır. Bu kolay değildir. Ancak, Türkiye'ye yararlı olmanın ve "yüzde 30"a lâyık olmanın olmazsa olmaz niteliğindeki önkoşuludur.

Yapılması gereken, teorik arayışları ve tartışmaları her düzeyde başlatmaktır; kitaplarla, makalelerle, seminerler ve konferanslarla, bir ortak çabayı geliştirmektir. Mesele, teorik bir berraklığa giderek kavuşmak, yaklaşım modellerini oluşturmak, yaygın bir düşünce sürecini harekete geçirmektir.

Her şeyden önce kendini doğru tanıyabilmiş, tanıtabilmiş, kendi işlevini kavramış, temel tahlillerini ve tercihlerini belirlemiş bir sol hareket, böyle bir süreç içinde gelişebilir. Başlıca konulardaki çözüm modellerini ve alternatifini, düşünce planında hazırlamaya başlayabilir. Türk toplumunun gelişmesine yepyeni ve güçlü bir soluk getirebilir.

Böyle bir yaklaşım, parlamentodaki solun, her hükümet politikasına karşı çıkmakla yetinme imkânından ve parlamento dışındaki partilerin slogancı bir muhalefete başvurma kolaylığından, elbette daha zahmetlidir.

Ne var ki, solun başarısı ve topluma katkısı ancak, böyle bir yoldan gerçekleşebilir. Solun hem başarılı, hem de zahmetsiz bir örneği henüz keşfedilmiş değildir...

16 Aralık 1983

Solun Sorunu: Birlik ve Yenilik

Önce, bâzı varsayımları alt alta sıralayalım:

1) Sosyal demokrat nitelikli sol, günümüzdeki bölünmüşlüğü içinde, ancak olabileceğinin en zayıfı bir sol olur. Bu bölünmüşlük ve zayıflıktan en büyük zararı, solun temsil ettiği kitleler ve toplumun bütünü görür.

2) Aynı solun geçmişte kitlelere sağladığı katkı, eğer bu sol geçmişte de bölünmüş olsaydı, hiç düzeyinde kalırdı.

3) Bugün üçe bölünmüş gözüken sosyal demokrat iddialı akımın her üç bölümü de, birbirinden önemli fark taşıyan yaklaşımları –en azından şimdilik– getirmemiştir. Bilâkis, benzer düşünceler ve ideolojik özellikler sergilenmektedir. Bir bölünmeyi ve iç mücadeleyi haklı kılacak neden ortalarda yoktur.

4) Bütün bu varsayımlar, tek akılcı ve sorumlu yolun bir an önce bütünleşmek olduğuna işaret etmekle beraber, bu yol kolay değildir: Siyasette, kimse iddiasını kendiliğinden terk etmez. Bireysel tutkularından, sağlayabileceği siyasal avantajlardan vazgeçmez. Bütünleşelim çağrısıyla herkesin bir araya gelmesi beklenemez.

5) Ne var ki, solculuk, sorumlu ve ciddi bir anlayıştır. Emekle, alın teri ve göz nuruyla yılların oluşturduğu birikimi gereksiz bölünmelerde etkisizleştirmek, iyi niyetle ve istenmeyerek yol açılmış olsa bile, insanları ve kurumları sorumluluktan kurtarmaz.

Peki, yer yer birbiriyle çelişen ve hem bütünleşmenin zorunluluğuna, hem de aynı bütünleşmeden uzak durmanın hiç değilse kısa vadede kabul edilebilir nedenlerine değinen bu varsayımlar çerçevesinde, nasıl bir yol önerilebilir?

Başarmanın önkoşulu, başlamaktır.

Sosyal demokrat nitelikli hareketin bütünleşmesi bugün için uzun vadeli, hattâ teorik gözükse bile, sorun, bu hareketin zaman içindeki beraberliğini bir ölçüde başlatacak yöntemi[39] yaratmaktadır. Bizim önerdiğimiz yöntem, şudur:

Sosyal demokrat iddialı partilerin, sosyal demokrat araştırmaları ve diyaloğu amaçlayan bir danışma ve dayanışma birimi, kendi aralarında yaratmaları. Bu danışma ve dayanışma birimi, sosyal demokrasinin ilkelerinden hareketle bütün partilerin paylaştığı ortak inançları geliştirmek ve ortak tartışmalar düzenleyerek çözüm üretmek işlevini taşıyabilir. Bir karar organı değil, yasaların öngördüğü çerçevedeki bir ortak danışma organı niteliğindeki bu birim, giderek, bilim çevrelerinin ve meslek temsilcilerinin katkı getireceği yaygın bir düşünce formuna dönüşebilir. Sosyal demokrat iddialı partilerin ve çevrelerin diyaloğuna ve tartışmalarına elverişli zemini sağlayabilir.

Bu ilk adım söz konusu partiler tarafından atılabilirse, alacağı sonuçtan kuşku duymaya gerek yoktur: Zaten bir beraberlik beklentisi içinde olan, temelsiz bölünmeleri kaygıyla izleyen sosyal demokrat kamuoyu ve kitleler, bu ilk adımı atan yahut atanların girişimine mutlaka sahip çıkar ve desteğini getirir.

Önemli olan, bu sürecin başlatılmasıdır.

Ortak bir danışma ve dayanışma biriminin sağlayacağı diyalog, araştırma ve tartışma ortamında, solun kendini yenilemesi ve sağlam ilkeler çevresinde kendi beraberliğine yönelmesi, sanılandan daha kısa sürede gündeme gelir. Peşin hükümlü iddiaların, “gerçeği biziz” varsayımlarının, kırıcı suçlamaların yerini, giderek, ortak çalışmaların son tahlilde bütünleştirici olan etkileri alır.

Sol partilerin de, çevrelerin de günümüzde sık tekrarladığı anlayış, karşıda olanlarla diyalogdur; hoşgörüdür.

Diyaloğu ve hoşgörüyü kendi içinde gerçekleştirememiş, bir yenilenmeyi ve yaratıcılığı başlatamamış solun ise, iktidarın başarısızlığını beklemekten başka günümüzde yapabileceği hiçbir şey yoktur.

Kendini yenilemek ve zaman içinde birleşmek, sosyal demokrat iddialı siyasetin, kitlelere ve kendi tarihine karşı sorumluluğudur...

17 Aralık 1983

Ekonomik Sorunlara Farklı Yaklaşımlar

Günümüzün Türkiye'si, geleceği düşünmek zorundadır. Geleceğe farklı açılardan yaklaşmak, değişik öneriler getirmek mümkündür. Bunların hepsi, kendini öncelikle savunanlar açısından en doğrusu olacak, fakat hiçbiri toplumun önündeki tek çözümü, mutlak ve tek alternatifi yaratmayacaktır.

Bu yazıda değinmek istediğimiz yaklaşım, köşeli bir model yaratmak iddiasında değildir; böyle bir konu bütün ayrıntıları ve gerekçeleriyle, bir gazete sayfasına sığdırılamaz. Dolayısıyla, amaç şudur: Türkiye'nin önünde tek değil birçok ekonomik tercih bulunabileceğine işaret etmek; hareket noktası değişik yaklaşımların farklı öneriler getirebileceğini dikkate sunmak; bu önerileri, çok genel çizgileriyle ve bir gazete yazısı çerçevesinde açıklamaya çalışmak.

"Ekonominin Amacı İnsandır"

Her ekonomik yaklaşımın belli bir nedeni, bir amacı vardır. Kendi niteliğine göre yaptığı bir öncelikler sıralaması, getireceği yararın nasıl ve hangi ölçülerle paylaşılacağına ilişkin modeli vardır. Türkiye'nin geleceği için düşünülebilecek yaklaşımlar, ekonomide amacın insan olduğu noktasından hareket etmek zorundadır. İnsanı soyutlayan ekonomi modeli olamaz. Kayseri'nin, Bursa'nın, Konya'nın sanayi çarşılarında işsiz kalmakta olan küçük sanayi birimlerini, imâlâthaneleri, buralarda artık çalışmayanları dikkate alarak bir ekonomik model düşünülebilir. "Gelir paylaşımı sürekli kötüleyen bir toplumun" sosyal adalete yönelmesi öngörülerek olaya yaklaşılabilir. Geleceğe hazırlanan Türkiye, gününü doğru değerlendirerek, sürdürülen çabaları mugalata konusu yapmayarak, ama büyüyen işsizlerin sorununa çözüm düşünerek kendi geleceğini kurabilir.

İşsizlik ve Adaletsizlik

İşsizlik sorunuyla karşılaşan, bu büyük boyutlarda karşılaşan ilk ülke Türkiye değildir. 1930'ların İsveç'i, Almanya'sı ve bugün ekonomisine

gıpta ile bakılan çoğu ülke, belirli dönemlerde benzer durumla karşılaşmış ve çözümünü yaratabilmiştir.

Çözüm, işsizliğin en önemli sorun olduğu bilincine varmak, devletin, üretim ve tüketimin düzenlenmesinde nasıl bir rol oynayacağını değerlendirmek, sosyal adaleti kalkınmanın itici gücü olarak kullanmak, tüketime, yatırımın ve üretimin hızlandırıcısı niteliğini kazandırmaktadır.

Bütün bunlar, çeşitli ülkelerde –hem de ya özel sektörün kural olduğu ya da ekonomide devletin ancak sınırlı payı bulunduğu ülkelerde– farklı zaman kesitlerinde gerçekleşmiştir.

Türkiye’de, en önemli sorunu işsizlik ve üretimsizlik olarak kabul eden, adaletli gelir dağılımını öncelikli bir amaç gören yaklaşımların, –hızlı bir enflasyonu yaratmanın kader olmadığını bilerek– sorumluluk içinde uygulamaya koyabileceği çok sayıda yöntem vardır:

İşsizlikle mücadele ve gelir dağılımı adaleti, sadece iyi niyetli yaklaşımların hedefi değildir; her iki olgu, ekonomik durgunluktan çıkmanın, bilinen, 1930’lardan beri denenmiş ve başarılmış yöntemleridir. Üretmeyen işsizi, hem üretir hem de tüketir duruma getirmek, piyasadaki yeri yok derecesinde olan kitleleri ise gelir adaletini arttırarak daha yaygın bir tüketime yöneltmek, ekonomik gelişmenin ilk hızını sağlayabilmektedir. Bu elbette kolay değildir; belirli toplumsal tercihleri, sorumlu uygulamayı, her adımın dikkatle ve planlı olarak atılmasını gerektirir. Konuya bir sıralama içinde bakmaya çalışalım:

Var Olan Birikim Kullanılıyor mu?

Var olan ekonomik birikimini Türkiye’nin ne ölçüde yatırıma ve iş yaratmaya dönük kullanabildiği, bu birikime daha düşük maliyetle katılabilecek imkânlardan hangi oranda yararlandığı, yeniden değerlendirilmesi gereken sorunlardır:

1) Türkiye’nin şu ya da bu nedenle kullanamadığı geniş bir atıl üretim kapasitesinin sahibi olması, asgari düzeydeki bir finansmanla bunun bir bölümünü harekete geçirme şansını ona tanımaktadır. 1981’de mevcut sanayi kuruluşlarının ortalama yüzde 55 oranında çalıştırıldığı, yani, teorik olarak, bunlarla iki katına yakın bir üretim yapılabileceği hesaplanmaktadır. Bu, bizimkine benzer işsizlik sorunuyla karşılaşmış ülkelerden hiçbirinin o dönemlerde sahip olmadığı bir imkândır aynı zamanda. Örneğin bir malın üretimini yüzde 25 arttırmak için o malı üreten fabrikaları kurmak değil, zaten kurulmuş, temel yatırımı yapılmış fabrikaları daha verimli çalıştırmak, o belirli malın talebini yaratmak söz konusudur.

2) Yaygın işsizliğin ve özellikle tarımda gizli-işsizliğin geçerli olduğu ülkelerde, devletin emek-yoğun yatırımları ve büyük altyapı projeleri, işsizliğe getirilen çözümler arasındadır. Bu yaklaşımın, dünyanın çoğu ülkesinde, Amerika'da, Avrupa'da, Asya'da örnekleri vardır. Bu yaklaşımın problemi, çalışmaya başlayan işsize ödenecek ücret karşılığındaki ekonomik değerin, ileri bir tarihte yaratılmasıdır. Yani, aradaki süre içinde ödenmiş ücret, enflasyoncu bir etkiye de sahiptir. Ancak bu sorun da, planlı bir yaklaşımla dengelenmeyecek, etkileri azaltılmayacak bir sorun değildir.

3) Türkiye'deki kredi dağılımı ve kullanımı, ciddi bir işsizliği yaşayan, büyümek zorunda olan bir ekonominin gerektirdiği akılcı ve adaletli tercihlere daha elverişli kılınabilir. Krediler öncelikle sanayiye, iş yaratacak alanlara, özel sektörün yatırıma dönük kesimlerine yöneltilebilir. Birçok ülkede, benzer durumlarda önemle üzerinde durulan orta ve küçük sanayi, sanayiye geçmeye çalışan imâlât, büyük destek konusu olmaktadır. 1960'larda benzer kıvılcımları taşıyan örneklere, çeşitli Anadolu kentlerinin sanayi sitelerinde rastlanabilmiştir. Günümüzde, 10-15 işçi çalıştıran işletmelerin toplam kredilerden sadece yüzde 4.1 oranında yararlandığı dikkate alınınca, ekonomiye katkısı değerlendirebilecek bir girişim birikiminin varlığı söz konusudur.

Yatırımın ve Tüketimin Yönlendirilmesi

Türkiye'nin geleceğine dönük bir ekonomik model, ilk aşamada, yatırım imkânlarından en geniş ve en akılcı biçimde yararlanmak durumundadır. Bunu, enflasyonist bir politika içinde yapmamak koşuluyla, yatırımlarını en verimli ve gerekli, başka düzeylere de yansıyıp iş yaratabilecek alanlarda planlayarak, sanayiye olağanüstü bir destek getirme durumundadır.

1) Böyle bir desteğin gerçekleşmesinde devletin bütün imkânları kullanıp gerekli düzenlemeleri oluşturduğu ve artık yapacak katkısı kalmadığı söylenemez. Ciddi bir işsizlik karşısında ve ekonominin büyüme zorunluluğu çerçevesinde, devletin, sadece kit'leri aracılığıyla üretimde var olması yeterli değildir. Devlet, yatırımların yönlendirilmesini, etkili bir kredi, destek ve kontrol sistemi içinde gerçekleştirmek durumundadır.

2) Sosyal adalet bir yana, ekonominin büyümesi ve işsizliğin azalması, yatırımların özendirilmesi açısından bile, devletin gelir dağılımına, tüketim yönlendirmesine ciddi katkıları olabilir:

Talebin giderek daha az sayıdaki ellerde toplandığı bir ekonominin yatırımlara ve büyümeye yönelmesi, ekonomi mantığına terstir. Ancak talep

varsa, aşırı örneklerde, bu talep uygun görülerek yaratılmış veya yaratılacaksa, bir yatırım söz konusudur. Yatırım, ancak talebin yaygınlaşmasıyla yahut beklentisiyle gündeme gelebilir. Bu talep dar çerçevede de olsa, genişinde de olsa, azdan çoğa doğru gelişerek yatırımı çekici kılabilir.

3) Türkiye, yatırım ve büyüme amacı çerçevesinde, gelir dağılımını daha adaletli kılarak tüketimi desteklemek, yatırım ve büyümeyi böylece gündeme getirmek durumundadır. Söz konusu edilen, elbette para basıp dağıtarak talep yaratmak değildir. Sosyal adaletle yatırımcı politikaları bağdaştıran bir çerçevede vergileri yeniden düzenleyerek; yatırıma yönelmeyen, atıl bırakılmış gelirlerden, lükse dönük kişisel harcamalardan daha büyük oranda vergi alarak, en önemlisi, neredeyse bütün dünyanın bir ölçüde çözdüğünü, bizim ise bir türlü çaresini bulamadığımızı gerçekleştirip, vergi kaçakçılığını azaltarak, soruna eğilebilir. Vergi politikası, büyük kitlelerin yeniden piyasada ağırlık kazanmasına, önceden planlanmış ve ölçülü biçimde yeni bir talep yaratmasına imkân verebilir.

“Fasit Daireyi Kırabilmek”

Türkiye, belirli bir ekonomik bunalım dönemini yıllardan beri yaşamaktadır. Zorunluluklar çerçevesinde, bir şok tedavisi uygulamış, bunun bâzı alanlardaki olumlu sonuçlarını da almıştır. Ancak, yarınların Türkiye’sine baktığımızda, geleceğin gerektireceği yaklaşımları, yöntemleri de düşünmek durumundayız.

Gelecekte, bir tür fasit daireye ekonominin düşmesine imkân tanımamak zorunluluğu vardır: “Gelir dağılımı bozuldukça yaygın talebin azaldığı, talep azaldıkça yatırımın olumsuz etkilendiği, yatırım düştükçe üretimin azaldığı, üretim azaldığında ise bunun gelir dağılımını biraz daha bozup işsizliği arttırdığı” bir durumun gelecekte belirmemesi için, ekonomik düşüncede yapıcı ve yaratıcı olmak, çeşitli düzeydeki alternatifleri oluşturmak gerekir.

Bizim görebildiğimiz, Türkiye’nin bütün imkânlarını sonuna kadar kullanarak yatırımlarını ve üretimini arttırmasıdır; işsizliği öncelikli sorun olarak alması, iş yaratmaya, gelir dağılımı adaletine, talebin ölçülü ve kontrollü olarak artmasına yönelmesidir. Bunları gerçekleştirmesi için, devletin ekonomideki yerinden ve düzenleyiciliğinden korkmamasıdır.

Türkiye’nin “ya enflasyon” ya “büyüyen eşitsizlik ve işsizlik” gibi bir tercih karşısında kalacağı görüşünü paylaşmak zordur. Yapılması gereken, toplumun bütün imkânlarını, toplumun güvendiği bir programlamayla,

akılcılığın ve tecrübenin ışığında, sorumlu bir planın ve devletin düzenleyiciliğinin çerçevesinde yeniden organize etmek, seferber etmektir.

12 Mayıs 1982

“Karşı-Program”

Özal hükümetinin programı, merkez sağ nitelikli hükümetlerin Türkiye’ye sunageldikleri programlar arasında, kendi doğrultusunun en tutarlı ve yenilikçi örneği görünümündedir. Taşıdığı iddiaların bir bölümü, geçerlikteki ekonomik düzeni çağdaş bir noktaya ulaştırmayı amaçlamıştır. Bir başka bölümü, genel olarak toplumsal ilişkilere ve kurumlara akılcı bir çerçeve getirmek iddiasındadır. Bunlara kısaca değineceğiz.

Bizim bu yazımızda asıl vurgulamak istediğimiz nokta ise, her siyasal ve ekonomik programın, mutlaka bir karşı-programının olacağıdır: Her hükümet programı, belirli sınıfsal ve sosyal öncelik tercihlerinin bir ürünüdür. Ve mutlaka bir alternatifi vardır. Özal programının birçok yöneliminin farklı düşünülmesi mümkün olduğu gibi, onun hiç söz etmediği yaklaşımlarda Türkiye’nin geleceğini görmek, bambaşka boyutlar getirmek de, kuşkusuz mümkündür.

Karşı-programın neler önerebileceğine girmeden önce, Özal hükümeti programının kendi doğrultusundaki olumlu özelliklerine kısaca bakalım:

Programın genel havası, alışageldiğimiz merkez sağ hükümet programlarına kıyasla bir demokrat anlayışa daha yatkın gözükmektedir. Özet olarak, kimseyi suçlayıp karalamaksızın, bir demokrasi anlayışı çerçevesinde özel girişimciliğin ekonomik yenilenme modelini, program, getirmektedir.

Yenilenmenin araçları olarak sunulan önerilerin bir bölümü, ekonomiyi ve bâzı toplumsal ilişkileri geliştirecek objektif önlemler niteliğindedir. Her hareketi iki adet nüfus sureti ile ikametgâh tezkeresine bağlanmış bir toplumun insanları olarak, bürokratik işlemlerle ve gereksiz mevzuatla mücadele edileceği iddiasını, olumlu karşılamak gerekir. kit’lerin özerk işletmelere dönüşmesi ve piyasa kurallarıyla uyumlu çalışması (tabii, şu satıcılık özleminden kurtulunabilirse) ekonomiye büyük katkı sağlayabilir. Sanayide öngörülen yapı değişimi, sanayinin hem dış, hem de iç rekabete zaman içinde açılması, bir akılcılık kaygısının programın her bölümünde kendini duyurması, başlangıç için olumlu yaklaşımlardır. Aynı şekilde, “geçmişin yaralarının sarılması ve milli bütünlük” açısından af konusuna

değinilmesi, hükümetin kendini bağlamamasına rağmen, doğru gelişebilecek bir yaklaşımın ifadesidir.

Programın bu iddialarına, demokrat görünümüne, akılcı ve yenilikçi özelliklerine sahip çıkması durumunda, hükümet, kendi doğrultusunun başarılı bir örneğini vermeye adaydır.

Ne var ki, Türkiye'nin tek alternatifi, Sayın Özal'ın programıyla sunulan doğrultu değildir.

İşçi, memur, köylü kitlelerinin yararlarına öncelik tanıyan farklı bir ekonomik yaklaşım, gene farklı bir toplum, insan, kültür anlayışının bütünlüğü içinde, çok değişik bir ekonomik model geliştirilebilir:

1) Enflasyonla mücadeleyi günümüz hükümeti gibi "mutlak" ve "bir numaralı" amaç haline getirip ekonominin tüm unsur ve hedeflerini buna bağımlı kılmak; enflasyonla mücadeleyi ise büyük bir öncelikle faiz düzenlemelerine ve kitle tüketimini –gönüllü ya da gönülsüz– kısmaya zorlayıcı önlemlerde aramak, alternatiflerden sadece biridir.

2) Ekonomik büyümeyi ve üretim artışını, tüketimin sosyal adalet önlemleriyle yaygınlaşmasını amaç alan öteki alternatif, enflasyonla mücadeleyi, bu modelin ve üretim artışının bir sonucu olarak öngörebilir. Sosyal adalet önlemleriyle, kitlelerin tüketim yapabilecek duruma getirilmesi, oluşan bu farklı ve yeni talebin, atıl kapasitelerin kullanımına ve yatırıma imkân sağlaması, artan üretim sonucunda üretilen malın birini fiyatının sabit kalma eğilimine girmesi, enflasyonla mücadelenin öngörebileceği farklı yöntemlerdir.

3) Kitlelerle ve her düzeydeki yatırımcı, girişimci güçlerle diyaloğu kurabilmesi koşuluyla, ekonomik büyümeyi ve sosyal adaleti bir numaralı amaç almış farklı bir siyasal anlayış, yurt düzeyinde bir kalkınma seferberliğini başlatabilir. İşsizliğe, çözümün aranabileceği tek alanda, hızlı büyüme ortamında eğilebilir. Toplu tüketim yöntemleriyle, devletin makroekonomik kararlarına işçi-işveren ikilisini usulen değil, gerçekten katan bir yaklaşımla, bütün bunları bütünleyecek farklı bir toplum ve insan anlayışıyla, farklı değer yargıları ve kültür öncelikleriyle, böyle bir model harekete geçirilebilir.

Bu alternatifin günümüz siyasal ve sosyal dengelerinden çıkamamış olması, onun yokluğuna işaret değildir...

21 Aralık 1983

Her Şeyini "Satabilen" Toplum Olmamak...

Özal hükümeti programının belirgin bir özelliği, devleti, ekonominin mümkün olduğunca dışına çıkarmayı amaçlamasıdır. Bu anlayış, Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin zaman içinde halka devredilmesinde ve özellikle Boğaz Köprüsü'nün halka satılmasında –daha doğrusu, gelirinin satılmasında– simgelenmektedir.

Türkiye'de öncelikle işçinin, memurun, köylünü yararlarını gözeten, sol nitelikli bir karşı-programda ise, devletin yeri ve ekonomik işlevi bundan çok farklı olacaktır: Solun ekonomik programında, devlet, ekonomiyi yönlendiren, kitlelerin yararını gözeterek onlara güvence getiren, ekonomik büyümeyi hızlandıran, gelir dağılımı adaletini ve dolayısıyla tüketimin yaygınlaşmasını kolaylaştıran bir göreve sahiptir.

Bu, birtakım demagojilerde öne sürüldüğü gibi, devletin esnaflığa özenmesi, kararname ile piyasaları yönetmesi değildir elbette. Aynı şekilde, solun önereceği 1930'ların devletçiliği ya da onun iç ve dış rekabete kapalı özellikleri de değildir. Devletin, ülke çoğunluğunun temsilcisi olarak, ülke çoğunluğunun yararına bir ekonomik işlev taşımasıdır, önerilen. Bunu, sosyal adalet ve toplu tüketim yöntemleriyle, mevcut hastalıklarından arındırılmış bir devlet sektörüyle gerçekleştirmesidir.

Bir karşı-programın kendi yaklaşımını daha somut sergileyebilmesi açısından, hükümet program ve çevrelerindeki satış önerilerinin özel bir önemi vardır: Bu satış girişiminin ekonomik sonucu tartışılabilir. Anlayışlara ve davranışlara yapacağı etkiler ve yol açacağı toplumsal sonuçlar ise, bize göre, tartışılamayacak kadar olumsuzdur. Önce, ekonomik duruma bakalım:

Gelir sağlayan devlet hizmetlerinin bu gelirini satmak, Osmanlılarda bir ölçüde uygulanan ve devletin 17. yüzyıldaki ekonomik gerileyişinde önemli payı bulunan mukataa anlayışını andırmaktadır: Bu usule göre, devlet, darphane gibi, gümrük gibi gelir sağlayan işlerin gelirini, ihale yoluyla kiralamıştır. Örneğin darphane gelirini devletten belirli bir para karşılığı kiralayan kişi mültezim, bu geliri arttırdığı ölçüde kendisi kazanmıştır, vb. [40]

Hükümet programında önerilen yöntem, örneğin, Boğaz Köprüsü'nün gelirini satmaktır. Bunun ekonomik mantığı, görüldüğü kadarıyla, şudur: Köprünün geliri satılırsa, satış sonucu sağlanan para, yeni köprünün yapımına kaynak oluşturacak, böylece, yeni hizmetlerin hızla ve adetâ kendi kendini finanse ederek gerçekleşmesi mümkün olacaktır.

Salt ekonomi açısından bile, olayın ilk bakıştaki ölçüde etkili olamayacağı söylenebilir: Köprüyü satmak yerine, onun zaten var olan sürekli gelirini yeni köprü yatırımına ayırmak mümkündür. Gelir satışa çıkarsa, her yıl belirli bir parayı beklemektense, bu paranın tümünün ve ilk anda kazanılacağı öne sürülebilir. Ne var ki, bu da sanıldığı ölçüde bir imkân yaratmayacaktır:

Faizin yüzde 50, enflasyonun yüzde 40 olduğu bir ortamda, köprü gelirini –ya da stat gelirini– satın alan, yatırdığı paranın kısa sürede dönüşünü bekleyecek, ancak bu imkân sağlanmışsa işe girecektir. Dolayısıyla, köprünün satış bedeli onun zaten devlete sağladığı yıllık gelire kıyasla bu ölçüde düşük olacaktır. Devletin, geliri satarak elde ettiği toplu para ile, köprü kendine aitken gerçekleştirdiği yıllık gelir arasındaki fark azalacak, önemsizleşecektir.

Köprü gibi, Keban gibi, millete mal olmuş, benimsenmiş simgelerin satışı, asıl bir başka açıdan düşündürücüdür: Bir toplumda, her şeyin satılabilir olduğu, "satılmayacak hiçbir şeyin bulunmadığı" anlayışı geliştirilirse, bunun uygulaması, hem de Boğaz Köprüsü gibi fevkalâde çarpıcı bir örnekte verilirse, o toplumun değer yargılarında ve ahlâkında son derece yozlaştırıcı etkiler yaratılır. Her şeyin satılabilir olduğuna inandırılan bir toplum, gene her şeyin satılmasına göz yumabilen bir toplum olmaya yönlendirilir.

Bunun yol açacağı olumsuz psikolojik şartlanmayı ve zararı, 15-20 milyarlık bir ekonomik avantaj karşılayamaz. Ekonomide kestirme yollar ararken, bu yolların uzun vadede toplumu yönelteceği başka ve çok daha önemli çıkmazları gözden kaçırmamak gerekir.

Karşı-program, bir satıcılık anlayışının antitezi olmak durumundadır...

21 Aralık 1983

Leon Blum'un "Pazar" Günü...

Günümüz hükümetinin programını sadece eleştirmekle –yani kolaycılıkla– yetinmeyip, bir karşı-program sunabilecek olan Türk solunun gündemi, somut hedeflerin ve somut araçların bütünü olmak durumundadır.

Karşı-program, çoğulcu demokrasiye sahip çıkmanın ve bu siyasal demokrasiye, hem sosyal demokrasi hem de ekonomik demokrasi nitelikleri kazandırmanın iddiasıdır:

1) Günümüzün Türkiye'sinde, ekonomiyi hızla geliştirmek de, bu gelişmenin sadece holding kümeleriyle ve küçük gruplarla sınırlı kalmasını önlemek de, bir başka mantığın harekete geçirilmesine bağlıdır:

Bu mantık, toplumsal imtiyazlardan yoksun kitlenin hayat şartlarını geliştirmenin; milli geliri daha eşitlikli paylaştırmanın; insanların temel ihtiyaçları olan sağlık, kültür, konut, çalışma, özgürlük ihtiyaçlarına öncelik tanımanın; demokrasiyi karşıtlar arasında sürekli bir mücadele ve uzlaşma süreci olarak benimsemenin; doğuştan, paradan, mevkiden kaynaklanmış imtiyazları sınırlamanın; kendileriyle ilgili her tür karara ve her düzeyde katılmayı, mümkün olan her konuda insanlara sağlamanın mantığıdır.

2) Bu anlayışın çerçevesindeki bir gelişmenin önkoşulu, sanayileşmeyi hızlandıracak, gelir adaletine yönelecek, kaynakların en verimli biçimde ve kitlelerin yararı ön planda tutularak kullanımını sağlayacak bir planlamadır. Bütün ekonomik güçlerin katılımıyla gerçekleşecek böyle bir plan, vergi politikasını yatırımların ve sosyal adaletin desteğine vererek; üretim ve tüketim kooperatiflerini, tüketici birliklerini organize ederek; malların dağıtım kanallarına akılcı ve verimli bir düzenleme getirerek; küçük ve orta sanayiye her düzeyde arka çıkarak; yeni iş alanlarının açılmasını sadece piyasa mekanizmalarının talihine bırakmak yerine, onu altyapı yatırımlarının, konut üretiminin dinamiğine katarak; son tahlilde toplum çoğunluğunun önceliklerince ve ihtiyaçlarınca öngörülmüş bir sanayileşme seferberliğini başlatabilir.

3) Siyasal demokrasinin, çoğulcu ve özgürlükçü bir anlayışla her düzeye yayılmasının yanı sıra, bir karşı-program, sosyal demokrasiyi geliştirmek durumundadır: Çok özet olarak, insanların, sırf ekonomik yetersizliklerinden ötürü temel ihtiyaçlarından yoksun ya da geri kalmamalarıdır bu: Sağlık, eğitim, kültür, şehirlerdeki toplu hizmetler (taşımacılık, su, elektrik, vb.), emeğin ve ekmeğin güvencesi, çocukların ve kimsesizlerin korunması, kadın haklarının sadece kanunlarda değil, anlayışlarda ve pratikte geliştirilmesi, Türkiye'de farklı bir programın öncelikli tercihleridir.

4) Ekonomik demokrasi, sosyal demokrat nitelikli hareketlerin günümüzde geliştirdiği ekonomik iktidarı paylaşmak iddiasıdır: İşyerlerinde oluşan birimlerin, o işyerinin yönetimine katılmasıyla, işçilerin, kendi çalışma koşullarının belirlenmesinde söz sahibi olmalarıyla, daha üst düzeyde, sendikaların, ülke çapındaki ekonomik kararların oluşumunda

etkili bir danışma sürecine girmeleriyle, ekonomik demokrasinin uygulamaları öngörülebilir.

Örneğin, haftalık çalışma süresinin 45-48 saat olduğu tek çoğulcu demokrasi, Türkiye'dir.

Bir gazete yazısının dar sınırına sığdırmaya çalıştığımız bu yaklaşımlar, mevcut hükümetin programında değil, bir karşı-programda öncelik taşıyacak öneriler arasındadır. Türkiye'de solun iddiası, olayı mevcut sosyal ve ekonomik yaklaşımın çerçevesinde almak, bu çerçevede bâzı düzeltmeler getirmek değildir. İddia, farklı bir mantığın ve farklı toplumsal önceliklerin, farklı sosyoekonomik yaklaşımını gerçekleştirmektir.

Leon Blum'un pazar günü, 1936 yılının Fransa'sında çok kullanılmış bir tanımdır. Leon Blum, sosyal demokrat nitelikli Fransız Sosyalist Partisi'nin lideri ve 1936'da kurulan Halk Cephesi hükümetinin başbakanıdır. Blum, o yıla kadar bir iş günü olan cumartesiyi, tüm sanayi kuruluşlarında bir tatil günü yapmış, haftalık çalışma süresini 40 saate indirmiştir.

Bu nedenle, 1936 Fransa'sının işçileri, artık tatil olan cumartesileri, Leon Blum'un pazar günü diye tanımlayarak, ona şükranlarını ifade etmiş, bu tanım, sosyal tarihe geçmiştir.

Leon Blum'un pazar gününde simgelenen bir başarıyı, günümüzün Türk solu, her alanda ve her düzeyde planlayıp, günü geldiğinde kendi hükümet programıyla gerçekleştirmek durumundadır...

23 Aralık 1983

Bu Modelin Muhalefeti...

Türkiye'nin günümüzdeki hükümeti, ortaya, başı sonu belli olan, iç tutarlılığı bulunan ve kendi mantığına sahip bir ekonomik model koymuştur.

Böyle bir modelin muhalefetini oluşturmak, her şeyden önce keyifli bir iştir: Belirsizliklerle, kaypaklıklarla, kavram kargaşalarıyla uğraşmaksızın, somut, yalın, yapıcı, çok yönlü, geliştirici ve çağdaş bir mücadeleye girişmek, her zamankinden daha imkânlı gözükmektedir.

Önümüzdeki modelin açık seçik bir model olması, iç mantığını sağlam kurmuş ve tutarlı olması, muhalefetin kendini geliştirmesine son derece elverişlidir: Bu iddiaları taşıyan bir modelin muhalefeti, basma kalıp formüllere, kolaycı genellemelere ve toptancı suçlamalara başvurmak zorunda kalmayacağı gibi, bu yöntemlerle inandırıcı ve başarılı olması da

mümkün değildir. Muhalefet, ancak kendini, tezlerini, kalitesini geliştirebilirse, söz konusu model karşısında etkili olur. Türkiye bütününün ve kitlelerin öncelikli yararını gerçekleştirebilecek sol bir iktidar programı, ancak böyle bir süreçte gelişir ve günü geldiğinde seçim meydanlarından geçerek uygulamaya aktarılır.

Tutarlı bir ekonomik model karşısında muhalefet yapmanın avantajlarından yararlanabilmesi için, sol muhalefetin bâzı yaklaşım özelliklerine daha başlangıçtan dikkati gerekmektedir:

Günümüz hükümetinin ekonomik modeline muhalefet, bu modelin geride bıraktığı, aşıp geçtiği özelliklerin savunmasıyla ve korunmasıyla yapılamaz. Ancak günümüzdeki ekonomik modelin geçmişine değil, ilerisine dönük, bu modeli kitlelerin yararları doğrultusunda geride bırakacak bir muhalefet, etkin olabilir.

Sol açısından, yarını dünde aramak kadar anlamsızlık yoktur.

Birkaç örnek vermeye çalışalım: Türk ekonomisinin kendi içine kapanmasını, yahut Türk lirasının –son tahlilde maliyeti kitlelere yüklenerek– suni teneffüs yollarıyla desteklenmesini önermek, sanayideki çeşitli sakatlıkların –genel faturası kitlelere uzatılarak– sürmesini kolaylaştıran anlayışları savunmak, sol muhalefetin üzerine vazife değildir. Aynı şekilde, iç ve dış rekabeti engelleyen, tekelleşmeyi kolaylaştıran, kalitesizliğe ve pahalılığa ön veren politikalara, bunların ekonomik yapısına sahip çıkmak da, solun işlevleri arasında değildir. Kısaca, zaten sorumluluğu kendisine ait olmayan bir geçmişi savunarak sol muhalefet yapılamaz; geleceğin iktidarına, geçmişin savunmalarından yola çıkıp ulaşılamaz.

Bir başka önemli nokta şudur: Ekonomiyi dış rekabete açmanın yahut yurtdışına çıkmayı kolaylaştırmanın, ilke olarak, sağcı yahut solcusu yoktur. Sağcılık ve solculuk, ekonomik araçların öncelikle kimlerin yararına ve hangi amaçla, ne biçimde kullanıldığında vardır.

Örneğin, sanayinin dış rekabete açılması, ilke olarak elbette olumludur. Ne var ki, bu açılış, yabancı tekellerin Türkiye'ye yerleşip bizim sanayimizi yerle bir etmesi biçiminde de olabilir, Türkiye'yi bir müstemlekeye dönüştürecek özellikte de olabilir, Türk sanayiini kalite ve fiyat akılcılığına zorlayacak, tüketicinin –affedersiniz– budala yerine konmasını önleyecek doğrultuda da geliştirilebilir. İthalat kolaylığı, Türkiye'nin sınırlı dövizini imtiyazlı bir zümrenin lüks tüketiminde tüketmesi anlamına da gelebilir,

Türk insanının daha kaliteli ürünlere bir ölçüde ulaşmasına, kendi sanayiinin ürünlerine karşı daha titiz bir talep oluşturmasına da yarayabilir.

Karşıdaki rakibin bâzı özelliklerini takdir etmek ve bunları açıkça söylemek, bir muhalefeti ne yozlaştırır, ne de onun solculuğuna gölge düşürür (yozlaşma ve gölge, çok başka alanların öncelikli konusu olabilir). Günümüzün iktidarı, iktidarca hazırlıklı olmanın bizim siyaset tarihimizdeki en ciddi bir örneğini vermiştir. Ne yapacağını önceden düşünmüş ve planlamış olmanın tüm avantajlarından, hiç değilse başlangıçta yararlanmıştır.

Günümüzün sol partileri, ancak şimdiden başlayan ve kendini iktidara hazırlayan bir süreç içinde, hem uygulamadaki modele karşı etkili muhalefet olabilir ve kitlelerin yararını savunabilir, hem de, kendini geleceğin iktidarına hazırlayabilir.

Yeni bir ortamda ve yeni koşullarda solun mücadelesini sürdürmek, eskinin çevresinde takılıp kalmakla değil, eskiyi de, bugünün yenisini de aşabilmekle mümkündür...

5 Ocak 1984

Solun Çözümü: Sanayi Türkiye'si

Önceki gün değinmiştik: Merkez sağ politikaların sanayi öncelikli modeli, Türk sanayiini belirli bir düzeye getirebildikten sonra 1975'i izleyen dönemde tükenmiştir. Gerçekleşmiş sanayi, bu tarihlerde, yeni yatırım üretememiş, kendini dış rekabete açacak güce hâlâ erişememiştir. Bu sanayinin ihracatı bile ancak 1981 ve 82'nin olağanüstü devlet desteğiyle, sübvansiyonla ve iç piyasanın daraltılması sonucunda mümkün olabilmiştir. Sanayinin çağımızdaki bünyesinde var olan bir olumlu özellikle, yani, bir ölçüde geliri yaymak ve bir sosyal adalet faktörü olabilmek özelliği de, bu yıllarda kaybolmuştur.

Yanlış anlaşılmasın: Türkiye'nin söz konusu sanayileşme çabasını da, bütün eksiklerine rağmen ortaya çıkarabilmiş sanayisini de kesinlikle küçümsemiyoruz. Ancak, bu sanayi öncelikli merkez sağ politikanın, 1975 sonrasında tükendiğine işaret ediyoruz. Nitekim, 1981'de oluşan yeni yaklaşım da, günümüzün ekonomik önlemleri de, bu tüketişin dolaylı sonucudur: Merkez sağ, ekonomiyi yaşatabilmenin çözümünü, artık, geçmişin hızlı sanayileşme öncelikli modelini terk ederek, sanayileşmeyi, dolaylı ve uzun vadeli bir amaca dönüştürmekte bulabilmiştir.

Sanayileşmeye karşı olduğundan değil, sanayi önceliğini sürdürmeye artık gücü yetmediğinden, bu tercihi yapmıştır.

Türkiye'de sol muhalefetin alternatif modeli, öncelikle ve hızlı sanayileşmektir. Kendi anlayışı doğrultusunda bu modeli ve yöntemlerini belirlemek, ekonominin bütün mekanizmalarını bu amacın birer aracı gibi görmek ve kullanmaktır, söz konusu olan: İhracat, yabancı sermaye, ithal serbestliği, krediler, faizler, hattâ enflasyon, solun hızlı sanayileşme modelinde, bu sanayileşmenin ancak birer fonksiyonu (işlevi) önemindedir; hiçbiri (Özal modelinde olduğu gibi) temel amaç yahut tek başına amaç konumunda değildir.

Hızlı sanayileşme amacına solun öncelikle sahip çıkması, bu amacı geçmişte taşımış merkez sağdan farklı bir hassasiyetle bu işlevi üstlenmesi, solun doğal özelliğidir: Solun öncelikle temsil ettiği toplum kesitleri –işçiler, işsizler, dar gelirliler, vb.– sanayileşmeden en büyük yararı olanlardır; hattâ, tek çözümü sanayileşme olanlardır. Sanayinin çağımızdaki niteliği, sanayileşme olayını başlı başına bir sosyal adalet faktörü, geliri yaygınlaştırma aracı özellikleri de kazandırmıştır. Nihayet solun idealindeki Türkiye, dört yanında fabrika bacaları tüten, insanları öncelikle kendi emeğiyle gelişip yücelen bir Türkiye'dir. Yani, solun amacı, bir köylü toplumu olarak kalmak, faiz hesaplarının, satalım abi anlayışının damgasını vurduğu bir toplum modelini benimsemek değildir.

Hızla sanayileşen bir Türkiye'yi amaçlayıp bunun bayraktarlığını yapmak ve mücadelesini başlatmak, günümüzdeki sol anlayışın ve sol partilerin etkili muhalefetinde bir önkoşuldur. Fakat yeterli koşul değildir. Solun sanayileşme modelinin sola özgü temel araçlarını mutlaka oluşturmak ve darboğazların aşılmasını gerçekçi biçimde düşünmek gerekir:

Enflasyon konusuna hangi açılardan ve nasıl yaklaşılacağı, dış rekabete sanayiyi açmakla bu sanayiyi ezdirmemek arasındaki dengelerin nasıl kurulacağı, orta ve küçük sanayinin hangi yöntemlerle desteklenerek devreye gireceği, tüketimin yaygınlaşmasına dayalı talep ve yatırım modellerinin oluşacağı, en önemlisi, Türkiye'nin kalkınması için gerekli tasarrufun hangi yöntemlerle artacağı, somut cevap isteyen konulardır. Örneğin, hızlı bir sanayileşme, milli gelirin yaklaşık yüzde 25'i kadar bir tasarruf getirmektedir. Günümüzdeki yüzde 15'i yüzde 25'e yükseltmek, gene yaklaşık, her yıl 5 milyar dolar bir tasarrufu gerektirir. Bunu dış kaynaktan tümüyle ve her yıl beklemek hayâl olacağına göre, zenginlerin

vergisini artırmak gibi kolaycılıklarla da olamayacağına göre, sol, toplumun hangi amaçlara, hangi fedakârlıklarla ve hangi sürelerde erişebileceğini, açıkça ortaya koymak durumundadır. Nihayet, bütün bu etkenleri, bir plan çerçevesinde bütünleştirmenin gereği vardır.

Solun günümüzde ortaya koyacağı alternatif, hızla sanayileşen bir Türkiye'dir. Bu solun modelinde (günümüz merkez sağınkinden farklı olarak), modelin ve bütünün sadece bir bölümüdür: Sol, her şeyden önce bir insan anlayışıdır, bir ahlâk anlayışıdır, bir kültür anlayışıdır.

Günümüzdeki sol muhalefetin bu alanlarda topluma getirebileceği yepyeni boyutlar, açabileceği yepyeni ufuklar vardır...

Bunlara, yarınki yazımızda değinmeye çalışacağız.

6 Ocak 1984

Nasıl Bir Türkiye?

Her ekonomik model, kendi değer yargılarını, kültür, insan, toplum, ahlâk anlayışlarını beraberinde taşır. Bu modeller, kendi ellerinde olmaksızın, kendi dünyalarını yaratırlar. Bu dünyalar siyah ve beyaz gibi kesin çizgilerle birbirinden ayrılmış olmayabilir. Bir dünyadan başkasına geçiş de hemen gerçekleşmez. Ne var ki, ekonomik anlayışın topluma ve insanlara bâzı yeni eğilimler aşılaması, var olanları zayıflatması ya da güçlendirmesi, değer yargılarının ve davranış biçimlerinin öncelik sıralamasını etkilemesi, ilk günden başlayan bir süreçtir. Bu süreç içinde ve sonucunda, toplumun ve insanların ortak kimliği değişime uğramaktadır.

Bu açıdan olaya baktığımızda, günümüzün ekonomik modeli, nasıl bir toplum ve insan kimliğini geliştirmeye adaydır?

Günümüzün ekonomik modeli, toplumda var olan "bireycilik", "işbilirlik", "fırsatçılık" gibi özellikleri kaçınılmaz şekilde güçlendirecektir. Kendi kişisel hesabını ve menfaatini iyi bilen; biraz parası varsa, hayatının temel sorunu daha şimdiden "altın mı alayım, dolar mı, yoksa faize mi yatırayım"a, dönüşen; "ucuza alıp pahalıya satmak," her alanda geçerli bir kutsal öğreti gibi ona verilen; gerisiyle de pek ilgilenmeyen bir insan tipi, söz konusu ekonomik modelin geliştireceği, yaygınlaştıracağı örnektir. Modelin öncelikler sıralamasında, büyük toplumsal idealler, dayanışma, fedakârlık, yardımlaşma gibi geleneksel ahlâk ölçüleri –modelin bünyesi gereği– ancak arkalarda yer alır. Modelin değer yargıları sisteminde, herkes,

bir yerde ve bir anlamda tacir olacak; her şeye, öncelikle, sağladığı günlük faiz geliri açısından bakılacaktır. Bir de, kendi düşen ağlamayacaktır.

Şimdi, denebilir ki, bu nitelikler, hem bizim toplumumuzda hem de birçok özelliğine özendiğimiz Batı demokrasilerinde zaten yok mudur? Aynı nitelikler, ekonomik gelişmenin temel saikleri (dürtüleri) arasında yer almazlar mı?

Modelin bizdeki toplumsal sonuçlarının neden günümüzdekinden de, Batı'dakinden de farklı gelişeceği şöyle açıklanabilir:

1) Fevkalâde yerleşik bir kültür bütününün, yüzyılların perçinlediği değer yargılarının, eski Yunan'dan, Roma'dan kaynaklanmış ortak ve kesintisiz kültür kimliğinin çerçevesinde, Batı'nın söz konusu bireycilik ve fırsatçılık eğilimleri yer almıştır. Dolayısıyla, bu eğilimlerin toplumu dağıtıcı, bütünlüğü ve kültürel ulusal kimlikleri sarsıcı etkileri büyük ölçüde dengelenmiştir.

Türkiye'mizde ise, kesintisiz süregelen ortak bir kültür kimliği, toplumun yaşadığı kültürel devrim ve gelişme nedeniyle, tarımdan sanayiye gecikmiş bir geçişin sorunları nedeniyle, henüz yerleşmemiştir. Temel değer yargılarında, ahlâk ölçülerinde, hayat tarzlarında, sanat beğenilerinde bu kendini henüz bulamamışlık etkilidir. Dolayısıyla, günümüzdeki modelin kaçınılmaz şekilde hız ve güç katacağı bireycilik, fırsatçılık eğilimleri, Batı'dakinden çok farklı ve olumsuz toplumsal sonuçlar yaratmaya adaydır.

2) Türkiye'nin "çevre ekonomisi" olma özelliği, bu dönemde daha da öne çıkacaktır. Çevre ekonomileri (Güney Kore, Singapur, Şili, Lübnan, vb.) güçlü merkez ekonomilerinin (abd, Federal Almanya, Japonya, vb.) çevresinde ve bu merkezle bağlantılı gelişen ekonomik yapılardır. Merkezlerin fazla ilgilenmediği alanlara genellikle yönlendirilmiş bir tür bütünleyici yan faktör olarak, merkezin montajcılığını, komisyonculuğunu, taşeronluğunu bir ölçüde üstlenmiş ekonomilerdir bunlar.

Türkiye'de kaçınılmaz olarak kısmen bulunan çevre ekonomisi özellikleri, günümüz modeli uygulamalarıyla, daha da öne çıkacaktır. Batı'nın fırsatçılık, bireycilik niteliklerini, biz, Batı gibi bir ekonomik merkezin insanları olarak değil, bir çevre ekonomisinin şimdilerde her şeyin satılabilir olduğuna şartlanan insanları olarak yaşayacağız. Aradaki fark çok büyüktür.

Sosyal demokrat nitelikli muhalefet partilerinin, bireyci girişimleri engellemek amacı taşımadığı da, piyasa ekonomisini reddetmeyen bir

sistemde, yani sosyal demokraside, fırsatçılığın bir ölçüde ve her zaman var olacağı da, açıktır.

Ne var ki, günümüz muhalefeti, kendi öncelikler sıralamasını, “insan”, “ahlâk”, “kültür” anlayışını topluma sunmanın imkânına ve sorumluluğuna sahiptir. Bunlar, günümüzdeki modelin sonuçlarından elbette çok farklı olacaktır: Dayanışmanın, yardımlaşmanın, ortak güvenliğin, –bağnazlığa bulaşmayan– millici anlayışların, insanı insan yapan erdemlerin, fırsatçılıktan değil, fırsat eşitliğinden kaynaklanmış bireysel gelişmenin yeni ufuklarını, sol muhalefet açabilir; kültür ve ahlâk yozlaşmasıyla, giderek arabeskleşen değer yargılarıyla mücadelenin yeni boyutlarını topluma sunabilir.

Ekonomiden başlayıp kültüre ve insana kadar günümüz solunun önünde uzanan görevler ve fırsatlar, dört gündür süren bu yazılarımız çerçevesinde görebildiğimiz kadarıyla ve bir bölümüyle, bunlardır...

7 Ocak 1984

Meselenin “Özü” Hangi Noktada?

1984’ün Özal modeli uygulamaya girerken meselenin özü, söz konusu modelin şu ya da bu eksiğini tartışmak değildir. Tartışmayı söz konusu modelin mantığı içinde sınırlamak yerine, onun dışındaki farklı bir mantığın çerçevesinde olaya bakmak gerekir: “Enflasyonu düşürmek amacıyla iç piyasayı daraltmak, ithalatı arttırıp sanayiyi rekabete zorlamak, ihracatı çoğaltmak” birer temel ve öncelikli tercih ise, söz konusu model bunun kısa vadeli etkin önlemlerini belki ustalıkla getirmektedir. Fakat, olay bu değildir; farklı bir mantığın, öncelik sıralamasındaki farklılıktır, meselenin özü.

Günümüzdeki ekonomik modelden değişik bir mantığın öncelikler sıralamasında, üç temel sorun ve Türkiye’nin gündeminin ilk sıralarına önerilen üç madde, şunlardır: 1) Üretimsizlik; 2) İşsizlik; 3) Eşitsizlik.

Türkiye, bütün önemli altyapı projeleri gecikmiş, sanayileşme ve üretim artışı hızı yavaşlamış, işsizliği bir toplumsal tehlikeye dönüşmüş, eşitsizliği rekor boyutlara varmış durumdadır.

Bu sorunlarla öncelikli bir mücadele, günümüz modelindeki gibi dolaylı yoldan olmaz: Model, enflasyonun yavaşlamasıyla ve bunun serpintileriyle eşitsizliğin bir ölçüde azalacağını; ihracat artışının yansımalarıyla, üretimin bir ölçüde artacağını; yabancı sermayenin bir ölçüdeki katkısıyla ve gene

bir ölçüde artacak üretimin etkisiyle, işsizliğin bir ölçüde azalacağını varsaymaktadır. Başka bir deyişle, söz konusu modelde ve onun mantığında, üretimsizlik, işsizlik ve eşitsizlik, dolaylı sonuçlardır; temel amaçların ancak birer fonksiyonu (işlevi) değerindedirler.

Meselenin özü buradadır: Bize göre, Türkiye'de kitlelerin ve çoğunluğun yararı, ekonominin uzun vadeli tek çözümü, öncelikle üretimsizlik, işsizlik ve eşitsizlikle mücadeledir; bu, sorunların çözümüdür; ihracat artışından enflasyona, ithal kolaylığından teşvik önlemlerine kadar her şeyin, ancak bu üç hedefin birer işlevi olarak önem taşıdığıdır.

Günümüzdeki modelin, böyle bir öncelik taşıma iddiası olmadığı gibi, merkez sağ politikalarla benzer hedefleri amaçlamak bile, günümüz Türkiye'sinde imkânsız gözükmektedir.

5 Ocak 1984

[1] ANKA Ajansı'nın 413 öğretim üyesi arasında "tesedüfi örnekleme" yöntemiyle yaptığı anketin sonucu, Cumhuriyet (12/7/1982).

[2] Prof. Aldıkaçtı, "Beni ve tasarıyı eleştirenlerin hepsi cahil", Hürriyet (2/8/1982).

[3] "Beş temel sektörde bunalım", Hürriyet (2/9/1982).

[4] (Anayasa tasarısı maddeleri üzerinde Danışma Meclisi Genel Kurulu'nda yapılan görüşmeler sırasında) Anayasa Komisyonu Başkanı Prof. Orhan Aldıkaçtı, bir önerge üzerinde konuşurken 12 Eylül öncesinde toprak işgali eyleminin teşvik edildiğini belirterek, "Çok ileri gelen bir kişi toprak işleyenin, su kullananın diyerek işgalleri teşvik ve tahrikte bulunmuştur" dedi. Cumhuriyet (24/8/1982).

[5] "Eski siyasi parti liderleri seçimlere katılamayacak", Milliyet (10/10/1982).

[6] Güneş (7/3/1982).

[7] Güneş (7/6/1982).

[8] Merkez Bankası raporlarındaki rakamları veren: T. Güngör Uras, "Kredilerin yüzde 71'i durgunluğun finansmanında kullanılıyor." Milliyet (8/6/1982).

[9] Pamukbank Genel Müdür Yardımcılarından İbrahim Betil'in sözleri, Cumhuriyet (3/6/1982).

[10] “Les vraies causes de la hausse des taux d’interét”, Le Monde (21/5/1982).

[11] “Du statut de créancier à celui d’associé”, Le Monde (1/6/1982).

[12] Güneş (17/5/1982).

[13] Türkiye’nin başka ülkelerle çeşitli alanlardaki kıyaslanması için bk.: “The oecd”, Observer, Mart 1982.

[14] Melih Cevdet, “Kastelli’yi sevmiştim”, Cumhuriyet (9/4/1982).

[15] Dankwart A. Rustow, “The Development of Parties in Turkey”, La Palombara ve Weiner (ed.), Political Parties and Political Parties, Princeton, 1966.

[16] Roger Garaudy, “Culture et dialogue des civilisations”, Le Matin (28/2/1983).

[17] Bu yazıdaki alıntıların kaynağı: 26 Temmuz - 4 Ağustos 1983 haftasının Le Monde gazeteleri.

[18] Gençliğin, çocukların, genel ve özel sorunlarıyla ilgili değerli çalışmalar son yıllarda vardır. Bunlardan bâzıları: Prof. Özcan Köknel, Alkolden-Eroine Kişilikten Kaçış, İstanbul, 1983; Prof. Aysel Ekşi, Gençlerimiz ve Sorunları, İstanbul, 1982; Doç. Halûk Yavuzer, Çocuk ve Suç, İstanbul, 1982.

[19] Doç. Halûk Yavuzer, Psiko-sosyal Açıdan Çocuk Suçluluğu, İstanbul, 1981, s. 182.

[20] J.R. Taylor, “How Turkey conquered the conquerors”, The Times (7/6/1983); G. Breerette, “Les maillons de la chaine”, Le Monde (2/6/1983); J.P. Peroncel-Hugoz, “Les chemises de calif”, Le Monde (2/6/1983).

[21] Yılmaz Öztuna, Türkiye Tarihi, cilt 8, s. 114.

[22] Frederic Frey, The Turkish Political Elite, s. 181, 260.

[23] Prof. Dr. Asaf Savaş Akat, “Alternatif Büyüme Stratejisi”, İktisat dergisi, Ocak 1983.

[24] İsmail Cem, Siyaset Yazıları, 1975-1980 Dönemi, Cem Yayınevi, 1980.

[25] Maurice Duverger, “Le socialisme de troisième type”, Le Monde (18-19/7/1981).

[26] François Mitterrand, “Comment je compte rassembler les Français”, Le Nouvel Observateur (4/5/1981).

[27] “La séduction manquée”, L’Express (7/5/1982).

[28] Le Quotidien de Paris (25/9/1981).

[29] Le Figaro (5/5/1982).

[30] Le Monde (5/3/1982).

[31] International Herald Tribune (3/5/1982).

[32] Le Figaro (4/5/1982).

[33] Le Figaro (4/5/1982).

[34] Newsweek (3/5/1982).

[35] Bu konularda bkz.: Şerif Mardin, The Genesis of Young Ottoman Thought, Princeton, 1962, Princeton University Pres (Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, Ankara, 1964, Türkiye İş Bankası Yayınları); Frederic W. Frey, The Turkish Political Elite, Massachusetts, 1965, M.I.T. Press.

[36] Willy Brandt, Bruno Kreisky, Olof Palme, La social-démocratie et l'avenir, Paris, 1976, Editions Gallimard, s. 21.

[37] Alain Bergounioux, Bernard Manin, La social-democratie ou le compromis, Paris 1979, Presses Universitaires de France, s. 201-207.

[38] Alain Bergounioux, Bernard Manin, La social-democratie ou le compromis, Paris 1979, Presses Universitaires de France, s. 201-207.

[39] Benzer yöntemlere, benzer durumlarda başvurulmuştur. Bu konuda bkz.: Christiane Hurtig, De la S.F.I.O. au nouveau parti Socialiste, Paris, 1970 Armand Colin (ed.).

[40] Bu konuda bkz.: Halil Sahillioğlu, "Fatih'in Son Yıllarında Bakır Para" ve "1763'te İzmir Limanı İhracat Gümrüğü ve Tarifesi", Belgelerle Türk Tarihi, Mart 1968 ve Mayıs 1968 tarihli sayılar.

[*1] Söz konusu madde, Anayasa'nın son şeklinden çıkarılmıştır.

[*2] Yasanın son şeklinde, sendika yöneticisi kalmanın koşulları hafifletilmiş, işçi aidatının oranını bu düzeye indirmekten vazgeçilmiştir. İşçilerin memura dönüşmesi ise, bu boyutlarda şimdilik (Şubat 1984) gerçekleşmemiştir.

[*3] Türkiye'de Japonya üzerine yayın yapmış yahut bu ülkenin anlaşılması için çalışmış çok sayıda bilimadamı, yazar yahut uzman vardır: Bozkurt Güvenç, Oktay Sinanoğlu, Türkan Turgut, Mete Tunçoku, Selçuk Tezören, Deniz Elçiçek gibi.

[*4] 21 Mayıs 1981'e ilişkin bu gözlemler, sözkonusu töreni Fransız televizyonundan izlerken aldığımız notlara dayanmaktadır.

[*5] Sacayağı: Üzerine belirli gereçler koymaya yarayan ve ateş üzerine oturtulan üç ayaklı demir/üçlü grup (Meydan Larousse).